
NŐK, SZEREPEK, LEHETŐSÉGEK A 20. SZÁZADI MAGYAR EGYHÁZI ÉLETBEN

SZERKESZTETTE:

FRAUHAMMER KRISZTINA

GERHARDUS
kiadó

NŐK, SZEREPEK, LEHETŐSÉGEK A 20. SZÁZADI MAGYAR EGYHÁZI ÉLETBEN

NŐK, SZEREPEK, LEHETŐSÉGEK A 20. SZÁZADI MAGYAR EGYHÁZI ÉLETBEN

*Készült a 2023. november 15-én, Szegeden a Gál Ferenc Egyetemen megrendezett
A vallás feminizálódása? Nők, szerepek, lehetőségek a 20. századi magyar egyházi
életben című konferencia előadásai alapján.*

SZERKESZTETTE:
FRAUHAMMER KRISZTINA

Gál Ferenc Egyetem – Gerhardus Kiadó
Szeged, 2025.

©Gerhardus Kiadó 2025

Borítóterv:
A kötetben szereplő fotók felhasználásával
Frauhammer Krisztina

Borító technikai szerkesztés:
Varga Péter Kálmán

Angol szövegek lektorálása: dr. Zakar Péterné

ISBN 978-615-6531-16-2
ISBN 978-615-6531-17-9 (PDF verzió)

Gerhardus Kiadó
Felelős kiadó: Dux László, rektor
Kiadó címe: 6720 Szeged, Dóm tér 6.

Tipográfia és tördelés: Varga Péter Kálmán
Nyomdai munkák: Ulixes Kft.

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ	7
NŐK, SZEREPEK, LEHETŐSÉGEK A 20. SZÁZADI MAGYAR EGYHÁZI ÉLETBEN	9
JULIANE BRANDT AZ INTÉZMÉNYES VEZETÉS, AZ ALANYISÁG, A FÉRFIAK ÉS A NŐK EGYÜTTMŰKÖDÉSE A BUDAPESTI BETHESDA DIAKONISSZA KÓRHÁZ PÉLDÁJA (1866-1904)	19
FÖLDI-KONDOR BOGLÁRKA AZ ÖNFELÁLDOZÁS ÉS AZ ÖNMEGVALÓSÍTÁS KÉRDÉSE A DIAKONISSZA HIVATÁSBAN	35
VARGA GYÖNGYI „PAPNÉKBÓL PARNŐK”: EVANGÉLIKUS LELKÉSZNŐK – TEOLÓGUSNŐK ÚTKERESÉSEI AZ ELMÚLT FÉLSZÁZ ÉVBEN	53
TÖRÖK EMŐKE – BIRÓ EMESE „CSODABOGARAK” ÉS „KIS KÜLÖNCÖK”: MAGYARORSZÁGI LELKÉSZNŐK A 20. SZÁZAD VÉGÉN.....	65
HROTKÓ LARISSZA A NEOLÓG ÉS AZ ORTODOX ZSIDÓ NŐK ÚJ ÉRVÉNYESÜLÉSI LEHETŐSÉGEI ÉS STRATÉGIÁI A 20. SZÁZADBAN	85
DEÁKY ZITA A BÁBA VALLÁSOS SZEREPE. – KERESZTÉNY BÁBAASSZONYOK KÖNYVE, 1902.....	97
DEDE FRANCISKA NŐI SZERZŐK A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN	111
TENGELY ADRIENN A VALLÁSI ÉLET FEMINIZÁCIÓJA A PÉCSI MÁRIA-KONGREGÁCIÓK PÉLDÁJÁN KERESZTÜL.....	147

FRAUHAMMER KRISZTINA MEGÚJULÓ PAPI PASZTORÁCIÓ ÉS ÚJ NŐI CSELEKVÉSI TEREK A KATOLIKUS EGYHÁZBAN 1900 ÉS 1989 KÖZÖTT	169
SMID BERNADETT CSELÉDKÉRDÉS ÉS KATOLIKUS NŐMOZGALMAK	189
PARÉJ-FARKAS KATALIN MODERNITÁS, NŐI SZEREPEK ÉS SZERZETESI ÖNMEGVALÓSÍTÁS A MAGYARORSZÁGI MEGVÁLTÓS NŐVÉREK KÖZÖSSÉGÉBEN A 19-20. SZÁZADBAN AZ EMLÉKEZÉSEK TÜKRÉBEN	203
MIKLÓS RÉKA INTELLECTUM DA MIHI, ET VIVAM! (ZSOLT 118,144)	235
LENGYEL NÓRA SZERZETESI KÖZÖSSÉGEN KÍVÜL ÉS BELÜL: FENYVESI JUDIT ÚTKERESÉSE	249

KÖSZÖNTŐ

A „Vallás feminizálódása” címmel¹ először kérdőjel nélkül szembesültem és mint megállapítást nem tartottam elfogadhatónak, hiszen tényként látszott kezelni egy olyan kérdést, aminek megvitatása éppen a tanácskozás feladata lenne.

Érvényes-e a feminizálódás paradigmája? Milyen vallásokra érvényes? A keresztény felekezetekre, a zsidóságra, az iszlámra, a buddhizmusra, a hinduizmusra? Hol állja meg a helyét, miért és milyen mértékben? Európában, Amerikában, Afrikában, Ázsiában, Ausztráliában?

Nyilvánvaló, hogy ezek a távlatok meghaladják e konferencia kereteit. Felvetésük azonban mégsem felesleges, mert ha „a vallásról” beszélünk, akkor érdemes szem előtt tartani, hogy a (nyugat)-európai kereszténység kontextusa nem a világ közepe.

Később, amikor eljutott hozzám az előadók részére írt felkérő levél, a tematika térbeli és időbeli leszűkítésével és a cím után elhelyezett kérdőjellel, akkor egy kissé provokatív módon megfogalmazott, de a további vizsgálódásra inspiráló kérdésfeltevésnek tartottam.

Miért provokatívnak? Azért, mert a feminista mozgalom és a hozzá kötődő feminista vallásfilozófia és teológia is kétarcú. Egyrészt méltán tiltakozik minden olyan jelenség ellen amely a nőket hátrányosan megkülönbözteti vagy elhanyagolja és joggal küzd a nők férfiakkal egyenlő jogainak, méltóságának és a rájuk irányuló arányos figyelem és tisztelet biztosításáért. Ennyiben teljesen összhangban áll a keresztény kinyilatkoztatás és antropológia alapelveivel, mely szerint a férfi és a nő egyaránt Isten képmása. (Ahol az egyenjogúság persze nem egyformaságot jelent).

Másrészt azonban előfordulnak olyan feminista megnyilvánulások is, amelyek egy hibás antropológiai alternatívából erednek. Egy elhibázott férfi modellel egy elhibázott női modellt állítanak szembe. Az önző és gátlástalan férfi (a „macsó”) alternatívájaként az önző és gátlástalan nőt (az „amazont”) jelenítik meg. Egy férfijogú társadalom helyett egy női jogút, egy patriarkális modell helyett egy matriarkális, egy egyoldalúan maskulin istenkép helyett egy éppoly egyoldalú feminin istenképet preferálnak.

A keresztény kinyilatkoztatás szerint a nemek rivalizálása és harca a bűn következménye. Az ószövetségi előzményeket beteljesítő Jézusnak a hátrányos helyzetűekhez, köztük a nőkhöz való viszonya és a házasságról szóló tanítása messze megelőzte kora férfijogú társadalmának a felfogását és máig érvényes útmutatással szolgál. Később a szent férfiak és nők, ideértve a vallásosságukat hitelesen megélő „hétköznapi szenteket” is, éppen abban mutatnak példát, hogy nem egymás rovására akartak érvényesülni,

¹ Elhangzott 2023. november 15-én a Vallás feminizálódása? Nők, szerepek, lehetőségek a 20. századi magyar egyházi életben konferencián. A konferencia vitaindító főcíme a kérdésként felvetett „*A vallás feminizálódása?*” volt, míg az alcím a tárgyalt témákat pontosabban körülhatároló „*Nők, szerepek, lehetőségek a 20. századi magyar egyházi életben*” lett. Az előadásokat publikáló kötet címéül – a „feminizálódás” fogalmának a kortárs diskurzusokban való szélsőséges polarizáltsága miatt – az ideológiai töltésektől mentes és tudományosan szabatosabb alcímet választottuk.

hanem a saját nemi és személyi identitásukat megélve és kibontakoztatva éltek mély Istenkapcsolatot és ebből erőt merítve voltak képesek az emberi közösség javát szolgálni.

Azt kívánom, hogy a női vallási szerepekkel kapcsolatos együtt-gondolkodás a Szent II. János Pál által a „női génusz”-nak nevezett titok megértésében és kiteljesítésében segítsen bennünket.

A szent pápa Európa három férfi patrónusa (Szent Benedek, Szent Cirill és Metód) mellé ezért is választott három nőt, Svédországi Szent Brigittát, Sziénai Szent Katalint és a Keresztről Nevezett Szent Terézia Benediktát (Edit Steint) hogy életpéldájukkal és közbenjárásukkal segítsenek bennünket a férfi és női élethivatás életszentségben való kiteljesítésében.

Az ikon a Szentháromság és a megtestesülés kontextusában ábrázolja a szenteket, Európa új evangelizálásának pártfogóit. Az ikont én terveztem és festettem. Eredetije az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa titkárságán a svájci St. Gallenben található.

Janka Ferenc
Gál Ferenc Egyetem, rektor-helyettes

Európa új evangelizálásának pártfogói, ikon, készítette: Janka Ferenc

NŐK, SZEREPEK, LEHETŐSÉGEK

A 20. SZÁZADI MAGYAR EGYHÁZI ÉLETBEN

Jelen tanulmánykötet írásai egy 2023. november 15-én, Szegeden a Gál Ferenc Egyetemen megszervezett konferencia előadásainak kibővített, szerkesztett változatait tartalmazzák. Az egynapos tanácskozást *A vallás feminizálódása? Nők, szerepek, lehetőségek a 20. századi magyar egyházi életben* címmel szerveztük meg. Ahogy a cím is jelzi, olyan kutatási eredményeket igyekeztünk számba venni ezen a napon, amelyek magyarországi populáris/vernakuláris vallásos gyakorlatok, hitbuzgalmi szerveződések, társulatok, mozgalmak feltárására irányulnak, és melyekben a nők kiemelt szerepet kaptak. Jelen voltak olyan kutatók, akik a korszakban alapított és működő női vallásos egyesületek és szerzetesrendek történetével, tevékenységével, azok társadalmi, szociális és az egyén vallásosságára kifejtett hatását vizsgálták. Illetve olyan előadásokat is hallottunk, amelyek egyes kiemelt jelentőségű, vagy eddig kevésbé ismert, felekezetük életében fontos szerepet játszó nők életútjával, tevékenységével foglalkoznak. Mindannyian arra kerestük a választ, hogy a 20. század folyamán milyen lehetőségei lehettek egy hívő nőnek saját egyháza köreiben? Kapott-e, kaphatott-e szerepeket, feladatokat? Volt-e ebben felekezeti hasonlóság és eltérés? Kerestük a választ arra is, hogy a nők maguk miként fokozták szerepvállalásukat az egyházi és vallásos életben? Mi jellemezte az elsősorban férfiakból álló klérus és a laikus női hívők közötti viszonyt? Megragadható-e ebben a korszakon belül valamiféle változás? Melyek voltak azok az egyházi és világi intézmények, szerveződések, amelyek mind ezen folyamatok pasztorális és társadalmi bázisát képezték?

A nagyon tágra nyitott, és felekezetileg sem korlátozott témameghatározás tudatos volt, hiszen ez a tanácskozás a hazai nőtörténeti kutatások egy eddig kevésbé vizsgált területét kívánta fókuszba helyezni: a vallásos nő, a női spiritualitás¹ kérdését a 20. század során. Úgy véljük, miközben nagy és gazdag forrásanyag áll(na) rendelkezésünkre e témakör vizsgálatához – ellentétben a nemzetközi kutatási trendekkel – Magyarországon alig születtek ezeket feldolgozó elemzések. A hazai, eleve megkésett nőtörténeti kutatásokban a vallási kontextus alig jelenik meg, miközben épp a vallási mező volt az egyik olyan terep, ahol lehetőség adódott a női önmegvalósításra, a női hang megmutatására. Mindez talán összefügg azzal a másik szembeűnő hiányossággal, (amelyben az elmúlt években sok előrelépés történt ugyan) amely a vallás társa-

¹ A lelkiség, illetve spiritualitás fogalmait szinonimaként használjuk Söveges Dávid bencés teológus definícióját alapul véve: „Mi tehát a lelkiség? A hit megnyilvánulása az életben. A hit ugyanis nem lehet pusztán belső magatartás, annak kifelé is meg kell nyilvánulnia tetteinkben. [...] Megnyilatkozik a lelkiség a kultuszban, a közösségi, liturgikus imában éppúgy, mint a magánimában. Megmutatkozik az erkölcsi életben, a moralitásban.” Söveges Dávid: fejezetek a lelkiség történetéből. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2007, 5–8.

dalomtörténetének² a kutatási területén tapasztalható. Itt nem az egyház szervezeti struktúrája és intézményrendszere kerül a középpontba, hanem a vallási jelenségek és a társadalmi élet összefüggései; a vallási magatartások társadalmi feltételei és hatásai; valamint az egyéni és kollektív cselekvések egyházi orientálása. Így például számos nőkhöz kapcsolódó, az egyház által támogatott társadalmi szerep és gyakorlat (anyaság, női szerzetes és diakonissza, a legkülönfélébb karitatív, szociális és oktatási feladatokat felvállaló szerzetesrendek, egyletek, vallásos társulatok) kínálják(nák) az elemzés lehetőségét.

A nő- és társadalomtörténeti kutatások hiányosságai mellett, harmadikként a nemzetközi kutatásokban évtizedek óta meghonosodott paradigma – a vallás feminizálódása – hazai visszhangjának, az ezzel kapcsolatos magyar vonatkozások feltárásának, valamint a tézisben megfogalmazott állítások diskurzusának elmaradását említhetjük. Erről a kérdérről – miután ez adta tanácskozunk címét is – érdemes némiképp bővebben is említést tennünk. A tézist elsőként Barbara Welter fogalmazta meg 1973-ban Amerika 1800–1860 közötti – főként protestáns gyülekezetek – vallási viszonyait tanulmányozva.³ Munkájában rámutatott a 19. században párhuzamosan zajló folyamatok (példátlan szekularizáció és vallási megújulási mozgalmak megjelenése) ellentmondásosságára a nők ebből fakadó fokozott megjelenésére az egyházi életben (*a vallás feminizálódása*). Welter híres tanulmányát 1981-ben fordították német nyelvre, és ezzel az európai kutatások színterében is megjelent az erről folytatott diskurzus.⁴ Walter és elméletének első követői a jelenség hátterében egy, a korszakban

2 A vallás társadalomtörténeti megközelítésű kutatásának alapelveiről bővebben lásd: Brandt 2006: 260–282.

3 Welter 1973., 1981.

4 A témát tárgyaló legfontosabb művek: McLeod, Hugh: Weibliche Frömmigkeit – männlicher Unglaube? Religion und Kirchen im bürgerlichen 19. Jahrhundert. In: Frevert, Ute (Hrsg.): *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vadenhoeck & Ruprecht, 1988, 134–156.; Bock, Gisela: Women's History and Gender History: Aspects of an International Debate. *Gender and History* 1, 1989, 364–391.; Habermas, Rebekka: Geschlechtergeschichte und „anthropology of gender“. Geschichte einer Begegnung. *Historische Anthropologie* 1, 1993, 25–148.; De Giorgio, Michaela: Das katholische Modell. In: Duby, Georges – Perrot, Michelle (Hrsg.): *Geschichte der Frauen*, Band 4: 19. Jahrhundert, Frankfurt am Main – New York: Campus, 1994, 187–220.; Busch, Norbert: Die Feminisierung Der Frömmigkeit. In: Götz von Olenhausen, Irmtraud (Hrsg.): *Wunderbare Erscheinungen. Frauen und Katholische Frömmigkeit im 19. Und 20. Jahrhundert* Paderborn: Schöningh, 1995, 203–219.; Schlögl, Rudolf: Sünderin, Heilige oder Hausfrau? Katholische Kirche und weibliche Frömmigkeit um 1800. In: Götz von Olenhausen, Irmtraud (Hrsg.): *Wunderbare Erscheinungen*. Paderborn - Wien: Schöningh, 1995, 13–49.; Sohn-Krohntaler, Michaela – Sohn, Andreas: *Frauen im kirchlichen Leben: Vom 19. Jahrhundert bis heute*. Auflage: 1. Aufl. Kevelaer: Topos plus, 2008.; Sohn-Kronthaler, Michaela: *Feminisierung oder (Re-)Maskulinisierung der Religion im 19. und 20. Jahrhundert? Forschungsbeiträge aus Christentum, Judentum und Islam*. Böhlau, Wien, 2016.; Blaschke, Olaf: Religion ist weiblich. Religion ist männlich. Geschlechtsumwandlungen des Religiösen in historischer Perspektive. In: Kornelia Sammet – Benthaus, Friederike – Apel, Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*. Wiesbaden: Springer, 2017, 79–97.; Schneider, Bernhard: Feminisierung der Religion im 19. Jahrhundert. Perspektiven einer These im Kontext des deutschen Katholizismus. *Trierer Theologische Zeitschrift* 111: 123–47.;

élesen szétváló női és férfi vallásosság meglétére mutattak rá. Vélekedésük szerint a 19. században a háztartáshoz kötött nők fő feladata a gyermekek szülése és nevelése volt. Ők egy iparosodás előtti, azt megelőző világban éltek, gondolkodtak, ezzel szemben a férfiak egy racionálisan szervezett, az ipar és a kereskedelem technikailag kontrollált világát tudhatták magukénak. Míg a nők, Istennek a természeti világba való csodálatos beavatkozására vártak és abban reménykedtek, addig a férfiak csak a tudományban hittek.⁵ Ebből az éles elkülönülésből adódott, hogy a nők sokkal nyitottabbak voltak a vallás, annak gyakorlása és mindennemű megnyilvánulása felé. Ezért a nők és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi dilemmák felekezettől függetlenül kiemelt helyet kaptak a klérus 19–20. századi diskurzusaiban és pasztorális tevékenységében. Ezeket a változásokat részint maguk az egyházak képviselői kezdeményezték és támogatták, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a vallás továbbadásának, valamint a vallásos értékek mentén szerveződő társadalomnak a nők a legfőbb zálogosai. A társadalom „angyalaiként” bennük látták a polgári átalakulás folyamatosan felszínre törő vallási és társadalmi problémák (szekularizációs tendenciák, szegénység, iskolázatlanság, munkanélküliség) megmentőit. Norbert Busch és mások is úgy érveltek, hogy mindezek miatt az egyház tudatos stratégiája volt a nők vallási részvételének növelése (szándékos feminizáció). A püspökök és papok a katolikus vallásosság „érzelmi” elemeit hangsúlyozták, mint például a Szűz Mária és a Szentséges Szív kultuszát, amelyekről úgy vélték, hogy vonzzák a női híveket.⁶ Mindez a női vallásgyakorlás látványos megerősödését eredményezte Amerika és Európa szerte a 19. század elejétől kezdődően (térben természetesen időbeli eltolódásokkal).

A toposz egy másik alapvetést is implikált a kutatók körében, ezt tekinthetjük a feminizációs elmélet másik hangsúlyának. E szerint az egyházak által is hangoztatott anyai szerepkörben maguk a nők is új társadalmi szereplehetőségeket találtak és ezért maguk is fokozták szerepvállalásukat az egyházakban. E tendenciák hatására a nők egyházakon belüli helyzete és szerepe megerősödött a 19. század elejétől kezdődően és magasabb pozícióba kerültek. Az itt vázolt folyamatok igazolását többek között a templom látogatók⁷, a gyónók⁸, áldozók, búcsújárók női résztvevőinek számbeli növe-

Blaschke, Olaf: Religion ist weiblich. Religion ist männlich. Geschlechtsumwandlungen des Religiösen in historischer Perspektive. In: Kornelia Sammet, Friederike Benthous-Apel, Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*. Wiesbaden: Springer, 2017, 79–97.

⁵ Smith 1981: 93–122.

⁶ Busch 1995: 203–219.

⁷ Az amerikai Hugh McLeod az USA-ból, Angliából és Németországból hozza a példáit, katolikusok és protestánsok, illetve az arisztokrácia, a polgárság, a munkásság és a parasztság köréből. Mindenütt hasonló eredményre jut, utalva arra, hogy a különbségek mértéke nem mindenütt volt egyforma. Például a német protestáns területeken a városokban nagyobb volt, mint vidéken és falvakban. A különbségek a férfi női részvételben véleménye szerint ott nagyobbak, ahol a szentségek nagy szerepet játszanak az egyház életében és azok kiszolgáltatásából a hívők teljesen ki vannak zárva, jelezve ezzel a klérus hatalmi koncentrációját is, továbbá: az is fontos, hol mennyire engedik bekapcsolódni a nőket az egyházi életbe, vezetésbe, feladatok átadásába. McLeod 1997. 137.

⁸ Saurer 1990: 143–145.

kedésében; a női lelkiségi irodalom népszerűvé válásában⁹; a különféle kegyességi és jótékonyági női egyletek látványos gyarodásában és a női szerzetesrendek és tagjaik megsokszorozódott létszámában¹⁰ vélték felfedezni a témával foglalkozó kutatók.

A 2010-es évek elején Bernhard Schneider egyháztörténész,¹¹ majd Olaf Blaschke történész voltak azok, aki a feminizációs tézis finomhangolásának kérdését felvetették: „Ha volt is a vallásosságban elnőiesedés, az kevésbé volt drámai, mint ahogyan azt a szakirodalom ábrázolja.” – mondja Blaschke.¹² Kritikájukban arra irányították rá a figyelmet, hogy a feminizáció csak viszonylagosnak tekinthető, hiszen az egyházi életnek csak bizonyos területeire volt igaz (sok tekintetben fennmaradt a férfiak és nők közötti dichotómia). Őva intettek az általánosítástól is, hiszen a vallásosság és az egyházi élet elnőiesedésének mértéke, intenzitása, időtartama eltérő volt az egyes felekezetek, történeti korszakok és földrajzi régiók esetében.¹³ Nem szabad elfeledkeznünk az 1920-as és 1930-as évek férfi hősökre építő férfi pasztorációs törekvéseiről sem, amely részben a nők fokozottabb egyházi aktivitásának ellensúlyozásával is magyarázható volt.¹⁴ Éppen ezért, az itt felsorolt szempontokat is figyelembe vevő differenciált kutatások szükségességét hangsúlyozta a két történész.¹⁵ Kötetünkkel ezekhez a kutatásokhoz kívánunk inspirációkat adni a protestáns, a zsidó és a katolikus egyházak életéből hozott vizsgálatokkal.

Elsőként Juliane Brandt társadalomtörténész mutatja be a (buda)pesti Bethesda kórház példáján a férfi vezetőség és a kórházban dolgozó, a német Fliedner Theodor alapította kaiserswerthei anyaház által küldött diakonisszák együttműködését.¹⁶ Itt, csakúgy mint sok más hasonló egyházi intézményben, az irányítás (alanyiság) funkciója formálisan tisztán a férfi vezetők, tisztviselők, lelkészek stb. kezében volt.

9 Frauhammer 2019: 65 –132.

10 Lásd erről az előszó írójának e kötetben található tanulmányát.

11 Schneider 2002: 123–47.

12 Blaschke, Schneiderrel egyetértve a feminizáció három szintjét különböztetik meg: a feminizáció magas fokát az egyházi szektorban (templomba járás, gyónás, zarándoklatok stb.), a feminizáció közepes fokát a jótékonyágban és a vallási oktatásban, és a feminizáció hiányát más területeken, például az egyesületekben és a politikában. Blaschke 2017: 87.

13 Blaschke véleménye szerint a különböző történeti korszakokban eltérő volt a nemek hangsúlya a valósi életben. Ő megkülönbözteti a kereszténység misogyn korszakát, melyet a 18. század végi elférfiasodás, majd a 19. században a feminizáció időszaka követett, amely 1900 körül a remaszkulinalizáció visszahátását váltotta ki, míg napjainkban a vallás androgünizációja dominál. Blaschke 2017: 80 –81.

14 Blaschke 2017: 87 –93. Írásában a maszkulinalizációs „tézis” szakirodalma is megtalálható.

15 Schneider 2012: 37, u.ő. 2002: 123–47.

16 A 19. század közepén alakultak meg az egyedülálló nőknek szociális és egzisztenciális biztonságot nyújtó, valamint munkalehetőséget adó protestáns diakonissza közösségek, ahol a hajadonok és özvegyek szolgálatukért cserébe ruhát, ellátást, otthont és némi zsebpénzt kaptak. Létrejöttükben fontos szerepet játszottak újpietista mozgalmak és az Európa-szerte (többek között Németországban, Svájcban, Finnországban és Hollandiában) kibontakozó ébredési mozgalmak. Bővebben lásd Földi-Kondor Boglárka dolgozatát ebben a kötetben.

Ugyanakkor – és ezt a Budapestről a német anyaházba küldött levelek igazolják – a gyakorlati munkában ezek a férfiak, elsősorban saját szakmai teendőik, és a nagy távolság miatt mégsem tudtak igazán részt venni, nem álltak rendelkezésre még tanácsadás esetén sem. Brandt arra hívja fel a figyelmet, hogy ezzel az alanyiség a helyiek, azaz a női diakonisszák kezébe került, akik befektetésekről, konkrét ügyviteli kérdésekről, személyzet alkalmazásáról, egyes szociális gondok megközelítéséről is döntöttek, tehát aktív irányítói voltak saját életútjuknak és a rájuk bízott intézménynek. Földi-Kondor Boglárka – a diakonisszák közösségénél maradva – azt vizsgálja a kötet következő tanulmányában, hogy ennek az aktivitásnak a háttérben az önmegvalósítás, vagy inkább egyfajta önfeláldozás áll-e? Arra keresi a választ, hogy mely tényezők voltak azok, melyek a szigorú szabályok által működtetett, egyszerre zárt és nyitott, uniformizált közösségben élő, egyedülálló nőket lemondásra kényszerítették, illetve az anyaházakban és a képzőintézményekben milyen cselekvési lehetőségek kínálkoztak számukra? A szerző felveti a diakonissza házak, mint válság-heterotópiák (a válságban lévők kivételezett helyei) értelmezésének lehetőségét is.

A protestáns egyházak diakonissza közösségeiben élő nő tagjai elsősorban szociális, oktató és nevelő feladatokat láttak el. A 20. század második felétől azonban megnyílt annak is a lehetősége, hogy a vallási élet szervezésében és vezetésében is feladatokat kapjanak lelkésznőként. Varga Gyöngyi arról ír kötetünkbe, hogy miként lettek a „papnékból papnők” és hogyan formálódott a nők lelkészi elhívásának kérdése a 20. századi Magyarországon a harmadik legnagyobb történelmi felekezetében: a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) közösségeiben. Török Emőke és Biró Emese időben tovább lépve folytatja ezt kérdéskört, annak a ténynek az apropóján, hogy a rendszerváltás idején a különböző felekezetek lelkészképzésein megnövekedett a jelentkezők, köztük a női jelentkezők száma. Kérdésük arra irányul, hogy milyen szándékok és motivációk vittek egy fiatal nőt a lelkészi pályára a rendszerváltás körüli években? Milyen feltételek és milyen lehetőségek várták őket a képzésben, majd a pályára kilépve? Hogyan viszonyultak hozzájuk a hallgatótársak, az oktatók és a gyülekezetek? Tapasztaltak-e nehézségeket, és hogyan kezelték ezeket? Írásukban ezekre a kérdésekre adnak választ, egy 2019 és 2023 között folytatott kutatás eredményeire alapozva.

Az egyetlen zsidó női csoportokat vizsgáló írás Hrotkó Larissza tollából, szintén a vallási közösségen belüli férfi női együttműködés lehetőségeit, stratégiáit és megvalósulásait elemzi 20. századi budapesti neológ és ortodox hitközségekben. Elemzésében arra a megállapításra jut a szerző, hogy a hitközségeken belül a zsidó nők egy árnyéktársadalom féltét alkottak, amely a férfiak hagyományához igazította magát.

Deáky Zita tanulmánya nyitja tanulmánykötetünk római katolikusokhoz kapcsolódó esettanulmányait. Írása kiváló vallástörténeti áttekintést is ad, egy kizárólagosan női tevékenység – a bábaság – vallási, felekezeti szabályozásáról, ellenőrzési mechanizmusairól, utalva a gyakran kialakult konfliktushelyzetekre is. A katolikus csecsemők esetében a szabályok egyikeként a szükségkeresztelés a bábák feladatkö-

réhez tartozott. Ehhez kapcsolódtak az olyan kisebb kiadványok, amelyek a bábák egyházhoz köthető feladatait foglalták össze, kiemelten tárgyalva a szükségkeresztség kötelezettségét. A tanulmány második felében egy ilyen, 1902-ben kiadott kiadványt, a *Keresztény bábaasszonyok könyvét* mutatja be a szerző. A mű kiadója a Szent István Társulat volt, aki nem pusztán megjelentetett könyvei tematikájában fordított figyelmet a nőkre, hanem sok író, rajzoló, alkotó nőnek is lehetőséget adott a „megmutatkozásra”. Dede Franciska részletgazdag tanulmánya ezeknek a – Szent István Társulat kiadványain dolgozó – női szerzőknek és női művészeknek a hosszú sorát veszi számba.

Az írás és a művészeti alkotás mellett a karitatív jellegű szociális tevékenységek, a gyermeknevelés, népművelés kínálkozott még olyan terepként, ahol a 20. század keresztény női a háztartáson kívül is feladatokra találhattak. A hitbuzgalmi és vallásos női és leányegyletek egész hálózata alakult ki ezekből a törekvésekből. Ezek között az egyik legnépszerűbb vallásos társulati forma a Mária kongregáció volt. Mind a leány, mind a fiú középfokú iskolákban, a felsőoktatási intézményekben, a felnőttek körében népszerű volt, sőt a különböző társadalmi helyzetű és életállapotú nők külön-külön is alapítottak kongregációkat. Tengely Adrienn Pécs vonatkozásában tekinti át a társulatokat, elsősorban arra törekedve, hogy a női kongregációk sajátosságait megragadja. Nem csak a Mária kongregációkban, de minden vallásos és karitatív jellegű katolikus társulatban fontos szerepe volt a különböző rendű és rangú papoknak. Frauhammer Krisztina tanulmánya ezt, a nők egyházi aktivitásához kapcsolódó papi pasztorációs tevékenységet vizsgálja. Írásában kiemeli, hogy a különféle női egyházi szerveződésekben általában szoros együttműködés, együtt munkálkodás valósult meg a nők és a klérus tagjai között, melyet alapvetően a papi autoritás feltétel nélküli elfogadása jellemezett. Másrészt azonban a szerző arra is rámutat, hogy a hazánkban 1947 után bekövetkező politikai fordulat miként szűkítette le drasztikusan ennek az együtt munkálkodásnak a lehetőségeit.

Több olyan nőket tömörítő egyházi egyesület és szervezet is létesült hazánkban, amely kifejezetten egy speciális társadalmi csoport (munkásnők, nevelőnők, tanítónők stb.) helyzetének támogatására alakult. Smid Bernadett tanulmánya azokat a katolikus női szerzetes közösségeket, egyesületeket és azokban kulcs szerepet játszó arisztokrata nőket mutatja be, akik a két világháború közötti időszak házi cselédjeinek problémáit karolták fel. A cikk áttekinti azokat a megoldási kísérleteket és elképzeléseket, amelyekkel a katolikus női társadalom megkísérelte enyhíteni a cselédség nehézségeit.

Az egyházi társulatok, hitbuzgalmi egyletek mellett a 19. század közepe óta gomba módra szaporodó új női szerzetesrendekről is természetesen szó esett tanácskozásunkon, hiszen ez volt a másik olyan terep, ahol a korszak katolikus női önmegvalósítási lehetőségekre találhattak. Farkas-Paréj Katalin írása a Megváltós Nővérek Kongregációjának, Miklós Réka a Temesváron is működő bencés Lioba nővéreknek az életébe ad bepillantást. A Megváltós nővérekről szóló írásban a rendtörténet rövid áttekintése

mellett olyan nézőpontokról olvashatunk mint a modernitás, a női-anyai szerep, illetve a szerzetesi önmegvalósítás kiteljesedésének lehetőségei. A Lioba nővérek világába a német születésű, keresztény feminista Hildegardis Liselotte Wulff tevékenységén keresztül nyerünk betekintést. Wulff, korának sokoldalú, művelt, kimagasló női egyházi személyisége volt, aki nem csak a nő érdekképviseléről tartott előadásokat, de népnevelő munkája mellett innovatív pedagógusként és rendi vezetőként is kivételes volt. Ugyancsak kivételes, ám sok-sok nehézséggel terhelt életutat tudhatott magának a Lengyel Nóra tanulmányában bemutatott Fenyves Judit (1923–2005) szociális nővér. Az írás Fenyvesi Judit útkeresését, próbatételeit járja körül önéletírásának felhasználásával. Arra keresi a választ, hogy miként jelenik meg a szövegben a női lét, a nőiség, nőiesség és az hogyan kapcsolódik össze a hittel, a szociális testvéri léttel.

Azzal a reménnyel bocsátjuk közre kötetünket, hogy témafelvetéseinkkel, kérdéseinkkel másokat is kutatásra inspirálunk és nem marad folytatás nélkül kezdeményezésünk!

Szeged, 2025. január 17-én

Frauhammer Krisztina, a kötet szerkesztője

IRODALOM

BLASCHKE, Olaf

2017 Religion ist weiblich. Religion ist männlich. Geschlechtsumwandlungen des Religiösen in historischer Perspektive. In: Kornelia Sammet, Friederike Benthaus-Apel, Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*. Wiesbaden: Springer, 79–97.

BRANDT, Juliane

2006 A vallás társadalomtörténete. In: Bódy, Zsombor; Ö, Kovács József (szerk.) *Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek* [Jav. kiad.]. Budapest: Osiris Kiadó 260–282.

BUSCH, Norbert:

1995 Die Feminisierung Der Frömmigkeit. In: Götz von Olenhausen, Irmtraud (Hrsg.): *Wunderbare Erscheinungen. Frauen und Katholische Frömmigkeit im 19. Und 20. Jahrhundert* Paderborn: Schöningh, 1995.

G. SMITH, Bonnie

1981 *Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the 19th Century*. Princeton: Princeton University Press.

MCLEUD, Hugh

Weibliche Frömmigkeit – männlicher Unglaube? Religion und Kirchen im bürgerlichen 19. Jahrhundert. In: Frevert, Ute (Hrsg.): *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*. Göttingen: Vadenhoeck & Ruprecht, 1988. 134–156.

SAURER, Edith

1990 Frauen und Priester. Beichtgespräche im frühen 19. Jahrhundert. In Richard van Dülmen (Hrsg.): *Arbeit, Frömmigkeit und Eigensinn. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main: Fischer, 141–171.

SCHNEIDER, Bernhard

2002 Feminisierung der Religion im 19. Jahrhundert. Perspektiven einer These im Kontext des deutschen Katholizismus. *Trierer Theologische Zeitschrift* 111. 123–47.

SCHNEIDER, Bernhard

2012 Auf der Suche nach dem katholischen Mann. Konstruktionen von Männlichkeit in deutschsprachigen katholischen Männerbüchern im 19. und 20. Jahrhundert. In: *Historisches Jahrbuch der Görres Gesellschaft* Bd. 132: 245–297.

SÖVEGES Dávid

2007 *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

WELTER, Barbara

1976 „The Feminizaion of American Religion. 1800-1860. in: William O’ Neil (ed.): *Problems and Issues in Americab Social History*. Burgess Publishing Company, Minneapolis, 137–154.

1981 „Frauenwille ist Gotteswille” Die Feminisierung der Religion in Amerika, 1800-1860. in: Claudia Honegger – Barbara Heintz (Hrsg.): *Listen der Ohnmacht*. Zur Sozialgeschichte weiblicher Widerstandsformen. Frankfurt am Main, 326–355.

JULIANE BRANDT

AZ INTÉZMÉNYES VEZETÉS, AZ ALANYISÁG, A FÉRFIAK ÉS A NŐK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A budapesti Bethesda diakonissza kórház példája (1866–1904)

Olaf Blaschke 2017-ben egy idevágó – a vallás feminin vagy maszkulin jellegére vonatkozó téziseket, a női illetve férfi vallási részvételt és az ezeket illető kortárs és szakmai értékeléseket áttekintő – cikkében arról a „triviális felismerés”-ről beszélt, hogy „a nemek közötti különbség a vallásosság tekintetében csak bizonyos társadalmi feltételek és egy sajátos vallási kultúra függvényében találkozunk, amely történetisége miatt természetesen csak történetileg értelmezhető. A „vallás és különösen a katolicizmus, elnöiesedésének’ téziséből indulva” ő „a nemek és az európai kereszténység kapcsolatának legalább öt különböző szakaszát” különböztette meg. „A kereszténység misogyn korszakát a 18. század végi elférfiasodás, majd a 19. században a feminizáció időszaka követte, amely 1900 körül a remaszkulinizáció visszahatását váltotta ki, míg napjainkban a vallás androgünizációja dominál.”¹ Pont a vallásos részvétel, az egyes rítusokban jelenlévő nők és férfiak aránya, amennyire – nála: német viszonylatban – megfelelő számadatok egyáltalán léteznek, egy enyhe női túlsúlyt, azonban pont nem a gyakran feltételezett növekvő női túlsúlyt bizonyítják.² Blaschke katolicizmusra tett megjegyzése nem annyira a nők és férfiak közötti, katolikus vagy protestáns területeken megfigyelhető eltérő vallási aktivitásra célzott, hanem elsősorban egy, a 19. századi Németországban a katolicizmusnak tulajdonított „női” illetve feminizált jellegére vonatkozott.³ Bernhard Schneider a „feminizálódás eltérő intenzitású területeinek – felekezeti és regionálisan – a megkülönböztetését” is ajánlja.⁴ Vitathatlan azonban a nők növekvő részvétele az egyházi, illetve vallásos szervezetek keretében gyakorolt beteg- és szegénygondozás területén a 19. század folyamán, az utóbbi szerző szavaival a „feminization of the Caritas”.⁵ Kérdés viszont az, hogy ez mennyire és milyen körülmények között járt az involvált nők munkaterületeinek, és önálló cselekvési tereinek a bővítésével és a nemek közötti viszonyok gyakorlati, ha nem is aszkriptív változásával.

A következő cikk egy vallásos közösséget és a benne megfigyelhető nemi jellemek és szerepek esetében az attribúció és a gyakorlati cselekvés közötti feszültséget vizsgálja.

1 Blaschke 2017: 80–81.

2 Blaschke 2017: 84–86; Hölscher 2001.

3 Blaschke 2017: 80, 93.

4 Schneider 2012: 37, u.ő. 2002.

5 Schneider 2012: 37.

Ebben a felső vezetési szint kulturális konstrukciói és intézményi elvárásai, illetve a helyi gyakorlatban, a korlátozott erőforrások és konkrét kihívások között megvalósuló, a kliensek problémáira adott gyakorlati megoldások közötti feszültség kerül a vizsgálat középpontjába. Ezzel a „szubjektum”, az „alany” helyét követi nyomon, ami definíciószerűen, a kor kulturális konstrukciói alapján, éppúgy, mint intézményileg (az intézmény(ek) statutumai alapján) férfiak, éspedig vezető beosztású férfiak és melléjük rendelt helyi, egyéb grémiumokban illetve egyházi beosztásokban működő egyéb férfiak kezében, hatalmában volt. A helyi gyakorlatban nézi meg, mi történt a formálisan alájuk rendelt, feladatokat és ezzel a tényleges helyi munkát „megvalósító” nők gyakorlati tevékenysége folyamán.

A vizsgált intézmény a budapesti Bethesda kórház, ahol kaiserswerthi diakonisszák dolgoztak. Az intézmény 1866-ban alakult, és vizsgálati korszakunk elejéig állt fenn ebben a formában. Ezzel a konferencián vizsgált 20. századi időszak előkészítési fázisára vetek itt pillantást, noha intézmény története átnyúlik a kora huszadik századra. Ezt azzal a – kutatási tapasztalaton és elméleti érveléseken alapuló – meggyőződéssel teszem, hogy a 19. század második felét és az I. világháborúig terjedő időszakot – a vizsgált kérdést, és főleg a „feminizálódással” fémjelzett problémát tekintve – egy átívelő fejlődési szakasz részének lehet tekinteni.⁶

A vázolt kérdést a következő fő pontok alapján fogom bemutatni: (1) Először a fogalmakat tisztázom. Mi az alany vagy szubjektum, mi az elméleti keret, hogyan érthető tehát a felvetett kérdés?

Ezután a további rövid, de szisztematikus szempontból fontos pontok következnek:

(2) A vizsgált intézmény felépítése, belső struktúrájának ismertetése, amin belül Kaiserswerth és a vele szerződő, a Bethesda kórházat fenntartó pesti német filia, főlé- illetve alárendelt központként szerepeltek.

(3) A forráshelyzet ismertetése.

(4) A Bethesda fejlődésének és munkaterületeinek a bemutatása, történeti áttekintése, hogy utána azt nézzem meg tüzetesebben, hogyan alakultak az intézmény mindennapjai. Ott válik megfoghatóvá, mi volt a szabály, és mi volt az, ami a helyi gyakorlatban zajlott.

(5) Végül mindezek alapján rövid összefoglalás következik.

1. MI AZ ALANY, AVAGY SZUBJEKTUM?

A következőkben a cselekvésemélet értelmében vett szubjektumról (Subjekt) lesz szó, amit a szabad akarat és a döntések hordozója értelemben használok.⁷ Innen in-

⁶ Götz 2002, Sohn-Kronthaler 2016.

⁷ Félreértések elkerülése végett tehát nem a „vizsgálati alany”-ról van szó, ami a magyar nyelvű alkalmazott szociológia értelmében egy kézenfekvő értelmezés lenne (mint interjú alany, kísérleti alany etc.). Ez egy nézet nyelvi rögzítése, ami lényegében az arisztotelészi metafizikára megy vissza, és ontológiai jelentést ad ennek a fogalomnak. Lásd például Mesch 1999.

dulva az az érdekes, hogy a társadalmi kontextusban, ha a munkamegosztáson alapuló tevékenységeket elemezzük, ki az, aki definiálja a célt, ki az, aki meghatározza a megvalósítására használandó eszközöket, eljárásokat stb. Fordítva pedig ki az, kik azok a kivitelezők, akik a már megadott keretben megvalósítják azt, ami az előbbiek szerinti cél és eljárás. Így az absztrakt modell⁸ finomítására például az „Akteur-Netzwerk-Theorie”-hez („Actor-network-theory”/ „Théorie de l’acteur-réseau”-hoz) lehet nyúlni.⁹

A „Subjekt” így felvetett problémája nyilván a hatalom (Macht) körét is érinti.¹⁰ Amennyire cselekvési lehetőségekről, azoknak korlátairól vagy fordítva, azoknak pozitív lehetőségeiről, formálisan nyújtott vagy informálisan elsajátított lehetőségeiről van szó mind a szociológiai, mind a történettudományi kutatásban, legalábbis az angol és német szakirodalomban, „agency” illetve „Handlungsmacht”-ről is szokás beszélni.¹¹ A két modell nem azonos, de átfedi egymást. (Csak megjegyzem, hogy még a német fordítások is eltérnek.)¹² A következőkben mind a ketten azt a perspektívát jelölik meg, amelyből tekinteni fogom a vizsgált esetet. Filozófiailag az ilyen típusú kérdésfelvetés olyan régi, mint az autonóm szubjekt felvetése, vagy az egyéni cselekvés társadalmi feltételei függőségének a mérlegelése. Nemi szerepekre és a női diakónia területén nemrégén Julia Hauser alkalmazta a Beiruti diskonisszaiskola és árvaház esetében, „dependence and agency” relációjában.¹³

8 Magától értetődő, hogy ez az ideáltipikus vázlat konkrét viszonyok között az involvált egyének minőségével, kapcsolatrendszerével, kölcsönös viszonyaival stb. kell, hogy számítson.

9 Például Bruno Latour: *Nous n’avons jamais été modernes* c. művének nyomán, a német és angol szociológiában, de irodalomelméletben is (Latour 1991). Az elmélet a szemiotikából kölcsönöz, és nem-emberi aktorokat is feltételez (gépek, műszaki struktúrák etc.).

„Egy aktor-hálózat „kölcsönös függőségi struktúra”-ként épül fel. Az érintett elemek nem úgy mond kész és rögzített szereplőkként lépnek be ebbe a hálózatba. Inkább csak a többi szereplővel való kölcsönhatásuk révén válnak azzá, amik. Következésképpen nincsenek megváltoztathatatlan elemek, amelyek a hálózatot alkotják. Ugyanakkor a hálózat egységét sem „felülről lefelé” határozzák meg az elemei. Ehelyett van egy középső interakciós szint, ahol az egyes aktorok is befolyásolják azt, hogy mi történjen, de ahol a hatások az átfogó struktúrán keresztül érvényesülnek.” (A szerző fordítása). Schlechtriemen 2019: 3.

A másik opció például a Bourdieu-féle „szociális mező” (champ) elmélete, ebben pedig a *társadalmi térről* (espace social) való elképzelése. Lásd Bourdieu 1979. Magyarul egy tanulmánykötet egyes fejezetei érintik a témát: Bourdieu et al. 2008.

10 Ha csak Max Weber gyakran idézett, *Wirtschaft und Gesellschaft* c. művében lefektetett definíciójára gondolunk („Macht bedeutet jede Chance, innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel worauf diese Chance beruht“), akkor ennek a meghatározásnak az alkalmazása egyrészt konkrét cselekmények elemzését, másrészt azonban szélesebb hatalmi és uralmi (Herrschaft-) struktúrák elemzését is követeli. Weber, M. 1985: 28.

11 Kontextus: „structure and agency“, Karl Marxtól és Emil Durkheimtől – mint kritikusan olvasott elődöktől – elhatárolódva elsősorban Anthony Giddens „structuration” and „action” koncepciói alapvetően fontosnak bizonyulnak.

12 Handlungsfähigkeit, Handlungsvermögen, Handlungsmacht, Handlungskompetenz. (Például: Posselt é.n.)

13 Hauser inkább a Foucault-féle fegyelem, illetve fegyelmezés paradigmájához kapcsolja kérdésfelvetését. „To the extent that this study draws on theory, therefore, it seeks to present the missionary encounter

Ha tehát alanyiságot, szubjektum-minőséget keresek férfiak és nők viszonyában, akkor elsősorban egy projekt céljainak a definíciójáról, egy munkafeladat meghatározásáról, illetve egy feladat látszat szerint „puszta végrehajtásáról” van szó. Ki dönt formálisan? Kinek mit szabad dönteni vagy nem dönteni, tenni vagy nem tenni? És mi történik a gyakorlatban, a terepen, földrajzilag is távol a központtól, sőt adott esetben egy intézményi hálózat periferiáján?

A dimenziókat tekintve, tehát (1) vezetőség és munkavállaló, főnök és alkalmazott, (2) központ és helyi fiókinézet viszonyával van dolgunk, de (3) egyúttal genderspecifikus szerepekkel, elvárásokkal is. Eltérő képzettségekkel, eltérő tanulmányi előképzettségekkel rendelkeznek a szereplők. És emellett (4) számolni kell a helyi viszonyokkal is. Mindez befolyásolja az egyes szereplők közvetítésével megvalósuló munkameneteket, helyi fejlődéseket. Számot kell vetnünk mindazokkal a váratlan eseményekkel, adottságokkal is, amelyek meggátolják azt, hogy a cél átültetése egy „telosrealizáció” mintájában valósuljon meg.

2. A VIZSGÁLT INTÉZMÉNYEK FELÉPÍTÉSE, STRUKTÚRÁJA

2.1. A hagyományos vagy mondjuk, régebbi egyházi és szekuláris történetírás az egyházi újítókkal kapcsolatban, például a német belmisszió úttörőinek az esetében is, általában a „nagy személyiség”, „nagy egyén” életútját szokta bemutatni. A nagy férfiút, aki kemény munka és önfeláldozás árán megvalósította eszméjét. Körülötte vannak a tanítványok, akik a mestert segítik, követik. Ez a hősi minta egyébként a tudománytörténetben is létezik vagy létezett („heroic science”, etc.).¹⁴ Szűkebb értelemben pedig a Johann Hinrich Wichernről és a „Rauhes Haus”-ról szóló irodalom, a Martin Gerhard-féle Fliedner-életrajz, de a kaiserswerthi diakonissza anyaghoz saját 19. századi visszatekintései is szolgálnak példákat.¹⁵ Ezekben a narratívákban az intézményalapító szellemisége, karizmája segít vezetni. Emellett képzése, élettapasztalata, hivatalbeli pozíciója (papi szerep vagy más) is vezetésre hatalmazza fel. Ezzel ugyanakkor a férfiak (úttörők) és nők (segítő feleség, leány, alárendelt munkatársak) szerepei is tisztázódtak. Akkor is, ha a diakonisszahivatal bevezetésével lehetővé válik, hogy hajadon (protestáns) nők házon kívül tisztességes foglalkozásban tevékenykedjenek, bizonyos módon szakmát tanuljanak, maguk gondoskodjanak életfenntartásukról.¹⁶

(a) A kaiserswerthi diakonisszaház esetében nemcsak adva volt egy tehetséges lelkes, aki karizmatikus vezetést tudott létesíteni, hanem a ház belső struktúráját a család modelljét követve építette fel: középpontban az atya (Vater), majd utána felesége

beyond a Foucauldian paradigm of discipline“, „by exchanging the paradigm of discipline for an approach sensitive to agency from below.” Hauser 2015: 10, 10–11.

14 Appleby e.a. 1994: 15–51.; Habermas 2008: 632–636.; Habermas – Hölzl 2014.

15 Gerhard 1933–1937.; Disselhoff 1886.

16 A hivatal fejlődéséről társadalomtörténeti szempontok szerint: Schmidt 1998, Köser 2006. Más struktúrát is felmutató intézményekkel összehasonlítva: Prelinger 1987.

Caroline Fliedner, mint „anya”, és körülötte növekvő számban a diakonisszák mint „lányok”, illetve egymás testvérei (Schwestern).¹⁷

Maga a diakonisszahivatal – aminek itt most csak a lényeges vonásait tekintem át – szolgálatot jelentett Istennek és az ő nevében a szenvedőknek és szegényeknek. Mindez megkövetelte az Istennek való alárendelést és engedelmisséget csakúgy, mint a ház vezetésének és a ház különböző szabályzataiban (Ordnungen) lefektetett előírásoknak való engedelmisséget és alárendeltséget is. Ezek nemcsak a házirendet vagy egyes tisztségekben ellátandó feladatokat rögzítettek, de például az öltözés, a nyilvánosságban való viselkedés, fellépés legapróbb részleteit is meghatározták. Terjedelmükben, részletességükben és számukban ezek a szabályok egyre csak gyarapodtak az idő folyamán. A bibliai és teológiai írások, házi áhítatok mellett ezekből a rendszabályokból is kötelesek voltak rendszeresen, megadott ritmusban felolvasást tartani.¹⁸

(b) Diakonisszák az anyaháztól nagyobb távolságban működő diakonisszaházakban, kórházakban, gyülekezetekben, iskolákban is dolgoztak. Ezeken a „külső állomásokon” a közvetlen napi vezetés nyilván nem volt alkalmazható. A kiképzésben átadott gondolatvilágon és az Ordnungenben, szabályzatokban lefektetett elvek mellett nagyobb részlegek esetében az ottani főnöknők (Vorsteherin) és néha lelkészek is vállaltak a vezetésben feladatot. Ha nagyon kevesen voltak, ez a helyi vezetés inkább csak informálisan alakult ki. A nővérek irányítására szolgáltak még a körlevelek, és egyes nyomtatványok is informáltak arról, hogy éppen ki hol szolgált vagy hova került át. Az *Armen- und Krankenfreund* című folyóirat, amit az intézményes kereten kívül is árusítottak, teológiai instrukcióval és építő irodalommal látta el őket. Emellett kötelesek voltak rendszeresen levélben beszámolni munkájukról, külső és belső hogylétükről is. A levelekre írott válaszokban igazítást és útmutatást is kaptak a diakonisszák.¹⁹ Ezen túl alkalmi látogatások is szolgálták a helyi viszonyok ellenőrzését, számontartását. Az ellenőrzésre való igény még a – ritkán és rövid időre engedett – családi magánlátogatásokra is kiterjedt. A fennálló keret, a kaiserswerthi központhoz való hozzátartozás mindenütt és mindig érezhető volt – legalább szándék szerint.

Jóllehet a rendszer szegény- és betegápolásra, a társadalom re-misszionálására volt kigondolva, a fent vázolt struktúrát tanulmányozva érthető, hogy egyes kutatók ezt a „totális intézmény” (totale Anstalt) értelmében interpretálták.²⁰

(c) Ebben a kontextusban problémává vált a kaiserswerthi intézményhálózat folyamatos növekedése. Induláskor Theodor Fliedner viszonylag kevés személyzettel dolgozott. Mivel sikeresnek bizonyult a munkája, nőtt a diakonisszák száma is, és a külső állomások száma is. Ezzel együtt a karizmatikus vezetést, illetve a kisebb keretben kétségkívül megvalósítható családmodellt nagyobb keretben is kellett fenntartani,

17 Felgentreff 1997.; Prelinger 1987.; Köser 2006: 101–102., Schmidt 1998.

18 Köser 2006: 101., 107–124., különösen 120.

19 Köser 2006: 290–293, a teológiai háttérről: Hauser 2015: 79–98.

20 Goffmann 1961 nyomán: Hauser 2015: 11., 127–129.

vagy mást tenni helyébe. A gyakorlatban Fliedner halála után (1864) utódja Julius Disselhoff alatt is, értelemszerűen megmaradt ez a rendszer. Sőt, a vezetőség iránti engedelmesség az új vezető működésével az egyik legfontosabb erény rangjára lépett, kiegyenlítve azt, hogy a személyes kapcsolattartás a nagy létszám miatt már nem volt járható út.²¹ Ez maradt meg a következő vezető, Wilhelm Zoellner alatt is. Az óriási logisztikai kihívások ellenére nem került sor decentralizációra. Zoellner óvatosan tett ugyan erre javaslatokat, ám ezeket elvették a Fliedner-család nyomására és a kompetenciamegtartás érdekében is.

A nagyságrend illusztrálására álljon itt néhány számadat: 1842-ben 27 felszentelt diakonissza és 20 próbanővér tartozott az anyaház kötelékébe. Fliedner halálakor számuk megtízszereződött, 272 felszentelt diakonissza mellett 153 próbanővért is számoltak.²² Disselhoff alatt a diakonisszák száma megduplázódott. Amikor Disselhoff utódja, Wilhelm Zoellner 1897-ben hivatalba lépett, „a diakonisszaszövetség 967 nővérből állt, akik 238 munkaterületen dolgoztak; 64 kórházban, 21 szegény- és betegotthonban, 73 gyülekezetben, 25 nevelőotthonban és iskolában, 42 u.n. kisgyermekiskolában stb.” Amikor Zoellner 1905-ben elhagyta az intézményt, a nővérek száma 1218 tagra nőtt, a munkaterületek száma pedig 300-ra.²³

2.2. Mi volt a helyzet Pesten, majd Budapesten, a Bethesda kórházban? Maga a kórház a pesti református filai intézménye volt. A filai református és unitus (azaz evangélikus-uniált) szellemben szerveződött, főleg német nyelvű reformátusok vagy egyébként nem a német evangélikus gyülekezetbe törekvő emberekből állt. A gyakorlatban neopietistanak lehet nevezni, vagy egy „pozitív kereszténység” képviselőjének. Jogilag a kis gyülekezet a Széna téri református gyülekezet leánygyülekezete volt, vezetője pedig a református gyülekezet lelkésze. Az alapításkor Török Pált, a filai prédikátorát saját vikáriusának ismerte el. Ezen túl saját kasszája és presbitériuma volt a filainak. Emellett szoros kapcsolatban állt a skót misszióval, aminek az Edinburgból ide küldött misszionáriusai zsidókat akartak megtéríteni. Gyakorlatilag a filai lelkészeit sokáig ők, azaz a skótok adták.²⁴

A kórház ötlete 1865 körül merült fel, ekkor léptek kapcsolatba Kaiserswerthel. 1866 elején már egyezmény is született három kaiserswerthi nővér kiküldéséről, akik ezután gyorsan meg is kezdték a munkát. A személyállomány később változott²⁵, de számuk megmaradt. A kis kórház nem volt szűkebb értelemben vett kaiserswerthi intézmény, de Disselhoff szavaival, egy olyan intézet, amely „Kaiserswerth segítségével jött létre”. Nem „leányintézet” tehát, hanem „nevelt leánya”, „amelynek az élettörténete a kaiserswerthi intézmény tágabb körébe illeszkedik”.²⁶

21 Köser 2006: 145.

22 Köser 2006: 106.

23 Köser 2006: 149.

24 Kovács 2006.; Géra 2006.

25 Brandt 2022.

26 Disselhoff 1886: 342.

Helyben az alapszabály szerint „egy, a német-református leánygyülekezet presbitériuma által a maga tagjaiból választott elnökség” irányította a kórházat, „amelyikhez a kórház orvosai is tartoznak. Ez az elnökség magától értetődően a nevezett filai presbitériumának elszámolni köteles.”²⁷ Ennek megfelelően a gyülekezet oldaláról az – egyébként is a gyülekezetalapításban és több belmissziós egyesület alapításában is aktív – Theodor Biberauer és Anton Hornung presbiterek, dr. Bakody orvos, és Rudolf König lelkész írták alá az egyezményt, amit Disselhoff ellenjegyezett Kaiserswerthben. Formálisan tehát világos fel- illetve alárendelési viszonyok álltak fenn a férfi vezetők, illetve női személyzet között. Sőt, a nők egyfajta „dupla kötődésben” is dolgoztak, mivel budapesti munkájuk alatt a kaiserswerthi szövetség tagjai is maradtak. Ott választották ki őket erre a munkára, onnan hívtak vissza egyeseket, váltottak le másokkal, oda viszont öreg korukban majd vissza is térhettek, ellátást és diakonisszaotthoni helyet (Feierabendheim) remélhettek, ha ki nem léptek, ami elvben lehetséges volt.

3. FORRÁSOK

Az a körülmény, hogy a pesti Bethesda nem volt szűkebb értelemben vett kaiserswerthi állomás, azzal járt, hogy egyes források nem kerültek Kaiserswerthbe, ahol más külső intézményekről sok minden maradt meg – ahogyan azt például a beiruthi iskola és árvaház esete illusztrálja.²⁸ Egyelőre nincsenek adataink presbitériumi iratokról, számadásokról, valószínűleg elvesztek, éppúgy mint más protestáns gyülekezeteknek a – látszólag csak mindennapi munkát dokumentáló – papírjai. Így sem a formális presbitériumi döntésekről, sem a ház pénzügyeiről nem tudunk részleteket – kivéve azt, ami az évi beszámolókból jelent meg. Ezek azonban nagyon formálisak, mindig az az évi helyzetet foglalják össze, belső fejleményekbe, esetleges problémákba nem éppen adnak betekintést.

Rendelkezésünkre állnak viszont azok a levelek, amelyeket a diakonisszáknak kellett írniuk Kaiserswerthbe. Szem előtt kell tartani, hogy ezek a levelek bizonyos belső normák szerint íródtak. Nem csupán munkabeszámolók voltak, önvizsgálatot is kellett tartani, a lelkiismereti kérdéseket és a saját lelki fejlődést is folyamatosan és kritikusan meg kellett vizsgálni.²⁹ Ezek a szempontok gyakran hangsúlyosabbak voltak, mint a gyakorlati pontok. Ugyanakkor nyilván formálisan mindig a hivatalos hierarchiát erősítették meg, hagyták jóvá, ehhez kétség nem fért. A konfliktusok nagyon direkt említését kerülni szokták, neveket lehetőleg nem említettek, ehelyett általában a problémás helyzetet írták le. Ezt azért is tették, hogy így elkerüljék a pletykálást és egymás befeketítését.

27 Statutenentwurf.

28 Hauser 2015.

29 Köser 2006: 290–293.

4. A NŐVÉREK TEVÉKENYSÉGE, A BETHESDA FEJLŐDÉSE

Munkaterületek

A diakonisszák feladataihoz nemcsak a kórházban való betegápolás tartozott, hanem a keresztény szellemiség ápolása is, ami magába foglalta az épületes irodalomból és a bibliából való felolvasást is (katolikus betegek esetén ettől eltekintettek). Emellett az egyik nővér elsősorban gyülekezeti munkával foglalkozott, azaz szegényeket és betegeket keresett fel, különböző módon segíteni próbált nekik. Itt a gyülekezeti tagok előnyt élveztek, azok azonban szétszórva laktak a városban, így „tulajdonképpen” feladataik mellett szélesebb körben magyarajkú szegényekkel is foglalkoztak. Ezen túl vasárnapi iskolát is tartottak gyerekeknek, egyre növekvő létszámmal.³⁰ Továbbá diakonissza képzéseket is tartottak, változó sikerrel. Egyrészt ennél több munkaerőt reméltek, másrészt így szerették volna meghonosítani a diakonisszaügyet Magyarországon. Az új nővérek egy része a gyülekezet által berendezett kis árvaházba került, ám egyeseket más magyarországi gyülekezetbe is küldtek, például Lőcsére.

Fejlődés

Az első kórház a Rózsa utca 5. szám alatt működött, egy kis, három szobás házban. Onnan a Rózsa utca 8-ba költöztek, egy kicsit kényelmesebb, de lényegesen nem jobb épületbe. Ezt a Sugárút (ma: Andrassy út) építése miatt kellett feladni. Akkor a kórház a Városliget mögé költözött, a Hermina útra, egy már meglévő villába, amit később még bővítményekkel láttak el.

A betegek száma gyorsan nőtt. 1870-ben 190 fekvő és 380 járóbeteget kezeltek. 1874-ben 412 beteget ápoltak az új helyen, a Hermina úton. A következő években is megmaradt ez a nagyságrend. 1901-ben 1050 beteget kezeltek, ami összesen 23 745 napnyi ellátást jelentett. A Hermina útra való költözés után azonban a gyülekezeti nővér is a kórházba került át, régi munkaterülete megszűnt.

Hogyan nézett ki ezek között a körülmények között a mindennapi munka menete, milyen szoros volt a vezetés, hogyan születtek konkrét döntések? (Az erre vonatkozó példák a következőkben főleg az első tíz-tizenöt évből származnak, elsősorban azért, mert főleg az első időszakból vannak ehhez adataink, hiszen inkább csak kezdetben szokták ezeket a külső, akkor még viszonylag új körülményeket tematizálni. A Hermina úti épület berendezése után a mindennapi menetrend alakításának szempontjai messzemenően háttérbe szorultak. Maga a ház, azaz a kórházat és a diakonisszák szállását magába foglaló épület adott volt. A konkrét berendezés, a bútorok, a felszerelés beszerzése, a ház kisebb átalakítása és egyéb részletek kialakítása azonban a diakonisszák dolga volt, akkor is, ha a gyülekezet számlájára ment. Ők voltak azok, akik a mesteremberek munkáját ellenőrizték, illetve annak hiányával konfrontálódtak, javí-

30 Erről részletesebben, a levelek alapján lásd Brandt 2022.

tásokat szerveztek.³¹ Ugyancsak ők foglalkoztak a személyzettel – a háztartásban egy, majd több szolgálóleányuk is volt, a kórtermekben szokás volt férfi betegápolókat is foglalkoztatni, például férfibetegek mosdatására stb. A levelek a megfelelő személyzet megtalálásának a nehézségeiről szólnak. Ezek az külső emberek azonban név nélkül maradnak, háttérben, részletesebben csak kivételes eseményekről számolnak be, például amikor több betörés után éjjeliőrt is alkalmaztak – König lelkéssel egyeztetve.³²

A vasárnapi iskola tartalmi és szervezési kialakítása is teljesen az ő dolguk volt. A város többnyelvűsége miatt hamar elkezdtek magyarul is tanulni, igaz eltérő sikerrel, de megtették. A gyülekezeti nővér írja: „A szegények között kevesebben beszélnek németül – még a szlovákok is inkább magyarul, mint németül.”³³ Kolleganője, aki Posen tartományból jött és ott anyanyelve mellett lengyelül is tanult, levele szerint „betegei körében most három nyelven beszél: magyarul, szlovákul és németül.”³⁴ Sophie Klee nem csak német és magyar szegényekről gondoskodott, hanem eljárt gazdagabb családokhoz, ahol magán betegápolást vállalt. Mindezt azért tette, mert a szegénygondozáshoz szükséges pénzt magának kellett összegyűjteni, és magának kellett vele gazdálkodnia. Felkereste a városi lelkészeket is, Török Pálnál is járt, aki annak idején a református gyülekezet lelkésze és egyúttal dunamelléki püspök volt.³⁵ Úgy érezte, hogy sokkal több megértésre talált kéréseivel, amikor magyarul beszélgettek.³⁶ A szegényellátásban egyébként egyfajta mikrohitel-rendszert talált ki: apró hiteleket osztott ki, családapákat segített munkához, és általában kis részletekben vissza is fizették neki a pénzt.³⁷

A helyi viszonyokhoz való adaptációhoz a nyelvtanulás mellett az is hozzátartozott, hogy például a kórházi gazdálkodást át kellett alakítani, mert tapasztalatuk szerint: „A magyarok kevésbé elégedettek, mint mi, németek, az orvosunk minap azt mondta, minden jobb külföldön, kivéve az élelmiszer”.³⁸ „Az evést, ivást és kiszolgálást tekintve a betegek nem kevés igényt támasztanak, és hogy ezeket kielégítsem, a konyha gyakran sok gondot okoz nekem, ha tekintetbe veszem a csekély bevételt [...]”.³⁹

31 Például lásd: Levél: S.W. an Mutter und Pastor, 24. August 1868, 2; S.W. an Mutter und Pastor, 8. Juni 1868, 2.

32 Levél: A.H. an Pastor und Mutter, 14. Januar 1869, 5.

33 Levél: S.K. an Pastor und Mutter, 2. Dez 1867, 5–6.

34 Levél: S.K. an Pastor, 22. April 1869, 2.

35 Már évtizedekkel előbb a skót misszionáriusok az angol vendégmunkások körében végzett munkáját is támogatta, felesége is a korabeli angol kolóniából származott. Kiss 1904, 41–51.; Kovács 2006, 97–98.

36 Levelek: S.K. an Pastor und Mutter, 30. Nov. 1868, 4.; S.K. an Pastor und Mutter, 2. Dez 1867, 6–7.; S.W. an Pastor und Mutter, 21. Jan. 1869, 2–3.; S.K. an Pastor und Mutter, 22. Jan. 1869, 7.; S.K. an Pastor, 25. Jan. 1870, 8–9.; S.K. an Pastor, 26. April 1870, 3.

37 Például levél: S.K. an Pastor und Mutter, 23. Januar 1868, 4.

38 Levél: S.W. an Mutter, 24. 11. 1866, 2–3.

39 Levelek: S.W. an Pastor und Mutter, 23. Aug. 1867, 3.; vö. S.W. an Pastor und Mutter, 23. Jan. 1868, 1.; S.W. an Pastor und Mutter, 21. Jan. 1869, 2–3.

Szerintük az iparcikkek szintén drágák, de rosszabb minőségűek voltak, ami nehezítette a gazdálkodást.⁴⁰ Mivel sok dolgot Németországból szereztek be, keresték a „kiskapukat”: látszólag már használt, azaz mosott és felvarrt névszalaggal ellátott ruhákat kértek; vagy egyes küldeményeket például a német konzulátusra küldettek, hogy így takarítsák meg a vámköltséget.⁴¹

A Hermina útra való költözés, ami viszonylag korán, hét éves működés után következett be, megnehezítette a gyülekezettel, a választmánnyal és a lelkésszel való kapcsolattartást. A betegek számára jónak bizonyult a hely, friss volt a levegő, de hosszú és időigényes volt az odajutás. Az omnibuszok inkább csak nyáron és nappal jártak, a nők ráadásul „kellemetlenek” érezték használatukat. Költségesnek is tartották. Még az oly fontos templombejárást is korlátozták. „Péntek este már rég nem mehetünk el istentiszteletre, ehelyett házunkban prédikációt vagy bibliai elmélkedést olvasunk. Vasárnap este eddig még templomba jártunk, ott hét órakor végeznek, ezzel azonban majd felhagyunk, mert az omnibuszok már nem járnak oly messzire, és oly sötét a liget”⁴², számoltak be 1872-ben. Néha meg felváltva mentek el ezekre az alkalmakra. A közös ebéd és a közös ebéd utáni ima sem volt lehetséges a közlekedési viszonyok miatt. Először a kórházi munka mennyisége gátolta meg, aztán pedig a gyülekezeti nővér a hosszú utak miatt nem volt képes erre visszatérni napközben.

A költözés mellett az egész város gyors növekedése is egyre nehezebbé tette a kapcsolattartást. Ráadásul 1887 után már csak két kaiserswerthi diakonissza dolgozott Budapesten. (Melléjük persze ott volt néhány új növendék, akiket azonban, mivel még képzésben voltak, csak korlátozva lehetett bevetni.)⁴³ A Bethesda elnöksége viszont üzletileg, szakmailag nagyon aktív urakból állt. 1888 azt írta Sophie Wehn: „Elég nehéz időszak volt, hiányzik a férfi támogatás, aki ezt [a folyamatban lévő javításokat] felügyelné, az elnökségi urak túlságosan elfoglaltak a posztjukon, így egyedül kell megbirkóznom a lusta, megbízhatatlan mesteremberekkel.” Állandó panasz volt az, hogy „nem sok segítséget kapok van az igazgatóságtól”. A bevált választmányi tagok elköltöztek, mások állandóan úton voltak.⁴⁴ Biberauer Theodor, aki a kórház egyik alapítója volt, szintén távol lakott. Amikor végre nyugdíjba ment, betegeskedett.⁴⁵ (1893) Majd pedig „Ofen túlsó végére” – a Városmajorba- költözött, „így a kapcsolat vele, különösen télen, nem lehet olyan, mint régen.”⁴⁶ (1896) Sophie Wehn utódja is

40 Levelek: S.W. an Mutter und Pastor, 21. Dezember 1868, 2; vgl. S.W. an Mutter, 24. November 1866, 2–3; S.K. an Schw. Louise, 8. November 1869, S. 3; S.W. an Mutter, 17. Februar 1869, 2–3; S.W. an Mutter, 17. Februar 1869, 1; Levél: S.W. an Mutter, 17. Februar 1869, 2–3.

41 Levelek: S.W. an Mutter, 17. Februar 1869, 2; S.K. an Schw. Louise, 8. November 1869, 2–3, vgl. S.K. an Schw. Louise, 8. Dezember 1870, [Nr. 1], und [Nr. 2], 1.

42 Levél: S.K. an Mutter, 21. Okt.1872, 3–4.

43 A házbéli diakonisszaképzésről és annak problémáiról részletesebben Brandt 2008.

44 Levél: S.W. an Pastor und Minna Fliedner, 26. Jan. 1895, 5.

45 Levél: S. Wehn an Pastor und Minna Fliedner, 28. Jan. 1893.

46 Levél: S. Wehn an Pastor, 21. Jan. 1896.

azzal konfrontálódott, hogy „nincsen a közelben senki, akivel megbeszélhetnék valamit”.⁴⁷ Az akkor hivatalban levő lelkész pedig kerekén azt mondta neki: „Meg kell szoknia, hogy egyedül járja az útját és egyedül viselje a felelősséget, hiszen az urak nem érnek rá.”⁴⁸

A nővérek ápolták, az orvosi munkát egy, majd több orvos látta el, akik azonban nem voltak állandóan helyben, hanem bejártak. Bakody, az egyik alapító, az 1880-as évektől a levelek szerint egyre kevesebb érdeklődést mutatott a ház iránt.

Még a lelkész is, aki a ház lelkipásztori gondozásáért volt felelős – és ahogy hallottuk, a gyülekezetben és a misszióban is dolgozott – az elnökséghez hasonlóan – általában csak korlátozott mértékben állt rendelkezésre. Ráadásul König lelkész, aki az alapítás óta volt hivatalban, hosszú időn át beteg volt, mielőtt elhagyta a posztját. Wehn 1892-ben azt írta: „Bár nagyon hiányos volt a lelkigondozás az utóbbi években, König lelkész utóbbi években tapasztalható gyenge memóriája miatt, a nővérek anynyira tisztelték az idős lelkészt és annyira bíztak benne, hogy már néhány szava is megnyugtatóan hatott a kedélyekre”.⁴⁹

Utána 1893-tól a 90-es éveken át Gladischefski, König utódja, szintén túl sok feladatot látott el. Egyéb szerteágazó munkája és a „nagy távolság” csak a minimum – heti egy bibliaóra és áhitat - kivitelezését tette lehetővé. „Gladischefski lelkész hetente egyszer bibliaórákat tartott, és tanította a nővéreket és az iskolás gyerekeket, de egyébként sok volt a dolga; a várostól való nagy távolság akadályozta, különösen ezen a zord télen.”⁵⁰ „Sajnos a lelkészünk túlságosan leterhelt ahhoz munkával, hogy elegendő időt szenteljen a házunkra [...]”⁵¹

Miután Gladischefski más szolgálati helyre ment, a gyülekezetben utódjának választott eddigi segédlelkész, Meiering a sok feladat és elődjének látható túlterhelése miatt, már csak a gyülekezetbeli feladatokat vállalta, a kórház gondozását pedig nem.⁵² Így, mielőtt 1904-ben a kaiserswerthi anyaház visszavonult Budapestről, az intézmény életében új szakasz kezdődött egy saját kórházi lelkész, Biberauer Richard (az egyik gyülekezetalapító fia) alkalmazásával. A kórház teljesen más felállásban új diakonisszaszövetség vezetése alatt folytatta munkáját.⁵³

5. EREDMÉNYEK

Ha a diakonisszaházakat, mint például a kaiserswerthi, „totális intézménynek” próbálták leírni, ez bizony találó volt egyes lényeges strukturális vonásra, de már ott

47 Levél: A.v. Ullgren an W. Zoellner, 5. Sept. 1903. FA Budapest, A. v. Ullgren.

48 Uo.

49 Levél: S. Wehn an Pastor und Minna Fliedner, 20. Jan. 1892.

50 Levelek: S. Wehn an Pastor und Minna Fliedner, 28. Jan. 1893, S.W. an Pastor und Minna Fliedner, 29. Jan. 1897, 3.

51 Levél: S. Wehn an Pastor und Minna Fliedner, 18. Jan. 1894.

52 Levelek: S.W. an Pastor, 8. Juni 1899, 1; S.W. an Minna Fliedner, 14. 09. 1899, 3.

53 Géra 2006.; Brandt 2008.

– lásd növekedés és a szoros vezetés megvalósításának a problémái – sem volt igaz minden tekintetben. A formálisan világosan szabályozott alárendeltségi viszonyok a gyakorlatban állandó változtatásnak voltak kitéve.⁵⁴ Budapesten, a dupla kötődés helyzetében, a levelek tanúsága szerint, szintén nem így működött. A helyi laikus férfi vezetők egyéb férfiúi feladatkörökben, főleg munkájukban tűntek ki. A lelkész másutt is helytállt. A kaiserswerthi vezetőség viszont távol volt, a velük való levelezés csupán lelki vezetést adott, mint mindennapi konkrét irányítást. Éppúgy a fiókegyházközség illetékes presbitériuma a hivatásukban dolgozó tagjainak leterheltsége miatt gyakorlatilag sokszor elérhetetlen volt, ami szintén oda vezetett, hogy a nővérek az egyre újabb helyi problémákra maguk találták meg a megoldásokat. A mindennapi munkában a nővérek sok tekintetben magukra, a képzésükre, a hitükre voltak utalva, és ahogy bizonyítani próbáltam, sok jó, sőt néha kreatív megoldást találtak a helyi adottságok közti mindennapi munkájukban. Ezért itt a formális struktúrák a mindennapi apró lépések és döntések folyamán és következtében, állandó kisebb-nagyobb változtatásoknak voltak kitéve. Más szóval, a tágabb kereten belül, ami adott volt számukra a hivatásuk és a kiképzésük okán – az úrnak szolgálni, beteget ápolni, a hitet feléleszteni – igenis maguk definiálták a célokat és az eszközöket.

Emiatt sokkal inkább használatos az a megközelítés, amit Hauser javasol a beiruti árvaházról és iskoláról írott könyvében: „exchanging the paradigm of discipline for an approach sensitive to agency from below.”⁵⁵ A helyi alkalmazkodás, a tanultak adaptációja ahhoz, amit itt meg lehet valósítani, és az, hogyan lehet ez “a dynamic process of mutual entanglement”⁵⁶, a kölcsönös egymásrautalság és kölcsönhatások dinamikus folyamata. Az, ami a gyakorlatban történt, amit a diakonisszák kvázi “ajánlatként” kínáltak, a helyi viszonyok elemzése folyamán, a helyi adottságokkal való konfrontációban alakult ki.

Beirutból kiindulva Hauser azt állítja, “missionary policy was a product of negotiations on the ground rather than of armchair planning in an organization’s home country.”⁵⁷ Budapest esetében, ahol hosszútávon lényegében betegápolást, diakonisszaképzést és vasárnapi iskolát tartottak fenn, mindez talán, a dolog specifikumánál fogva, inkább abban mutatkozott meg, hogy az indulás után a helyben dolgozó nők maguk (és gyakran magukra hagyva, önállóan) folytatták a munkájukat.

54 Köser 2006.; Schmidt 1998.

55 Hauser 2025: 10–11.

56 Hauser 2015: 16.

57 Hauser 2015:18, 14–15.; hasonlóan, főleg vallási tekintetben Habermas/Hölzl 2014.

IRODALOM

APPLEBY, Joyce – HUNT, Lynn – JACOB, Margaret

1994 *Telling the truth about history*. New York – London: W.W. Norton & Company.

BLASCHKE, Olaf

2017 Religion ist weiblich. Religion ist männlich. Geschlechtsumwandlungen des Religiösen in historischer Perspektive. In: Kornelia Sammet, Friederike Benthaus-Apel, Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*. Wiesbaden: Springer, 79–97.

BOURDIEU, Pierre

1979 *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit.

2008 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok*. Vál. Ferge Zsuzsa, Léederer Pál. Budapest: General Press.

BRANDT, Juliane

2022 A városias Pest? Német diakonisszák benyomásai az 1860-as évekből a «születő nagyvárosról»: In Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád (szerk.): „A város örök”. *Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Budapest: Korall, 194–216.

2008 Egy „kultúraexport” kudarca? A Bethesda budapesti Diakonisszaház mint kaiserswerthi intézmény válsága és megszűnése. In Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest: Korall, 25–42.

BENDA Kálmán at al.

1983 *Kálvin téri tanulmányok: tanulmányok a Budapest Kálvin téri Református Gyülekezet történetéhez*. Budapest: Ráday Gyűjtemény.

DISSELHOFF, Julius

1886 *Jubilat! Denkschrift zur Jubelfeier der Erneuerung des apostolischen Diakonissen-Amtes und der fünfzigjährigen Wirksamkeit des Diakonissen-Mutterhauses zu Kaiserswerth a. Rhein*. Kaiserswerth: Verlag der Diakonissen-Anstalt.

FELGENTREFF, Ruth

1997 *Das Diakoniewerk Kaiserswerth: 1836 – 1998: von der Diakonissenanstalt zum Diakoniewerk - ein Überblick*. Düsseldorf - Kaiserswerth: Heimat- und Bürgerverein Kaiserswerth.

GÉRA Eleonóra

2006 A Bethesda Kórház és a Filadelfia-diakonisszák. In Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten II*. Budapest: Argumentum Kiadó, 943–996.

GERHARDT, Martin

1933–1937 *Theodor Fliedner. Ein Lebensbild von Martin Fliedner 1-2*.

Düsseldorf – Kaiserswerth: Verlag der Buchhandlung der Diakonissen-Anstalt.

GOFFMAN, Erving

1961 On the Characteristics of Total Institutions. In U.ö.: *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books, 13–116.

HABERMAS, Rebekka

2008 Mission im 19. Jahrhundert - Globale Netze des Religiösen. *Historische Zeitschrift* 287 (3), 629–679.

HABERMAS, Rebekka – HÖLZL, Richard

2014 Mission global. Religiöse Akteure und globale Verflechtung seit dem 19. Jahrhundert. Einleitung. In Dies. (Hrsg.): *Mission global. Religiöse Akteure und globale Verflechtung seit dem 19. Jahrhundert*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 9–28.

HAUSER, Julia

2015 *German religious women in late Ottoman Beirut: competing missions*. Leiden: Brill.

HÖLSCHER, Lucian (Hrsg.)

2001 *Datenatlas zur religiösen Geographie im protestantischen Deutschland. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg*, 4 Bde. Berlin: De Gruyter.

GÖTZ VON OLENHUSEN, Irmgard

2002 Die Feminisierung der christlichen Religion. Thesen zur deutschen Geschlechtergeschichte der Neuzeit. In *Frauen in der einen Welt*. 13 (2) 12–19.

KOVÁCS, Ábrahám

2006 *The History of the Free Church of Scotland's Mission to the Jews in Budapest and its impact on the Reformed Church of Hungary 1841–1914*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

KÖSER, Silke

2006 *Denn eine Diakonisse darf kein Alltagsmensch sein: Kollektive Identitäten Kaiserswerther Diakonissen 1836–1914*. Leipzig: Paperback. (Historisch-theologische Genderforschung 2)

LATOURE, Bruno

1991 *Nous n'avons jamais été modernes: Essai d'anthropologie symétrique*. Paris: La Découverte.

MESCH, Walter

1999 Subjekt. In Prechtel, Peter – Burkard, Franz-Peter (Hrsg.): *Metzler Lexikon Philosophie*. Stuttgart: J.B. Metzler. <https://www.spektrum.de/lexikon/philosophie/subjekt>, letöltés ideje: 2024. december 6.

POSSELT, Gerald

é.n. *Handlungsfähigkeit*. <https://differenzen.univie.ac.at/glossar.php?sp=26> (Letöltés ideje: 2023. november 1.)

PRELINGER, Catherine M.

1987 *Charity, Challenge, and Change. Religious Dimensions of the Mid-Nineteenth Century Women's Movement in Germany*. New York: Praeger.

SCHLECHTRIEMEN, Tobias

2019 Handlungsmacht. In: Asch, Ronald G. – Aurnhammer, Achim – Feitscher, Georg – Anna Schreurs-Morét: *Compendium heroicum*. Publiziert vom Sonderforschungsbereich 948 „Helden – Heroisierungen – Heroismen“ der Universität Freiburg. Freiburg 14.11.2019. <https://www.compendium-heroicum.de/lemma/handlungsmacht/> DOI: 10.6094/heroicum/hd1.0.20191114. (letöltés ideje: 2023. november 01.)

SCHMIDT, Jutta

1998 *Beruf: Schwester. Mutterhausdiakonie im 19. Jahrhundert*. Frankfurt/M. – New York: Campus Verlag.

SCHNEIDER, Bernhard

2002 Feminisierung der Religion im 19. Jahrhundert. Perspektiven einer These im Kontext des deutschen Katholizismus. *Trierer Theologische Zeitschrift* 2002, 123–147.

2012 The Catholic Poor Relief Discourse and the Feminization of the Caritas in Early Nineteenth-Century Germany; In Maeyer, Jan de – Molle, Leen van – Osselaer, Tine van (ed.): *Gender and Christianity in Modern Europe: Beyond the Feminization Thesis*. 1st ed. Leuven: University Press, 35–56.

SOHN-KRONTHALER, Michaela (Hg.)

2016 *Feminisierung oder (Re-)Maskulinisierung der Religion im 19. und 20. Jahrhundert: Forschungsbeiträge aus Christentum, Judentum und Islam*. Köln-Wien: Böhlau.

WEBER, Max

1985 *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922). Tübingen: Mohr.

Levéltári források

4–1 *Schwesternakten*. MSK Ungarn, 332 [Deutsches Kranken- u. Diakonissenhaus zu Budapest, 1864–1904, Akten und Briefe]. Archiv der Fliebler-Kulturstiftung Kaiserswerth (AKFSK).

Pesti Egyház – Német leányegyház iratai. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, D/7.

Statutenentwurf für das Krankenhaus der deutsch-reformierten Filial-Gemeine in Pest. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, D/7.

Abstract

„Institutional Leadership, Subjectivity, and the Cooperation of Men and Women. The Example of the Bethesda Deaconess Hospital in Budapest (1866–1904)”

The article examines the relationship and cooperation between women and men, deaconesses and male leaders, in the case of the Bethesda Hospital in (Buda-)pest, which worked within the framework of the German Reformed Filia beginning in 1866. Formally, the deaconesses from Kaiserswerth (Germany) working in Pest (Hungary) were members of an organisation with clear rules, laid down in writing, that clearly defined leadership and execution, and were bound by rules and obedience to God and their leadership. Here, as in many similar ecclesiastical institutions, the position of agency was thus formally in the hands of male leaders, officials, pastors, etc., and the execution of the tasks assigned became the responsibility of the deaconesses. In practice, however, these men were often unavailable even for counselling, mainly because of their professional duties, but also because of the great distance. As the letters regularly sent home from Budapest show, this also put agency in the hands of the locals, and thus finally in the hands of the deaconesses, who also decided on investments, specific administrative issues, the employment of staff, and the approach to certain social problems. That’s why, when examining the relation of men and women in such religious contexts, it seems helpful join the approach Hauser proposes in her book on the deaconesses’ orphanage and school in Beirut: “exchanging the paradigm of discipline for an approach sensitive to agency from below”.

*Juliane Brandt
független kutató
Felsőtárkány*

AZ ÖNFELÁLDOZÁS ÉS AZ ÖNMEGVALÓSÍTÁS KÉRDÉSE A DIAKONISSZA HIVATÁSBAN

BEVEZETÉS

Az 1800-as években a hirtelen megnövekvő népesség miatt megjelenő szociális válságra a társadalom nemcsak az államtól, hanem az egyháztól is megoldást várt. A megerősödő újpietizmus, valamint az Európa-szerte (többek között Németországban, Svájcban, Finnországban és Hollandiában) kibontakozó ébredési mozgalmak életre hívták a diakóniát. A 19. század közepén megalakultak az egyedülálló nőknek szociális és egzisztenciális biztonságot nyújtó, valamint munkalehetőséget adó protestáns diakonisszaházak, ahol a hajadonok és özvegyek szolgálatukért cserébe ruhát, ellátást, otthont és némi zsebpénzt kaptak. A Theodor Fliegener által 1836-ban alapított kaiserswerthi anyaház, valamint a Wilhelm Löhe által 1854-ben létesített neuendettelsau diakonisszaintézet Európa-szerte jelentett mintát a később megnyíló református és evangélikus diakonisszaintézmények számára. Jelen tanulmány kifejezetten a magyarországi evangélikus diakonisszaközösségek viszonylatában elemzi az önfeláldozás és az önmegvalósítás kérdését. Munkámban elsősorban azt elemzem, mely tényezők voltak azok, melyek a szigorú szabályok által működtetett, egyszerre zárt és nyitott, uniformizált közösségekben élő, egyedülálló nőket számos lemondásra kényszerítették, továbbá azzal is foglalkozom, milyen lehetőséget biztosítottak számukra az anyaházak, mint képzőintézmények. Mindezek értelmezése során főként a pozsonyi diakonisszaintézet és a Főbé Evangélikus Diakonissza Egyesület anyaházának rendtartásából fogok idézni. Tanulmányomban arra is kitérek, miért értelmezhető válság-heterotópiaként a diakonissza anyaház.

AZ ÓKERESZTÉNY ÉRTÉKEK KÖVETÉSE AZ ANYAHÁZI DIAKÓNIABAN

A diakóniára, vagyis az első keresztény gyülekezetekben zajló segítő, karitatív szolgálatra már az Újszövetségben is találunk utalásokat, és egyéb ókori szövegek is említést tesznek diakonisszákról. Több kutató is foglalkozott a 19. században kibontakozó diakonissza szolgálat előzményeivel. Az ókori hagyományok interpretálását tanulmányozta John N. Collins a *Diakonia. Re-Interpreting the Ancient Sources*¹ című könyvében, a diakónusok szerepökörét pedig Jean Colson elemezte *Diakon und Bischof in den ersten drei Jahrhunderten der Kirche*² című tanulmányában. Gary Macy és társai³

1 Collins 1990: 196–198.

2 Colson 1962: 30.

3 Macy 2008: 67–69.; Macy et al.2011: 18.

kifejezetten a női diakónia feladatköreit és történetét elemezték egészen az Újszövetségtől kezdve napjainkig, csatlakozva ezzel Valeria Karras⁴, John Wijngaards⁵, valamint Kevin Madigan és Carolyn Osiek⁶ kutatási eredményeihez, akik a korai egyház, illetve a keleti egyház viszonyait és a nők ebben betöltött szerepét, mozgásterét elemezték. A magyarországi egyháztörténeti kutatások terén kiemelkedő Vanyó László és Erdő Péter több munkája is⁷, ahol az ókori iratokat elemző tanulmányokban több említést is tesznek a diakónia és a diakonissza szolgálat előzményeiről. A diakónia és az Újszövetség kapcsolódási pontjait Kókai-Nagy Viktor tárgyalta részletesen *Diakónia az Újszövetségben* című tanulmányában⁸, Nagy István pedig külön művet szentelt arra, hogy a diakóniát egészen annak terminológiai elemzésétől kezdve mutassa be, részletezve teológiai hátterét és jelentőségét a missziós tevékenységben.⁹

Pál rómaiakhoz írt levelében, a szegényeket, betegeket és a gyámoltanokat segítő Fébéről szóló rész olvasható (Róm 16,1–2): *Ajánlom pedig néktek Fébét, a mi nénénket, ki a Kenkhréabeli gyülekezetnek szolgálója: Hogy fogadjátok őt az Úrban szentekhez illendően, és legyetek mellette, ha valami dologban rátok szorul. Mert ő is sokaknak pártfogója volt, nekem magamnak is.*¹⁰ Habár az ókorban és az Újszövetségben csak a diakónus tisztsége létezett, az egyháztörténetben Fébét tekintik a legelső női diakónusnak, azaz diakonisszának. A diakonissza, mint kifejezés először a 250 körül keletkezett *Didaskáliában* jelent meg¹¹, melyben Antiókhiai Ignác a Szentlélekkel azonosította a diakonisszákat, utalva ezzel munkájukra, a betegek és elesettek gondozására, azaz a szeretetmunkára. A középkorban azonban a katolikus női szeretesség nyert teret, melynek következtében a diakonisszák eltűntek. Szolgálatuk a 19. században terjedt el ismét, amikor Theodor Fliedner megalapította 1836-ban az első protestáns diakonissza anyaházat. Pál apostol Timóteushoz írt első levelében olvasható (1 Tim 3, 8–13), milyen jellemvonásokkal kell rendelkeznie egy diakónusnak. Ez az igeszakasz összefoglalja azokat a legfontosabb elvárásokat, melyeknek egy diakonisszának is meg kellett felelnie. Ezek közül a három legfontosabb tényező az engedelmesség, a készség és a hűség volt. Az Apostolok Cselekedetében olvashatunk (ApCsel 6,1–7) az első hét férfi diakónus szolgálatáról. Emellett a rendtartások hivatkoznak még a Péter leveleiben írt karizmára, vagyis az Istentől kapott kegyelmi ajándékok fontosságára, azaz a szolgálathoz szükséges egyéni készségek meglétére (1 Pét 4,10). A győri anyaház rendtartásában a diakonisszáktól elvárt viselkedésre példaként sorolnak olyan keresztény nőalakokat, mint Mária, Magdaléna, Johanna, Zsuzsanna,

4 Karras 1998: 34–36.

5 Wijngaards 2002: 22–24.

6 Madigan és Osiek 2005: 27–32.

7 Erdő 1983: 291.; Vanyó 1980: 88–101.; Vanyó 1984: 120–123.

8 Kókai-Nagy 2019: 230.

9 Nagy 2011: 145.

10 Revideált újfordítású Biblia (=RÜF), 2014. Magyar Bibliatársulat, Budapest. Róm 16,1–2.

11 Erdő 1983: 149.

Salomé, Márta, Tabitha, Persis, Triféna, Trifóza, Efódia és Sintikhé, akik szolgálatukkal az ókeresztény gyülekezeteket segítették és olyan értékekkel rendelkeztek, mint a mértékletesség, a lelkiismeretesség, a hűség, a tisztaság, az igazság és az egyszerűség.¹² Az anyaházi diakónia alap gondolatát azonban Máté evangélista fogalmazta meg (Mt 20, 28), és ez az az ígerész, amely Theodor Fliedner szerint elsődlegesen követendő: *Valamint az embernek Fia nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és adja az ő életét váltságul sokakért.* Ez az egyetlen idézet foglalja össze a legtömörebben a diakonissza szolgálatot, melynek lényege, hogy az egyén önmagával szemben a közösség érdekeit helyezi előtérbe, azaz nem önmagáért, hanem másokért munkálkodik, másoknak szolgál és az egyetlen jutalma nem tárgyi ajándék vagy fizetség, hanem az üdvösség. A diakonisszáktól elvárt viselkedést tehát a bibliai tanításokra vezetik vissza, ezáltal legitimálják a nők egyházi szeretetszolgálatát és a teológiai okfejtésekkel biztosítják annak létjogosultságát a 19–20. században.

A NŐK SZEREPVÁLLALÁSÁNAK KIJELÖLÉSE

AZ ANYAHÁZAKBAN A TERMINOLÓGIA TÜKRÉBEN

A diakonisszáktól elvárt viselkedés elemzésénél érdemes kitérni a terminológiára is és röviden szót ejteni a *diakónus* kifejezés eredetéről, mely a görög *diákonosz* szóból származik. Elsődleges jelentése szolgáló vagy szolgálatos. Az egyes felekezetek különféle jelentést társítanak a szóhoz, a katolikus és görögkeleti egyházban szerepként értelmezik, a protestáns felekezeteknél pedig a diakónus egyházi szolgálatot végző, nem papi személyt jelent. A rendtartások a szó alapjelentéséhez, azaz a szolgálóhoz vagy szolgálóhoz ragaszkodtak, ugyanis a diakonisszákat is az Úr Jézus szolgálóinak nevezték, melyhez társult a Jézus menyasszonya szerep is. Az anyaházak kötelékében szolgáló egyedülálló nők Jézus jegyeseként végzett szolgálata ezáltal ugyanolyan fontosnak és értékesnek számított, mint a civil életben családot alapított nők által gyakorolt feleség és anyaszerep.

A nővérek azonban nemcsak az Urat szolgálták, hanem a gyülekezetek segítségére szoruló tagjait, valamint diakonisszatársaikat is. Az Úrnak tett szolgálattal kapcsolatban a pozsonyi rendtartás szövegében olvashatjuk, hogy a diakonissza *többé nem önmagának él, hanem az Úrnak, a ki őt szent élete áldozatával megváltotta, úgy a diakonissza is önszeretetét, önkaratát, és önéletét hálás viszonzszeretettel feláldozza az Úrnak.* Mindez vissza is utal az előző alfejezet utolsó bekezdésében tárgyalt Máté evangélista ígéjéhez, mely szerint „*az embernek Fia nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és adja az ő életét váltságul sokakért.* A diakonisszák között ez alapján egy mellérendelt viszony rajzolódik ki, amit a kölcsönös szolgálat hangsúlyozása erősít meg, ugyanakkor a diakonisszatársaknak tett szolgálat mégis

¹² RMEGYL I.4 A Győri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség Diakoniszaintézetének Házi rendje, 3. javított és bővített kiadás, Győr, 1940., 3–5.

előbbre való, mint maga az egyén, vagyis ez alapján a közösség és az egyén között inkább az alá-fölrendeltség jelenik meg.

Wilhelm Löhe az anyaházi diakónia fontosságáról a következőket írta:

Az a feladat, melyet a diakonisszaintézet, mint anyaház betölt, egyre inkább előtérbe kerül s lassanként túlsúlyra fog jutni... az Úr Jézus magányos szolgálólányát csak az anyaházzal, vezetőivel, az egész családdal, vagy szövetkezéssel való összefüggése őrizheti meg a magános nő hivatásának lefelé húzó hatásától s csak azzal kerülheti el az egyoldalúvá lett életet, hogy egy nagy egészbe illeszkedik bele, mert ez a veszedelem igen gyakran együttjár férjhez nem ment, magányos hivatást vállalt nőtestvéreink életével.¹³

A közösség és egyenlőség fogalmához kapcsolódva fontosnak tartom, hogy kitérjek még egy értelmezésre, amelyet hangsúlyoztak a rendtartások, ez pedig a keresztyén család vagy a természetfeletti család jelensége. A diakonisszák közösségét az egyház a családdal, benne a vezető lelkészt az apával, a diakonissza főnöknőt az anyával, a diakonisszákat pedig a gyermekekkel azonosította. Ezt a felosztást tekintve azonban nem beszélhetünk egyenlőségről, sokkal inkább alárendelt szerepekről, hiszen patriarchális modellről van szó.

A magyarországi anyaházak szabályait illetően követik a fliedneri intézmény működési elveit, melyek a 18–19. században uralkodó viktoriánus családmodellben érvényesülő patriarchális hatalmi elvekre és az erkölcsi szigorra épültek. A férfiak helyezkedtek el a családi hierarchia legfelső fokán, ők léphettek ki egyedül a nyilvánosságba, keresőként ők tartották el feleségüket és gyermekeiket, és kizárólag ők birtokolhattak politikai jogokat, azaz a férfi és a nő még a házasság útján sem vált egyenlővé. Úgy tartották, hogy a férfi volt a racionális cselekvő a családokban, miközben a nőket az érzelmeik vezérelték, ezért volt szükség arra, hogy férfi irányítson. Ugyanezt látjuk a diakonissza közösségekben is, ahol ugyan választottak a csoport élére egy diakonissza főnöknőt, a nővérek szolgálatával és a közösség életével kapcsolatos végső döntéseket a vezető lelkészek, azaz férfiak hozták meg. Ahogyan Schäfer írja: „A kaiserswerthi alaptétel az, hogy a testvér gyermeke az anyaháznak, mégpedig az odatartozás és függés családi értelmében.”¹⁴ A felnőttkorú diakonisszákat a gyermekek szintjére, alárendelt szerepbe helyezték őket és elvárták, hogy teljesen alávéssék magukat a fegyelemnek és ezzel párhuzamosan személytelenül szolgáljanak, azaz ne kerüljenek bizalmas vagy baráti kapcsolatba másokkal. Az egyház ezáltal lehetőséget kínált arra, hogy a hajadonok kiemelkedjenek abból a közezből, amelyben előzetes szocializációjuk zajlott, ezért azonban elvárták az önfeladást és a feltétlen alkalmazkodást. A rendtartásokban írt, fiatal nőktől elvárt magatartásminta azonban túlságo-

13 Schafer é.n.: 198–200.

14 Schafer é.n.: 198–200.

san idealizáltak mondható, nem sikerült mindenkinek követnie ezeket a szabályokat, azaz a valóságban a diakonissza közösségek bizonyos helyzetekben eltekintettek a rendtartásokban foglaltaktól. Erre jó példa a diakonissza nővérek közötti levélváltás vagy a nyári diakonissza ruha használata, amely finomabb anyagának köszönhetően egyrészt lehetővé tette a szabadabb mozgást, másrészt könnyebben biztosította a szellőzést. Az anyaházak, a viktoriánus családmódelekben tapasztalhatóhoz hasonlóan, a hagyományos női szerepek gyakorlását várta el az egyedülálló nőktől, hiszen a szolgálat típusai, vagyis a betegápolás, a tanítás és nevelés és az ezek során teret nyelő lelkigondozás mind a női jellemvonásokhoz, az empátiához, a gondoskodáshoz, a hitben neveléshez, azaz a misszióhoz kapcsolódtak. A 20. század első felében az anyaházak szellemisége éppen ezért tudott megfelelően illeszkedni a kor társadalmi és politikai elvárásaihoz, a kor nőképehez, így képessé váltak a fennmaradásra.

A DIAKONISSZA SZOLGÁLAT ÉS AZ ANYAHÁZAKBAN ZAJLÓ DIAKONISSZAKÉPZÉS TÍPUSAI

A rendtartások fő üzenete alapján a felebaráti szeretet volt a legfőbb, amit egy ideális diakonisszának gyakorolnia kellett a szolgálata során. Az anyaház által elvárt viselkedési formák – mint a segítőkészség, az elfogadás, az őszinteség, a lelkiismeretesség, a bizalom, a könnyörületesség, a szelídség, az alázatosság vagy a türelem – mind e köré csoportosultak. Több rendtartásban is olvasható, hogy a diakonissza anyaház nemcsak otthon, hanem lelki társaság is. A Fébé rendtartása ezt még tovább részletezi, miszerint a diakonisszák csoportja egyben testvéri közösség, hitközösség, munkaközösség és életközösség. Az anyaház otthont teremtett a diakonisszák számára, ruházta és élelmezte őket, valamint havonta jelképes zsebpénzzel jutalmazta őket, cserébe a hajadonok hűséggel, engedelmességgel és fenntartások nélküli szolgálattal tartoztak, azaz az intézmény a „*Valamit valamiért*” elven működött, ezzel is hangsúlyozva az egyenlőséget. Az anyaházban szolgáló diakonisszák ezek alapján párhuzamba állíthatók az ókeresztény mártír hajadonokkal, akik önszeretetüket, önakaratukat és önéletüket feláldozták azért, hogy az Urat szolgálják.

Az anyaházakban a fő szolgálati típusok között szerepelt a betegápolás, a tanítás és nevelés, valamint a gyülekezeti szolgálat. A Fébé történetéről szóló gépelt kéziratban olvasható, hogy a negyvenes évek elején történt előterjesztés alapján az egyetemes közgyűlés 1943. január 1-jétől életbe léptette az egységesített diakonissza képzési és képesítési szabályzatot.¹⁵ A tanfolyamot három nagy egységre tagolták. Az első, alapismereteket oktató kurzus célja volt, hogy a diakonissza „a képzés fundamentumául annyi általános műveltséggel rendelkezék, amennyi egy legalább négy középiskolát

¹⁵ EOL, Egyetemes-országos közgyűlési jegyzőkönyvek. A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1942. évi november hó 20. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1942: 51., 8. napirendi pont

végzett egyéntől elvárható.”¹⁶ A második egységet a szakszerű tanfolyam, azaz az általános diakonisszaképző kurzus jelentette, melynek anyagát az előterjesztéshez képest módosították. Ez alapján a bibliaismeret tárgy célul tűzte ki az Ó-és Újszövetség értelmezését, a könyvek szerzőinek és tartalmának, valamint a szentírás szakaszainak megismerését. Az evangélisták és az apostolok írásai, különösen Máté és Pál tanításai ugyanis a diakonissza szolgálat teológiai alapjait képezték. Az evangélikus hit és erkölcstan tárgyának keretében a jelöltek Luther Kátéját és az Ágostai Hitvallást értelmezték. Az Isten országának története című tárgy óráin a növendékek Izrael történetéről, a babiloni fogságról, a zsidóság történetéről, az egyetemes és hazai evangélikus egyház történetéről, a reformációról, valamint Jézus Krisztus életéről és az őskereszténységről tanulhattak. Utóbbi kettőt kifejezetten fontosnak tartották, hiszen a diakonisszák szolgálatát párhuzamba állították Jézus Krisztus áldozatvállalásával, valamint az őskeresztény egyházban szolgáló nőalakok (Mária, Márta, Eszter, Tábita stb.) életével. A leggazdagabb ismeretanyagot nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is az egyházismeret nevű tárgy szolgáltatta, melynek keretében a jelöltek megismerték az egyház fogalmát, az egyháztagok jogait és kötelességeit, az egyház szervezetét, valamint az evangélikus földrajzot. Emellett képet kaptak az egyházi sajtó és az egyesületek működéséről is. Tanultak a templomokról és az evangélikus istentiszteletekről, az egyházi évről és a paramentikáról, továbbá elsajátították azt is, milyen szerepet kaphat egy diakonissza a keresztelés, a konfirmáció, a gyónás, az úrvacsora, az esketés, az áttérés, valamint a temetés alkalmával. A további tantárgyak között megtalálható volt még a belmisszió és diakónia története, az egyházi ének és zene, a háztartástan, az egészségtan és a betegápolási alapismeretek, valamint a diakonisszák házirendje.¹⁷ Mindez mutatja, hogy olyan praktikus elméleti és gyakorlati ismereteket egyaránt közvetítettek a képzés során, melyeket a nővérek munkájuk során napi szinten alkalmazhattak. A tanfolyam harmadik egységét a különleges diakonisszaképző tanfolyam képezte. Ez egyrészt a gyülekezeti, másrészt a betegápolói szolgálatra készítette fel a nővéreket. A gyülekezeti szolgálathoz szükséges ismereteket a gyakorlati írásmagyarázat, a szimbolika, a vasárnapi iskola és ifjúsági munka, valamint a szociális munka tantárgyak keretében oktatták. A betegápolói szolgálatra történő felkészítés kapcsolódott az állami tanfolyamhoz. Ennek célja pedig az „államilag érvényes betegápolónői, vagy szülésznői, vagy csecsemővédőnői oklevél megszerzése”¹⁸ volt.

A Biblia tanításaihoz és az őkeresztény értékekhez történő ragaszkodással az egyház a diakonissza szolgálatot kiemelte a hétköznapi civil létből, és magasztos, már-már természetfeletti szintre emelte, ami pedig növelte a toborzás sikerességét, hiszen

16 EOL, VII. A/2. Fébé-iratok. A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Diakonisszaképzési-és Képesítési Szabályzata, Budapest, 1943. 3.

17 Uo. 1943: 3–4.

18 Uo. 1943: 4.

sok, nehéz szociális körülmények között nevelkedett lány az erkölcsi értékeket szem előtt tartva inkább az egyházi szolgálatot választotta, nem pedig a cseléd munkát. Ezáltal az anyaházak sikeresen teljesítették Theodor Fliedner elképzelését, hiszen sok nőt megóvtak a méltatlan vagy erkölcstelen élettől (például cseléd, prostituált, bűnöző). Hangsúlyozandó azonban, hogy több magyarországi anyaház esetében a próbaidő elhúzódott akár 8–10 évig is. Ebből arra következtethetünk, hogy vélhetően nemcsak az egyéni alkalmasság felmérése és megerősítése vett igénybe időt, hanem az is, hogy az anyaház vezetősége szándékosan hosszabbította a próbaidőt, hiszen ezáltal hosszabb ideig tudta alkalmazni a nővéreket, mint olcsó munkaerőket. Az anyaházak, melyek tehát képzőintézményként is funkcionáltak, komoly ápolói, műtös, szülésznői vagy kisgyermekgondozói képzettség megszerzését is lehetővé tették az egyedülálló nők számára, mely a felozlatást követően jelentősen segítette a civil társadalomban történő boldogulásukat.

AZ EGYÉN SZEMÉLYES KAPCSOLATAINAK SZABÁLYOZÁSA AZ ANYAHÁZAKBAN

Wilhelm Löhe, a neuendettelsau anyaház alapító lelkésze az egyház női szerepekről alkotott elképzelését, valamint a diakonissza anyaházak feladatát összekapcsolva fogalmazta meg az anyaházi diakónia céljait:

A diakonissza külső és belső alkalmassága az azonos alapelvek alapján Krisztus szolgálatára magát az ő nyomorultjainak szolgálatába odaszánva (szolgáló diakonisszának) az egész testvéri körrel való kapcsolatától függ. Ha a testvér lemond az anyaházzal és a testvéri körrel való szoros kapcsolatáról, megfeledez az ott befogadott gondolatokról, elveszti hivatásának magas értékelését s lassanként bér-munkássá s a világ gyermekévé süllyed.¹⁹

Ez a gondolatmenet párhuzamot mutat Theodor Fliedner egyik fő céljával, aki az egyedülálló nőket akarta megóvni attól, hogy a társadalom peremére kerüljenek. Az anyaházak tehát egy olyan közösséget kínáltak, mely bizonyos értelemben nem feltétlenül pótolta, de megpróbálta kitölteni az egyén életéből hiányzó, segítséget és támaszt jelentő családot, ugyanakkor vigyázott arra, hogy bensőséges kapcsolatok ne alakuljanak ki a közösség tagjai között.

A pozsonyi rendtartásban olvashatjuk, hogy az anyaház tiltotta a nővérek közötti szoros barátságot. *Bensőbb barátságok a nővérségen belől nem ritkán sok bajt okoznak. A nővérségen kívül barátságot, ismeretséget ne kössetek.*²⁰ Azt pedig, hogy miért szüktelenek ezek a kötődések, a Fébé rendtartása fogalmazza meg: *A testvér minden*

¹⁹ Schafer é.n.: 198–200.

²⁰ OSZK, Hung. e. 1746.l: A Pozsonyi Ág. Hitv. Evang. Egyházközség Diakonissaintézetének házirendje, 8.

*munkahelyén személytelenül, Isten dicsőségére munkálkodik.*²¹ Az anyaház kihatott a diakonisszák magánéletére, családi kapcsolataira. Érthető módon tiltotta a férfiakal folytatott viszonyt, az viszont igen elgondolkodtató, hogy a családtagok gondozását is erősen szabályozta, melyről a Fébé anyaház rendtartásában olvashatunk: *A testvér indokolt esetben ápolhatja megbetegedett szüleit, kivételes esetben vérszerinti legközelebbi családtagjait is, azonban egyfolytában legfeljebb három hónapig.*²² Emellett az egyesületekbe történő belépést is szabályozta, hiszen a pozsonyi rendtartásban olvasható, hogy az intézmény a saját falain kívül csupán betegápoló, varró és cselédegyletbe engedte belépni diakonisszáit. Szintén a Fébé Diakonissza Egyesület irataiban olvasható Zulauf Henrik, vezető lelkész rendelete, mely szerint *az anyaház régi gyakorlatát, hogy a testvérek egymással nem közvetlenül, hanem a testvér-levélen keresztül leveleznek, be kell tartani*²³, vagyis az anyaház az ellenőrzése alá vonta a diakonisszák egymás közötti kommunikációját, leszűkítve ezáltal az egyéni kapcsolatok kiépítésének lehetőségét. Ettől függetlenül a diakonisszák bármikor kiléphettek az anyaház kötelékéből, amennyiben életükben felmerült a házasságkötés lehetősége: *Ha egy nővér házasságkötés végett kilép, ám tegye, ha meggyőződött arról, hogy Isten akarátát teszi. De amíg diakonissza, ne kezdjen viszont és ha mégis történnék, szőljon előjáróinak gyermeki őszinteséggel.*²⁴

Mindez mutatja, hogy az anyaház, mint zárt közösség, az intézmény falain belül szinte teljes mértékben korlátozta nőtagjait, hiszen szabályozta az emberi kapcsolatokat, a társadalmi nyilvánosságban történő részvételt bizonyos egyesületek munkáján keresztül, valamint a házasságkötést. Ezekről csupán akkor hozhatott az egyén önálló és szabad döntést, amikor kilépett az anyaház kötelékéből. Ehhez kapcsolódóan pedig elengedhetetlen, hogy szót ejtsék az uniformizáltságról, a személyiségformálás egyik hatásos eszközéről.

AZ UNIFORMIS SZEMÉLYISÉGFORMÁLÓ EREJE ÉS A KOMMUNIZMUS MINT ÉLETFORMA KÉRDÉSE AZ ANYAHÁZAKBAN

A diakonisszák egyenruhájáról a pozsonyi rendtartás viszonylag részletesen ír:

A nővérek viselete: fekete ruha gallérral, fehér bodor (chemisette)²⁵ és főkötő, fekete fejrevaló és talma²⁶. Hétköznapiokon kék, vasárnapon fehér kötényt viselnek. Munkánál kék kartonruha is járja, de utcára, utazásra és templomba menésnél

21 EOL VII. A/2. Fébé-iratok. A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület Anyaházának Rendtartása. Budapest, 1951: 11.

22 Uo. 1951: 11.

23 EOL VII. A/2. Fébé-iratok. A Fébé története 1924–1951., 82.

24 OSZK Hung. e. 1746.l: A Pozsonyi Ág. Hitv. Evang. Egyházközség Diakonissaintézetének házirendje, 9.

25 Női ruhadarab, amit a nyakkivágás kitöltésére viseltek.

26 főkötő

*mindig a teljes intézeti viselet felveendő s azt a gyülekezeti ápolásban sem szabad levetni.*²⁷

Wilhelm Löhe szerint a diakonisszaruha és annak kiegészítő darabjai a következő jelentésekkel rendelkeznek:

*A diakonisszanővéreknek és növendékeknek minden munkát, még a legalacsonyabb rendűt is el kell végezniök és a jövőbeli diakonisszának le kell mondania a világról. Ezt akarja a diakonissza ruhája is mondani. A fekete ruha a világról való lemondást jelképezi. A fehér kötény, mely az ünnepi díszhez tartozik, azt a kötényt akarja jelképezni, mellyel a diakonusok diakonusa: Jézus Krisztus körülkötötte magát, mikor a tanítványok lábát megmosta (Ján 13). Hétköznapi kék kötényt hordanak, mely az állhatatosság és hűség jelképe (1 Kor 11,10) és arra akar figyelmeztetni, hogy a diakonissza mindaddig, amíg az Úr másképp nem vezet életútján, a mennyei vőlegénynek, Jézus Krisztusnak szolgál az ő szegényeiben és nyomorultjaiban és semmiféle szolgálattól vissza nem retten.*²⁸

A főkötőt eltakarta a haját, amit mindenki ugyanúgy, hátra fésülve, vagy fejtetőn kettéválasztva, hátul befonva, vagy kontyba kötve hordott. A sötét egyenruha, mely bokáig ért, eltakarta a test alakját. Új külső, új szokások, új szabályok, vagyis egy új élet kezdete, amit a valóságban az anyaház kínált. Tökéletes esetleg olyan nők számára is, akiknek korábbi életében valamilyen botlás történt. Az anyaházakban az elvárt magartatási formák gyakorlása (engedelmesség, fegyelem, hűség) és az azonos ruházat viselése segítette az identitás átalakulását és hasonlóvá formálódását. Megszűntek a társadalmi osztályok, megszűntek a vagyoni különbségek, és minden fiatal nő egyenlővé vált. Az önmegvalósítás és önakarat feladásával megvalósult az egyén alárendelődése és háttérbe szorulása a közösség igényeinek javára.

A hajadonok egy olyan közösség tagjává váltak, ahol mindenki lemondott a saját birtoklási vágyáról és egyéni érdekeiről, miközben a társaival egyenrangúvá vált, a közösség érdekeit helyezték előtérbe, továbbá arra törekedtek, hogy eltöröljék a társadalmi osztályok közötti különbségeket,²⁹ ami kommunisztikus berendezkedésre utal. A Fébé-diakonisszái közül sokan például örökölt ingatlanjaikat felajánlották az egyesület javára, nem gondolva arra, hogy esetleg arra az ingatlanra a felosztást követően szükségük lehet. A Magyar Katolikus Lexikonban a kommunizmus fogalmát ismertető szócikket olvasva azonnal felfedezhető a hasonlóság: „A kommunizmus elsősorban olyan társadalmi rendszert jelölő szakkifejezés, mely az egyéni érdeket

²⁷ OSZK Hung. e. 1746.l: A Pozsonyi Ág. Hitv. Evang. Egyházközség Diakonissaintézetének házirendje, 14–15.

²⁸ EOL, Folyóiratok. Harangszó, 1934. július 22., 30. szám, Löhe Vilmos és neuendettelsau alkotásai, 238.

²⁹ Evenjelická Cirkev Augsburského Vyznania na Slovensku, Ústredný Archív. Pravidlá a domáci poriadok Materského diakoniského domova, Liptovské Svätého Mikuláš, 1939., 4–5.

minden vonatkozásban alárendeli a közösségi érdekeknek, legfőképpen a tulajdonviszonyok terén. Mások a kommunizmus alapeszméjét a vallásból származtatják. Az őskeresztények életformája az egyént szorosan a közösséghez kapcsolta, akadályozta a versengést, s ezáltal megtisztította az egyént az anyagi érdekeltségektől. A katolikus kolostorokban a világi javak elutasítása lehetővé tette, hogy a szerzetesek és apácák teljesen Krisztus tanításának szenteljék életüket. A kommunizmus, mint életforma-ideál megjelent az eretnekmozgalmakban is.³⁰ A kommunisztikus forma jellegzetességei a diakonisszaházakban szintén fellelhetők, hiszen a modern kori anyaházakban a teljes egyenlőséget és alárendeltséget kívánták rákényszeríteni a jelentkezőkre, kihasználva többségük szociális bizonytalanságát és kiszolgáltatottságát, és azok a fiatal nők, akik képesek voltak közülük ennek megfelelni, éveken keresztül szolgáltak a közösségekben, míg mások, akiknek nem sikerült beilleszkedniük, vagy nem is kaptak rá lehetőséget, választhattak másik utat a boldoguláshoz.

AZ ANYAHÁZAK, MINT VÁLSÁG-HETEROTÓPIÁK

A történészek közül a terekkel és a heterotópiákkal Michel Foucault foglalkozott részletesen, akinek *Más terek* című munkájában olvashatjuk, hogy „a „primitívnek” nevezett társadalmakban van egy bizonyos heterotópia-forma, melyet válság-heterotópiának fogok nevezni. Ezek olyan, kivételezett szakrális, avagy tiltott helyek, melyek olyan egyének számára vannak fenntartva, akik a társadalommal vagy a szűkebb életterületet adó emberi környezettel való viszonyuk alapján a válság állapotában vannak: a kamaszok, a szülő vagy menstruáló nők, az öregek, stb.”³¹

A doktori kutatásom egyik fejezetében elemeztem, milyen tényezők motiválták az egyedülálló nőket arra, hogy belépjenek a diakonissza anyaházakba.³² Az elemzés során megállapítottam, hogy sokaknál ösztönözte az árvaság vagy a félárvaság, a házasságkötés szándékos vagy kényszerű elutasítása, az istenhívő közegben történt szocializáció, továbbá a különböző krízisélmények. Ilyennek bizonyultak a családi nehézségek és konfliktusok, a személyes töréspontok és veszteségek, mint például egy rokon vagy családtag halála, vagy az egyén önmagával szemben tanúsított vívódása és vezeklése, valamint a társadalomban jelentkező hitéleti válság és az egyén saját, azzal ellentétben álló világnézete. A magyarországi evangélikus diakonisszaházak jelöltjeinél megjelentek továbbá olyan motivációk is, mint a személyes ismeretség (több lány is kapcsolatban állt diakonisszákkal és lelkészekkel, akiktől tudomást szerzett a nővérek munkájáról és az anyaházi életről), de voltak olyanok is, akiknek egy diakonisszahivatásról szóló újságcikk keltette fel az érdeklődését. Sok hajadon kifejezetten azért jelentkezett nővéreknek, mert szülei nem tudták tovább taníttatni, szüksége volt

30 Diós (főszerk.) 1993–2014: kommunizmus szócikk.

31 Foucault 1967: 1–2.

32 Kondor Boglárka: Evangélikus diakonisszák Magyarországon a 20. század első felében, Egy diakonisszazogalom sikerének titkai: ELTE BTK TDI, 2024. (doktori védés előtt álló dolgozat)

azonban valamilyen munkára, mely illeszkedett az egyéni affinitásához, képességeihez. Néhány lány kifejezetten félénk természete révén azt remélte, az anyaházi közösségekben megtalálják a vágyott csendet, békét és biztonságot. A jelentkezők többsége tehát valamilyen személyes válság miatt adta be felvételi kérelmét az anyaházakba, melyek zárt közegükkel igyekeztek védelmet adni tagjaiknak, ugyanakkor nyitottak is a külvilág felé. Ez a típusú örökös „hintapolitika” tette válság-heterotópiává az intézményeket.

Az anyaházak vezetősége az utolsó pillanatig próbálta titokban tartani a második világháború után várható következményeket. 1948-ban még megalapították a Magyarországi Diakonisszaházak Közösségét, és sok állomáshelyen zavartalanul folyt a szolgálat, azaz a közelgő államosítás jeleit a nővérek kevésbé érzékelték. Szükség volt egy perspektívára, hiszen anélkül elvesztették volna a nővérek bizalmát, amely anarchiát és széthullást eredményezett volna. A diakonissza anyaházak, melyek egyszerre próbálták kizárni a külvilág eseményeit, miközben a szolgálat révén a nővérek folyamatosan kapcsolatba kerültek a civil társadalommal, azaz egyszerre voltak zárt és nyitott közegek, emiatt értelmezhetők válság-heterotópiaként, mert végül nem sikerült elkerülniük a feloszlást, vagyis a külvilág beszivárgott és hatást gyakorolt az intézmények működésére.

ÖSSZEGZÉS

A 19–20. században Európa-szerte, így a Magyarországon létesülő diakonissza anyaházak, melyek a Theodor Fliedner és Wilhelm Löhe által alapított intézmények mintáját követték, átvették azok szabályait és rendtartását, azaz mind azókeresztény értékekre építettek. Diakonisszaképzésük is hasonló rendszer szerint zajlott. Ezek az intézmények ugyan a modernkori diakóniához kapcsolódtak, ugyanakkor szellemiségük a konzervatív-fundamentalista értékrendet követte. Csupán csak annyiban engedett az emancipáció vagy a feminizmus szellemiségének, hogy szociális és egzisztenciális biztonságot, valamint munkát biztosított az egyedülálló nők számára, teret adva nekik a szociális és egyházi szférában szükséges feladatok elvégzésére, ugyanakkor bizonyos mértékben korlátozta és alá-fölérendeltségen alapuló függésbe helyezte őket. Ilyen értelemben az intézmények teljesen zárt közegként működtek, ugyanakkor nyitott rendszerekként is értelmezhetők, hiszen a külső munkaállomásokon végzett szolgálat során a nővérek a polgári társadalommal is kapcsolatba kerültek. Az anyaházak, melyek zárt rendszerekként védelmet nyújtottak a külvilág olyan globális tényezői elől, mint a világháborúk vagy a zsidóüldözések, mégsem menekülhettek meg az államosítás és a feloszlás elől, hiszen a külvilág globális hatásai folyamatosan beszivárogtak falaik közé, ezért értelmezhetők a diakonisszaházak válság-heterotópiákként. Az intézmények nőtagjai boldogulásukat csupán az anyaházak félig nyitott jellegének köszönhették, melynek köszönhetően szakképzettséghez juthattak, ez pedig a szétszórás után segítette munkakeresésüket és elhelyezkedésüket a civil társadalomban.

IRODALOM

COLLINS, John N.

1990 *Diakonia. Re-Interpreting the Ancient Sources*. Oxford: Oxford University Press.

COLSON, Jean

1962 Diakon und Bischof in den ersten drei Jahrhunderten der Kirche. In: Karl Rahner, Herbert Vorgrimmler (hrsg.) 1962: *Diaconia in Christo. Questiones disputate 15/16*. Freiburg: Herder, 30.

DIÓS István (főszerk.)

1993–2014 *Magyar Katolikus Lexikon I–XVII*. Budapest: Szent István Társulat. <https://lexikon.katolikus.hu/> (letöltés ideje: 2024. január 10.)

ERDŐ Péter (szerk.)

1983 Az ókeresztény kor egyházfegyelme. Az első négy században – Ókeresztény Írók 5. Budapest: Szent István Társulat.

FOUCAULT, Michel

1967 *Más terekről/Heterotópiák* (ford. Erhardt Miklós). URL: <https://exindex.hu/nem-tema/mas-terekrol-1967/> (letöltés ideje: 2024. április 30.)

KARRAS, Valeria

1998 Women in the Eastern Church: Past, Present and Future. *Sourozh. Journal of Orthodox Life and Thought*. No. 71. Vol. 33–39.

KÓKAI-NAGY Viktor

2019 Diakónia az Újszövetségben. *Theologica Reformata Transylvanica. Studia Universitatis Babeş-Bolyai* 64 (1) January-June, 221–234.

MACY, Gary

2008 *The Hidden History of Women's Ordination: Female Clergy in the Medieval West*. New York: Oxford University Press.

MACY, Gary; DITEWIG, William T.; ZAGANO, Phyllis

2011 *Women Deacons. Past, Present, Future*. New York: Paulist Press.

MADIGAN, Kevin; OSIEK, Carolyn

2005 *Ordained Women in the Early Church: A Documentary History*. Baltimore: Johns Hopkins Press.

NAGY István

2011 *Diakónika*. Nagykőrös: Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kara.

REVIDEÁLT ÚJFORDÍTÁSÚ BIBLIA

2014 Budapest: Magyar Bibliatársulat.

SHÄFER, Theodor D.

é.n. Die Webliche Diakonie in ihrem ganzen Umfang I–III.

VANYÓ László (szerk.)

1980 *Apostoli atyák – Ókeresztény írók* 3. Budapest: Szent István Társulat.

VANYÓ László (szerk.)

1984 *Vértanúakták és szenvedéstörténetek - Ókeresztény írók 7.* Budapest: Szent István Társulat.

WIJNGAARDS, John

2002 *No Women in Holy Orders? The Women Deacons of the Early Church.* Norwich: Canterbury Press Norwich.

Levéltári források

ECAV, Ústredný Archív

1939 *Pravidlá a domáci poriadok Materského diakoniského domova.* Liptovské Svätého Mikuláš.

EOL, Egyetemes-oroszágos közgyűlési jegyzőkönyvek

1942. *A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem 1942. évi november hó 20. napján Budapesten tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. 8. napirendi pont.* Budapest.

EOL, Folyóiratok

1934 Lőhe Vilmos és neuendettelsai alkotásai. *Harangszó,*

1934. július 22., 30. szám.

EOL, VII. A/2. Fébé-iratok

1943. *A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Diakonisszaképzési-és Képesítési Szabályzata.* Budapest.

EOL VII. A/2. Fébé-iratok

1951 *A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület Anyaházának Rendtartása.* Budapest.

EOL VII. A/2. Fébé-iratok

é.n. *A Fébé története 1924–1951.*

OSZK, Hung. e. 1746.l.

1898 *A Pozsonyi Ág. Hitv. Evang. Egyházközség Diakonissaintézetének házirendje.* Pozsony.

RMEGYL I.4

1940 *A Győri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség Diakonissaintézetének Házi rendje.* 3. javított és bővített kiadás. Győr.

Abstract

„The Question of Self-Sacrifice and Self-Realization in the Deaconess Vocation”

In the 19th century, society, suffering from social and economic crisis, looked not only to the state but also to the church for a solution. Together with neo-pietism and revivalist movements across Europe (including in Germany, Switzerland, Finland and the Netherlands), the diaconia was born. Around 1800, Protestant diaconess houses were established to provide single women with social and existential security and employment opportunities. In return for their services, unmarried and widowed women received clothing, food, shelter and a certain amount of pocket money. This study analyses the issue of self-sacrifice and self-actualisation in the context of Lutheran diaconess communities in Hungary. I will also discuss the factors that forced single women living in a closed, open, uniformed community with strict rules to make many sacrifices and the opportunities that the maternity homes offered them as a training centre. I also discuss why the diaconess motherhouse can be understood as a heterotopia of crisis.

*Földi-Kondor Boglárka
phd-hallgató, muzeológus, múzeumpedagógus
ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola
Evangélikus Országos Gyűjtemény – Múzeum*

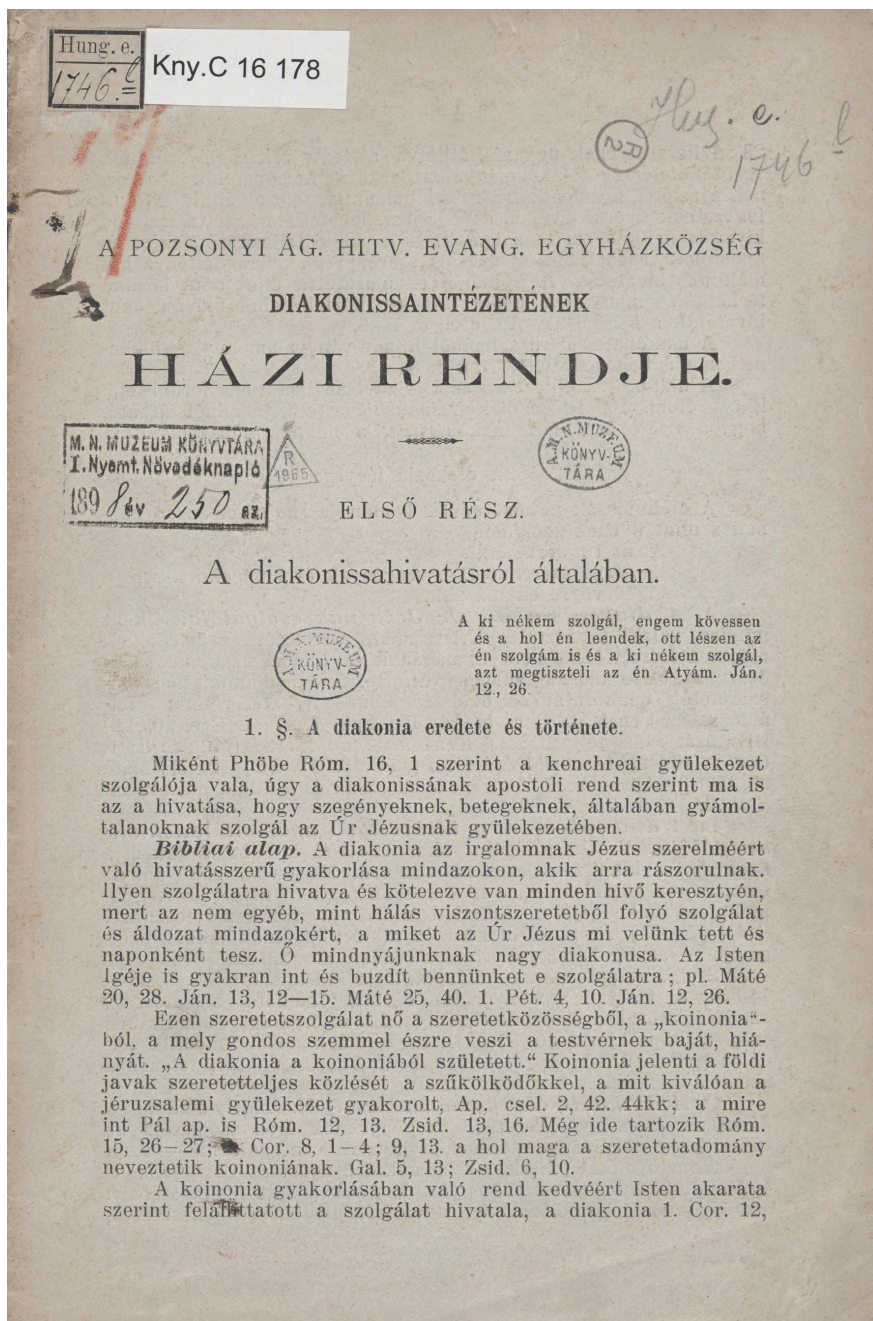
Képek

A pozsonyi Mathilde Billnitzer diakonisszafőnöknő (balra) és Huber Etelka diakonissza (jobbra) leányinternátusi növendékekkel (ECAV, Ústredný Archív, Materský Domov Bratislava, Fotoalbum)

A győri evangélikus diakonissza közösség (RMEGYL I.4 I.86-os fotóalbum)

A pozsonyi evangélikus diakonisszaintézet rendtartása
(Forrás: OSZK Hung. e. 1746.l)

*A Balatonboglárra kiküldött Fébé-betegápoló diakonisszák 1944 nyarán
(EOL, Fébé Fotóalbum)*

*Leithner Margit, békéscsabai diakonissza
gyermekápolói szolgálat közben
(BEELT XIII. Fényképcsomag,
4-es számú fotó)*

*Lukács Mária (balra) és Mekis Mária
(jobbra)
békéscsabai diakonisszák szabadidejükben
(BEELT XIII. Fényképcsomag,
11-es számú fotó)*

„PAPNÉKBÓL PAPNŐK”: EVANGÉLIKUS LELKÉSZNŐK – TEOLÓGUSNŐK ÚTKERESÉSEI AZ ELMÚLT FÉLSZÁZ ÉVBEN

Ebben a tanulmányban a 20. században a Magyarországi Evangélikus Egyházban is végbement folyamatot szeretném bemutatni, amely oda vezetett, hogy ma, a 21. század első harmadában már természetesnek vesszük az evangélikus felekezetben a lelkésznek szolgálatát. A lelképásztori hivatás megnyílása női szolgálattevők számára – igaz, hogy néhány évtizedes „fáziskéséssel” – ám abba az Észak- és Nyugat-Európában, illetve Észak-Amerikában az evangélikus felekezetekben elkezdődött emancipációs törekvések sorába illeszkedik, amelyek révén (az egyházak zsinati határozatait követően) a lelkészi karban megjelenhettek az első lelkész nők. Elsőként Hollandiában került sor lelkész nő ordinációjára (felszentelésére) 1929-ben: ez a kereszténység történetében is fontos mérföldkőnek számított. 1948-ban Dániában is felszentelték az első evangélikus lelkész nőt; az Egyesült Államokban pedig az Evangélikus Egyház 1970-től nyitotta meg az ordináció lehetőségét nők számára.¹

A következőkben annak a kérdésnek járunk utána, hogy miként lettek a „papnékból papnők” és hogyan formálódott a nők lelkészi elhívásának kérdése a 20. századi Magyarországon a harmadik legnagyobb történelmi felekezet: a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) közösségeiben. Milyen kihívásokkal kellett szembenézniük ezeknek az elszánt és elkötelezett nőknek? És vajon küzdelmeik emlékezete, történelmi és spirituális örökségük hogyan érezteti hatását a 21. század egyházi valóságában? A téma apropóját az is adja, hogy egyházunkban 2022-ben emlékeztünk meg az első lelkész nő ordinációjáról, szolgálatba állásáról, amely ötven éve, 1972-ben történhetett meg.

A NŐK ORDINÁCIÓJÁHOZ Vezető út A Magyarországi Evangélikus Egyházban

Ennek az útnak a kezdeteiről kevés információ maradt ránk. A történet az első világháború után a Sopronban létesült Evangélikus Teológiai Fakultáson kezdődik. A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem 1923. november 11-én alapította meg az Evangélikus Hittudományi Karát Sopronban, ahol 1950-ig az evangélikus egyház lelkészképzése folyt.

1 A témáról bővebben lásd: <http://lutheranworld.org/news/more-80-percent-lwf-churches-ordain-women>, letöltés ideje: 2024. szeptember 27. Tanulságos egy húsz évvel ezelőtt írt tanulmány a témában: Kovácsné – Kovács 2004: 176–181.

Az első nő a teológushallgatók között Aczél Anna (később Glatz Józsefné) volt, aki még 1920-ban jelentkezett a soproni Evangélikus Teológiai Akadémiára (ebben a jogelőd intézményben kezdte meg tanulmányait). 1924-ben végzett, majd hitoktatóként állt szolgálatba lelkész férje mellett. Érdekes módon később leánya: Glatz Anna is teológushallgató lett.² Próhle Irén 1926-1930 között végezte el ugyanott teológiai tanulmányait – ő Próhle Károly neves teológiai professzor leányaként választotta (családi indíttatásból) a teológiával való foglalkozást. Lelkésznő szeretett volna lenni, ám ez a vágy sajnos nem teljesülhetett.³ A teológiát végzett nők számára a gyermekek körében végzett hitoktatás, illetve az idősek kísérése, gondozása jelentette a „perspektívát”: lelkési feladatokat (igehirdetés, keresztelés, esketés, temetés szolgálata) nem végezhetek.⁴

Az egyetem vezetése nem készült föl a női hallgatók jelenlétére. Szervezési nehézségbe ütközött lakhatásuk biztosítása; az előadásokra kizárólag a professzor kíséretében érkezhettek, és vele is távoztak. Az órák szünetében külön kisteremben várakoztak. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy női mosdó sem állt rendelkezésre az épületben, így ez még inkább nehezítette az órákon való részvételüket. A közeli cukrászdában – fogyasztás fejében – volt lehetőségük mosdó használatra. Mégsem tettek le szándékaikról, és vállalták a képzésben való részvételt hátrányos helyzetük és a diszkriminatív bánásmód ellenére is. Férfi hallgatótársaiktól sem nagyon számíthatnak eleinte megértésre rugalmasságra – a teológusnők jelenléte nyilvánvalóan a határok feszegetésének és átlépésének veszélyét jelezte, illetve jelentette a konvencionális, férfiközpontú egyházas gondolkodás számára. A kihívás egyaránt érintette mind a teológiai elméleti reflexiót (elhívás, tanítványság, Krisztuskövetés, szolgálat), mind pedig az egyházi szokásokat, vallásgyakorlatot.

A második világháború előtt a soproni Teológiai Fakultáson a következő nők tanultak még: Porkoláb Márta, Gömörly Ágnes Erzsébet, Pankuch Piroska, Streck Laura, Lengyel Ágnes, Korom Erzsébet, Macher Jolán, Kondacs Judit. Közvetlenül a háborút követő években végzett Glatz Anna, Hybl Klára és Ajtony Ilma.⁵ A végzetek közül legtöbben lelkészfeleségek lettek: ez a szerep az egyházvezetés részéről is preferált „szolgálati területet” jelentett.⁶ Számos gyülekezetben a „papnék” szervezték a gyermek- és ifjúsági munkát, katekézist, vezették az asszonyköröket, nőszövetségi alkalmakat, szeretetvendégségeket, és még a templomtakarítást, az istentiszteletek előkészítésének feladatait is összefogták. Nélkülözhetetlen segítőitársai voltak

2 A női lelkészség ötven évet átfogó története apropóján kiadott könyvben olvashatunk Aczél Annáról, az első nőről, aki teológushallgató lett: Sárkány 2022: 22. Lásd még a *Lelkipásztor* lelkési szakfolyóirat női lelkészséggel foglalkozó tematikus lapszámában az alábbi tanulmányt: B. Pintér 2004: 162–166.

3 B. Pintér 2004: 162–166.

4 Sárkány 2022: 23.

5 Sárkány 2022: 22.

6 B. Pintér 2004: 162–166.

parókus-lelkész férjüknek. A „klasszikus papné”-hoz kötődő szerepelvárások egészen a 20. század végéig rendületlenül tartották magukat az evangélikus gyülekezetekben.

Az evangélikus egyházban a finnországi indíttatásra elindult egyházi ébredési mozgalom⁷ következtében a második világháború után már nagyobb létszámban iratkoztak be nők a Teológiára. 1948-1950 között 15 női hallgatója volt a soproni fakultásnak, akik elhívást éreztek az egyházi szolgálatra. A női hallgatók e „kritikus tömege” új helyzetet teremtett, alapvetően átírta az egyetemi élet addigi rendjét. A professzorok hozzáállását alapvetően pozitívnak, „atyainak” élték meg, ám a férfi hallgatók körében találtak azért némi ellenállással is. Többen e hölgyek közül igencsak érzéketlenül írták le visszaemlékezéseikben útkereséseiket. Öten például a soproni Madách utca egyik magánházában, egy tánctanárnőnél kaptak szállást; az itt együtt töltött két év igazi közösséggé formálta őket. „Madách utcai köztársaságként” emlegették életüknek, szolgálatra készülésüknek ezt a meghatározó időszakát.⁸

Az egyetem elvégzése után a diplomás nők különböző városi és vidéki gyülekezetekben próbáltak állást keresni; többnyire „lelkészi munkatársak” lettek, mivel az 50-es években már nem volt többé lehetőség iskolai hitoktatásra. Ezekben az ínséges időkben a végzett férfi hallgatóknak is meglehetősen nehéz volt lelkészként elhelyezkedni, hát még a hivatástudattal bíró teológusnőknek: a pártállam egyre nagyobb nyomást kezdett gyakorolni az egyházi közösségekre, a megélhetés gondjai akuttá váltak. Ráadásul az 1951-ben megszüntetett, feloszlott Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület⁹ laikus szolgálattelvői is munkanélküliek lettek, így együtt keresték a megélhetés lehetőségeit a teológiát végzett nőkkel. Az egyház ellehetetlenítése abban is tetten érhető volt, hogy a gyülekezetépítés jövőbe mutató feladatait: gyermek- és ifjúsági munkát tilos volt végezni – ezzel is a női lelkészi munkatársak szolgálati lehetőségei szűkültek.

1951-ben leválasztották a soproni teológiai képzést a Pécsi Tudományegyetemről, több professzort menet közben nyugdíjaztak, meg kellett szervezni a Teológia Pestre költözését. A képzés az időközben már államosított Fasori Evangélikus Gimnáziumban kapott ideiglenesen helyet. Ezekben az években meglehetősen hányatott körülmények között folyt az oktatás. A hallgatónők közül többen végül kimaradtak, a legelszántabbak viszont kitartottak. Amikor a Teológia a Kálvin tér közelébe, az Üllői út 24-be költözött, a teológusnők ide a hűvösvölgyi szálláshelyükről jártak be: az utat naponta akár kétszer is megtették oda-vissza, átszelve a várost. E gyakorlati nehézségeket leszámítva nem érezték a női hallgatók, hogy diszkrimináció érte volna

⁷ Az evangélikus egyházban a második világháború után – finn hatásra – elindult ébredési mozgalomról lásd: Molnár 1948.

⁸ Sárkány 2022: 26–31.

⁹ A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesületről bővebben lásd: <https://eom.lutheran.hu/node/2357>, leltöltés ideje: 2024. szeptember 27.

Sárkány 2022: 26–31.

őket tanulmányaik folytatása közben csak azért, mert nők; jogállásukat tekintve sem láttak különbségtételt. A végzés után azonban szembesültek a rideg valósággal...

A változás folyamatát azonban nem lehetett megállítani: az egyházi közvélemény egyre jobban tematizálta a női gyülekezeti szolgálat kérdésköre. Az evangélikus egyház püspöki testületeiben elindult a közös gondolkodás a nők helyzetének rendezéséről. Ám ez korántsem hozott gyors és megnyugtató megoldást. Lassan haladt az egyházi törvények felülvizsgálata, és a lelkészi kar is meglehetősen megosztott volt a kérdésben, hogy lehet-e nőket ordinálni a gyülekezeti szolgálatra.

Egészen 1964-ig tartott az a lelketlen gyakorlat, hogy végzett teológusnőket ünnepélyes kibocsátás, áldás nélkül állították gyülekezeti munkatársi szolgálatba a püspökök. A férfiak lelkészi ordinációja „hetedhét határra szóló” egyházi ünnep volt, a nőket azonban a kiküldés adminisztrációs műveletével egyszerűen csak szélnek eresztették. 1956 nyarán egy gyenesdiási segédlelkész-konferencián a résztvevők egy beadványt fogalmaztak meg Dezséry László püspöknek, amelyben a női szolgálattelvők ünnepélyes kibocsátását, helyzetük jogi tisztázását és szolgálatuk anyagi feltételeinek átgondolását szorgalmazták. Ekkor már tíz nő végzett gyülekezeti munkatársi szolgálatot az egyházban. A beadványt negyvenen írták alá.¹⁰

Ennek ellenére csak 1964-ben történhetett meg első alkalommal, hogy egy férfi lelkész ordinációja alkalmával két teológusnő társa is kibocsátó áldásban részesülhetett. Évekkel később Csepregi Zsuzsanna volt az első végzett hallgató, akit már ünnepi istentisztelet keretében bocsátott ki a püspök gyülekezeti munkatársi szolgálatra 1972-ben.¹¹

Az ötvenes-hatvanas évek egyházi gyakorlata azt mutatta, hogy a „végeken” volt leginkább szükség a nők elkötelezett szolgálatára. Az 1955 után végzett „teológákat” férfi lelkészek mellé osztották be az esperesek, püspökök. Elsősorban szórványgyülekezetek gondozását látták el, mint lelkészi munkatársak, illetve gyülekezeti munkatársak. Olyan közösségekben vállaltak szolgálatot, ahová férfi kollégáik, principálisaik nem szívesen utaztak ki. A meglehetősen elhanyagolt állapotú vidéki parókiákon (már ahol a nők rendelkezésére bocsátották az épületet vagy egy részét) komoly gondot okozott a fűtés, sok helyen vezetékes víz és villany sem volt.

Az általános irányelvek értelmében nők nem viselhetek Luther-kabátot (talárt), a keresztelést kivéve nem végezhettek kazuális szolgálatokat (esketés, temetés), nem oszthattak úrvacsorát, és önállóan nem irányíthatták a gondozásukra bízott gyülekezeteket. Javadalmazásuk is jóval alatta maradt a férfiak jövedelmének. Egy „női érdekvédelmi platform” megalakulása, amely ráirányította volna a figyelmet a női szolgálattelvők hátrányos helyzetére, ekkor még távoli álomnak tűnt. A szocializmus éveiben ez az államhatalom kontrollja alatt kivitelezhetetlennek látszott, ám gyakorlati okai is voltak a „forradalom” elmaradásának: a nők egymástól meglehetősen el-

10 Dezséry 1956: 450–454; Sárkány 2022: 40–41.

11 B. Pintér 2004: 162–166.

szigetelten, kisebb vidéki gyülekezetekben, szórványokban dolgoztak, a földrajzi és kommunikációs távolságokat nehezen tudták áthidalni.

Ebben az időszakban a lelkészek körében mind gyakrabban vetődött föl „kolléganők” státusz-rendezésének ügye, hiszen principálisukként folyamatosan szembe-sültek a munkaszervezés nehézségeivel (helyettesítés, kazuálék végzése, gyülekezeti adminisztráció, presbiteri ülések vezetése, döntéshozás). Saját gyülekezeti feladataik mellett nem szívesen vállalták magukra e plusz felelősségi köröket.

A FORDULAT: AZ ELSŐ LELKÉSZNŐ-ORDINÁCIÓK A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZBAN

Az Evangélikus Egyház 1966-os egyházi törvényei így rendelkeznek a női szolgálattal kapcsolatban: „A lelkészi képezésű nő a lelkész mellé rendelt lelkészi munkatárs, akit a püspök a szolgálatra ünnepélyesen kibocsát. A szentségek kiszolgáltatásán kívül minden lelkészi funkciót végezhet. A püspök kivételes esetekben a szentségek (kereszttség, úrvacsora) kiszolgáltatását is engedélyezheti, elsősorban szórványhelyzetekben.”¹² Ebben a törvényi szabályozásban már látszik az a tendencia, amelyben a gyülekezeti munkatársi szolgálat egyre inkább elmozdul a lelkészi – lelkigondozói irányba. Az egyházvezetés felismerte, hogy a nőknek a szórványokban nagyobb önállóságot kell kapniuk, ám ez még nem jelentett lelkészi autonómiát számukra.¹³

Az első lelkésznő, aki ordinációban részesült, Kovács Etelka volt. 1972. nov. 19-én, ünnepélyes istentiszteleten kapott felhatalmazást a gyülekezeti lelképásztori szolgálatra. Az egyház vezető testülete 1972. október 17-én engedélyezte lelkészi szolgálatba állítását, bár szentelésekor már tíz éve végzett az Evangélikus Teológiai Akadémián, és 1964-ben lelkészvizsgát is tett. Érthetetlen módon az ordinációs ünnep eseményéről a korabeli egyházi sajtó nem számolt be.¹⁴ Kovács Etelka egy visszaemlékezésében így fogalmaz: „Én úgy jöttem el öt év után a teológiáról, hogy a férfi évfolyamtársaimat felszentelték, nekem pedig azt sem mondták, hogy vizontlátásra. Akkoriban nagy volt a lelkészhiány, és nagyon sok gyülekezet ostromolta a püspököt, hogy küldjön lelképásztort. Mivel nem volt elég férfi lelkész, több gyülekezet is azt mondta, hogy jó lesz nekik a női szolgáló is, csak legyen valaki. Így kerülhettem ki én is gyülekezetbe.”¹⁵

Kovács Etelka Csöglén, Marcalgergelyiben és még több szórványban végzett lelkészi szolgálatot, előbb motorkerékpárral, majd Trabanttal járt ki a gyülekezetekbe. Sorra renoválták a templomokat, gyülekezeti épületeiket, és a lelki élet is megerő-

¹² *Egyházi Törvények* 1966. II. törvény 25.§. (1), Magyarországi Evangélikus Egyház,

¹³ Erre az időszakra tehető Észak- és Nyugat-Európában, valamint az Egyesült Államokban az első „úttörő” lelkésznőket követő generáció szolgálatba indulása. Bár Magyarországra, a vasfüggöny mögé csak szórványosan jutottak el a Lutheránus világegyház hírei, a nemzetközi tendenciák azonban mégis látszóttak, és éreztették hatásukat.

¹⁴ B. Pintér 2004: 162–166.

¹⁵ Boda 2022: 25–26. Lásd még: Kovács 2004: 182.

södött. 1978-ban az öt gyülekezet önálló, parókus lelkészének választotta. Egészen 2003-ig, nyugdíjba vonulásáig ezekben a közösségekben végezte szolgálatát.¹⁶

Az első fecske után jöttek a többiek is. A nevek mellett ebben a felsorolásban az ordinációjuk időpontját és helyszínét is leírtam: Pintér Károlyné Nagy Erzsébet – 1976. okt. 24., Ózd; Nobik Erzsébet – 1977. márc. 20., Szarvas; Dóka Zoltánné Lakos Magdolna, Dr. Takácsné Kovácsvázi Zelma, Dr. Muntag Andorné Bartucz Judit – 1982. márc. 21., Budapest, Fásor.¹⁷

A lelkésznök ordinációjának előmozdítását katalizálta, és ennek a közegyházi kérdésnek igazi kairoszt teremtett, hogy a Lutheránus Világszövetség (LVSZ – Lutheran World Federation: LWF) budapesti nagygyűlése 1984-ben két határozatot is hozott a nők lelkészi szolgálatával kapcsolatban. Az LVSZ kérte a nőket lelkésszé nem avató tagegyházakat, vizsgálják meg gyakorlatukat, és változtassanak rajta. A többi tagegyházat pedig arra ösztönözték, hogy tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a nők a férfiakéhoz hasonló szolgálati feltételekhez jussanak. Ezeket a döntéseket a későbbiekben többször is megerősítették.¹⁸ E két határozat nyomán született meg a döntés a Magyarországi Evangélikus Egyházban is, hogy a már évek óta gyülekezeti szolgálatot végző nőket ordinációban részesítsék.

Történelmi pillanat volt, amikor 1987. június 20-án 13 lelkésznök ordinációjára került sor dr. Nagy Gyula püspök szolgálatával a Deák téri evangélikus templomban. Piri Magdolna, Tóth Márta, Brebovszky Éva, Szeker Éva, Verasztóné Pozsonyi Edit, Patóné Kepenyés Erzsébet, Bahorecz Katalin, Buczolic Márta, Fabulya Hilda, Luptákné Hanvay Mária, Brebovszkyne Pintér Márta, Deme Zoltánné Gede Erika, Magassy Sándorné. Az eseményről filmfelvétel is készült: egy igazán megrendítő kordokumentum, amely e nők lelkesedéséről, elhivatottságáról tanúskodik, és a különleges ünnep örömet, izgalmát is érzékelteti.¹⁹

Innen vezetett az út tovább, számos női ordináción keresztül egészen addig a pontig, míg végre a 2005. évi III. törvény „Az egyházi szolgálatról és az egyházi szolgálatot végzőkről” második részében, „A lelkészi szolgálatra vonatkozó általános rendelkezések”-ben (I. fejezet 5. §) sikerült deklarálni a következőt: „A Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE) férfiakat és nőket egyaránt képez, felavat, illetve kiküld a lelkészi szolgálatra.”

¹⁶ Kovácsné – Kovács 2004: 182.

¹⁷ E lelkésznök életútjáról, egyházi szolgálatáról a közelmúltban napvilágot látott kötetben olvashatunk: Sárkány 2022: 73–106.

¹⁸ Lásd: *LWF Documentation The Ordination Of Women In Lutheran Churches No 18 1984*, https://archive.org/details/lwf-documentation-the-ordination-of-women-in-lutheran-churches-no-18-1984_202111/page/n1/mode/2up, letöltés ideje: 2024. szeptember 13.

¹⁹ A film elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=NJ3DUJFIDPY&t=1046s>, letöltés ideje: 2024. szeptember 13.

AZ EGYHÁZI GYAKORLAT PROBLÉMÁI

A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben a Magyarországi Evangélikus Egyház keretei között a nők lelkészi ordinációjának kérdését kizárólag a szükségletek, a lelkészhiány problémája felől közelítették meg. A korabeli sajtóban nem látjuk nyomát annak, hogy érdemben, koncepcionális kérdések mentén tárgyaltak volna erről a kérdéskörrel az egyház vezető testületeiben, egyházi fórumokon. Az egyházi sajtóban csupán elvétve találunk egy-egy rövid jelzést arra vonatkozóan, hogy lelkészi, esperei körben – konkrét esetek kapcsán – felvetődik a nők gyülekezeti pasztorális szolgálatának megteremtése és jogi helyzetük tisztázása.

Sajnálattal állapíthatjuk meg azt is, hogy nem történt meg a közegyház keretei között a női lelkészséghez kapcsolódó elméleti – teológiai reflexió²⁰; nyilvános vitára, érdemi párbeszédre sem kerülhetett sor a téma gyakorlati kérdései mentén, a nők egyházi szolgálatával, lelkészi szerepével kapcsolatban. A nők ordinációja még hosszú évtizedekig megosztó kérdés maradt a lelkészközösségekben és a gyülekezetek vezető testületeiben is.

Andorka Eszter, a tragikus sorsú evangélikus lelkésznő²¹ egy 2003-ban írt tanulmányában járt utána annak a kérdéskörnek, hogy miért volt az evangélikus egyházi közéletben ennyire a partvonalon a női lelkészség ügye, és milyen „stratégiák” mentén „kezelték” a felvetődő problémákat.²² Meglátása szerint a kommunikáció hiánya és elégtelensége hátráltatta a folyamat „egészséges” kibontakozását. Az információhiány illetve a „ködösítés” nyomán az egyházi közéletben senki nem tudta, hogy egyes nőket miért, másokat miért nem ordinálnak lelkésszé. Sokan úgy gondolták, hogy a maga az állam avatkozik be közvetlenül e döntésekbe, mások úgy vélték, a püspökök személyes szimpátiájuk, illetve érdekeltységük, kapcsolatrendszerükben jelentkező igények alapján rendelkeznek az ordináció felől. A szentelés megtagadásának döntéséért a játszma egyetlen szereplője sem vállalta magára a felelősséget.²³

Ez a folyamat sajnos úgy zajlott, hogy maguk az ordinációjukat kérő nők sem tudtak arról, hogy a konkrét ügyeik mentén elindult volna a szolgálatuk általános szabályozása. Mivel mindig egyedi esetekről döntöttek a püspökök – gyakran ad hoc módon, testületi konzultációk nélkül –, és az egyházi testületek belső kommunikációja nem került a nyilvánosság elé, ezért a lelkésznők személyes kegyelmi helyzetként, „egyedi precedensként” élték meg szolgálatba állásukat.

20 A nyugat- és észak-európai teológiai diskurzusokban ekkor már régóta téma volt a bibliai antropológia, a patriarchális, férfias istenképek, teológiai koncepciók és ezek hatástörténetének problémái, az inkluzív liturgikus nyelv megteremtése, a nőket a vallás aktív megéléséből és a szolgálatból kirekesztő, exkluzionista bibliai ígehelyek reinterpretációja.

21 Andorka J. 2006.

22 A tanulmány egy részlete olvasható a *Lelkipásztor* c. lelkészi folyóirat tematikus számában: Andorka E. 2004: 166–167.

23 Andorka E. 2004: 167.

Mindazok a „jogok”, amelyekre egy ordinált lelkész nő szert tett, nem voltak alkalmazhatóak más „sorstársak” esetében. Ezeket a jogokat mindig úgy adományozták – mintegy hűbérúri attitűddel – az egyházvezetés részéről, mint kivételes jogosítványokat, azzal a kimondatlan feltétellel, hogy mások ezeket nem használhatják érvként. Ilyen módon, ezzel a nagyszerű stratégiával a lelkész nők közös harcát a szolgálatban való egyenlőségért többnyire igen sikeresen meg tudták előzni, illetve meg tudták akadályozni.²⁴

Andorka Eszter a problémás helyzet egy másik aspektusaként említi az egyházi szolgálatot vállaló nők egymástól való elszigetelésének, elszigetelődésének helyzetét. Erről már korábban én is szóltam a gyülekezeti munkatársként szórványokban dolgozó nők kapcsán. Ebben a történeti folyamatban jól végig követhető, miként vert éket az ordinációk „esetleges és kiszámíthatatlan” gyakorlata például a házasságban élő lelkész nők és az egyedülállók közé, vagy éppen a lelkészfeleségek („papné-papnők”) és a laikus férjjel házasodott nők közé. Az amúgy is töredezett, megtépzott kapcsolati rendszert, amely a pártállam kontrollja alatt sínylődött, tovább erodálta a bizalmatlanság, amely a lelkész nők közösségében is felütötte a fejét, és aláásta a szolidaritás gyakorlását.

Minden lelkész nőnek meg kellett kötnie a saját kis kompromisszumait az egyházi vezetőkkel. Például teljes munkaidőben dolgoztak fél munkaidős fizetésért; másodrendű szolgálattevőként alacsonyabb összegű államsegélyt kaptak; teljes bizonytalanság övezte nyugdíjba vonulásukat, mivel nem voltak részei a szociális ellátórendszernek, vagy tagjai az egyházi nyugdíjpénztárnak; csendben kellett maradniuk politikai kérdésekben az ordinációért cserébe. Ezek a kényszerű döntések, kompromisszumok a női lelkészek amúgy is szűk táborának további széttöredezését idézték elő. Nem beszélve a fizikai elszigetelődésről, a földrajzi távolságok miatti szeparációról a közlekedés nehézségei miatt. Sok esetben egyszerűen nem volt lehetősége, tere a lelkész nőknek arra, hogy egymás iránti felelősségüket, az összetartozás élményét megélhessék vagy kifejezhessék. Örülhettek, ha – például köztisztviselőként álló lelkészférjük révén – lassanként ők is tagjai lehettek a megyei lelkész köröknek.

A nők spirituális „emancipációjának” folyamata hazánkban, az evangélikus egyházban jóval lassabb léptekkel haladt, mint akár csak egy országhatárral (vagy kettővel) nyugatabbra (és a skandináv egyházakban).²⁵ A felszentelésüket kérő lelkész nőink német és skandináv evangélikus egyházak női ordinációs gyakorlatát tekintették pozitív példának, mintának, mivel semmilyen hazai teológiai és liturgiai paradigma, egyházi jogi modell nem állt rendelkezésre. Az ordinációra vonatkozó, a nyugati gyakorlatból levezetett érv azonban gyengének bizonyult a hazai közegben, és csupán egy haladó szellemiségű, ám szűk diskurzuson belül maradt.²⁶

24 Andorka E. 2004: 167.

25 Kovácsné – Kovács 2004: 176–181.

26 Andorka E. 2004: 166–167. (167)

Andorka Eszter meglátása szerint az a tény, hogy a kommunizmus évtizedeiben folyamatosan szűkülő egyházi mozgástér következtében és a férfi jelöltek kétségbe ejtő hiánya miatt nőket is szolgálatba állítottak, „a nők ordinációját külső tényezők ’termékévé’ silányította. Semmilyen formában nem merült fel, hogy a férfiak és nők közötti egyenlőség az egyházban esetleg a keresztény üzenet következménye lenne.”²⁷

A nők ordinációja a múlt század nyolcvanas évektől kezdve anélkül vált az evangélikus egyházi közélet „szerves” részévé, hogy bármiféle érdemi változást hozott volna a mindennapi vallásgyakorlat, a teológiai reflexió, a liturgikus nyelvhasználat, a lelkészi hivatásgyakorlás terén, valamint az ehhez kapcsolódó jogegyenlőség igényét tekintve. Így aztán sokáig megmaradt valamiféle „anakronizmusnak” az egyházi élet keretei között...

A JELEN KIHÍVÁSAI, FELADATAI

Ebben az utolsó fejezetben az evangélikus egyházi valóságunk néhány aspektusát szeretném bemutatni a tények és a kihívások oldaláról közelítve. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem által meghirdetett teológiai képzéseken résztvevő hallgatók túlnyomó többsége ma már nő; a nappali teológus-lelkész képzésen a férfi – nő arány lassan átbillen a nők oldalára (60 – 40 %). Az intézményi lelkészek (iskola-, kórház-, börtönlelkész, diakóniai intézményi lelkész) körében közelít a lelkész-nők aránya az 50 %-hoz; nagyjából ez áll a gyülekezeti lelkészként szolgáló nők arányára is a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészi karában.

Az viszont továbbra is tény, hogy az önálló lelkészi státuszban szolgáló lelkész-nők többségében vidéki, létszámukban kisebb közösségekben, illetve szóránygyülekezetekben tevékenykednek (kivételt képeznek természetesen a lelkészházaspárok). „Tradicionálisabb” vidéki gyülekezetekben még ma is előfordul, hogy lelkészválasztás alkalmával egyértelműen férfi lelkészt preferálnak. Sajnos továbbra is gyakorlat, hogy több lelkészes gyülekezetben a lelkész-nők jobbra nem parókusként, hanem másod- vagy beosztott lelkészként szolgálnak.

Egyházi tisztségeket (például zsinati küldött, egyházi munkaág-vezető, szakmai területek felügyeletét ellátó személy) betöltő lelkészek között lassanként emelkedik a nők / lelkész-nők aránya. Az egyházvezetés magas szintjein azonban meglehetősen alul reprezentáltak a nők és lelkész-nők.²⁸ Az egyházunkban néhány éve bevezetett „Lelkészi életpálya-modell” átfogó szabályozását ígéri a lelkészi szolgálatnak. Fontos területként határozza meg a lelkészházaspárok munkamegosztását; a nem egyházi

²⁷ Andorka E. 2004: 167.

²⁸ Az általános tisztújítás éppen 2024 tavaszán zajlott a Magyarországi Evangélikus Egyházban, a mostani hatéves ciklusban az esperes (középvezető) tisztséget két lelkész-nő tölthette be a 15 férfi mellett. Püspökhelyettes, püspök (felsővezető) tisztségben nincs egyetlen nő sem. Az Országos Presbitériumnak (a MEE legfőbb operatív vezető testülete) „egyelőre” 13 férfi tagja van. Nincs képviselője az egyháztagság közel 80%-át kitevő nőknek, a lelkészi kar felét kitevő lelkész-nőknek, az oktatási és szociális intézményekben dolgozó (szintén a többséget alkotó) női munkatársaknak.

alkalmazásban álló férjjel házasságban élő, illetve egyedülálló lelkésznők szolgálati terhelésének (gyülekezet, intézmények) arányosítását; prioritásként kezeli lelkésznők gyermekvállalása esetén a GyeS, GyeD konkrét, gyakorlati kérdéseire kötődő problémák kezelését; a nyugdíjkérdés megnyugtató megoldását; illetve válás esetén a további egyházi szolgálat lehetőségeit is szabályozza.

Az elkövetkező évek kiemelt és elodázhatatlan feladata lesz az egyházi struktúra reformja, amely egy elavult, patriarchális, hierarchikus rendszert „betonozott” be egy olyan szekuláris társadalmi valóságban, amely már régen nem tud rugalmas keretet adni az egyházban zajló változásoknak, közösségi folyamatoknak. Ezzel összefüggésben vetődik föl a lelkészkép, a lelkész(nő)i szerepelvárások felülvizsgálata is.

Mivel az egyháztagságunkat túlnyomó részt nők alkotják és a gyülekezeti alkalmakat is többségükben nők látogatják, ezért fontos kihívásként tekintünk a liturgikus és teológiai nyelv megújítására, inkluzívva tételére, célul tűzzük ki a vallásgyakorlatnak, rítusoknak, spirituális tartalmaknak a női közösségek igényeihez igazodó folyamatos fejlesztését, reformját.

Továbbra is hangsúlyoznunk kell a női szolgálattelvők és közösségek megbecsülésének fontosságát azáltal is, hogy férfakkal együtt keressük az érdekérvényesítés útjait. A teológusnők és lelkésznők egyre több jó egyházi kezdeményezés mögött ott állnak már: fantáziájuk, kreativitásuk, empátiájuk elengedhetetlen a posztmodern világban, a teljesítménykényszer és individualizáció miatt a közösségektől elidegenedő emberek megszólításában.

Tapasztalható, hogy a teológiai képzések és (lelkész)továbbképzések terén egyre inkább előtérbe kerül a női teológiai reflexió, látásmód; a teológiatudomány magas szintű művelésében, a társadalmi nemekről vagy éppen a spiritualitás mélydimenzióiról szóló diskurzusokban, teológiai és társadalmi témák köré szerveződő ökumenikus műhelyekben örömdetesen erősödik a nők részvétele.

Ugyanakkor tudjuk jól: a hajnal nem a virrasztók műve, hanem a virrasztás ajándéka.

IRODALOM

ANDORKA Eszter

2004 A nők ordinációja a Magyarországi Evangélikus Egyházban. *Lelkipásztor* 79 (5) 166–167. https://medit.lutheran.hu/files/lelkipasztor_2004_05.pdf, (letöltés ideje: 2024. szeptember 23.).

ANDORKA Júlia et al. (szerk.)

2006 *Vigasztaljátok, Vigasztaljátok népem! Andorka Eszter – emlékkönyv.* Budapest: Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség.

B. PINTÉR Márta

2004 A nők ordinációjának története a Magyarországi Evangélikus Egyházban. *Lelkipásztor* 79 (5) 162–166. https://medit.lutheran.hu/files/lelkipasztor_2004_05.pdf, letöltés ideje: (2024. szeptember 13.).

BODA Zsuzsa

2022 A hasonlótól az igazi Luther-kabátig. Látogatás az első magyarországi evangélikus lelkésznőnél. *Evangélikus Élet* 87. 25–26.

DEZSÉRY László

1956 Lelkeszi közélet. *Lelkipásztor* 31 (7) 450–454. <https://medit.lutheran.hu/site/allomany/11918#book/71>, (letöltés ideje: 2024. szeptember 13.).

KOVÁCS Etelka

2004 *Elsőként luther-kabátban*. *Lelkipásztor* 79 (5) 182. https://medit.lutheran.hu/files/lelkipasztor_2004_05.pdf, (letöltés ideje: 2024. szeptember 13.).

KOVÁCSNÉ Tóth Márta – KOVÁCS Imre

2004 *A nők ordinációjának kérdése a lutheránusok nagycsaládjában*. *Lelkipásztor* 79 (5) 176–181. https://medit.lutheran.hu/files/lelkipasztor_2004_05.pdf, (letöltés ideje: 2024. szeptember 13.).

MOLNÁR Rudolf

1948 *A finn evangéliomi mozgalom előzményei és kialakulása*. Budapest: Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület Könyvkiadóvállalata.

SÁRKÁNY Tiborné Horváth Erzsébet

2022 *Elindult, nem tudva, hova megy. Feljegyzések az evangélikus női lelkészi szolgálat kezdeteiről*. Budapest: Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerület.

Egyházi dokumentumok:

Egyházi Törvények 1966. II. törvény 25.§. (1), Magyarországi Evangélikus Egyház, *LWF Documentation The Ordination Of Women In Luheran Churches No 18 1984*, https://archive.org/details/lwf-documentation-the-ordination-of-women-in-lutheran-churches-no-18-1984_202111/page/n1/mode/2up, (letöltés ideje: 2024. szeptember 13.).

Abstract

From pastor's wife to woman pastor: the path to women ordination and ministry in the Hungarian Lutheran Church in the last 50 years

In the Hungarian Lutheran Church – which is the third biggest of the major christian denominations in Hungary – the process of achieving women's ordination took place in the second half of the 20th century. This process of emancipation was uneasy and very long, due to the social, political circumstances, the oppression and control of the communist government, and due to the male-determined church-perspectives, ecclesiological viewpoints. Insights into the contemporary church printing press can show us the hesitation, obscurity of the church-leading and the male pastors and ministers. On the other side there was an increasing assertiveness and inventiveness among women theologians, who – with their commitment – tried to make the Lutheran Church a better place.

*Dr. Varga Gyöngyi
Tanszékvezető egyetemi docens
Evangelikus Hittudományi Egyetem
Ószövetségi tanszék*

„CSODABOGARAK” ÉS „KIS KÜLÖNCÖK”: MAGYARORSZÁGI LELKÉSZNŐK A 20. SZÁZAD VÉGÉN

A nagyobb magyarországi protestáns egyházak a nők teljesen egyenjogú lelkészi szolgálatát az 1970-es, 1980-as évektől-as évektől tették lehetővé, de a lelkésznő, különösen az önálló, gyülekezetet vezető lelkésznő még egy ideig inkább kivételnek számított. A rendszerváltás idején a különböző felekezetek lelkészképzésein megnövekedett a jelentkezők száma, és köztük a korábnál nagyobb arányban jelentek meg nők is. Arányuk a lelkészhallgatók között azóta is folyamatosan magas, és a lelkészek között is egyértelműen emelkedik a nők aránya. 2019 és 2023 között folytatott kutatásunk¹ a magyarországi lelkésznők helyzetének feltárását célozta meg. Lelkésznő interjúalanyaink közül 14-en voltak olyanok, akik a vizsgált időszakban, azaz vagy még a rendszerváltás előtt, vagy közvetlenül a rendszerváltás körüli években kezdték teológiai tanulmányaikat, és így lelkészi pályájuk még a 20. században kezdődött. Tanulmányunkban az ő tapasztalataikon keresztül mutatjuk be a magyarországi női lelkészek helyzetét a 20. század utolsó évtizedeiben, választ keresve azokra a kérdésekre, hogy milyen szándékok és motivációk vittek egy fiatal nőt a lelkészi pályára, milyen feltételek és milyen lehetőségek várták őket a képzésben és a pályára kilépve, illetve hogyan viszonyultak hozzájuk a hallgatótársak, az oktatók és a gyülekezetek. Kitérünk a megtapasztalt nehézségekre, azok megélésére és a megküzdés stratégiáira is.

HÁTTÉR

Régóta ismert tény, hogy a nők jellemzően vallásosabbak, mint a férfiak², tehát a hívek között több a nő, mégis sokáig minden keresztény egyházban magától értetődőnek tekintették, hogy papok, lelkészek, vezetők csak férfiak lehetnek³. A 19. században az Egyesült Államokban léphettek pályára az első lelkésznők. Magyarországon – sok más európai országhoz hasonlóan – az első nők a 20. század elején iratkozhattak be a protestáns teológiákra, azonban sokáig fel sem merült, hogy ott a férfakkal azonos végzettséget szerezhessenek, és az különösen nem, hogy férfi hallgatótársaikhoz hasonlóan lelkésszé szenteljék őket. A Magyarországi Evangélikus Egyház 1972-ben ordinált először lelkésznőt: Kovács Etelka lelkésszé szentelése azonban nem hozott azonnali áttörést, eleinte egyedi engedélyek alapján, ritkán válhatott egy-egy teológiát végzett nő lelkésszé⁴. A Magyarországi Református Egyházban a nők a hatvanas

1 A „Nők a lelkészi pályán” (K-128313) kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta.

2 Klein–Keller–Trautmüller 2017: 99–131; Székely–Kovács 2022: 93–102.

3 Vö: ehhez bővebben Török–Biró 2021: 63–88.

4 Sárkány 2022.

évektől segédlelkészek lehettek, 1981-től kiszolgáltathatták a szentségeket, végül 1985-től vált lehetővé, hogy nőket minden megkötés és megkülönböztetés nélkül lelkésszé szenteljenek⁵. Amellett, hogy az egyenjogú női lelkészi szolgálat elfogadottá válása időben nagyjából minden európai országban hasonlóan zajlott le⁶, a magyarországi szabályozás ilyen „engedékenyebbé” válásában valószínűleg gyakorlati szempontok is szerepet játszottak: a szocialista időszakban kevesen vállalták a lelkészi pálya nehézségeit, így széleskörű volt a lelkészhiány⁷. A gyülekezetekben fokozatosan megszokottá vált a nők szerepvállalása a lelkészi feladatokban, így a formális egyenjogúság sok tekintetben csak egy már fennálló gyakorlatot szentesített.

Ezzel együtt az „úttörő generáció” lelkésznoíre mind a lelkésszé válás folyamatában, mind a lelkészi munkájukban számos nehézség várt. A teológiákon mindenütt viszonylag kevés hallgató volt, köztük évfolyamonként csak néhány nő. Az ő oktató-sukra vagy különösen kollégiumi elhelyezésükre az intézmények nem voltak felkészülve, így a közeg ellenállása és az előítéletek mellett a teológáknak számos gyakorlati nehézséggel is meg kellett küzdeniük⁸. Bár a nők aránya a teológiákon fokozatosan emelkedett, az igazi fordulatot ebben a tekintetben is a rendszerváltás hozta: jelentősen megnőtt az érdeklődés a képzések iránt, és a korábbi évekhez képest többszöröse női évfolyamokban jelentősen megnőtt a női hallgatók aránya is.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a nőket innentől kezdve kikövezett, széles út várta a lelkészi pályán. Először is olyan egyházakban kellett nőként megtalálniuk a helyüket, amelyek a rendszerváltás időszakában kicsit maguk is keresték a helyüket: egyszerre próbálták meg néhány tekintetben helyreállítani a szocialista időszak előtti állapotokat és kialakítani a korszak megváltozott kihívásainak megfelelő működés-módot⁹. Ennek is betudható, hogy a mindennapi egyházi működés szintjén a nyugati protestáns egyházakhoz képest helyenként hagyományosabb gondolkodásmódok és gyakorlatok lettek jellemzőek a női szerepvállalással kapcsolatban is. A magyarországi egyházak nemi szerepekhez való hozzáállása ráadásul egy eleve ebben a tekintetben konzervatívabb közgondolkodásba illeszkedett, hiszen a szocialista időszak ellentmondásos egyenjogúsító törekvései után¹⁰ a hagyományos nemi szerepek vonzereje a rendszerváltás után megnövekedett¹¹. Később ugyan egalitáriánus irányba mozdultak a női munkavállalással és általában a nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedések, de az otthoni szerepekkel, családi munkamegosztással kapcsolatos vélemények még a fiatalabb korosztályokban is inkább tradicionálisak maradtak¹². Érdeemes ehhez még

5 Karsay 1986: 293–299; Orisek 1999: 96–109.

6 LWF 2016.; Mantei–Bergmann 2017.

7 Balog 2000: 304–306.

8 Sárkány 2022.

9 Huszár 2011: 111–123.

10 Fodor 2003: 28–54; Török 2014.

11 Tóth 1995: 71–86.; Braun–Scott 2009: 358–377.

12 Pongrácz–S. Molnár 2011: 192–206; Gregor 2016: 89–111.

hozzátenni azt is, hogy az (egyházias) vallásosság jellemzően mindenütt összekapcsolódik a konzervatív értékek, hagyományok fontosságával¹³ és a hagyományos nemi szerepek preferálásával¹⁴. Így a pályára lépő lelkésznők az emancipatorikus szakmai szerepből és a hagyományos nemi és családi szerepekből adódó ellentmondásos elvárások feszültségében végezték (és végzik részben ma is) a hivatásukat, ezekhez alkalmazkodva kellett megtalálniuk a helyüket, lelkészi és női szerepüket egyházaikban.

A nők aránya a teológiakon és a lelkészek között azóta is növekszik, ami egyfelől magától értetődővé és elfogadottá teszi a nők lelkészi jelenlétét, másfelől a „feminizálódásnak” ez a folyamata időnként aggodalom formájában is megfogalmazódik – olykor még az érintett lelkésznők körében is. Ha a rendszerváltás körül pályára lépő lelkésznők nem is tartoztak már az úttörő generációhoz, pályájukat mindenképpen a fenti, ellentmondásos elvárásokat is generáló hatások erőterében kezdték. Kutatásunk annak feltárására irányul, hogy hogyan élték meg és értelmezték a lelkésznők ezt a helyzetet, hogyan alkalmazkodtak hozzá, és döntéseik, stratégiáik és értelmezéseik hogyan alakították az egyházi működést és benne a nők helyzetét.

MÓDSZERTAN

Jelen tanulmányunk 14 félig strukturált interjú elemzésén alapul. Az interjúk két hullámban készültek, egy részüket 2019-ben, a továbbiakat a pandémia után 2021 és 2023 között készítettük. Interjúalanyaink református, evangélikus és unitárius lelkésznők, akik az interjúk időpontjában, vagy korábban pályájuk egy meghatározó szakaszában gyülekezeti lelkészként szolgáltak. Kutatási interjúink közül – a kötet szervező elvéhez igazodva – úgy válogattuk ki az ehhez az elemzéshez felhasznált interjúkat, hogy csak olyan lelkésznők kerüljenek a mintába, akik még a rendszerváltás előtt vagy kifejezetten akörül döntöttek a lelkészi pálya mellett, és lelkészi pályájuknak legalább az eleje még a 20. századra esett. Két interjúalanyunk még az ötvenes években született (I05, I33), öten a hatvanas évek második felében (I01, I19, I23, I28, I30), interjúalanyaink fele pedig 1970 és 1972 között (I04, I16, I17, I22, I27, I29, I34)¹⁵. Így legidősebb interjúalanyunk a hetvenes évek közepén, a legfiatalabb pedig nem sokkal a rendszerváltás után, 1991-ben kezdte meg teológiai tanulmányait. A minta életkori összetételéből adódóan tehát a rendszerváltás körüli években a teológiára járó, pályájukat már a rendszerváltás után kezdő lelkésznők tapasztalata jelenik meg legerősebben az elemzésben. Az interjúk átiratain tematikus elemzést végeztünk¹⁶ az ATLAS.ti kvalitatív adatelemző szoftver felhasználásával. Az interjúkban felfedezhető

13 Schwartz–Huismans 1995: 88–107; Roccas 2005: 747–759.

14 Inglehart–Norris 2003.; Seguino 2011: 1308–1321.

15 Az interjúalanyok életkora az interjúkban megjelenő korszakspecifikus tapasztalatok értelmezése szempontjából bizonyos pontokon kifejezetten fontos. Azonban interjúalanyaink anonimitásának megőrzése érdekében más adatot nem közlünk róluk, így a felekezetüket sem.

16 Braun – Clarke 2006: 77–101.

főbb témák és altémák mentén kódcsoportokat és kódokat alakítottunk ki, amelyek mentén a szoftverben kódoltuk az interjúszövegeket, vagyis a kódokhoz hozzárendeltük a releváns szövegrészeket, majd a kódok csoportosításával nagyobb témaköröket dolgoztunk ki. Ilyen témakörök például a lelkeszi munka megosztása, az elhívás, a munka-magánélet egyensúly vagy a nehézségek a lelkeszi pályán. Az elemzés során törekedtünk a különböző tényezők közötti összefüggések bemutatására is.

ELEMZÉS

A továbbiakban elemzésünk felépítése a lelkeszi pálya ívét követi. Először a pályaválasztási döntés kialakulását és következményeit járjuk körül, kitérve az elhívás szerepére, majd a teológián szerzett tapasztalatokat vizsgáljuk meg. Következő csomópontunk a gyülekezetekbe való kikerülés vagy kihelyezés időszaka és az ehhez kapcsolódó genderspecifikus nehézségek tapasztalata. A gyermekvállalás kérdése, majd ezt követően a hivatásbeli és a családi szerepek összeegyeztetése, munka és magánélet egyensúlyának megteremtése a férfiakhoz képest sok tekintetben másképp merül fel a nők esetében: ez a negyedik súlyponti témája az elemzésünknek. Végül megvizsgáljuk, mik azok a döntő tényezők, amelyek mentén eltérő lelkesznő-utak, a helyzetre való reagálás különböző típusai elkülöníthetők a 20. század utolsó évtizedeinek Magyarországon.

Az interjúk elemzése során a lelkesznők megélésére és értelmezéseire koncentráltunk: a tapasztalatoknak azokat a típusait mutatjuk be, amelyek interjúalanyainknál megjelennek, függetlenül attól, hogy hányan számoltak be arról. Bár lehet olyan tapasztalat, amely sok, vagy akár minden interjúalanyunk elbeszélésében megjelent, és ezt időnként jelezzük is, mégis fontos leszögezni, hogy a tapasztalatok elterjedtségére a kutatás módszertanából adódóan nem tudunk következtetni.

Döntés a lelkeszi pályáról, következmények és reakciók. Az elhívás szerepe

A lelkeszi hivatás melletti döntés a nők számára kétféle értelemben is szembe ment a „trendekkel” a rendszerváltás előtt: nőként készültek egy férfiasnak tartott pályára, és egyházi hivatást választottak egy, az egyházakkal ugyan az idő előrehaladtával egyre inkább megengedően viselkedő¹⁷, de hivatalos ideológiájában deklaráltan ateista rendszerben. A döntések hátterét az interjúk alapján két jellemző tényezőre lehet bontani. A lelkesznők egy része vallásos közegből jött, és „már mindig is” lelkesz akart lenni: „Nagyjából 13 éves korom óta készültem lelkesznek. Annyit éreztem, hogy nagyon érdekelnek az emberek. Kezdetől fogva, ilyen kisgyerekként. Pedig ez még a bőven a szocializmus ideje volt. A szüleim jártak templomba, és vittek gyerek istentiszteletra. És az Isten is szenvedélyesen érdekelt.”¹⁸ Egy másik részüket erős fiatalkori közösségi élmények vitték ebbe az irányba (és természetesen ezek a tényezők együtt is

17 Balogh 2013: 53–63.

18 Interjú 22

jelentkezettek): „Úgyhogy nagyon-nagyon sok segítséget kaptam, és hát azok közül a fiatalok közül, lányok, de fiúk is voltak, akikkel ugye [csoport neve]-ban együtt voltunk, többen is jelentkeztek a teológiára, tehát ez is vonzott, a közösség, amiben én megtaláltam a jó közösség érzést, az összetartozás élményét.”¹⁹

A vallásos családban nevelkedők a rendszerváltás előtt már bőven a pályaválasztás előtt is tapasztalhattak hátrányokat: „Ez nagyon sokszor visszaütött a hétfői iskolai tanórákon, amikor azért hívtak ki felelni, mert vasárnap, hogy a templom helyett tanultam volna.”²⁰ Ezek helyszíntől és mindenekelőtt időszaktól függően változó erősségűek lehetnek, az enyhe rosszallástól a kifejezett szankciókig: „Engem nagyon meghurcoltak a konfirmáció miatt az általános iskolában. Tehát annyira meghurcoltak, hogy az úttörők közül is kirekesztettek, meg versenyekre se mehettem.”²¹ Az ilyen tapasztalatokról beszámoló lelkésznek vallásos elköteleződésére azonban ezek inkább megerősítőleg hatottak. Ebben a helyzetben nem meglepő, hogy a lehetséges következményekre való tekintettel az „iskolában hogy annyira nem reklámozta az ember hogy hova, merre akar elindulni.”²² Interjúalanyaink beszámolóit szerint ez a pályaválasztási döntés egyes iskolákban még a nyolcvanas években is okozhatott nehézséget, a hetvenes években pedig még nagyobb óvatosságra volt szükség: „Tudtam ösztönösen, hogy én az iskolában nem mondom meg, mert akkor engem is túráztatnak idézőjelben, szóval mindenféle szomorú akcióval fogják lehetetlenné tenni az életemet, így is lett volna. És csak amikor az érettségi bizonyítványt átvettem akkor mondtam meg, megkérdezte [az osztályfőnök] hogy ki hova megy továbbtanulni, akkor mondtam meg.”²³

A lelkészi pálya mindenki számára az elhívás megtapasztalásával kezdődik²⁴. Korábbi kutatások²⁵ is utalnak azonban arra, hogy ennek megtapasztalása és jelentősége mutathat eltéréseket férfiak és nők között. Interjúinkban egyértelműen megjelent, hogy az elhívás nemcsak plusz erő és legitimáció a női lelkészek számára, de hozzájárulhat a létező hátrányok / nehézségek elfogadásához is²⁶, és ezzel áttételesen a nőket egyenlőtlen helyzetbe hozó viszonyok fenntartásához²⁷. Az interjúk alapján nem csak az látszik, hogy az elhívásnak fontos szerepe van a nehézségek elviselésében „Az egyház, mint intézménnyel kapcsolatban volt olyan életszakasz, ami nehezítette. De pont a hitembe és az elhívásomba kapaszkodtam, hogy ezek csak keretek, amik, hát sok ember van benne.”²⁸, hanem az is, hogy a lelkészi pályát választó nők egy része eleve számolt

19 Interjú 34

20 Interjú 04

21 Interjú 33

22 Interjú 04

23 Interjú 05

24 Christopherson 1994: 219–237; Niemelä 2011: 165–180; Siba 2020.

25 Niemelä 2011: 165–180; Zikmund et. al. 1998.; Cody-Rydzewski 2006: 273–289.

26 Greene–Robbins 2015: 405–420.

27 Török–Bíró 2021: 63–88.; 2023b: 1311.

28 Interjú 23

a nőket hátrányba hozó körülményekkel, mint azzal az „árral”, amit az elhívás követéséért nőként fizetni kell: *„Amikor én úgy döntöttem, hogy lelkész leszek, akkor nem csak azt tudtam, hogy szegény leszek, hanem hogy ott a lelkésznök mindig ... a főnök csak férfi volt. Hogy ez egy olyan egyház, meg satöbbi. Hogy úgy dönteni, hogy reálisnak lenni, és azzal együtt felvállalni az Isten egyházát.”*²⁹

Nem mindenki számára volt először magától értetődő azonban, hogy az Isten szolgálatára való elhívás kifejezetten a lelkészi szolgálatra szól: *„Mert a nők azok nem lelkészek, tehát olyan nincs, hogy egy nő lelkész legyen, az olyan hülyeség, és bennem csak az volt, hogy főállásban Istent akarom szolgálni.”*³⁰ Ennek a fő oka természetesen a női lelkészekkel kapcsolatos tapasztalatok és tudás hiánya volt. Az ebből adódó bizonytalanság hatással volt a szűkebb környezet, a szülők reakciójára is: *„Először inkább ez a féltés, meg, hogy nem tudjuk, hogy ez egyáltalán lehet-e lelkésznek lenni egy lánynak. Hát ott a vidékünkön nem is volt még akkor női lelkész.”*³¹ Ezt erősíthette, ha a női lelkészekkel kapcsolatos első tapasztalatokban már rögtön megjelenhettek a nehézségek is, mint ebben az esetben: *„Egy csendes napon volt egyszer egy lelkész, aki pont arról tartott előadást, hogy neki nem volt családja, hanem az édesanyját kellett ápolnia, és akkor ezért szüneteltette a lelkészi szolgálatát, mert nem tudta együtt csinálni a kettőt. Egyébként meg diplomot épített, tehát, nagyon férfias dolgokat csinált. Szerintem ő volt az első élő igazi lelkész, akit láttam.”*³²

Ebben a helyzetben nem meglepő, hogy a pályaválasztási döntést a leendő lelkész-nők környezetében sokan furcsának találták. A jellemzően támogató – bár gyakran aggódó – családtagok mellett a barátok és a tágabb környezet reakciója gyakorlatilag egyhangúan a meglepetés volt: a „különc”, „flúgos”, „csodabogár” jelzők valamelyike szinte minden interjúalanyunk elbeszélésében előkerült ebben az összefüggésben. Aggódó szülők és kicsit megdöbbent barátok tekintetétől kísérvé indult el a legtöbb lány a teológiára. A következő részben azt vesszük szemügyre, hogy ott milyen körülmények és reakciók fogadták őket.

Nőként a teológián – lelkésznek (?) készülve

Minél messzebb megyünk vissza az időben, annál indokoltabb a kérdőjel a fejezet címében. A hetvenes években a teológiát kezdő nők még nem lehettek biztosak abban, hogy ténylegesen lelkészi pályára léphetnek: *„Velünk akkor még a [felekezeti neve] teológián aláírtak egy ilyen papírt a felvételi után, hogy fölvettek minket, de nem tudják azt garantálni, hogy az öt év elvégzése után nekünk gyülekezeti szolgálatban hely is, meg fizetés is adatik.”*³³ Érdekes módon azonban még később, a rendszerváltás körüli években a teológiára járó nők esetében is kialakulhatott egy olyan érzés, hogy nem

29 Interjú 22

30 Interjú 16

31 Interjú 19

32 Interjú 16

33 Interjú 33

feltétlenül gyülekezetet vezető lelkészként látná őket szívesen az egyház: „A teológián, tehát ott is volt egy olyan gondolkodásmód, hogy nők ne legyenek lelkészek. Tehát ott azért egy egész hosszú időn keresztül valahol próbáltak minket irányítani, hogy hogy ne éljük bele magunkat abba, hogy önállóan lelkészek leszünk.”³⁴

A rendszerváltás előtt a teológiára kerülő nők részben érzékelték, hogy örömmel fogadják őket („Az egyetem meg az egész egyház nagyon örül annak, hogy ha valaki érzi magában ezt a hivatást. Ez akkoriban, a nyolcvanas években ez különösen is így volt.”³⁵). Azonban azok számára, akik még a hetvenes években kezdték a tanulmányaikat, érezhető volt az is, hogy ez a befogadás inkább csak a lelkészhiány és a lelkési pálya iránti csekély érdeklődés miatt, némi idegenkedés mellett valósul meg: „Olyan barátságatlan, de valódi megnyilatkozások is voltak, hogy csak azért vesznek fel lányokat, mert kevés a fiú, ugye a háború meg hát a hetvenes években nem jelentkeznek a fiúk mert hát más pályára mennek. És a lányok szerepe meg jelenléte azért kell, hogy hát ugye a gyülekezeti szolgálatban a fiúkat kvázi pótolják.”³⁶ „Mi lányok abszolút másodosztályú állampolgárok voltunk.”³⁷ – foglalta össze ezt az időszakot az egyik interjúalanyunk.

A rendszerváltáskor némileg megváltozott a helyzet, a hirtelen megnövekvő évfolyamokkal megnövekedett a nők aránya is a teológiák hallgatói között: „Elég sokan voltunk, és elég sokfélék. Szerintem ez is ilyen sokkoló volt”³⁸. A teológák érzékelték, hogy a jelenlétük ebben a „sokféleségben” okozott helyenként diszkomfortérzést is. Szinte mindenki hangsúlyozta azonban, hogy tanáraikon inkább a helyzet szokatlanságát érzékelték, semmint ellenérzést, inkább próbálták „úgy a meghökkenésükön a professzorok túltenni magukat, és megbirkózni ezzel a helyzettel.”³⁹ Tehát a képzésben, oktatók részéről alapvető tapasztalat volt az elfogadottság, és nem volt jellemző a kifejezett diszkrimináció vagy nyílt eltérő megítélés tapasztalata. A női lelkészség megkérdőjelezése inkább a hallgatótársaktól érkezett, ami viszont kifejezetten gyakran jelent meg interjúalanyaink tapasztalatában. Lényegében általánosnak mondható, amit a következő két idézet mutat. „A diákok között volt sok ilyen vita, arra emlékszem, hogy szabad-e lelkésznek lenni a nőnek, és hogy milyen engedetlenek vagyunk, és hogy kerülünk ide, tehát minden évben volt egy ilyen időszak, amikor erről vitatkoztunk, hogy a női lelkésznek egyáltalán van-e létjogosultsága, és az igének ez mennyire ellentmond, vagy nem mond ellent.”⁴⁰ Kimondottan szerették ezeket a témákat felhozni [a

34 Interjú 04

35 Interjú 01

36 Interjú 05

37 Interjú 33

38 Interjú 16

39 Interjú 29

40 Interjú 16

*férfi hallgatótársak], hogy a nő hallgasson a gyülekezetben, és, hogy tulajdonképpen mit kerestek itt.*⁴¹

A megnövekedő évfolyamok ellenére többek tapasztalatában megjelent – és nehézséget jelentett a teológiai évek alatt – az az érzés, hogy a felekezeti teológiák mindegyike viszonylag kicsi, zárt világ, amelybe kívülről nehéz belépni: „A lelkészek nagy része az lelkész családokból jön, tehát akár ilyen generációkra visszamenően lelkészcsaládokból, ezek a lelkészcsaládok együtt nyaraltak vagy még nyaralnak most is, a gyerekek ismerik egymást a nyaraláson meg a táborokon meg minden ilyenén keresztül, és azért az nem volt könnyű egy ilyen zárt közösségnek azért a tagjává válni.”⁴² Interjúalanyaink közül senki nem érkezett lelkészcsaládból, így számukra a kétfajta „kivülállóság” egymást erősítő nehézségként jelentkezhetett: „Két dologgal szembesültem, ami bántó volt: az egyik, hogy lány. [...] Ez volt az egyik, hogy a nőiséggel, a másik pedig, hogy nem lelkészcsaládból származom. És azért voltak régi [név] család, [név] család, és még egy-kettő. [...] És, hát azért ott volt öntudat. És van is, de ez már finomabb. Az kemény volt.”⁴³

Láttuk, hogy sokan a nők elvileg egyenjogú lelkészi szolgálata mellett sem feltétlenül az önállóan gyülekezetet vezető lelkész szerepében tudták a nőket elképzelni az egyházban. Sokkal megszokottabb volt a nőket kisegítő-háttérből támogató szerepben látni – vagyis a hagyományos lelkészfeleség szerepében⁴⁴. Valószínűleg ennek volt köszönhető, hogy egyrészt a teológák éreztek egy terelgetést abba az irányba, hogy „rendes papnék legyünk”⁴⁵, másrészt többeket szembesítettek azzal a feltételezéssel, hogy azért jöhettek a teológiára, mert „innen akarnak férjet fogni biztos.”⁴⁶ Ilyen vélemények nem csak a hallgatótársak, hanem a tanárok részéről is megfogalmazódtak, mint ebben az esetben: „Neki váltig meggyőződése volt amikor így velem találkozott, meg nézte a teológiai utamat, hogy én semmi másért nem vagyok bent a teológián, csak azért, hogy férjhez menjek, hogy legyen egy jó partim, és akkor utána majd a férjem lelkész lesz és mellette én majd úgy elleszek.”⁴⁷

Összességében az interjúk alapján úgy tűnik, hogy bár a lelkésznek készülők női hallgatók nem tapasztaltak nyílt megkülönböztetést, a nők a teológián sok tekintetben a férfiakhoz képest nehezített pályán mozogtak, meg kellett küzdeniük a kívülállóság tapasztalatával és a női lelkészség létjogosultságának megkérdőjelezésével. Interjúalanyaink egységesen úgy nyilatkoztak, hogy ezek az impulzusok nem tudták megingatni őket elhívásuk követésében.

41 Interjú 23

42 Interjú 01

43 Interjú 23

44 Offenberger 2013: 201–216.

45 Interjú 05

46 Interjú 23

47 Interjú 04

Kihelyezés / kikerülés a gyülekezetbe: kételyek és kezdeti nehézségek fiatal nőként

Számtalan külföldi kutatás igazolta korábban, hogy a lelkésznők nagyobb eséllyel kerülnek kisebb, anyagilag rosszabb helyzetben lévő gyülekezetekbe, vagy nagyobb eséllyel maradnak ott, míg a férfiak könnyebben lépnek tovább nagyobb gyülekezetek felé⁴⁸. Magyarországi tapasztalatok is alátámasztják egy olyan jellemző mintázat létezését, amikor a fiatal lelkésznők első kihelyezése szórványba, marginális helyzetű, esetleg előregedő gyülekezetekbe szól⁴⁹. Ez annak a következménye is lehet, hogy a női lelkészek elfogadottsága az egyes gyülekezetekben eltérően alakult, és még ma is vannak olyan gyülekezetek, ahol elutasítóak a lelkésznőkkel szemben. Minél messzebb megyünk vissza az időben, annál inkább igaz, hogy a pályára lépő lelkésznőknek férfi társaikhoz képest kevesebb választási lehetőségük volt. Ez a tapasztalat az interjúinkban is megjelent: *„A püspök javasolta. És mondták, hogy nem, női lelkészt ők nem akarnak, még akkor sem, hogyha ugye nem kell az egész lelkészválasztási eljárást mindent végig csinálni, hanem a püspök helyez. [...] És hát mondom olyannyira, hogy már az ottani lelkésszel, aki akkor ment tovább másik gyülekezetbe, akkor már meg is néztük a parókiát, mindent, tehát teljesen úgy tűnt, hogy ez egy járható út. És akkor ez azért egy nagy pofon volt, megmondom őszintén.”*⁵⁰ Olyan esetek is előfordultak, ahol a frissen végzett lelkésznő az egyházi vezetői részéről érezte azt, hogy a férfi lelkészektól eltérően kezeli (*„A püspök nem közli velem, hogy hova akar elhelyezni, hanem üzen.”*⁵¹), vagy nem szívesen helyezi ki őt gyülekezetekbe, mint ebben az esetben: *„És azért az akkori püspök részéről én éreztem ezt, hogy ő nem nagyon akar velem mit kezdeni.”* Az ilyen tapasztalatok jól mutatják a helyzet bizonytalanságát: ne felejtjük el, hogy még a mintánkban szereplő legfiatalabb lelkésznők is a kilencvenes években kezdték a pályájukat, amikor a lelkésznők teljes egyenjogúsága a legnagyobb érintett egyházban, a Magyarországi Református Egyházban alig tíz éves múltra tekintett vissza. Kikerülve a gyülekezetekbe interjúalanyaink körében a meghatározó élmény mégis az elfogadottság volt, akár még a generációs-kulturális különbségek ellenére is. *„A gyülekezet az idős volt. De egyrészt elfogadtak nőként, fiatal nőként. Tényleg a huszoneves piros farmer nadrágos, mit tudom én piros rúzsos, és nem zavarta az öreg néniket. Tehát tulajdonképpen én voltam a lelkésznőjük [segédlelkészként]. Így is hívtak, hogy a lelkésznő.”*⁵² – számolt be egyikük. Vagy egy másik megfogalmazásban: *„Én soha egy másodpercig nem éreztem azt, hogy bárkinek fenntartása lenne azzal kapcsolatban, hogy én nőként vagyok ott lelkész.”*⁵³

48 Carroll et al. 1983.; Finlay 1996., 311–318.

49 Siba 2020.; Török–Biró 2022: 39–53.

50 Interjú 34

51 Interjú 05

52 Interjú 19

53 Interjú 01

Ezzel együtt a pályakezdés elbeszéléseiben megjelentek kifejezetten női nehézségek is. A nehézségek nem szükségképpen kívülről jöttek: maguknak a fiatal lelkésznőknek is meg kellett küzdeniük a saját kételyeikkel, az interiorizált hagyományos mintázatokkal: *„Főleg azzal küzdöttem, talán ezt ki lehet még egészíteni ezzel, hogy nem csak a saját alkalmasságom, hanem mint vezető hallgatnak-e majd a hangomra. [...] Mert hát én is tradicionális családban nőttem fel. Édesapám azt mondta, hogy persze mindent megbeszélünk anyáttal, de hát valójában mi azt tapasztaltuk, hogy az volt, amit a férfi mondott, amit ő döntött.”*⁵⁴ A pályakezdés elbeszéléseiben azonban viszszerő momentum, hogy a gyülekezet vagy egyes tagjai részéről megfogalmazódó aggályokat eloszlatva a közös munka, mint ebben az esetben is: *„És akkor volt egy ilyen kép, hogy hát igen most női lelkész, és akkor hát az ő képe az volt, hogy az nem akar dolgozni. És a gondnok bácsiban azért az így mélyen benne volt. És aztán egy pár év alatt ez megváltozott ez a kép.”*⁵⁵ Ez a korabeli női lelkészi lét egy fontos sajátosságára hívja fel a figyelmet: a bizonyítási kényszerre. A női lelkészi szerep újdonsága és a válásos közösségekre jellemző inkább hagyományos nemiszerep-elvárások⁵⁶ egyaránt abba az irányba hatottak, hogy meg kellett győzniük a környezetüket, igazolniuk kellett a létjogosultságukat, különösen önálló, gyülekezetet vezető lelkészként való létjogosultságukat. Érzékelték, hogy egy hagyományosan férfiakra szabott helyzetekben kell helytállniuk: *„Én azt próbáltam megvalósítani, hogy ne érezzék, akartam azt, hogy most én azért, mert nő vagyok, gyengébb vagyok, hogy én nem merek oda állni olyan helyzetekbe, ahova általában a férfiakat állítják, hogy ne tudnám a szervezésben meg mindenben, tényleg a vezetési feladatokban megvalósítani azt, ami a klasszikus férfi lelkész szerephez köthető.”*⁵⁷ Ennek a megfelelésnek a sikere, az előítéletek vagy fenntartások megcáfolása büszkeség és sikerélmény forrása is lehetett: *„Úgyhogy az inkább nekem egy ilyen plusz vagy pozitívum volt, hogy végül mégiscsak volt egy kép [...] hogy hát igen a lányok miért jönnek, hogy mégiscsak egy lelkész azért talán egy jó parti, és akkor majd úgy kimegyünk, hogy akkor az ő kabátja alatt azért valamit majd gyülekezeti munkaként elvégezzünk. És hát nálam ez nem így volt. Önállóan jöttem ki, önállóan csináltam a lelkészi munkámat, meg csinálom a mai napig is.”*⁵⁸ Bár a hagyományos nemi renddel⁵⁹ az önálló gyülekezeti lelkésznő szerep ütközik legerősebben, a „másság” érzésével, és lelkészi jelenlétük bizonyításának szükségességével az is szembeüthetett, aki többlelkészes gyülekezetbe került: *„Borzasztó nagy iskola az embernek, hogy a saját hitének, kegyességének a színét hogy tudja érvényesíteni egy lelkészi közösségben, ahol mindenki férfi és mindenki az apám lehetett volna.”*⁶⁰

54 Interjú 34

55 Interjú 04

56 Inglehart–Norris 2003.; Seguino 2011: 1308–1321.

57 Interjú 01

58 Interjú 04

59 Offenberger 2013: 201–216.

60 Interjú 33

A pályakezdés női sajátosságai kapcsán mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a lelkészi pályán való elindulás sokak esetében egybeesik a családalapítás időszakával. Az ezzel kapcsolatos nehézségek sokfélék, és messze nem korlátozódnak a családi és a lelkészi feladatok összehangolására. Ezekkel foglalkozik a következő fejezet.

Gyermekvállalás, család, munka-magánélet egyensúly

Sokszor olvashatjuk, hogy a lelkész hagyományosan „kétszemélyes szakma”⁶¹ volt: vagyis a lelkész mellett ott állt a lelkészfeleség, a „tiszteletes asszony”, aki nemcsak a háztartási-gondozási feladatokat vette le a lelkész válláról, hanem a szerepe a gyülekezetben is intézményesült, vagyis jól meghatározott feladatai voltak a gyülekezeti munka egyes, hagyományosan nőiesnek tartott területein (például a gyermekekhez vagy idősekhez kapcsolódó feladatok). Az önállóan gyülekezetet vezető lelkésznők természetesen nem számíhattak férjük részéről erre a fajta munkamegosztásra, és az ebből potenciálisan adódó problémák a gyülekezetekben is okoztak időnként aggodalmakat. Egyes gyülekezeteknek fenntartásai voltak a kisgyermekes lelkésznőkkel: *Nő és anya, azzal csak probléma lesz. Nem fogja tudni vezetni a gyülekezetet.*⁶² – idézte fel egy lelkésznő a megválasztása körüli kételyeket. Másoknak is volt olyan tapasztalatuk, hogy a gyülekezet egy része szívesebben látott volna problémamentesebb (azaz férfi, vagy legalábbis gyermektelen) lelkészt: *„Mert azért azt tudom, hogy volt ellenszél a gyülekezetben. [...] Volt emiatt [vita], hogy igen, és főleg emiatt, hogy fű hát három gyerek, és akkor még 4 éves volt meg 2 éves, hogy hogy fogom én ezt csinálni?”*⁶³

Az ezzel kapcsolatban megfogalmazódó aggodalmak annyiban korántsem voltak alaptalanok, hogy a lelkész pálya hagyományosan férfiakra volt szabva, és a tipikus női élethelyzetekre (mint a gyermekszülés, kisgyermekgondozás időszaka) nem voltak, illetve csak nagyon lassan alakultak ki intézményes megoldások. Így ezeket a megoldásokat a lelkésznőknek egyénileg kellett megtalálniuk. Mindenekelőtt a gyermekgondozási ellátás hiányosságai okoztak komoly szakmai és magánéleti nehézséget, szerepek közötti feszültséget az önálló gyülekezeti lelkésznők számára. A „klasszikus” megoldás erre a helyzetre a családi segítség volt: *„Megadta az Isten anyám által, az anyósom által, tehát a nagymamák által, hogy kaptam olyan segítséget, hogy nem kellett abban felörlődnöm, hogy vagy a családom boldogságát választom, hogy normális anyuka igyekszem lenni, vagy pedig a lelkészi hivatásomat.”*⁶⁴ Azonban éppen a lelkészi pálya sajátosságaiból adódóan sokan távol éltek a származási családjuktól, így nem számíhattak napi szinten a segítségükre. Ilyenkor felmerülhet a gyülekezeti tagok önkéntes segítsége, amit viszont nem mindenki fogadott fenntartások nélküli örömmel: *„Talán azért, mert így is annyira rálátnak a családi életünkre, már még job-*

61 Shehan–Schultz–Wiggins Frame 1999: 247–263.; Hildenbrand 2013: 115–134.; Sammet 2013: 35–52.

62 Interjú 23

63 Interjú 33

64 Interjú 30

*ban nem nagyon akarom.*⁶⁵ Így – mivel a lelkészi fizetések csak korlátozottan tették lehetővé a fizetett külső segítség igénybevételét – maradtak a férjek, akiknek a közreműködését a hagyományos nemi rendhez illeszkedő módon gyakran „segítségként” fogalmazzák meg („*Hú, hát a férjem rengeteget segít. Tehát e nélkül ez nem menne.*”⁶⁶). Egyik interjúalanyunk esetében a férj bevonásával egy a hagyományos szerepeltvárásoktól radikálisan eltérő megoldás alakult ki a kisgyermekes időszakra: „*És akkor még az egyházi törvényekben az volt, hogy ha egy lelképásztor fél éven túl nem tudja ellátni a lelkészi szolgálatát, akkor ki kell költözni a parókiáról. [...] És akkor vettünk egy nagy lélegzetet, és akkor fél év után a férjem ment gyesre. Tehát nem szerettünk volna elmenni innen, nem szerettük volna, hogy ez gondot okozzon, nem szerettünk volna az egyházi törvényekkel se szembe menni, és akkor a férjem gyesre jött.*”⁶⁷ Ez az – egyébként vélhetően nem túl gyakori – példa jól érzékelteti, hogy a nőket is ordináló egyházak valójában mennyire nem voltak még a közelmúltban sem berendezkedve az egészen hétköznapi és magától értetődő női élethelyzetekre. Megmutatja továbbá azt is, hogy az egyenlőség (bármiben, így a lelkészi szolgálatban is) nem valósul meg magától az azonos jogi feltételek bevezetésével, a nők és férfiak számára valóban egyenlő feltételek megteremtése további, a női szempontokat és sajátosságokat figyelembe vevő intézkedéseket igényel. Hozzá kell tenni, hogy éppen a gyermekgondozáshoz kapcsolódó ellátások terén az egyházak azóta tettek lépéseket a megoldás irányába.

A nemekre vonatkozó aszimmetrikus elvárások tehát az otthoni-gondozási feladatokat jellemzően a nőkhöz kapcsolják⁶⁸, és ez fokozottan igaz a vallásos közegben⁶⁹, így a lelkész-nők társadalmi környezetében is. Az önállóan szolgáló, gyülekezetet vezető lelkész-nők helyzetének a fentiekben bemutatott nehézségei szorosan kapcsolódnak ezekhez a várakozásokhoz. A családi és szakmai szerepek egymáshoz való viszonya és a munka-magánélet egyensúly kérdése egészen másképp merül azonban fel, ha a lelkész-nő nem önálló lelkész-ként, hanem lelkész-házaspár tagjaként végezte vagy végzi a szolgálatát. A lelkészpár tagjaként élő és dolgozó lelkész-nő státusza a gyülekezetben nagymértékben támaszkodhat a hagyományos, a lelkész és a lelkész-feleség komplementer szerepein alapuló modellre. Ez egyfelől azt eredményezi, hogy a helye és szerepe az egyházban és a gyülekezetben egyértelmű, széles körben elfogadott, jellemzően konfliktusmentes. Másfelől ez gyakran összekapcsolódik a hagyományos nemi szerepeken alapuló munkamegosztással otthon és a lelkészi munkában egyaránt⁷⁰. Így a lelkész-nők egy jelentős része számára a komolyabb lelkészi feladatok vállalásának egy meglehetősen magától értetődőséggel tudomásul vett gátját jelentik az otthoni feladatok: „*Nagyon sok munka mellett, tehát a gyülekezeti munka mellett az*

65 Interjú 04

66 Interjú 04

67 Interjú 33

68 Nagy 2016: 117–141.

69 Seguino 2011: 1308–1321.; Ellison–Bartkowski 2002: 950–985.

70 Vö.: ehhez részletesebben Török–Biró 2023a: 105.

egyéb tevékenység, hogy mindig főzni, mindig mosni, mindig takarítani, ez belőlem minden energiát kivett.”⁷¹ A lelkészpár tagjaként élő lelkész nők esetében a munkamagánélet konfliktus feloldásának jellemző stratégiája, hogy a gyermekek születése után kisebb vagy nagyobb mértékben visszahúzódnak a szakmai feladatokból. A hagyományos nemi szerepekből következő gyermekgondozási feladatok átalakítják a lelkészpár tagjai között a szakmai feladatok megosztását is, megerősítve ezzel a jellemzően amúgy is fennálló alá-fölé rendeltségi viszonyt a lelkészpár férfi és női tagja között: „Egy prédikációra nem tudok úgy felkészülni, hogy berohan egy gyerek és aztán fél óra múlva meg megint berohan. De egy hittanórára nyilván fel tudtam készülni, vagy egy kis csoportos alkalomra azért fel tudtam készülni.”⁷² Ez gyakran hosszabb távon is megmarad. Az interjúkban gyakran megjelent ennek a helyzetnek egy olyan értelmezése, amely szerint kialakul egy olyan munkamegosztás, amelyben a lelkészpár tagjai jól kiegészítik egymást: „És én ezt a női oldalt tudom tiszta szívvel képviselni. Boldogan vagyok ott a hitoktatásban, a baba-mama órán, a keresztlő készítőkön, a házasság gondozásban, előtte egy jegyesoktatásban, egy gyászolóval leülni, beszélgetni.”⁷³ Ez jellemzően egybeesik a hagyományos női és férfi szerepeknek megfelelő munkamegosztással, amelyek a nagyobb presztízssű feladatokat (mint az előző interjúrészletben emlegetett prédikálás) inkább a férfiakhoz rendeli. Korábbi kutatásokban is megjelent, hogy a lelkész nők ilyen esetekben közel kerülhetnek a lelkészfeleség segítő-támogató szerepéhez, tehát ami egyfelől a lelkészi és szakmai szerepek konfliktusának kézenfekvő megoldása, az másfelől a szakmai előrelépés gátja is lehet⁷⁴. Vannak azonban olyan lelkészpárok is, amelyek tudatosan odafigyelnek arra, hogy a kettőjük közötti szakmai munkamegosztás ne menjen el ilyen irányba: „De hát ránk, a kettőnk kapcsolatára alapvetően jellemző az, hogy felváltva prédikálunk. [...] Egyik bibliaórát ő, a következőt én. Néztük, hogy ki temetett legutóbb. [...] a gyülekezet is látja, hogy két egyenértékű lelkész vagyunk.”⁷⁵

Munka és magánélet, szakmai és családi szerepek összeegyeztetésének problémái mutatják talán a legélesebben, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben már formálisan teljesen egyenjogú lelkészként pályára lépő lelkész nők még mennyire egy hagyományaiban, feladataiban, időbeosztásában vagy éppen a gyülekezet elvárásaiban férfiakra szabott hivatásba léptek be, és mennyire nekik maguknak kellett kitalálni, hogyan lehetnek nőként, esetleg anyaként lelkészek, és hogyan lehetnek lelkészként nők és anyák. Ebben, ahogy eddig is láttuk, többféle lehetséges döntés, többféle eltérő stratégia alakult ki a lelkész nőknél.

71 Interjú 19, 53

72 Interjú 19

73 Interjú 17

74 Offenberger 2013: 201–216.

75 Interjú 22

Eltérő lelkésznő-utak, különböző stratégiák

Az eltérő döntések, mint láttuk, a párválasztással kezdődtek: az a döntés, hogy lelkész vagy világi férjjel kötik össze az életüket, alapvetően meghatározta a lelkésznőknek nemcsak a magánéletét, de a hivatásvégzésük kereteit is. A lelkész férjükkel együtt élő és dolgozó lelkésznők egy részének szakmai és magánéleti döntéseiből egy olyan stratégia bontakozik ki, amelynek legfontosabb eleme az *alkalmazkodás*: hagyományos családi szerepek és otthoni munkamegosztás jellemzik, hivatásukra, pályájukra vonatkozó döntéseikben lelkész férjükhöz igazodtak, így lelkésznőként is közel kerülhettek a lelkészfeleség támogató, háttérből segítő szerepéhez. A lelkészházaspárok egy másik típusa viszont tudatosan törekedett az *egyenrangú* szerepvállalásra a lelkészi munkában, ehhez kapcsolódóan a családi szerepek és otthoni munkamegosztás is egalitáriánus irányba mozdulhattak el. Egy harmadik típust alkotnak azok a lelkésznők, akik *önállóan* vezetnek gyülekezetet, lelkészi munkájukat egyedülállóként vagy világi férjjel az oldalukon végzik. Ilyenkor az egalitáriánus vagy a hagyományostól eltérő otthoni feladatmegosztást a lelkészi feladatok sajátos időbeosztása valamennyire ki is kényszerítheti, és mint láttuk, a szakmai és családi szerepek összeegyeztetése ebben az esetben követeli meg a legtöbb kreativitást és egyénileg kidolgozott megoldást a lelkésznőktől⁷⁶.

ÖSSZEZÉS – EGY FEMINIZÁLÓDÓ HIVATÁS?

„Abban az időben már egyre több lány volt. Egy kicsit érződött ez, hogy most talán túl sok lesz, vagy kezd elnőiesedni ez a pálya, ez a hiedelem akkoriban legalábbis ott ütötte fel a fejét.”⁷⁷ Ezt a kilencvenes évek elején a teológián szerzett tapasztalataival kapcsolatban fogalmazta meg egyik interjúalanyunk. Alighogy eltűntek a nők lelkészi hivatásvégzése útjából az utolsó formális-jogi akadályok is, alighogy megjelentek a nők nagyobb arányban a teológiákon, máris felmerült az aggodalom, hogy talán túl sokan is lesznek. Az aggodalom nem feltétlenül táplálkozott a nők lelkészi szerepvállalásával kapcsolatos bizalmatlanságból vagy alkalmasságukkal kapcsolatos kéteylekből, még ha ezeknek is szerepük lehetett benne: jó eséllyel a lelkészi pálya helyzetével kapcsolatos általános félelmek is megfogalmazódtak benne. Régi tapasztalat, hogy az elnőiesedő szakmák leértékelődnek, illetve a leértékelődő szakmák nyílnak meg tömegesen a nők előtt. Ezek gyakran olyan szakmák, amelyek kedvezőtlenebb feltételeket kínálnak (anyagiakban, munkakörülményekben, presztízsbén), és ezért taszítják a mobilabb – és a családfenntartói szerepelvárással erősebben szembesülő – férfi munkavállalókat⁷⁸. Bár a pályaválasztás motivációi a lelkészi hivatás esetében a világi pályákhoz képest természetesen jelentősen másképp merülnek fel, a fenti hatások mégis érintik az egyházakat is. A nyolcvanas évek óta gyors ütemben nő a női

76 Ezeknek a típusoknak a részletesebb kifejtését lásd Török – Biró 2022: 39–53.

77 Interjú 29

78 Koncz 2011: 74–94.

hallgatók aránya a lelkészképzésekben, és ezt követve a nők aránya a lelkészek között. Ez nem magyar sajátosság: a lelkész nők között világszerte egyre több a nő.⁷⁹ Paradox módon a 20. század utolsó évtizedeiben pályára lépő lelkész nők egyszerre küzdöttek – és részben küzdenek ma is – nőként egy férfias pálya kihívásaival, és egyszerre részei a feminizálódás folyamatának.

Interjúalanyaink jellemzően úgy alkalmazkodtak ennek a férfias pályának a feltételeihez és a magyarországi egyházakra jellemző hagyományosabb viszonyokhoz, hogy mind általánosságban a hivatásukhoz való viszonyban, mind a karrierjüket formáló konkrét döntésekben jellemzően azokat az utakat keresték, ahol a nőként betöltött lelkészi szerep emancipatorikus jellege összeegyeztethető a hagyományos női szerepfelfogással és a hagyományos nemi renddel. A lelkész nők többségének alkalmazkodó stratégiái és döntései a vizsgált időszakban fenntartották, vagy részben máig fenntartják azt a helyzetet, amelyben a nők kevésbé jutnak vezető szerephez a magyarországi protestáns egyházakban. Ezzel némileg ellentmondóan interjúinkban sok jel mutat arra is, hogy bár a lelkész nők a szerepüket jellemzően nem emancipatorikus keretben értelmezik, növekvő jelenlétükkel és lelkészi működésük módjával mégis hatnak az egyházi működésre és fokozatosan tágítják a nők cselekvési lehetőségeit az egyházban. Ez az ellentmondás hasonlít a vallásos nőkre korábbi korszakokban jellemzőnek talált *normakövető emancipáció* stratégiájára⁸⁰: úgy valósítják meg az emancipációt, vagyis ebben az esetben a férfiakkal egyenjogú lelkészi szerepet a saját életükben, hogy közben nem kérdőjelezzik meg a társadalmi környezetük normáit, megfeleltek az ezekből következő várakozásoknak, nem lépnek át fontosnak tartott határokat, és jellemzően betöltik a hagyományos női szerepeket is. Ez a nyugatinál általánosságban konzervatívabb magyarországi nemi attitűdök és hagyományosabb egyházi működés mellett a magyarországi lelkész nők számára a vizsgált időszakban az emancipatorikus szakmai szerep és a hagyományos nemi elvárások közötti feszültség feloldásának hatékony módja lehetett, és egyszersmind részben magyarázatot is nyújthat arra, hogy miért találunk a magyarországi protestáns egyházakban máig a nyugati országokra jellemzőnél jelentősen kevesebb női vezetőt.

⁷⁹ Magyarországon mind a református, mind az evangélikus lelkészek több mint harmada nő, Németországban hasonló az arány, a skandináv országokban valamivel magasabb (Niemelä 2013: 165–180.; LWF 2016.; Mantei–Bergmann 2017). Sőt, 2020-ban az Egyházak Világtanácsának becslése szerint a Svéd Evangélikus Egyház lett az első, amelyben enyhe, 50,1 százalékos többségre kerültek a női lelkészek (Dellanna 2020).

⁸⁰ Sárai Szabó 2014: 85–107; 2017: 105–175.

IRODALOM

BALOG Margit

2000 A lelkész női hivatás csapdái avagy egy emberségesebb theologia pastoralis felé. *Theológiai Szemle* 53 (5) 304–306.

BALOGH Margit

2013 Lojalitás vagy szembenállás? *Korunk* 3 (10) 53–63.

BRAUN, Virginia – CLARKE, Victoria

2006 Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3. 77–101.

BRAUN, Michael – SCOTT, Jacqueline

2009 Changing Public Views of Gender Roles in Seven Nations. In: Haller, Max – Jowell, Roger – Smith, Tom W. (eds.) *The International Social Survey Programme, 1984–2009: Charting the Globe*. Abingdon and New York: Routledge, 358–377.

CARROLL, Jackson W. – HARGROVE, Barbara – LUMMIS, Adair T.

1983 *Women of the Cloth: A New Opportunity for the Churches*. San Francisco: Harper and Row.

CHRISTOPHERSON, Richard W.

1994 Calling and Career in Christian Ministry. *Review of Religious Research* 35 (3) 219–237.

CODY-RYDZEWSKI, Susan

2007 Married Clergy Women: How They Maintain Traditional Marriage Even as They Claim New Authority. *Review of Religious Research* 48 (3) 273–289.

DELLANNA, Alessio

2020. Broad church: Is Sweden World's First Nation to Have More Female Priests Than Male? <https://www.euronews.com/2020/08/28/broad-church-is-sweden-world-s-first-nation-to-have-more-female-priests-than-male>, letöltés ideje: 2024. szeptember 30.

ELLISON, Christopher G. – BARTKOWSKI, John P.

2002 Conservative Protestantism and the Division of Household Labor among Married Couples. *Journal of Family Issues* 23 (8) 950–985.

FINLAY, Barbara.

1996 Do Men and Women Have Different Goals for Ministry? Evidence from Seminarians. *Sociology of Religion* 57 (3) 311–318.

FODOR Éva

2003 A női emancipáció Magyarországon és Ausztriában 1972–1992. *Szociológiai Szemle* 1. 28–54.

GREENE, Anne-marie – ROBBINS, Mandy

2015 The Cost of a Calling? Clergywomen and Work in the Church of England. *Gender, Work & Organization* 22 (4) 405–420.

GREGOR Anikó

2016 A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a 2000-es években Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 6 (1) 89–111.

HILDENBRAND, Katrin

2013 “...Dass Ich Die Treue Gehilfin Meines Lieben Mannes Bin”.

Geschlechterkonstruktionen Im Pfarrhaus. In: Mantei, Simone – Sommer, Regina – Wagner-Rau, Ulrike (eds.) *Geschlechterverhältnisse Und Pfarrberuf Im Wandel: Irritationen, Analysen Und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Kohlhammer, 115–134.

HUSZÁR Ágnes

2011 Református lelkész nő. In Uő. *A nő terei*. 111–123. Budapest: L'Harmattan.

INGLEHART, Ronald – NORRIS, Pippa

2003 *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.

KARSAY Eszter

1986 Férfi és nő megváltozott viszonya korunk gazdasági, társadalmi és egyházi életében. *Theologiai Szemle* 29 (5) 293–299.

KONCZ, Katalin

2011 A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jellemzői, mechanizmusa és következményei. *Közgazdasági Szemle* 58 (1) 74–94.

KLEIN, Constantin – KELLER, Barbara – TRAUNMÜLLER, Richard

2017 Sind Frauen tatsächlich grundsätzlich religiöser als Männer? Internationale und interreligiöse Befunde auf Basis des Religionsmonitors 2008. In Sammet, K. – Benthaus-Apel, F. – Gärtner, C. (eds.): *Religion und Geschlechterordnungen*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 99–131.

LWF

2016 *The Participation of Women in the Ordained Ministry and Leadership in LWF Member Churches*. Geneva: The Lutheran World Federation – A Communion of Churches.

<https://lutheranworld.org/resources/document-participation-women-ordained-ministry-and-leadership-lwf-member-churches>, letöltés ideje: 2024. szeptember 30.

MANTEI, Simone – BERGMANN, Kristin

2017. Gleichstellung im Geistlichen Amt. Ergänzungsband 1 zum Atlas zur Gleichstellung von *Frauen und Männern in der evangelischen Kirche in Deutschland*. Hannover: Evangelische Kirche in Deutschland. Available online: <https://www.gender-ekd.de/download/Gleichstellung%20im%20geistlichen%20Amt.pdf>, letöltés ideje: 2024. szeptember 30.

NAGY Beáta

2016 Ki áll a sikeres nő mögött? *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* VI. 2. 117–141.

NESBITT, Paula

2013. Clergy and Gender in US-American Sociology of Religion Research and Debate. In: Mantei, Simone – Sommer, Regina – Wagner-Rau, Ulrike (eds.) *Geschlechterverhältnisse Und Pfarrberuf Im Wandel: Irritationen, Analysen Und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Kohlhammer, 149–164.

NIEMELÄ, Kati.

2013. Feminization of the Theological Field and its Implications to Church Life – Analysis of the Growth of Women in Ministry in Finland. In Mantei, Simone – Sommer, Regina – Wagner-Rau, Ulrike (eds.) *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Kohlhammer, 165–180.

OFFENBERGER, Ursula

2013 Stellenteilende Ehepaare Im Pfarrberuf. Empirische Befunde Zum Verhältniss von Profession Und Geschlecht. In: Mantei, Simone – Sommer, Regina – Wagner-Rau, Ulrike (eds.) *Geschlechterverhältnisse Und Pfarrberuf Im Wandel: Irritationen, Analysen Und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Kohlhammer, 201–216.

ORISEK Andrea

1999 Ének Debóráról. A Magyarországi Református Egyház lelkész nőinek helyzete. *Szociológiai Szemle* 9 (3) 96–109.

PONGRÁCZ Tiborné – S. MOLNÁR Edit

2011 Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.) *Szerepváltozások: Jelentés a Nők és Férfiak Helyzetéről 2011*. Budapest: TÁRKI - Nemzeti Erőforrás Minisztérium, 192–206.

PURVIS, Sally B.

1995 *The Stained-Glass Ceiling: Churches and Their Women Pastors*. Louisville: Westminster John Knox Press.

ROCCAS, Sonia

2005 Religion and Value Systems. *Journal of Social Issues* 61 (4) 747–759.

SAMMET, Kornelia.

2013 Pfarrberuf Und Geschlechterverhältnis. Eine Soziologische Perspektive Auf Die Situation in Den Deutschen Kirchen. In: Mantei, Simone – Sommer, Regina – Wagner-Rau, Ulrike (eds.) *Geschlechterverhältnisse Und Pfarrberuf Im Wandel: Irritationen, Analysen Und Forschungsperspektiven*. Stuttgart: Kohlhammer, 35–52.

SÁRAI SZABÓ Katalin

2014 Normakövető női emancipáció: A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén, 20. század elején. *Replika* 86 (1–2) 85–107.

- 2017 A női munka a református egyházban a 20. század első felében, mint a normakövető emancipáció lehetősége. In: Veres Ildikó (szerk.) *Nők és normák a hazai protestáns bölcseletben és életvilágban*. Kolozsvár, Románia: Pro Philosophia, 105–175.
- SÁRKÁNY Tiborné Horváth Erzsébet
2022 *Elindult, nem tudva, hova megy. Feljegyzések az evangélikus női lelkesítő szolgálat kezdeteiről*, Budapest: Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerület.
- SCHWARTZ, Shalom H. – HUISMANS, Sipke
1995 Value Priorities and Religiosity in Four Western Religions. *Social Psychology Quarterly*, 58 (2) 88–107.
- SEGUINO, Stephanie
2011 Help or Hindrance? Religion's Impact on Gender Inequality in Attitudes and Outcomes. *World Development* 39 (8) 1308–1321.
- SHEHAN, Constance L. – SCHULTZ, Jesse – WIGGINS-FRAME, Marsha
1999 Feeding the Flock and the Family: Work and Family Challenges Facing Ordained Clergy Women. *Sociological Focus* 32 (3) 247–263.
- SIBA Balázs
2020 Pasztorálteológia – A református lelkesítő hivatás vizsgálata interjúk tükrében. Károli Könyvek. Budapest: L'Harmattan.
- SZÉKELY, András – Kovács Katalin Tünde
2022 A vallásosság, boldogság, elégedettség és az anómia alakulása a magyar népesség körében. *KAPOCS* 5 (1) 93–102.
- TÓTH Olga
1995 Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle* 5 (1) 71–86.
- TÖRÖK Emőke
Munka és társadalom: A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese
2021 Azonos elhívás, eltérő esélyek. A lelkesítő hivatás helyzetének szakirodalmi áttekintése. *Szociológiai Szemle* 31 (4) 63–88.
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese
2022 Lelkesítő hivatás életpályája és karrierdöntései. *Erdélyi Társadalom* 20, 39–53.
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese
2023a Gendered Division of Work within Clergy Couples. *Religions* 14 (1) 105. <https://doi.org/10.3390/rel14010105>, letöltés ideje: 2024. szeptember 9.
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese
2023b Hungarian Clergywomen's Careers in the Church. *Religions* 14 (10) 1311. <https://doi.org/10.3390/rel14101311>, letöltés ideje: 2024. szeptember 9.

WETTERER, Angelika

1999 Ausschließende Einschließung - Marginalisierende Integration: Geschlechterkonstruktionen in Professionalisierungsprozessen. In: Aylâ Neuse – Angelika Wetterer. (eds.) *Vielfältige Verschiedenheiten: Geschlechterverhältnisse in Studium, Hochschule Und Beruf*. Frankfurt/Main and New York: Campus, 223–253.

ZIKMYUND, Barbara Braun – LUMMIS, Adair T. – CHANG, Patricia Mei Yin
1998 *Clergy Women. An Uphill Calling*. Louisville: Westminster John Knox Press.

Abstract

‘Oddballs’ and ‘Little Eccentrics’: Female Protestant pastors in Hungary at the End of the 20th Century”

The Protestant churches in Hungary allowed women to serve as fully equal pastors from the 1970s onward, but women pastors, especially independent, congregation leading pastors, were still the exception rather than the rule. With the change of regime, the number of applicants to pastoral training courses in the various denominations increased, and women were more strongly represented than before. The proportion of women among pastoral students has remained consistently high since then, and the proportion of women among pastors is also clearly increasing. In this study, we present the situation of women pastors in Hungary in the last decades of the 20th century through the experiences of women pastors, based on interview research, seeking answers to the questions of what intentions and motivations led young women to enter the pastoral profession, what conditions and opportunities they had in training and in the profession, what difficulties they encountered and how they overcame them. Our interviewees have typically adapted to the conditions of this masculine career and to the more traditional conditions in Hungarian churches in a way that they have sought ways in which the emancipatory nature of the female pastoral role is compatible with traditional female role perceptions and traditional gender order. The adaptive strategies and decisions of the majority of women pastors in the period under study have maintained a situation in which women have less access to leadership roles in the Protestant churches in Hungary. At the same time, however, their growing presence and the way in which they have functioned as pastors had an impact on the functioning of the church and gradually expanded the possibilities for women’s action in the church.

*Török Emőke, docens – Biró Emese, adjunktus
Károli Gáspár Református Egyetem,
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Szociológia Tanszék*

A NEOLÓG ÉS AZ ORTODOX ZSIDÓ NŐK ÚJ ÉRVÉNYESÜLÉSI LEHETŐSÉGEI ÉS STRATÉGIÁI A 20. SZÁZADBAN

A FOGALMAK TISZTÁZÁSA: NŐIESSÉG, ELNŐIESEDÉS, EGYHÁZ, VALLÁSI KÖZÖSSÉG

A fenomenológia arra tanít, hogy a vallás egy univerzális fenomén, amely mindenki kultúrájának részét képezi.¹ Geert Hofstede² a kultúrákat két szembenálló, „gender-specifikus” tulajdonság szerint különböztette meg.³ Az egyik oldalon vannak a női kultúrák, amelyeket az olyan „nőies” vonások jellemeznek, mint az együttérzés, a türelem, a társadalmi irányultság és a szimpátia a gyengébbek iránt. A nemi szerepek között a női (például holland vagy skandináv) kultúrában nincs éles szétválasztás, vagyis itt az *elnőiesedésről* talán nem is beszélhetünk.

A férfi kultúrákat (ide tartozik például az észak-amerikai, a japán, a német és az olasz kultúra⁴) a harciasság jellemzi. Csak a győzelem számít, a tolerancia és az empátia itt másodlagos jelentőséggel bír. A nemi szerepek az ilyen kultúrákban határozottan szétválnak.

Ebből a kulturális osztályozásból, amelyről nyilván lehet vitatkozni, kikövetkeztethető, hogyan jelenhet meg a nőiesség a vallásban. Persze, a nőiesség jellemzőihez hozzá kell még tenni a vallási irodalom által gyakran említett női passzivitást is, amely eleve kizárja a nőt a közösség vezetéséből. Vitatkozott erről a női tulajdonságról Aquinói Szent Tamás is⁵, sőt Dorothee Sölle feminista teológusnő a passzivitást a bűn specifikusan női formájának tartotta.⁶ A vélt női passzivitásról a Talmud-bölcsek is nyilatkoztak, mint egy tipikus jelenségről:

אמר רב שמואל בר אוניא משמיה דרב אשה גולם היא ואינה כוררת ברית אלא למי שעשאה כלי שנאמר
כי בועליך עושיך ה' צבאות שמו (ישעיהו נד, ה) ⁷

1 V.d.Leeuw 2001: 589–590.

2 Geert Hofstede (1928–2020) holland szociálpszichológus.

3 Hofstede 1998.

4 Ebbe a felsorolásba a magyar kultúra is beleillik.

5 Gössmann 1993: 40–41.

6 Dorothee Sölle nézeteiről lásd: Mundt 2023.

7 BT Szanhedrin 22b. Fordítás: Mert férjed az alkotód, az Örökkévaló, a seregek ura az ő neve, és megváltód Izrael szentje, az egész föld Istenének neveztetik. IMIT ford. Shmuel bar Onia rabbi azt mondta: „A nevem Derb, egy nő egy gölem, és nem köt szövetséget, csak az, aki edényt kötött, ahogy mondani szokás.” (Ésaiás 54: 5)

Vagyis a nőiesség a zsidó és a keresztény vallási hagyományban passzivitással, sőt a másik nemtől való függéssel egyenlő.

Bár Magyarországon a nem keresztény vallási közösségeket is egyháznak nevezik, valójában az egyházzal csak a kereszténységben beszélhetünk.⁸ A zsidó vallási formáció például közösségként (קהלה) definiálja magát, így a továbbiakban is ezt a kifejezést használok a zsidósággal kapcsolatban.

A nőiességet a vallásban különböző társadalmi rétegek és csoportok eltérően értékelik. Az olyan keresztény egyházakban, ahol a nők nagyobb tevékenységi teret (utalok itt elsősorban a női ordinációra) nyertek el, ezt a progresszív társadalmi réteg pozitív jelenségnek tarthatja, miközben a férfias kultúrákban az *elnőiesedett* egyház a férfiak, de a hagyományos nevelésben részesült nők számára is elveszítheti a vonzalmat. A zsidó közösségben a nők a 20. századtól ugyan több érvényesülési lehetőséget kaptak, de minél tovább tanulmányozzuk helyzetüket, annál több kérdés merül fel a nők sajátos vallási szerepének meghatározásáról. Persze, amennyiben ez a sajátos szerep a zsidó vallási közösség létezéséhez egyáltalán szükséges. A modern nők a valóságban is ugyanolyan egyenlőek akarnak lenni, mint a világi életben. Ezért átveszik a rabbi, a judaista tudós, a talmudista és egyéb vallási közösségi struktúra szerepét, de felmerül a kérdés, hogy kell-e ez a *nőiesedés* a közösségnek és ha kell, akkor miért. Rabbihány, vagyis a vallási vezető női helyettesítése egyelőre nem tapasztalható.

Irmtraud Götz v. Olenhusen azzal a megállapítással kezdte a téma keresztény egyház szempontjából történő feldolgozását, hogy „a vallás és az egyház elnőiesedése a keresztény kultúra alapvető változásának következménye volt.”⁹ A változás előtti keresztény társadalmakat a patriarchális hatalmi és mentális struktúrák jellemezték, amelyekben a férfi klerikusok domináltak. Minden hivatalos egyház tulajdonképpen egy férfiszövetség volt, amelyben a nők csak a 20. században lettek aktívabbak. Az egyház és az állam szétválása és az egyház hatalmának bizonyos mértékű elvesztése következtében a nők pótolták a férfiak kiüresedett helyeit. A férfiak kivonultak az egyház teréből, mivel több lehetőségük nyílt a szekuláris életben. A nők elsősorban azokat a helyeket foglalták el az egyházban, amelyek megfeleltek a vallási jámborság kritériumainak: például a jótékonyági egyletekben, az ifjúság nevelésében és egyéb társadalmi – a vallással kapcsolatos, de nem feltétlenül klerikális – szférákban, ahol az egyház továbbra is jelen kívánt maradni.

Ez a helyzet nagyjából a zsidó közösségre is jellemző volt. Csak a zsidó vallási közösség női vonásairól eredetileg az antijudaizmussal, ill. antiszemitizmussal kapcsolatos szövegekben esett szó, amelyek hangsúlyozták a zsidóság gyengeségét és jelentéktelenségét az erős, dinamikus keresztény (fiatalabbik) testvéréhez képest. Így az *elnőiesedés* eleve egy negatív jelenséget konnotál.

8 V.d.Leeuw 2001: 233–235.

9 Götz v. Olenhusen 2000: 37.

Christina von Braun idézte Otto Weiningert, aki beteges öngyűlöletől szenvedve így foglalta össze a zsidóság vélt nőiességét:

*Mindenkinek, aki gondolkodott már a nőkről és a zsidókról, feltűnt, hogy a nőieség, amelynek lényegét csak a férfiassághoz képest, annak ellentétéként vizsgáljuk, mennyire áthatja a zsidóságot. Könnyen rájöhetünk, hogy a zsidóban több a nőieség, mint az árában ...*¹⁰

Ezzel szemben a tórai istenkép népies értelmezésben, illetve a hagyományos rabbinikus tanításban inkább egy erős, domináns férfit sejtet. A szexuális kontroll és az erőszak voltak ennek az istenképnek a fő jellegzetességei. A dokumentálható (például talmudi) korszakok irodalma alapján alapvetően ez a helyzet volt jellemző a zsidó közösségre, amelyben a nőknek világosan körül határolt helyet jelöltek ki. A hagyományos zsidó közösség ma is két rétegből áll: van egy centrális réteg a minjen (a férfiak), és a nők a közösség szélén. Akkor is a szélén, ha a periféria formái még az ortodox közösségekben is az idő folyamán megváltoztak.

A zsidó nők aktivitását a zsidó vallási közösségben két közösség-szabályzó mechanizmus teszi lehetővé: a megengedés és a kezdeményezés. A továbbiak arról lesz szó, hogyan valósult meg a női tevékenység a zsidó vallási közösségekben a 20. században és nevezhetjük-e ezt a tevékenységet a zsidó vallási közösség *elnőiesedésének*.

A ZSIDÓ NŐK KILÉPÉSE A TÁRSADALOMBA

– MEGENGEDÉS ÉS KEZDEMÉNYEZÉS

A nők szervezett jótékonyági tevékenysége a férfitagok engedélyével (megengedéssel) jöhetett létre. Az engedélyező egyrészt a rabbi és a közösségi előjáróság, másrészt a férjek, illetve más férfi családtagok voltak. A férfiak bölintására a 20. századra a neológán belül nem csak egyes helyi tevékenységek, de már a női tevékenységi hálózatok is kialakulhattak.

Az első zsidó női hálózatok – így a MINOSZ (A Magyar Izraelita Nőegyletek Szövetsége) – megalakulásában is a társadalmi hiánypótlás és a társadalmi működés szabályozásának szüksége játszott nagy szerepet. Harmadik okként megemlíthető még a szekularizált társadalmak elvárásainak való megfelelés, ami nem egy elhanyagolható tényező volt.

A magyar zsidó társadalom létszáma a 18. század végétől ütemesen növekedett, nőtték a szociális különbségek, kizárólag férfierővel a közösségek már nem tudták

¹⁰ A szerző fordítása. Az eredeti idézet így hanzik: *Es bereitet jedem, der über beide, über das Weib und über den Juden, nachgedacht hat, eine eigentümliche Überraschung, wenn er wahrnimmt, in welchem Maße gerade das Judentum durchtränkt scheint von jener Weiblichkeit, deren Wesen einstweilen nur im Gegensatze zu allem Männlichen ohne Unterschiede zu erforschen getrachtet wurde. Er könnte hier überaus leicht geneigt sein, dem Juden einen größeren Anteil an Weiblichkeit zuzuschreiben als dem Arier...* . Vö.: Braun 2015: 294.

ellátni a szegényeket, hogy megakadályozzák a koldulást, a kriminalitást vagy a járványok terjedését. A közösség férfi tagjai nem voltak képesek egyedül biztosítani az oktatást, se a modernizálódó kor egyéb szociális és kulturális feltételeit.

Ezért Magyarországon, a 19. század elején a német és az osztrák zsidók mintájára a közösségek (későbbi „hitközségek”) országszerte kezdték alakítani a jótékonyági nőegyleteket. Az országos zsidó társadalomnak a pesti közösség körüli koncentrációja eredményeként alakult meg 1922. március 16-án a MINOSZ, mint a zsidó nőegyleteket összefogó és támogató hálózat.¹¹ A MINOSZ vállalta a magyarországi zsidó nők vallásos és szociális munkájának koordinálását. A Szövetség alapító elnöknője Stein Manóné (?–1922) volt, majd éveken keresztül dr. Baracs Marcellné (1878–1955) állt a hálózat élén. Az alapító ünnepségen nem csak a magyarországi zsidó nőegyletek elnöknői, de a hitközségek vezető rabbijai, többek között dr. Hevesi Simon főrabbi, a pesti Dohány utcai zsinagóga rabbija vettek részt. Hevesi Simon főrabbi későbbiekben is gyakran jelent meg MINOSZ rendezvényein, főleg, ha szükség volt egy tekintélyre a szervezet társadalmi jelentőségének növelésére.¹² A MINOSZ kapcsolatot tartott az ország összes nőegyletével, a zsidó és a nem zsidó adminisztratív-kormányzati és kulturális intézményekkel, és jelentős mértékben hozzájárult a nők szakmai képzéséhez és továbbképzéséhez.

Az Izraelita Kulturális Egyesülettel együtt a MINOSZ megszervezte a zsidó gyerekek nyaraltatását és hamarosan meghirdette az ápolónői tanfolyamokat, majd egy ápolónői intézményt is létrehozott és egy leányotthont tartott fenn.

Több foglalkoztató műhelye is volt a MINOSZ-nak. Az egyik 1924-ben nyílt meg Budapesten, a Kertész utca 36-ban, ahol a „középosztály asszonyai” a szegény nők számára biztosítottak ingyenes kézimunka-tanítást és foglalkoztatást.¹³ A szociálisan elhivatott Baracs Marcellné elnöknő szokása szerint egy heves beszédet tartott, amelyben erősen kritizálta és vallástalanságnak nevezte a gazdagok fukarságát.

A MINOSZ-on keresztül a rabbik ellenőrzést gyakoroltak az országban működő nőegyletek tevékenysége felett, mert a MINOSZ titkára és az elnökség több tagja általában tekintélyes férfiak voltak, akik ügyeltek a hagyományos erkölcsök megtartására. A MINOSZ vezetőségében helyet foglalt Szabolcsi Lajos, az „Egyenlőség” neológ zsidó lap főszerkesztője, aki szigorúan vigyázott arra, hogy a Szövetség munkája az általa hagyományosnak tartott keretekben történjen. Strukturálisan a hálózat nem hathatott ki az ország egész zsidó társadalmára.

Ezzel szemben az első női cionista szervezetek megalakulását női kezdeményezésnek tekintem. Ilyen lett például a WIZO, amelynek keretében a nők politikai teret is megnyitottak maguk számára.

11 N. N.: A MINOSZ működése. *Egyenlőség* 1922. április 1. 16. 4

12 Ez azzal is összefüggethető, hogy Hevesi Simon felesége is aktív szerepet vállalt a MINOSZ szervezetében. Baracs Marcellné mellett ő is alelnöki tiszteletet töltött be.

13 N. N.: Foglalkoztató műhely. *Egyenlőség* 1924. február 6. 13.

WIZO – A NŐK NEMZETKÖZI CIONISTA SZERVEZETE

A WIZO (Women's International Zionist Organization) megalakulása nem az egész zsidó társadalom, hanem annak egy részének érdekét szolgálta. Ma a WIZO egy önkéntes alapon működő, nemzetközi karitatív hálózatnak nevezi magát, szociális működése a társadalom minden területére hat ki: a nők státuszának emelésétől az oktatásig és a gyereknevelésig. A WIZO, amely ugyancsak a 20. század gyermeke, a zsidó társadalom struktúraváltásának következménye.

A magyarországi WIZO megalakulásának története szorosan kapcsolódott a Magyar Cionista Szövetséghez és azok női tagozataihoz. Az inspirációt a Cionista Világszövetség tagjaként az 1920-ban alapított nemzetközi WIZO adta meg.

A WIZO valóban női kezdeményezésre alakult meg és látványosan a nők felé fordult. A vallást a szervezet nem zárta ki, de ez nem volt működésének elsődleges célja. Tevékenysége a férfiak cionista törekvéseinek és munkájuk támogatására és gyakorlati segítségére irányult, vagyis a női „segédszerep” itt is megnyilvánult. A szervezet aktivitása mindenekelőtt a pénzgyűjtésben és a zsidó állam alapításának propagandájában fejeződött ki. A WIZO megalakulásának határozata hangsúlyozta, hogy a szervezet a Cionista Világszövetségen és a Jewish Agency keretein belül érvényesül.

Egy, a Zsidó Szemle 1928. április 1-i számában, a Magyar Cionista Szövetség budapesti anyaegyesületének közgyűléséről megjelent tudósításában, arról számolnak be, hogy a „Női Szövetség ugyancsak nagy fejlődésnek indult dr. Ferenczi Samuné vezetésével.”¹⁴ Vagyis valamikor ez idő tájt alakulhatott meg hivatalosan a magyarországi WIZO tagszervezet. Budapesten kívül szinte minden nagyobb településen (Miskolcon, Debrecenben, Sopronban) alakultak helyi szervezetei. 1948-ban – más cionista szervezettel együtt – megszűnt. Újraalakulását 1990-re datálják.

A ZSIDÓ ORTODOX KÖZÖSSÉGEK NŐI TAGJAINAK TEVÉKENYSÉGI FORMÁI

A 20. SZÁZADBAN

A szakítás a hagyományos családi-törzsi normákkal nevezhető akár egy új nemzedéktudatnak is. Ennek keretében a 19. század végén – 20. század első felében létrejött egy új zsidó női modell, amely így vagy úgy, de a zsidóság minden rétegében utánzásra talált. Az „így vagy úgy” azt jelentette, hogy ebbe a keretbe belefért a szociáldemokrata Miskolczy-Meller Eugénia (1872–1945) és a baloldali értelmiségi Gyarmati Fanni (1912–20014) is. De a zsidó valláshoz és a hagyományhoz való ragaszkodását hangoztató Vázsonyi Vilmosné (1877–1949) vagy ortodox Heiden Dóra (1904–1963) is a 20. század új zsidó nője volt.¹⁵

Vázsonyi Vilmosné (Szalkai Schwartz Margit, 1877–1949) férje első zsidó miniszter volt. Ez a tény nyilván meghatározta Vázsonyi Vilmosné egész életét. De maga

14 N. N.: A Magyar Cionista Szövetségbudapesti anyaegyesületének közgyűlése. *Zsidó Szemle* 1928. április 1. 2.

15 *Dombi* 2019.

az asszony is aktív volt, nem zárkózott el a nyilvános szerepléstől, ami újdonság volt a visszahúzódó zsidó nő hagyományos képéhez viszonyítva. 1924-ben éppen a MINOSZ kérésére tartott előadást az OMIKE nagytermében a „zsidó asszony hivatásáról a társadalomban és a közéletben”, amelyet az *Egyenlőség* a MINOSZ „propaganda előadásának” nevezett. Előadásában Vázsonyi Vilmosné ugyan hangsúlyozta a hagyományos programot („A nő igazi működési tere csak az otthon lehet.”), ám voltak beszédében olyan mondatok is, amelyek arra utaltak, hogy már az előadó sem az áthagyományozott modellt szerinte élte. Többek között kitért arra, hogy a politika már nem kizárólag a férfiak dolga volt, és az asszonnak is „érdeklődnie kell a korona állása iránt.”¹⁶

Az *Egyenlőség* 1928. január 7-i számában a MINOSZ égisze alatt jelent meg Gárdos Dezső, a Józsefvárosi Izraelita Nőegylet titkárának „A zsidó asszony” című cikke. Ebben a szerző kifejtette óhaját, hogy a zsidó asszony legyen „jó feleség”, vallásos, áhítatos nő, aki családjának körében (de csak ott) kvázi rabbiként működik. Megengedett ugyan a zsidó nő nyilvános tevékenysége is, de kizárólag a jótékonyági nőegyletek keretében.¹⁷

Ugyanez az újság egy másik számában Rosenblüh Erzsébet vegyész-mérnök asszonnyal – egy főrabbi leányával – büszkélkedett, aki a nyíregyházi gimnázium elvégzése és bécsi egyetemi tanulmányai után éppen abban az időben doktorált le Bécsben. Íme, egy nő, aki kilépett a fenti „jó zsidó asszonyi” modelltől, de az *Egyenlőség* mégis pozitív példának hozta fel. A következtetlenséget ebben az esetben a magyar állami strukturális antiszemitizmus okozta. Az újság ugyanis kiemelte, hogy Rosenblüh Erzsébetnek azért kellett Bécsbe mennie, mert Magyarországon a *numerus clausus* miatt nem lehetett egyetemista. Azt, hogy a nők 1895-ig egyáltalán nem tanulhattak a magyar egyetemeken és hogy a zsidó vallási körök a 20. század elején sem néztek jó szemmel az egyetemeken tanuló zsidó hölgyekre, az *Egyenlőség* nem említette.¹⁸

A magatartási norma változása az ortodox nőket is érintette, legalábbis a sajtó szerint. A *Zsidó Újság* 1925. november 13-i számában egy rövid apró betűs közlemény hirdette az ortodox izraelita nőegylet tevékenységének folytatását. Ez az újság gyakorta összehasonlította a neológ és az ortodox nőegyletek erkölcsét és a hagyományhoz való hűségét. Ezúttal kiemelte, hogy az ortodox nőegylet összejövetele nem egy „kóserozott” táncmulatság, mint a neológiában.¹⁹ De ugyanott a következő oldalon a szerkesztők aggódva beszéltek a recepció (1895) „kellemetlen következményeiről”, ami a vegyes házasságban és a gyakori kitérésben nyilvánult meg.

16 Vázsonyi Vilmosné a zsidó asszony hivatásáról. *Egyenlőség* 1924. március 22. 11. Megjegyzem, hogy a „propaganda” szónak akkoriban még nem volt negatív jelentése, mai nyelven ezt az előadást „programbeszédnek” mondtuk volna.

17 Gárdos Dezső: A zsidó asszony. *Egyenlőség* 1928. január 7. 25.

18 N. N.: Rosenblüh Erzsébet vegyész-doktor. *Egyenlőség* 1928. április 2. 17.

19 N. N.: Ort. Zsidó nőegylet. *Zsidó Újság* 1925. november 13. 12.

A társadalmi és a kulturális integráció elkerülhetetlen volt, „[...] a jelenségnek felekezeteken átívelő áthallásai, párhuzamosságai is voltak, nem annyira a kölcsönös kapcsolatokról, mint inkább a modernitás életformaváltása által teremtett új – és hasonló – kihívásokból eredően.”²⁰ Pedig az újsághirdetésekből ítélve az ortodox és a neológ nők találkozhattak is a zsidó nemzetközi rendezvényeken. Például a „Zsidó Nőszövetség” boroszlói ülésén 1928-ban. Az ülés témája nagyon aktuális és igazán tipikusan 20. századi volt: a zsidó lányok szakmai képzése és munkavállalása. A találkozó résztvevői megállapították, hogy a kereskedelmi szakmák helyett a lányoknak célszerűbb technikai, óvónői vagy tornatanári pályát választani!²¹

1928-ban az ortodox *Zsidó Újság* hozta nyilvánosságra Löwy Hermann (Érsekújvár) gondolatait arról, hogy „Tanítsuk-e lányainkat Tóraismeretre?”. A kérdés nem volt új, hiszen anno a Talmud is felvetette. A szerző szerint égetően szükséges lenne bevonni a lányokat a zsidó vallási oktatásba, amely megakadályozhatná, hogy a lányok elhagyják a vallást. Nőkre pedig szükség van a közösség tovább élése (reprodukcója) szempontjából. Ezért Löwy egy női *jesiva* felét javasolt a zsidó lányoknak, amely éppen kurzusokat hirdetett Bécsben.²²

Ugyancsak az 1928-as *Zsidó Újságban* volt olvasható egy hír arról, hogy Dunaszerdahelyen megalakult az „Aguda-leánycsoport”, amelynek vezetőségébe mások mellett Weinberger és Katz *rabbino*kat választották meg.²³ A rabbino szó eddig abban az időben se a neológ *Egyenlőségben* se az *Egyetértés* című politikai hetilapban még nem fordult elő. Talán először éppen az ortodox *Zsidó Újság* használta, de biztosan nem a *rebecen* (vagyis a rabbi felesége) értelmében. Amennyiben a hölgyek rabbi feleségek lettek volna, az újság asszonyneven említette volna őket. Valószínűleg a női oktatókat nevezték így, akik kizárólag lányoknak tartottak oktatást a zsidó vallásból.

Az ortodoxia társadalmi integrációját mutatja az a tény is, hogy Heiden Dóra által vezetett *Hanna* jótékonyági és gyermekvédelmi egyesület szükség esetén katolikus szervezetek támogatását is (*Patronázs*) is elfogadta az étkeztetés finanszírozásához.²⁴

Az első világháborút követő évek nem csak a békét, de sok megrázkódtatást és negatív politikai-gazdasági változást is hoztak a magyarországi zsidók életébe. A *numerus clausus* elnevezésű diszkrimináló törvény formájában államigazgatási struktúraként lépett fel az antiszemitizmus, a zsidó rendezvények és vezetők elleni merényletek is gyakrabban fordultak elő. Nyílt antiszemita merénylet történt például 1923 decem-

20 Glässer 2019.

21 N. N.: Hírek a nem orthodox világból. *Zsidó Újság* 1928. december 14. 9.

22 Löwy Herman: Tanítsuk-e lányainkat Tóraismeretre? *Zsidó Újság* 1928. május 24. 5.

23 N. N.: Orth.leányegyesület. *Zsidó Újság* 1928. február 24. 12.

24 r.s.: Katolikus patronázs és a 'Hanna'. Levél a szerkesztőséghez. *Zsidó Újság* 1928. január 6. 10. A Patronázs, teljes nevén Országos Katolikus Patronázs Egyesület egy 1908-ban alapított egyesület, amely elsősorban a felnőttkori és fiatalkori bűnözés társadalmi megelőzésére jött létre, és több fiúotthont tartott fenn e célból. Diós (főszerk.) 1993–2014: patronázs szócikk.

berében a Csongrádi Izraelita Nőegylet bálján.²⁵ Az ország zsidóságán belüli neológ-ortodox feszültséget pedig fokozta a cionista mozgalmak és annak ellenzői közötti viták, amelyek ellenségeskedéshez és hatalmi harcokhoz vezettek. Igaz, ez elsősorban a férfiakat, mint a hatalom hordozóit érintette.

ZÁRÓ SZAVAK

Tehát, hogyan tudná megváltoztatni a zsidó vallási közösséget az úgy nevezett *elnőiesedés* jelensége, vagyis a nők az eredeti állapotokhoz képest megnövekedett közösségi aktivitása? Sőt változik-e a nők érezhetőbb jelenlététől a vallási közösség struktúrája? Úgy tűnik, hogy a zsidó közösséget a nők aktívabb részvétele a közösség dolgaiban nem változtatja, amíg a női tevékenység a férfiak ellenőrzése alatt történik. A budai zsidó nők például már 1924-ben megkapták a szavazati jogot a hitközségekben és helyet kaphattak a közösség előjáróságában.²⁶ A közösség hagyományos autoriter struktúrája, amely alatt a férfiak tekintélyuralmi rendszert értek, ettől nem változott.

Jelen tanulmány egy nagyon rövid áttekintést ad a magyarországi zsidó neológ és ortodox nők vallási keretekben történő tevékenységéről a 19. század végén – 20. század közepéig. Ebben az áttekintésben a nők vallási szerepének, illetve tudatának változására helyeztem hangsúlyt. A vallási közösség esetleges változásáról kevesebb szó esett, kivéve talán néhány megjegyzést, amit a tanulmány első részében tettem az általános társadalmi változásokról.

A leírtakat összefoglalva elmondható, hogy a hitközségeken belül a zsidó nők egy árnyéktársadalom félét alkottak, amely a férfiak hagyományához igazította magát. Ez a női zsinagógai társadalom nyilván új vonásokkal gazdagította a régi közösséget, hiszen most már a kedvesség, a barátság, az odafordulás is vonzóbbá teszi a zsinagógát a hívőközösség szemében, nem csak a rabbi nagy tudása vagy briliáns dróséja, mint régen.²⁷ De a minjen *elnőiesedéséről* a neológ/ortodox közösségekben nem beszélhetünk. Vagyis a nők kilépése az otthoni keretből és többnyire a férfiak engedélyével történő beavatkozása a közösségi ügyekbe nem változtatta meg a hagyományos zsidó közösség struktúráját. A hitközségen kívüli női kezdeményezések végül is a mai szekuláris (karitatív és kulturális) szervezetek megalakulásához vezettek. Legtöbbjük anyagilag függ a helyi vallási közösségtől, de a vallási felekezeti *elnőiesedését* egyelőre nem veszélyeztetik.

²⁵ Hrotkó 2020: 145.

²⁶ Hrotkó 2013: 36.

²⁷ A dróse a zsinagógai beszéd, amely általában az aktuális liturgiai alkalomhoz és szentírási olvasmányhoz tartozik.

IRODALOM

BRAUN, Christina von

2015 Zur Bedeutung der Sexualbilder im rassistischen Antisemitismus. *Feministische Studien*, vol. 33, no. 2, 2015, 293–307. <https://doi.org/10.1515/fs-2015-0212> (letöltés ideje: 2024. január. 24.)

DIÓS István (főszerk.)

1993–2014 *Magyar Katolikus Lexikon I–XVII*. Budapest: Szent István Társulat. <https://lexikon.katolikus.hu/> (letöltés ideje: 2024. január 10.)

DOMBI Gábor

2019 Az ortodoxia hősnője, Heiden Dóra. Elhangzott előadásként a 2019. március 30-i, Képek a zsidó nők 20. századi történetéből című budapesti konferencián. (Megjelenés előtt)

GLÄSSER Norbert

2019 „Derék asszony”. *Zsidó életvilágok és női szerepek az orthodox izraelita sajtóban 1944 előtt*. Elhangzott előadásként a 2019. március 30-i, Képek a zsidó nők 20. századi történetéből című budapesti konferencián. (Megjelenés előtt)

GÖSSMANN, Elisabeth

1993 „Naturaliter femina est subiecta viro.” Die Frau ein verminderter Mann? In: Renate Jost, Ursula Kubera (Hrsg.): *Wie Theologen Frauen sehen – von der Macht der Bilder*. Freiburg-Basel-Wien: Herder 37–56.

GÖTZ V. OLENHUSEN, Irmtraud

2000 Feminisierung von Religion und Kirche im 19. und 20. Jahrhundert. In: Ingrid Lukatis – Regina Sommer – Christof Wolf (Hrsg.): *Religion und Geschlechterverhältnis*, Opladen: Leske&Budrich, 37–47. (DGS RELIGION 4)

HOFSTEDTE, Geert

1998 *Masculinity and Femininity: The Taboo Dimension of National Cultures*. London – New Delhi: SAGE Publications.

HROTKÓ Larissza

2020 A szív bölcsessége. Friedmann Gusztávné nőegyleti elnöknő feljegyzéseiről. *Kaleidoscope history* 10 (20), 143–150.

2013 „Újlaki – Frankel”, egy nagyvárosi zsinagóga 125 éves történetéhez in: Csillag Ferenc – Deutsch Gábor – Hrotkó Larissza: *Frankel 125*. Budapest: Gabbiano Print Nyomda és Kiadó, 13–43.

VAN DER LEEUW, Gerardus

2001 A vallás fenomenológiája. Budapest: Osiris Kiadó.

MUNDT, Urs

2023 Weshalb die feministische Theologin Dorothee Sölle ihrer Zeit voraus war. *Sonntagsblatt Evangelisch* 26. April 2023. <https://www.sonntagsblatt.de/artikel/kirche/weshalb-die-feministische-theologin-dorothee-soelle-ihrer-zeit-voraus-war> (letöltés ideje: 2024. 09. 10.)

Sajtóforrások

- The Babylonian Talmud, Traktat Sanhedrin 22b.* Sefaria <https://www.sefaria.org/Sanhedrin.22b?lang=bi> (letöltés ideje: 2024. 09. 10.)
- Gárdos Dezső: A zsidó asszony. *Egyenlőség* 1928. január 7. 25.
- Lőwy Herman: Tanítsuk-e lányainkat Tóraismeretre? *Zsidó Újság* 1928. május 24. 5.
- N. N.: A Magyar Cionista Szövetségbudapesti anyaegyesületének közgyűlése. *Zsidó Szemle* 1928. április 1. 2.
- N. N.: Rosenblüh Erzsébet vegyészdoktor. *Egyenlőség* 1928. április 2. 17.
- N. N.: Hírek a nem orthodox világból. *Zsidó Újság* 1928. december 14. 9.
- N. N.: A MINOSZ működése. *Egyenlőség* 1922. április 1. 16. 4
- N. N.: Orth.leányegyesület. *Zsidó Újság* 1928. február 24. 12.Vázsonyi Vilmosné a zsidó asszony hivatásáról. *Egyenlőség* 1924. március 22. 11.
- N. N.: Ort. Zsidó nőegylet. *Zsidó Újság* 1925. november 13. 12.
- N. N.: Foglalkoztató műhely. *Egyenlőség* 1924. február 6. 13.

Abstract**New opportunities and strategies for neologue and Orthodox Jewish women in the 20th century****Clarifying the concepts: femininity, feminisation, church, religious community**

The feminization of Judaism, especially in the domestic context, is not yet a matter of discussion. However, in the Jewish religious communities of the 20th century, structural changes have taken place which have determined the direction of change in the role of Jewish women in the 21st century. Jewish women's role in the -important and largely recognised by the rabbis, had been limited to the family. After all, religion also strictly regulates Jewish household management. The primary care of young children religious upbringing of the children was also the responsibility of women up to a certain age. In the 20th century, women's activities were new tasks were added to the range of women's activities. The so-called charitable ladies, who had already been active in the field of charity in the early 19th century, were charitable women who, in the first half of the 20th century, had been working with men to improve the living conditions of their more distant neighbours.

In the 20th century, their remit was extended. Community women's associations, and later national networks such as MINOSZ (National Federation of Hungarian Israelite Women's Associations) and later WIZO (Women's International Zionist Organisation), or the global religious-political network, enabled women to leave the major socio-political social and political stage. At the same time, the Jewish religion, which non-Jewish society had hitherto only known as the men, almost imperceptibly acquired new representatives and thus new features. and thus new features. Another major area of informal religious activity of Jewish women was education. In the lower

and secondary school education represented a new opportunity for women, even if it was. In the first half of the 20th century, women's participation in secondary and secondary education was a new opportunity for women.

What was the reason for the change in structure and what was the result of this change in Jewish women's religious activity in the life of Jewish communities - this is what my short lecture will be about.

*Hrotkó Larissa
(1945–2024)
nyelvész, kultúratörténész,
a zsidó vallástudomány doktora*

DEÁKY ZITA

A BÁBA VALLÁSOS SZEREPE. - KERESZTÉNY BÁBAASSZONYOK KÖNYVE, 1902.

*...ha már nincs idő
papot hivatni, légy te a papja ...¹*

A bábák tevékenységi köre, amely a születéstől a halálig átfogta az ember életét, és amely minden esetben meghatározta az egyén, a szűkebb és tágabb közösség működését is, rendkívül összetett volt évezredek át. Legfontosabb vagy talán legjellemzőbb részei megmaradtak a 20. század második feléig egész Európában, így Magyarországon is az intézeti, kórházi szülések kizárólagosságáig.

Hatalmas szakirodalma van a bába-témának, a nőtörténeti kutatásokban is jelentős helyet kapott Magyarországon is.² Az alábbiakban a dolgozat azokhoz a valláshoz, az egyházakhoz köthető, szakrális tartalmú szerepekre, feladataikra koncentrál, amelyek elsősorban a női életszakaszokhoz, az átmeneti rítusokhoz és az újszülötthöz kötődnek, és nem tér ki a bábák egyéb, a gyógyításhoz, a halálhoz kapcsolódó tevékenységeire, amelyek szintén tartalmazznak valláshoz, hiedelmekhez kötődő elemeket.

A zsidó-keresztény kultúrkörben a bábák tevékenységét mindenhol a vallási előírások, egyházi szabályozások és mellettük, a hagyományok által kialakított szokások és hiedelmek együttesen határozták meg. A 18. századtól megerősödő állami kontroll, amelynek része volt az egészségügyi rendszabályok sora, a kiépülő, egyre nagyobb hatókörrel rendelkező megyei, járási, városi orvosi rendszer azzal is járt, hogy a bábák tevékenységét kettős, az egyházi mellett a világi hatalom is szabályozta és ellenőrizte. A magyarországi keresztény felekezetek sem voltak egységesek a bába feladataival kapcsolatban, de például mindegyik a vajúddal a közös imádságot, a lelki felkészülést, a szerencsés szülés utáni hálaadást, a keresztelés, az egyházi befogadó rítus szervezését, a születés bejelentését, gyakran a keresztszülők felkérését bízta rá, például a reformátusoknál keresztelői vízről való gondoskodást is. A világi hatalom az egészségügyi feladataikat igyekezett szabályozni és az orvosi, medikalizációs gondolkodásnak alávetni, valamint büntetni a „törvénytelen és tiltott” beavatkozásokat, illetve bejelentési kötelezettséget írt elő minden rendellenes vetélés, szülés esetében is.

Ha ezeket figyelembe vesszük, láthatjuk, hogy a bábaság volt a legkorábban elismert, első államilag oktatót, fizetett és ellenőrzött, mind az egyház, mind a világi hatalom által szabályozott és felügyelt női mesterség. A 20. század első negyedéig - feléig, tevékenységük gyakorlása közben, sem a keresztény, sem az izraelita felekezeteknél nem vált el élesen egymástól a világi és szakrális tartalom.

1 Keresztény bábaasszonyok könyve, 1902.

2 Kapros 1986.; Deáky 1994.;1995.;1996.;1997.; Krász 2002.; 2003.; 2004.; Deáky-Krász 2005.; 2024.

A vallási tanok teljesen áthatották az európai és benne a magyarországi kultúrát is, így a mindennapi és ünnepi életet, a világról való gondolkodást, a hiedelmeket, a szokásokat, normákat. És mint minden kultúrában, a keresztény kultúrkörben is meghatározott rend, hiedelmek, szokások, magatartási normák, közösségi kontroll, rítusok, hiedelmek, szimbólumok szőtték át az egyéni és közösségi eseményeket, az emberélet nagy fordulói: születés, házasság, halál. Az átmeneti élethelyzetek a közösség előtt, közösségi legitimációval – egyéni és közösségi érdekek által formálódtak. A mindenkori lokális és felekezeti közösségekben a bábáknak – a születéstől a halálig terjedően gyógyító, segítő, tanácsadó feladatai mellett, azokkal összefonódva –, meghatározó szakrális szerepük is volt. Gondoljunk a születéshez, keresztséghez, szükségkeresztséghez, asszonyavatáshoz, gyermekágyhoz, halva született gyermekhez kapcsolódó feladataira, de gondolhatunk a halálhoz fűződő tevékenységeire is – pl. a halottmosdatásra, de az összetett, a világi és egyházi büntetéssel, a hiedelmekben élő szankciókkal fenyegetett magzatelhajtásra, csecsemőgyilkosságra is. Ezekhez tartozóan, ő volt a legfőbb tudója és felelőse a rituális tiszta és tisztátalanság elkülönítő, óvó-védő rítusoknak, a női princípiumhoz tartozó jelenségek – menstruáció, fogantatás, terhesség, szülés, gyermekágy, szoptatás – kísérlője, gyakran gyógyítója, valamint ezekről való tudás és hitek, valamint hiedelmek átadója. Azaz a termékenységhez, a születéshez, a kisgyermekhez, az élethez és a halálhoz kapcsolódó keresztény tartalmak és hiedelmek, majd az egészségügyi ismeretek továbbadásában és éltetésében meghatározó szerepük volt lokális közösségükben, valamint gyógyító, gondozó, akár nevelő hatásuk az egész közösségre a születéstől a halálig kiterjedt, azaz bábai tevékenységük minden eleme szorosan kapcsolódott az egyházhoz egész Európában.³ Ez a komplex tudás és széleskörű tevékenység, valamint az adminisztrációs kötelezettségei az egyházi és világi hatalom felé, alakították a bábák közösségi (gyakran konfliktusos, ambivalens) szerepét, nagyon gyakran marginalizálódását.

Minden társadalomban a férfi-női viszonyt megszabja a nő életadó hatalma, azaz ő fogan meg, ő hordja ki és szüli meg, majd testével táplálja az új életet.⁴ Ez az alaphelyzet alakította évszázadokon át a keresztény kultúrkörben is a férfi papok és férfi orvosok, valamint a bábaasszonyok kapcsolatát, mivel az utóbbiak voltak ott a szülés, a születés mellett, ők segítették világra a gyermeket, az ő kezük érintett először egy új életet, és mindezekhez tartozóan más kompetenciákkal is rendelkeztek az anya vagy az újszülött élete vagy egészsége érdekében. Az egyház zsinati határozatokkal előírta, a papokon keresztül pedig szabályozta, kontrollálta tevékenységüket, hisz, ha csak a szükségkeresztségre, egy szentség kiszolgáltatására gondolunk, mindenképpen egyházi feladatot láttak el. Az orvosok pedig az orvostudomány fejlődésével és szakosodásával, valamint a bábaoktatás intézményesülésével, erőteljesen a 18. század közepétől,

3 Hilber 2016: 112.

4 Helman 2003: 141.

szintén ellenőrizni akarták tevékenységüket, szűkíteni kompetenciájukat, amit az az újabb és újabb egészségügyi szabályozásokkal egyre inkább elértek.⁵

Összességében elmondható, hogy a bábák az élet kezdete és vége körüli és közötti széleskörű tevékenységük idején, tulajdonképpen a papot, a rendellenes szülés levezetésénél és életmentő döntéseknél, beavatkozásoknál, gyógyításoknál pedig az orvost helyettesítették. Mindezek ellenére az egyházi és a világi, egészségügyi hatalmi hierarchia alján maradtak egészen a 20. század közepéig Magyarországon is, noha még a két világháború között is gyakoribb volt a bábás szülés, mint a kórházi vagy orvos kísérette születés.

KERESZTÉNY BÁBAASSZONYOK KÖNYVE, 1902.

Mielőtt ezt a kiadványt bemutatom, csak néhány sorban jelzem, hogy a bábák tevékenysége közül azok, amelyek az anyasághoz, a gyermekáldáshoz, a születéshez és azt kísérő gyakori halálhoz, valamint a kereszteleléshez és a szükségkereszttséghez kapcsolódtak, a római katolikus és a protestáns egyházak számára régóta fontos kérdések voltak. Alapjaiban ugyanazok voltak az izraelita bábák feladatai is saját hit- és hiedelemviláguk kereteiben, ugyanakkor az izraeliták hitét, törvényeit, családi és közösségi életét súlyosan sértette a 18. század második felében az erőszakos szükségkeresztelési előírások és eljárások. A keresztény közösségekben pedig az izraelita bábák tevékenysége okozott vitát, akik például nem láthatták el a kereszteleléshez szükséges feladatokat.⁶

Csak röviden érintettem a kérdéskör összetettségét, de ebből is látható, hogy a vallási, felekezeti szabályozások, ellenőrzési mechanizmusok, a gyakran kialakult konfliktushelyzetek is részévé váltak a bábáság történetének, és annak mibenlétét meghatározták a 20. század közepéig.

A középkortól az újkoron át a 20. század közepéig a katolikus egyház szerint a bábák legfontosabb (de nem az egyetlen), a lélekkel kapcsolatos feladata a szükségkereszttség elvégzése volt, mivel a dogma szerint a keresztelestelenül meghalt gyermekek nem üdvözülhettek.⁷ Anélkül, hogy a bábákra utalt volna, már az 517-es a Gerundai zsinat „...(5. kán.) kimondta, hogy ha az újszülött beteg s nem kívánkozik anyatej után, azonnal meg kell keresztelni.”⁸ A keresztény Európában, így Magyarországon is, évszázadok óta fontos kérdéstről volt szó, majd a 16. századtól sorra jelentek meg a zsinati határozatok a szükségkereszttség fontosságáról, a szükségben keresztelő személyről, az elvégzés módjáról.⁹

5 lásd a kitekintéshez: Labouvie 1992.; 1998.; Filippini 1998.; Würthinger 2012.; Hilber 2016.; Krász 2003.

6 Deáky 1994.; 1996.

7 Bárth 2005: 160.

8 Mihályfi 1921: 49.

9 Lásd még: Deáky 1996: 65–66; Bárth 2005: 160–165.; Deáky–Krász 2005.; 2024.

V. Pál pápa 1614-ben kiadta a *Rituale Romanum*-ot, amely egységesítette Európában a szentségek kiszolgáltatásának módját, és amelyet Pázmány Péter esztergomi érsek 1625-ben a magyarországi katolikusok számára kötelezővé tett. Ebben megjelentek a szükségkereszttség kiszolgáltatásáról szóló rendelkezések is. Bár a Római Szerzőtárskönyv szerint bárki elvégezhetette szükségben a keresztelést, mégis elsősorban a bábákat oktatták ki erre, ugyanis nekik volt lehetőségük az újszülöttről eldönteni, életveszélyben van-e, meg tudja-e várni a papot, megéli-e a keresztelő idejét, vagy pedig el kell végeznie a szükségkereszttséget. A döntés súlya nagy volt, mivel ott, a születés pillanatában, ő volt a felelős az újszülött lelkiüdvéért, a kereszttség védelméért, az anya, a család nyugalmaért. Épp a szükségkereszttség kötelezettségén keresztül és ahhoz kapcsolódóan az egész tevékenységüket ellenőrizte az egyház, annak módjára, formai szabályaira, eszközére a mindenkori helyi pap oktatta ki és eskette fel a bábaasszonyokat.¹⁰

Az evangélikus egyházban is Luther rendelete szerint¹¹ – rendellenes szülés esetében, vagy ha úgy tűnt, hogy az újszülött nem éli meg a keresztelőt – akkor a bábákat bízta meg az újszülött megkeresztelésével. A szükségkereszttség kiszolgáltatása kötelező volt számukra, ennek elvégzéséről évszázadokon keresztül részletes oktatást kaptak. Ugyanígy felhatalmazást kaptak arra is, ha a szülőnő a halálán volt, akkor segítenie kellett őt a bűnei megvallásában, a bűnbánati ima elmondásában, végül felmenthette őt bűnei alól.¹² Az erdélyi szász Kirchenordnungen előírták a Nottaufe kötelezettségét, és a papok erre a bábákat kioktatták és feleskették őket annak pontos elvégzésére. Brassóban Johann Honterus, a híres evangélikus tudós és prédikátor szintén elsősorban a bábák feladatává tette, és erre való felkészítésüket is elrendelte.¹³

A római katolikusokkal és az evangélikusokkal szemben Kálvin úgy vélte, hogy az üdvösséghez, az isteni kegyelemhez nem szükségesek a szentségek kiszolgáltatása, ezért a szükségkeresztelést feleslegesnek tartotta.¹⁴ A magyarországi református egyház zsinatai a 16. századtól tiltották a nőknek a szentségek kiszolgáltatását, így a bábakereszttséget, sőt kiátkozással fenyegették meg a szükségben keresztelő bábákat.¹⁵

A 18. század második felében az állam egészségügyi szabályozásokkal, rendeletekkel egyre erőteljesebben ellenőrizte a bábák tevékenységét, oktatását, bejelentési kötelezettségét, amikkel tulajdonképpen az egyházi befolyást gyengítette. Ennek elmentmondásos példája Mária Terézia rendelete, amely 1731-ben előírta, hogy a protestáns és a zsidók körében is – az életveszélyben lévő újszülöttnél – el kell végezni a szükségkeresztelést. 1744-ben szintén egy világi ember, Torkos Justus János Pozsony

10 Hilber 2016: 107–125; Deáky 1996.; Deáky–Krász 2005.; Bárh 2005: 160–161.

11 Pingera 2008: 96.

12 Uo.

13 Korbuly 1936: 2002.; Deáky 1996: 92.; lásd még Schullerus (I.) 1924: 99–100.

14 Uo. 100.

15 Lásd erről S. Laczkovits 1993–1994: 400–402.; Deáky 1996.; Bárh 2005: 163–164.; Deáky–Krász 2005.; 2024.

főorvosa, a Helytartótanács felkérésére elkészítette a Pozsonyi Taxát, és annak 4. pontjában foglalkozik a bábakeresztés szükséges voltával és elvégzésének módjával.¹⁶ Bár Torkos Justus nem tért ki a más felekezetűek szükségkeresztésére, Mária Terézia rendelete szigorú volt, amit a tiltakozások miatt 1762-ben visszavont és megtiltotta a zsidó gyermekek elkeresztelését. Ettől függetlenül még évtizedekig előfordultak elkeresztelési ügyek, míg végül, épp a súlyos következmények miatt, II. József 1787. évi 8587. számú rendeletében pénzbüntetés vagy szabadságvesztés terhe mellett szigorúan megtiltotta a bábáknak zsidó gyermekek megkeresztelését, egyúttal megengedte, hogy zsidó bábaasszonyok is tanulhassák a bábamesterséget és vizsgát telessenek.¹⁷

A 19. században az állam befolyása tovább erősödött az egészségügyi jogszabályok, az orvostudomány fejlődésével, másrészt a század közepétől évtizedeken át folyó társadalmi viták zajlottak a magas csecsemőhalandóságról, szülészeti viszonyaink elmaradott voltáról, valamint az egész országot érintő bábaképzés reformjáról, az egészségügyi szabályozások és az intézményrendszer alakulásáról, benne a szülészeti rendtartásról. Az orvosok a tudományra, a szakszerűsége, a csecsemőhalandóság visszaszorítására hivatkozva, a test, az élet, az egészség megtartását emelték ki. A katolikus egyház érzékelve, különösen az intézményes oktatást kapott okleveles bábáknál, hogy tevékenységükben az egyház hatása gyengült, ezért igyekezett befolyását megtartani, és olyan területen ezt erősíteni, ahova az állam és a tudomány kompetenciája nem terjedt ki. Ez volt a szükségkeresztés, és ennek kötelezettségén keresztül tudta a katolikus egyház tágabb értelemben is szabályozni a bábák tevékenységét a modernizációs, szakszerűsítési folyamatok mellett.

Ebből a szempontból is jelentős esemény volt, és kihatott az egész 19. századra a 20. századra is messze átnyúlva, amikor IX. Piusz pápa 1869-70 között összehívta az I. Vatikáni zsinatot, ahol a kiemelten foglalkoztak a keresztelelenül meghalt gyermekek lelkével is, és újra kimondták, hogy azok az eredendő bűn miatt nem üdvözülhetnek.¹⁸ A zsinati határozat is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Európa katolikus közösségeiben a képzett és okleveles bábákat újra megerősítsék abban, hogy a szükségkeresztelést el kell végezniük a többi feladatuk mellett, illetve a gyermek lelkiüdvé szempontjából ez az ő felelősségük. Ehhez kapcsolódnak azok a kisebb kiadványok, amelyek a bábák egyházhoz köthető feladatait foglalják össze, kiemelten tárgyalva a szükségkeresztés kötelezettségét.¹⁹

Ebbe a sorba illeszkedik az 1902-ben a Szent István Társulatnál, az Esztergomi Egyházi Főhatóság 1239-1900. sz. a. kelt engedelmével kiadott 16 oldalas füzet is, a Ke-

¹⁶ Torkos Justus 1745. III. instructio 4. pont; lásd még erről Deáky 1996.; Krász 2003.; Deáky–Krász 2005.

¹⁷ Linzbauer 1852–1856. III. 1092. Art 372. Erről és ennek hatásáról bővebben Deáky 1996.; Deáky–Krász 2005.

¹⁸ Die Hoffnung auf Rettung für ungetauft sterbende Kinder. Internationale Theologische Kommission. Arbeitshilfen 2007: 19.

¹⁹ Würthinger 2012.

resztény bábaasszonyok könyve. Hasonlóan az osztrák kiadványokhoz, itt a szerző felüntetése nélkül, felsorolják mindazokat a feladatokat, amelyeket a katolikus egyház évszázadok óta a legfontosabbnak tartott, és amelyet képzettségüktől függetlenül a katolikus bábáknak végre kellett hajtaniuk. A dolgozat szempontjából azért is fontos ez a kis füzetecske, mert összesítést kapunk az egyházi főhatóság által előírt és szabályozott bába-feladatokról. Jól látszik, hogy ezek szerint sem váltak el egymástól a bába tevékenységében a szülés, születés körüli eljárások és az egyház által előírt szakrális kötelezettségek. Az egészségügyi és orvosi szempontok egyáltalán nem jelennek meg itt, sőt az anya és az újszülött teste szinte teljesen elválik a lélektől, csak a lelki, az üdvözülés szempontjából fontos kérdések kerülnek terítékre.

A szöveget megfogalmazó, feltételezhetően pap, eddig szokatlan módon, az első bekezdésben két rövid mondattal felemeli, elismeri a bába mesterséget: *Igen szép a keresztény bába hivatása. Isten eszköze, midőn segítségére van a szülő anyának. Két ember testi és lelki élete függ sokszor tőle, tudniillik az anyáé és gyermeké.*²⁰ A továbbiakban segíteni és megerősíteni szeretné a bábákat abban, hogyan kell gondoskodniuk a rábízottak lelki üdvösségének megtartásában: *Ne haljon meg szerencsétlen szüléseknél a gyermek kereszteleetlenül, vagy az anya a nélkül, hogy az Istennek kibékült volna.*²¹ A továbbiakban tulajdonképpen egy felsorolást kapunk a terhesség utolsó idejétől a szükségkeresztségen át a kiavatódásig, így számba is vehetjük, össze is foglalhatjuk a római katolikus egyház által előírt és számon is kért feladatokat. Ezek mindegyike ismert a történeti és néprajzi forrásokból, de a recens néprajzi gyűjtésekből is, mivel a még élő katolikus bábaasszonyok is gyakorolták ezeket az otthon szülés időszakában.

A füzetecske 16 oldalon rövid mondatokban, időközönként szűkszavú magyarázatot kiegészítve, utasító hangnemben, számmal is jelölve, sorolja az egyes feladatokat, figyelmeztetve az olvasót a következményekre is, ha nem, vagy rosszul követi az instrukciókat.

- Köteles volt a bába a szülésre készülő asszonyt figyelmeztetni a gyónásra, áldozásra, ha már nem tudott elmenni a templomba, el kellett hívni a papot hozzá.
- Ha a szülést rendellenes lefolyásúnak tartotta, orvost és legfőképp papot kellett hívnia, hogy ne menjen *bűnös lélekkel a másvilágra*.
- Ha nem ért oda a pap és a szülő nő haldoklott, akkor a bábának kellett a bűnbánati fohászt elmondatni az asszonnyal, hogy nyugodt szívvel halhasson meg: *ha ... már nincs idő papot hivatni, légy te a papja ...* - szól konkrétan az utasítás.²²
- Figyelmezteti a bábát, hogy Isten előtt bűn, a gyilkossággal egyenértékű a magzatelhajtásban vagy a fogamzásgátlásban segídekezni, de a világi törvények is büntetik.

²⁰ *Keresztény bábaasszonyok könyve*. 1902. 1.

²¹ Uo.

²² Uo. 2.

- Csak egy mondatban hívja fel a bába figyelmét arra, hogy babonás szerekkel ne éljen, valamint a tisztaság fontosságára, ugyanis *Csekély tisztátalanság igen nagy bajt idézhet elő, s könnyen az anya életébe kerülhet.*²³
- A bába ne legyen személyválogató, mert Isten megjutalmazza őt a szegények melletti fáradozásáért, azaz ne a fizetséget vagy az ajándékot nézze, ha szüléshez hívják.
- *Vigyázz a nyelvedre!* – mert bűn pletykálkodni figyelmezteti.

[A bábákkal szemben ugyanis évszázadok óta az egyik vád a pletykálkodás volt, mivel egy lokális közösségben mindenkiről mindent tudott. *A nyelv is tűz, a gonoszság világa.* (Jak 3,5-6), és ha nem vigyázott erre eléggé, akkor hatalmas viszályokat okozhatott, tönkre is tehetett családi, rokonsági, szomszédsági kapcsolatokat.]

- Legyen a bába jámbor, Istenfélő, *igazi jó katolikus asszony*, buzgón imádkozzon, mindig fohással kezdje munkáját.

A füzet szerzője feltételezi, hogy a bába megtanulta, mit kell tennie az anya és gyermek testi egészségére nézve, és azt is, hogy el tudja dönteni, rendes vagy *veszedelmes* szülés várható-e. És ha rendellenesnek ígérkezik a szülés, követelnie kell, hogy hívjanak orvost. Majd ezt a kérdést egyetlen kurta mondattal lezárja: *Ha nem hozatnak, nem a te bajod.*²⁴ és azonnal folytatja a keresztelés módjának ismertetésével, mint az egyház számára a legfontosabb feladattal.

A füzet következő részében részletes útmutatást kap az alábbiakról a bába:

- Normális szülés esetén a keresztelés az első feladat – az első vagy második napon vinni kell az újszülöttet a templomba: *...hogyan minél hamarabb megtisztuljon az eredeti bűntől s Isten fiává, a mennyország örökösévé legyen.*²⁵
- A szülést be kell jelenteni a plébánián, de figyelmeztetni kell a szülőket a polgári anyakönyvezésre is.
- A születési adatokat pontosan kell bejelenteni, az ikreknél azt is, melyik született előbb. A névadásnál valamely szentnek a nevét kell adni. Le kell beszélni a szülőket más névválasztásról, és ha nem lehet, akkor is kell egy szent nevet is választani. Ne legyen elhunyt testvér neve. Ne legyen sok egynevű a rokonságon vagy a falun belül, mert akkor „csúf” nevet, ragadványnevet is kapnak.

23 Uo. 2.

24 Uo. 3.

25 Uo. 4.

- Jelölni kell a feljegyzésnél és a bejelentésnél, hogy törvényes vagy törvénytelen ágyból született a gyermek. Ellenőrizni kell a szülők esketési bizonyítványát. Jelölni kell a szülők nevét, foglalkozását, vallását, származási- és lakóhelyét. Legyen a leírásban pontos a bába, ne tévessze el az adatokat.
- Tudnia kell, hogy keresztszülő csak katolikus lehet: *Más vallásuak, például református, luteránus stb. Az ilyen vallásu nem jöhet el a templomba a gyermekkel.*²⁶ Ha más felekezetűeket (protestánsokat) akarnak a szülők komának, akkor is ragaszkodjon ahhoz, hogy az első keresztszülő katolikus legyen. Csak épelméjű ember, aki áldozott és bér málkozott jöhet számításba; erkölcstelen vagy vadházasságban élőt sem lehet választani. Olyat sem, aki csak polgári házasságot kötött. Két keresztszülőnél több ne legyen. Előre figyelmeztetnie kell a szülőket ezekre a kritériumokra, mert a plébános nem fogadhat el mindenkit.²⁷
- A keresztszülő vagy a bába tartsa a gyermeket a keresztvíz alá. Ha több gyermeket keresztelnek egyszerre, a bába rendezze el őket, a fiúk a jobb oldalra, a lányok a bal oldalra kerüljenek.
- A kereszteléshez a bába öltöztesse a gyermeket úgy, *...hogy a főkötője és ingecs-kéje összekötetlenül maradjon...* nehogy a keresztelésnél kelljen kapkodni a kikötéssel.²⁸
- A pap által összeírt kérdésekkel a bába készítse fel előre a keresztszülőket a keresztelésre: hova álljanak, hogy fogják a gyermeket, mit válaszoljanak a pap kérdéseire. A keresztelés után együtt térdeljen az oltár elé a keresztszülőkkel, velük imádkozzon.
- Ha felépült a gyermekágyas, figyelmeztesse az anyát Szűz Mária példájára, és vigye el a gyermeket a templomba és adjon hálát érte és a szerencsés szülésért, és kérje Isten áldását. A bába kísérelje el az anyát a templomba (avatás, egyházkelő).²⁹
- Figyelmeztesse az anyát, hogy Isten rendelése szerint maga szoptassa gyermekét. *Igy rendelte ezt az Isten; azért ád tejet az anya emlőibe.*³⁰

A szükségkeresztelés oktatása a leghosszabb rész a kiadványban, és szinte pontosan megegyezik az 1794-es Rácz Sámuel-féle utasítással. A cél a gyengén született gyermek megkeresztelése, mert annak hiányában, halála esetén nem juthat a mennyországba. Az 1902-es utasítás szerint is ugyanúgy kell cselekedni, ahogy azt Rácz Sámuel már részletezte. Ott találjuk először magyarul is a vetélések, a koraszülöttek, a még a burokban és a méhben lévők, a torzszülöttek keresztelésének módját, ha két feje van, ha egy feje, de két teste, ha egyik keze vagy a lába kiesik stb.³¹

26 Uo. 6.

27 Uo. 7.

28 Uo. 8.

29 Uo. 9.

30 Uo.10.

31 1776-ban a bécsi egyetem minden vizsgázott és oklevelet kapott bábának átadta a „Bétsi

Ahogy a 18. században, a 20. század elején is ugyanúgy, előre fel kellett készülniük erre a lehetőségre a bábáknak. Egy kis üvegcsőben most is vinni kell magukkal a szenteltvizet és egy *fecskendő* az intrauterin, azaz a méhen belüli szükségkeresztséghez.

A tárgyalt füzetecske a továbbiakban felsorolja azokat a kritériumokat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy érvényes legyen a keresztelés:

- legyen keresztelési szándék
- vízre van szükség – mindig legyen a bábánál *langyos szenteltvíz, de ha nincs, jó kútvíz, esővíz, hólé, a lényeg, hogy természetes víz legyen;*
- pontosan kell elmondani a keresztelési szavakat: *Én téged megkeresztellek az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében.*³² – és a szöveg közben kell a bábának leöntenie a gyermeket: *Egyszerre önteni és mondani. A homlokán öntsd le a kisdedet és pedig háromszor kereszt alakban, mint a pap szokta.*³³
- Az ikreket külön-külön kell kereszteni, de ha nincs idő, akkor lehet mindkettőt egyszerre, de akkor a szöveg: *Én titeket megkeresztellek*
- Előfordulhat, hogy más felekezetű családnál születik gyenge gyermek, *Ott is úgy tégy, a hogyan most elmondtam*³⁴ – [noha már 1787-től tilos volt más felekezetű családoknál a szükségkeresztséget elvégezni.]
- Ha nem lehet tudni, él-e a gyermek vagy nem, akkor feltételelesen kell megkeresztelni: *Ha élsz, Én téged megkeresztellek...* Ugyanis, ahogy az utasítás szól: *Akkor halott a kisded, ha már kezd rothadni, vagy ha már nincs egészben (például a feje már nincs a testén)...*³⁵
- Ha nem lehet tudni, hogy élve születik meg a gyermek, akkor a 18. század óta intrauterin, méhen belül is el kellett végezni a keresztelést. Az okleveles bábák erre a célra kaptak egy *fecskendőt*, aminek segítségével bejuttathatták a szenteltvizet a méhbe. 1902-ben így szól az utasítás: *Ha félsz, hogy élve nem születik meg, iparkodjál az anyja méhében megkeresztelni. És pedig: Ha semmi tagja nem mutatkozik még, tész az allövegebe langyos vizet és ennek segítségével fecskendezz lehetőleg a fejére, mondván: Ha alkalmas vagy, Én téged megkeresztellek.... Ha egyik keze vagy lába mutatkozik, ezen kereszteld meg feltételelesen.*³⁶
- A következőkben szinte szó szerint olvashatjuk Rác Sámuel 1794-es utasítását, az elvetélt magzatokkal, a burokban lévő magzatokkal, a torszülöttökkel kap-

Consistóriumtól adatott normát”, amelyben pontos útmutatást kaptak a szükségkeresztelés módjáról, külön figyelmet szentelve a torzszülötteknek. Mivel csak németül jelent meg az utasítás, ezért Rác 1794-ben lefordította, megjelentette, és a magyar bábák is kézbe kaphatták. In: Rác 1794. II. 230–232. A teljes magyar nyelvű szöveg In Deáky 1996: 91–92. Lásd még Deáky–Krász 2005.; 2024.; Bárh 2005.

32 Uo. 11.

33 Uo. 12.

34 Uo. 13.

35 Uo. 13.

36 Uo. 15.

csolatos részletes instrukciókat. Abból kiindulva, hogy a fogantatástó lelke van a magzatnak, és mivel *asszonytól születik, az emberi lény, tehát lelke is van, akár-milyen a testi formája.*³⁷

Végül, az utolsó instrukció az anya testével kapcsolatos. Ugyanis, ha vetélésben vagy a szülés befejezése előtt meghal az asszony, akkor hívjon orvost a bába, és a következőképpen fogalmaz a szerző: *Amíg megérkezik [az orvos] addig tartsd melegen az anya testét. Az orvos majd kiveszi a méhgyümölcsöt, te pedig rögtön kereszteld meg.*³⁸

Végül, a sok tragikus esemény, a rendellenesen született magzat és újszülött, majd az anya halott testével kapcsolatos instrukció után, a feltehetően pap szerző egy mondatral zárja a felsorolásokat, a tanítást: *Íme mennyi jót tehet az ügyes keresztény bába!*³⁹ Nincs szó a néhány pillanatot, percet élt magzat halála után az anyának, a családnak, a szülésben meghalt asszony mellett állóknak valami vigasztaló mondatról. Nincs szó a bába lelkéről, belső vívódásairól, a halál mellett a családdal való nehéz kommunikációjáról, Istenben való megnyugvásáról és megnyugtatójáról. Egy célra orientált hangnem a beosztottal, az alárendelttel. Kiosztom a feladatot, Te elvégzed, és elszámolással, jelentéssel tartozol – hangnem jelzi a több évszázados viszonyt a papok és a bábák között.

A Keresztény bábaasszonyok könyvéhez hasonló kiadványok az 1870-es évektől a német nyelvterületen is megjelentek, így biztosítva a katolikus egyház befolyását a kereszteléssel és a szükségkeresztséggel kapcsolatban is.⁴⁰ Mivel rendellenes lefolyású szülésekhez már a 18. században szigorúan sebész mestert vagy orvot kellett hívni (legfeljebb nem volt a közelben), rájuk is kiterjesztette az egyház a szükségkeresztség elvégzésének kötelezettségét. Jól példázza ezt az Müller Lajos jezsuita szerzetes és teológus 1926-ban, szintén a Szent István Társulat kiadásában megjelent munkája.⁴¹ Keresztésgről címmel a Keresztény Kiskönyvtár sorozatban jelent meg a 78 oldalas könyv, tartalmában és stílusában a római katolikus közemberek számára adott közérthető tudnivalókat és útmutatásokat a keresztéség értelméről, céljáról és kiszolgáltatásának gyakorlati teendőiről az új, 1918. május 19-i egyházi törvénykezés alapján. Egyértelmű utasítást fogalmaz meg minden egészségügyi szakember számára, aki a szülést segíti, aki találkozhat rendellenes születéssel: „Az új törvénykönyv a plébánosoknak szigorú kötelességévé teszi, hogy a szülésznőket, orvosokat, sebészeket a keresztelés helyes módjára gondosan kioktassák. (743, k.) Azt azonban szintén szívükre kell kötni, hogy a keresztéséget csupán végső szükség esetén, amikor pap nem hívható, szabad

37 Uo. 14.

38 Uo. 15.

39 Uo. 15.

40

41 Müller 1926.

kiszolgáltatók. A legnagyobb visszaélések közé tartozik, ha a szülésznő - mint néhol szokás - az újszülöttet, akár gyenge, akár erős, a születés után megkereszteli.⁴²

Müller Lajos hangneme más, mint az 1902-es kiadvány szerzőjének, aminek oka, hogy nemcsak az egészségügyi hierarchia alján lévő bábaasszonyokat szólítja meg, hanem a sebészeket és az orvosokat is, akik férfiak. Másrészt ismeretterjesztő funkciót is vállal a szélesebb olvasóközönség felé, de tartalmában szűkebb, mivel csak a keresztelést tárgyalja.

Azért foglalkoztam ennyit a Keresztény bábaasszonyok könyve című füzetecskével, mert talán ez volt az utolsó olyan kiadvány, amely pontokba szedve összefoglalta az egyház számára fontos, megszabott és ellenőrzött, a katolikus bábák kötelességének tartott feladatokat, tevékenységeket. Ha történetileg nézzük ezeket, láthatjuk, hogy a szükségkeresztségen kívül a református bábáknak ugyanolyan kötelezettségei voltak, mint a katolikusoknak és az evangélikusoknak, ettől függetlenül vannak adatok arra, hogy református család is kérte – „a biztonság kedvéért” – a szükségkeresztség elvégzését gyenge újszülött esetében.

A Keresztény bábasszonyok könyvét olvasva, újra feltehetjük a kérdést, hol volt a helye Magyarországon annak a nőnek, aki írott és íratlan szabályok szerint levezette a szülés, a születés rítusát, aki közvetített az anya és a család, valamint az egyház között, aki dönthetett az újszülött sorsáról – például nyomorék, torz gyermek esetében – , aki megkeresztelte a haldokló gyermeket, az elvetélt magzatot, a monstrumokat, aki ott állt a vajúdo és szülő asszony mellett, de ott állt a haldokló anya mellett is, aki a jog, a vallás, a népi erkölcs tilalma ellenére is kénytelen volt a magzatelhajtást elvégezni, aki érintkezhetett a tisztátalannal, a halállal, aki felkontyolta a megesett lányt, máshol vállalta a megesett lány gyermekének keresztanyaságát, aki segítette a gyermekágyast, aki szervezte a keresztelést, aki elkísérte az anyát a kivatódásra, aki gyógyított, aki minden családról mindent tudott, aki előtt nem volt titok, akit részegségéről ismertek, akire mindenkinek szüksége volt, vagy lehetett, akinek hálával tartoztak és akitől féltek és tartottak. Akit fenyegettek az egyházi és világi törvényekkel, akit utasított és ellenőrzött a helyi pap és lelkész, valamint a sebészmeister és az orvos.

42 Müller 1926: 32–33.

IRODALOM

BÁRTH Dániel

2005 *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. Budapest

DEÁKY Zita

1994 Falusi és mezővárosi zsidó bábák Magyarországon. In Deáky Zita – Csoma Zsigmond – Vörös Éva (szerk.): „...és hol a vidék zsidósága?” Budapest: Centrál Európa Alapítvány, 145–156.

1995 A baba a magyar népi társadalomban (18. század vége – 20. század eleje). *Ethnographia* 106, 829–860.

1996 *A baba a magyarországi népi társadalomban. (18. század vége – 20. század közepe)*. Budapest: Centrál-Európa Alapítvány. (Centrál-Európa Alapítványi Könyvek 6.)

1997 Népi vallásosság a szülés körüli szokásokban. In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II.* Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, 431–443.

DEÁKY Zita – KRÁSZ Lilla

2005 *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század)*. Budapest: Századvég Kiadó.

2024 „Lészen az Istennek áldásából magzattyok...” *Születés és anyaság a régi Magyarországon, 16. század – 20. század eleje*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

FILIPPINI, Nadia Maria

1998 Die Hand, das Eisen und das Weihwasser. Hebammen, Geburtshelfer und Priester im Venetien des 19. Jahrhunderts. In Schlumbohm, Jürgen – Duden, Barbara (Hrsg.): *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte*. München: C. H. Beck, 119–132.

HELMAN, Cecil, G.

2003 *Kultúra, egészség és betegség*. Budapest: Medicina Kiadó.

HILBER, Marina

2016 Geistliche Fürsorge für Mutter und Kind – Anton von Sterzingers Unterricht für Hebammen, (1777) *Virus. Beiträge zur Sozialgeschichte der Medizin*. Bd 15. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 107–125.

KAPROS Márta

1986 *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. (Studia Folkloristica et Ethnographica 18)

KORBULY György

1936 A magyar szülészet bölcsőköra. (Adatok a magyar szülészet és bábaképzés történetéhez). *Orvosképzés*, Tóth István Emlékfüzet (26) 164–270.

KRÁSZ Lilla

- 2002 „A test mélyére hatoló orvosi tekintet”. Bábák és szülő asszonyok a 18. század végi Magyarországból. In Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz. Tanulmányok a transzcendensről III.* Budapest: Balassi Kiadó, 429–444.
- 2002 Hagyomány és szakszerúsítés: bábák a 18. század végi Magyarországból. In Pócs Éva (szerk.): *Közösségek.* Budapest - Pécs: L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, 231–248. (Studia Ethnologica Hungarica, 3.)
- 2003 *A bába történeti szerepváltozása a 18. Magyarországon.* Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
- 2004 „Jánus-arcú” nők, „Jánus-arcú” hivatásban? Falusi bábák a 18. századi hivatali akták tükrében. In Pócs Éva (szerk.): *Áldás, átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről IV.* Budapest: Balassi Kiadó, 604–629.
- LABOUVIE, Eva
- 1992 Selbstverwaltete Geburt. Landhebammen zwischen Macht und Reglementierung (17.–19. Jahrhundert). *Geschichte und Gesellschaft* 18 (4) 477–506.
- 1998 Geburt und Tod in der Frühen Neuzeit. Letzter Dienst und der Umgang mit besonderen Verstorbenen. In Schlumbohm, Jürgen – Duden, Barbara (Hrsg.): *Rituale der Geburt. Eine Kulturgeschichte.* München: C. H. Beck, 289–306.
- S. LACZKOVITS Emőke
- 1993–1994 Református keresztelési szokások a Dunántúlon (19. sz. II. fele – 20. sz.) *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 19–20, 399–418.
- LINZBAUER Franciscus Xaverio
- 1852–1861 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae I–III.* Buda 1852–1861.
- MIHÁLYFI Ákos
- 1921 *Az emberek megszentelése (szentségek és szentelmények).* Budapest: Szent István Társulat. http://ppek.hu/szit-pdf/Mihalyfi_Akos_Az_emberek_megszentelese_facsimile.pdf, (letöltés ideje: 2024. november 2).
- N.N.
- 2007 Die Hoffnung auf Rettung für ungetauft sterbende Kinder. *Internationale Theologische Kommission. Arbeitshilfen* 224. 2007. 19. https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/veroeffentlichungen/arbeitshilfen/AH_224.pdf, (letöltés ideje: 2024. október 11).
- N.N.
- 1902 *Keresztény bábaasszonyok könyve.* Szent István Társulat, Budapest.
- PINGGERA, Karl
- 2008 Martin Luther und das evangelische Taufverständnis vom 16. bis 18. Jahrhundert. In Christian Lange – Clemens Leonhard – Ralph Olbrich (Hrsg.): *Die Taufe. Einführung in Geschichte und Praxis.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 85–112.
- RÁCZ Sámuel
- 1794 *A borbélyi tanítások második darabja a törvényes orvosi tudományról, és az orvosi politziáról...* Pest: Trattner.

SCHULLERUS, Adolf Hrsg.

1924 *Siebenbürgische-Sachsische Wörterbuch Bd. I.* Leipzig: Walter De Gruyter & CO.
TORKOS JUSTUS János

1745 *Taxa pharmaceutica Posoniensis, cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum.* Pozsony: Royerianus.

WÜRTHINGER, Monika

2012 Instruktionen für die katholische Hebamme im 18. und 19. Jahrhundert.

In Georg Heilingsetzer – Günther Kalliauer (Hrsg.): *Festschrift für Walter Aspernig zum 70. Geburtstag.* Linz – Wels: Gesellschaft für Landeskunde – Oberösterreichischer Musealverein, 463–475. (Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines – Gesellschaft für Landeskunde 157.), https://www.zobodat.at/pdf/JOM_157_0463-0475.pdf, (letöltés ideje: 2024. november 3).

Abstract

The Religious Role Of The Midwife. Christian Midwives' Book,1902.

The midwives, during their extensive activity around and between the beginning and the end of life, were in fact a substitute for the priest and the doctor in the management of abnormal births and in life-saving decisions, interventions and cures. Nevertheless, they remained at the bottom of the ecclesiastical and secular power hierarchy in health care in Hungary until the middle of the twentieth century. This thesis focuses on the sacralised functions and roles of midwives in Hungary, which were determined by tradition in addition to state and church rules and regulations.

*Deáky Zita PhD habil.
etnográfus, ny. egyetemi docens
ELTE BTK Néprajzi Intézet*

NŐI SZERZŐK A SZENT ISTVÁN TÁRSULATNÁL A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN

1848. május 1-jén kezdte meg nyilvános működését a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, amely négy évvel később felvette az államalapító szent király nevét,¹ és amely azóta is Szent István Társulat név alatt adja ki különböző műfajú és széles tematikájú kiadványait.²

Első székházát 1871-ben szerezte meg, önálló nyomda működtetésére azonban csak közel három évtizeddel később kapott engedélyt. Ekkor új székházba költözött a Szentkirályi utcába, ahol Kohl Ferenc vezetésével működtette saját nyomdáját, majd másfél évtized múlva tovább bővült, amikor a szomszédos telket is megvásárolták. Időközben a társulat könyvkiadó hivatala és könyvkereskedése, valamint a Stephaneum Nyomda részvénytársasággá alakult, amelyet 1922-ben Szent István Társulat Egyesített Üzemei Rt. néven egyesítettek. A társulat egy évvel később, alapítása 75. évfordulóján megkapta az Apostoli Szentszék Könyvkiadója címet.³ Bár természetesen a század első felének történelmi eseményei és tragédiái nem hagyták érintetlenül, akkor még folytatni tudta működését. Nyomdáját 1948 márciusában államosították, és akkor veszítette el – néhány kiadványtípust leszámítva – a kiadói lehetőségeit is, majd az 1950-es évek első éveiben elvették a székházat is.⁴

1 „A jó és olcsó könyvkiadó társulat 1848ben Majus első napján nyilvános működését megkezdette.” (A társulat 1848. május 8-i választmányi gyűlésének jegyzőkönyvének szereplő kézírásos bejegyzés.) Az 1852. augusztus 22-i közgyűlésen vetették fel, majd a szeptember 7-i választmányi ülésen jegyzőkönyvbe vették, hogy nevüket Szent István Társulatra változtatják, és működésüket szélesebb alapokra fektetik. (A társulat 1852. szeptember 7-i választmányi gyűlésének jegyzőkönyve, 202.) Az új név először az 1854. március 16-i választmányi jegyzőkönyvön szerepel, amelynek 2. pontjában tájékoztatnak a módosítási kérelmek jóváhagyásáról. Az idézeteket betűhíven teszem közzé. A kötetek dátumát, amennyiben nem egyértelmű, []-ben adom meg, legtöbbször az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) katalógusa alapján.

2 „A Szent-István-Társulat a magyar katolikusoknak olyan egyesülete, mely arra vállalkozik, hogy jó könyveket adjon ki és terjesszen. A tanult embernek és a népnek egyaránt olyan könyveket és egyéb olvasnivalókat ad a kezébe, melyekből a vallásos hit táplálékot nyer, de a melyekből tanulni és nemesen szórakozni is lehet. Az összes iskolák számára ad ki a Szent-István-Társulat tankönyveket; kiad továbbá tudományos műveket, tisztességes regényeket, az ifjúság számára készült tanulságos könyveket, a népnek való kis füzeteket, telve hasznos tanácsokkal a józan életre és a helyes gazdálkodásra.” N. N. 1907: [14.]

3 Lásd például Mészáros 1998. és Thurzó 1948.

4 Az egyházi iskolákat államosították, csak állami tankönyvekből lehetett tanítani. „De a társulati kiadású *különbféle más könyvek sokfelesége, sokszínűsége* is a múlté lett: a katolikus-keresztény szellemű tudományos kötetektől a regények sokaságáig, a népszerű ismeretterjesztő füzetektől a művészeti kiadványokig, a vallásos művektől, az útleírásoktól a legkülönfélébb más világi témájúakig, az imakönyvektől a humoros könyvekig, amelyeket nem is olyan régen a társulat jóvoltából hatalmas mennyiségben ontott a Stephaneum Nyomda az olvasóközönség gyarodására, épülésére és gyönyörűségére – ez a korszak befejeződött.” Mészáros 1998: 256.

„A másik meghagyott egyesület a *Szent István Társulat* volt azzal a feladattal, hogy gondozza a katolikus

A társulat működését és kiadványait áttekintve látható, hogy mindenkor törekedett a társadalom legszélesebb rétegeit megszólítani. Minden korosztálynak, férfiaknak és nőknek, papoknak, szerzeteseknek és világiaknak, magyaroknak és más nemzetiségűeknek, különböző társadalmi réteghez tartozóknak, sőt, nem csak római katolikusoknak kínált olvasnivalót. A nők szerepvállalását tekintve találunk hölgyeket a társulat (támogató) tagjai között (arisztokratákat, apácákat, különböző értelmiségi foglalkozást űző nőket),⁵ a kiadványok tematikáját és tartalmát tekintve pedig különböző női életrajzokat vehetünk kézbe (elsősorban szentek, olykor egy-egy rendalapító vagy királyné élettörténetét). A kiadó emellett számított a hölgyekre olvasóként, majd egyre többször alkotóként is.

A Szent István Társulat kiadványainak már gyors áttekintése is jól mutatja, hogy a 19. század végétől kezdve egyre több női név tűnt fel a címlapokon.⁶ A legtöbben szerzőként jelentkeztek, de a (mű)fordítók és illusztrátorok között is találni hölgyeket. Jelen tanulmány a századfordulótól 1950-ig tekinti át a kiadványokat. Nem célja az összes női szerzős mű kigyűjtése és bibliográfia, illetve statisztika összeállítása, hanem arra törekszik, hogy bemutassa, melyek azok a műfajok, tematikák, kiadványtípusok, amelyeknél leginkább találkozhatunk női alkotókkal.

Bár katolikus egyházi kiadóként tartjuk számon, a Szent István Társulat már indulásakor sem csak egyházi témájú műveket jelentetett meg. Rendkívül gazdag kiadói profillal rendelkezett, ahol a vallási irodalom (imakönyvek, lelkiségi irodalom, egyházi tudományok) mellett a világi tudományok, az oktatás, az ismeretterjesztés, a szépirodalom, valamint a gyermek- és ifjúsági irodalom is helyet kapott. A társulat egyik meghatározó feladata volt a tankönyvkiadás (mindkét nemű, különböző korú és más-más iskolatípusban tanuló diákok számára), de jelentetett meg díszalbumokat, olcsó és népszerű témákat feldolgozó füzeteket (népiratokat), vegyes tematikájú kiadványokat (útirajzokat, életrajzokat) is, és szerepeltek a kínálatában folyóiratok, kották, térképek és szentképek is. Női szerzőket a vizsgált időszakban elsősorban, bár nem kizárólag, az imakönyvek, az oktatás, a szépirodalom, a gyermek- és ifjúsági iroda-

ima- és énekeskönyvek, valamint hittankönyvek szövegeit, e könyveket kinyomattassa, majd átadja az Ecclesia Szövetkezetnek, amely azután ezeket eladta, terjesztette.” Uo: 259.

⁵ Lásd például Mészáros 1998: 41-42.; 73-76.; 109-111.; 178.; lásd még Bárány 2023: 1051.; 1055-1056.; és N. N. 1907: [15.].

⁶ Az anyaggyűjtést mindenekelőtt a MOKKA-ODR és az OSZK NEKTÁR katalógusai alapján végeztem, de több további adatbázis, lexikonszócikk, valamint számos társulati árjegyzék anyagát is felhasználtam. A keresést némiképp nehezítette a katalógusrekordok esetleges következetlensége (a kiadót hol teljes névvel, hol rövidítve adják meg), illetve az árjegyzékek több esetben csak a szerző vezetéknévét tüntetik fel. További nehézséget jelentett, hogy esetenként pontatlanul szerepelnek a könyvcímek, olykor pedig bizományban árusított (nem saját kiadású) köteteket is feltüntetnek az árjegyzékekben (ezek egy része a Stephaneum Nyomda munkája, de nem a társulat kiadása). Lásd például Antal Margit (1880-?): *Szent József oltalma alatt. Elbeszélések a ker. ifjúság számára*. Második kiadás. I. kötet. [Budapest]: Szent István Társulat bizománya. 1912. (Érdekes szempont lenne a bizományban árusított kötetek vizsgálata is, amelyek között szintén számos női szerzős mű szerepel.)

lom, valamint a vegyes tematikájú kiadványok esetében találni (utóbbihoz számítva többek között az életrajzokat és az ismeretterjesztő kötetek egy részét is).

Az első női szerzőkkel az 1890-es évek kiadványaiban találkozunk. Nem meglepő, hogy ekkor még csak elvétve bukkannak fel női nevek a borítókon, hiszen összességében is jóval kevesebb író működött, mint férfi alkotó, s bár statisztikai számítások nélkül is jól látható, hogy a későbbiekben is sokkal több férfi szerző műve jelent meg a kiadónál, a vizsgált fél évszázad alatt közel száznegyven női alkotó (író és illusztrátor) nevét lehet felfedezni a kiadványokon.⁷ S minthogy egy-egy szerzőtől esetenként több, olykor jelentős számú kötetet adott közre a társulat (nemegyszer több kiadásban is), a megjelent női szerzős művek száma ennél jóval több.

Az alkotók között van külföldi és magyar szerző, egyéni és „testületi” alkotó, van, aki egyedüli szerző és van, aki mással közösen írta (esetleg dolgozta át) az adott könyvet. Vannak, akik rendszeresen publikáltak a társulatnál, mások csak egy művet jelentettek meg ott, vannak, akik különböző műfajokban is alkottak, mások csak egyben. Vannak közöttük arisztokraták és polgári származásúak,⁸ hivatásukat tekintve pedig találunk író, újságíró, tanárt, óvónőt, orvost és apácát.⁹ Vannak, akik katolikus családból származtak, van, aki egy karizmatikus egyházi személy hatására talált rá az elmélyült vallásosságra és van, aki az izraelita vallásról tért át. Többen vettek részt (nemegyszer kezdeményezőként) különböző szociális és egyházi tevékenységekben, szervezetekben is.

Érdeemes néhány példán keresztül érzékeltetni azt a sokszínűséget és gazdagságot, ami nemcsak összességében jellemzi a társulat kiadványait, hanem a női alkotók és műveik tekintetében is megmutatkozik. A tanulmánynak nem célja a teljeskörű bibliográfiai feltárás, és nem törekszik teljességre az egyes kiadványtípusok bemutatásánál sem. Azt vállalja, hogy a széles szerzői gárda és a kiadványok sokféleségének

⁷ Szisztematikus gyűjtés és teljes bibliográfia híján pontos számot nem lehet adni, a női alkotók (írók és művészek) száma csak közelítő adat. Különösen nehéz a fordítók és az illusztrátorok nevének kigyűjtése, amelyet sokszor következtlenül, máskor egyáltalán nem tüntetnek fel.

⁸ Bánáti sváb tisztviselőcsaládból származott például Stadler Frieda (Frida); később postamesterré lett kántortanító leánya volt Tartally Józsefné Stima Ilona (1890-1980); Evva Margit (1880? -?) fordító és Májay Dezsőné Evva Sári (1885-1962) író nő édesapja pedig a Népszínház egykori igazgatója volt (Evva Sári születési éve más forrás szerint 1886).

⁹ Különböző szerzetesrendek tagjait találhatjuk meg a szerzők között: az Angolkisasszonyok rendjéhez tartozott Csernovics Emília (1891-1953), Mohácsy Margit (?-?) és Szerviczky Margit (1879-1963), a Kalocsai Szegény Iskolanővérekhez Dehény Mária Alacoque (1889-?), az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérekhez Eszterle M. Edit Julianna (1902-?), a Szociális Missziótársulathoz Jovánovich Lea (?-1927), bencés nővér volt Ley Etelka (1906-1989), az Irgalmas Nővérekhez tartozott Nagy T. Perpetua (1906-1957), a Szociális Testvérek Társaságához Palágyi Natália (1909-2001) és a Szt. Mária Irgalmas Nővérek Társaságához Szabó M. Erna (1912-1982). Említhetők még a Miaszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek és a Salvator Nővérek tagjai is. Külön köszönöm Frauhammer Krisztinának néhány adat kiegészítését és pontosítását.

felvillantása mellett az elemzési szempontok és megközelítési módok sokféleségét mutassa be, miközben felvet néhány további kutatási lehetőséget és irányt.¹⁰

RÖVIDEN A SZERZŐKRŐL

A Szent István Társulat női szerzői között, noha többségben vannak a magyarok, számos külföldi alkotót is találni.¹¹ A legtöbben kortársak, de vannak néhányan, akik a 19. század elején vagy a század első felében látták meg a napvilágot, sőt, egy középkori apáca (Nagy Szent Gertrúd) feljegyzéseit is lefordították és közreadták. Bár általában csak egy-egy mű jelent meg a külföldi szerzőktől a társulat kiadásában, az ellenkezőjére is van példa, sőt, olykor egy-egy alkotás több kiadást is megért, mint az angol írónő, Florence Louisa Barclay regényei, amelyek közül *Az esti dal* közel tíz, a *Shenstone asszonya* pedig öt kiadásban jelent meg a társulattól. Vannak szerzők, akiknek nemcsak a társulat adta ki magyar nyelven a műveit, mint például Frances Hodgson Burnett vagy Selma Lagerlöf írásait, másoknak azonban csak itt volt elérhető magyar nyelven a munkája, mint a francia nyelvű belga írónő, France Adine *Az arnoparti város* című regénye. Bár a legtöbb külföldi női szerzős mű szépprózai alkotás, találni köztük világi témájú tudományos kötetet (Etelka főhercegnő) és lelki-ségi művet is (Flavigny grófnő). Származásuk szerint a külföldi hölgyek között találni francia, belga, angol, amerikai, német, osztrák, olasz, finn, svéd és norvég szerzőt is.¹² Vannak köztük arisztokrata és polgári származásúak, írók, tanárok, szerkesztők. Vannak, akik a szerzetesi életet választották, mint Nagy Szent Gertrúd és Lisieux-i Kis Szent Teréz, és vannak, akik életük későbbi éveiben katolizáltak, mint Lady Fullerton.

10 A kategorizálás esetenként igen nehéz lehet, hiszen olykor egy-egy kötet vagy egy-egy szerző több csoportba is sorolható. Így például Stadler Frida könyvei az ifúsági és lelki-ségi művek közé, Csaba Margit kötetei a fiataloknak szánt, az oktatási vagy éppen a tudományos ismeretterjesztő irodalomhoz is tartozhatnak. Olykor a szerző többféle olvasóközönségnek írt, és így a neve több helyen is említhető (Blaskó Mária, Dénes Gizella, Báthory Nándorné).

11 Az életrajzi adatokat az alábbi kézikönyvek és adatbázisok alapján közlöm: Bozzay (szerk.) 1931; Diós (főszerk.) 1993–2014; Gulyás 1939–2004; Gudenus 1990–1999; Kenyeres (főszerk.); Király (főszerk.) 1970–1996; Székely (főszerk.) 1994; Szinnyei 1891–1914; *Fejér megyei életrajzi lexikon*; valamint a Bibliothèque nationale de France adatbázisa: data.bnf.fr. Ezenkívül néhány esetben további, az irodalomjegyzékben feltüntetett forrásokat, katalógusokat is felhasználtam.

12 A teljesség igénye nélkül említhető a franciák között Pauline Marie Armande Aglaé Craven (1808–1891), Flavigny grófnő, azaz Louise Mathilde de Montesquiou-Fezensac (1811–1883), Jeanne Mairat (Mary Healy) (1843–1936); az angoloknál Ruby Mildred Ayres (1883–1955), Florence Louisa Barclay (1863–1921) és Lady Georgiana Charlotte Fullerton (1812–1885); a németeknél Anna Freiin von Krane (1853–1937), Gertrud von Le Fort (1876–1971), Ida Friederike Coudenhove (Ida Friederike Görres) (1901–1971) és Ferdinande Freiin von Brackel (1835–1905). Említhető még az osztrák Maria Anna von Buol-Berenberg (1861–1943) és Enrica Handel-Mazzetti (1871–1955); a francia nyelvű belga írónő, France Adine (Cécile van Dromme írói álneve) (1890–1977); a finn Minna Canth (1844–1897); a svéd Selma Otilia Lovisa Lagerlöf (1858–1940); a szintén irodalmi Nobel-díjas norvég Sigrid Undset (1882–1949); az olasz Elena da Persico (1869–1948) és az amerikai Frances Hodgson Burnett (1849–1924), Willa Sibert Cather (1873–1947) és Anna Hanson Dorsey (1815–1896). Nem sikerült adatot találni a Marie Montal (?-?) és a Maria Schmidtmayr (?-?) néven író szerzőről.

Két nevet külön érdemes említeni, mert meghatározó módon kötődnek Magyarországhoz: az egyik az osztrák főhercegnő és magyar és cseh királyi hercegnő Habsburg Etelka (1914–1971), a másik a magyar származású angol író, báró Orczy Emma (1865–1947), akinek művei fordításban jelentek meg magyarul.

A hazai szerzők legnagyobb többsége szintén kortárs volt, és közöttük is találni arisztokrata és polgári származású, világi és szerzetesi hivatású alkotót. Van köztük író, újságíró, tanár, óvónő és orvos is. Többen dolgoztak különböző lapoknál és nem egy női szerző nevét találjuk meg szociális és egyházi egyesületek, társulatok tagjai (és alapítói) között. Van, aki mélyen vallásos katolikus családba született, más később tért át a katolikus hitre. Többeknél említenek – még rövid életrajzi adatok esetében is – nagy hatású lelki vezetőt. Blaskó Mária (1891–1956) író és tanár, gyermek- és ifjúsági könyvek szerzője, majd a *Szív* belső munkatársa¹³ esetében ez Bíró Ferenc jezsuita,¹⁴ míg Báthory Nándornénál (1864–1932) Prohászka Ottokár püspök volt. Az orvos és hitoktató Csaba Margitra (1898–1965) Tóth Tihamér volt nagy hatással (fiatal leányoknak és anyáknak szóló könyvei bevezetését is ő írta), Stadler Frida (1889–1969) tanítónőre pedig a ferences Buttykai Antal (és Slachta Margit).¹⁵

A társulat női szerzői közül többen voltak nemcsak tagjai, hanem olykor kezdeményezői és vezetői egyházi és szociális egyesületeknek. A teljesség igénye nélkül érdemes néhány példát említeni. A Prohászka Ottokár püspök támogatásával megalapított Szociális Missziótársulat¹⁶ tagja volt a már említett Stadler Frida, aki később a Katolikus Leányok Országos Szövetsége világi vezetője és szervezője lett (az egyházi vezető Buttykai Antal volt). A magyar katolikus leányifjúság összefogására alapított szövetség két korábbi kezdeményezés¹⁷ egyesülésével jött létre 1923-ban, és mind a fővárosban, mind vidéken számos helyi csoportja alakult, Stadler Frida irányításával.¹⁸ Ugyanebben az évben Slachta Margit vezetésével kivált a Szociális Missziótársulattól a Szociális Testvérek Társasága. Ennek volt tagja többek között Palágyi Natália is, aki később a Keresztény Női Tábor alapító tagja és főtítkára lett (az ő kiadásukban jelent meg és a belső címlap szerint a Szent István Társulat könyvkereskedésében volt

13 Fontos szerepet játszott a Szívgárda létrejöttében és szervezésében is. Glässerné 2017: 22. Lásd még Frauhammer 2014: 140–141.

14 Lásd Diós (főszerk.) 1993–2014: Blaskó Mária szócikk.

15 Az említett példák természetesen nem zárják ki, hogy a szerzőkre mások is hatással lehettek (Stadler Frida esetében például könnyen elképzelhető Sík Sándor hatása is). E kérdés megválaszolása azonban további kutatásokat igényel.

16 A Szociális Missziótársulat Országos Szervezetének Központja kiadásában és a Stephaneum Nyomda gondozásában jelent meg *A Szociális Missziótársulat Országos Szervezetének Vezérkönyve (Íranyzat és gyakorlat)* című kötet [1944].

17 Az elsőt Buttykai Antal szervezte katolikus leányoknak, a másik a Szociális Missziótársaságon belül létrehozott Leányklub volt.

18 A szövetség 1936-tól részt vett az Actio Catholica munkájában; utódszervezete (más szervezetekkel együtt) a Katolikus Dolgozó Leányok Országos Szövetsége (1933–1938) lett.

kapható a *Slachta Margit az első magyar nőképviselő politikai működése* című kötet).¹⁹ Érdeemes még megemlíteni Geőcze Saroltát (1862–1928), aki megszervezte a Magyar Keresztény Munkásnők Országos Egyesületét és Héjj Erzsébet óvónőt (1884-?), aki a Dunamenti Óvónők Körét kezdeményezte és vezette, illetve Báthory Nándornét, aki fővárosi női kertgazdasági iskolát hozott létre.²⁰ Az egyetemi nőhallgatók apostolkodó egyesületeként alakult meg 1932-ben a Pro Christo Katolikus Leányszövetség (amely kezdetben a Katolikus Leányok Országos Szövetségéhez kapcsolódott, majd önálló egyesületként működött tovább). Világi vezetője Csaba Margit, lelkipolitikus pedig Tóth Tihamér, a Központi Papnevelő Intézet rektora volt.

A szerzők közül sokan írtak különböző folyóiratokba, néhányan pedig kezdeményeztek és szerkesztettek is lapokat. Blaskó Mária a *Szív* belső munkatársaként a lap gyermekrovatának vezetője volt, Héjj Erzsébet óvónő katolikus szellemiségű óvodapedagógiai lapot hozott létre és szerkesztett 1934 és 1944 között *Magyar Gyermeknevelés* címmel. Tutsek Anna (majd rövid ideig Kosáryné Réz Lola) a *Magyar Lányok* szerkesztője volt, Báthory Nándorné pedig 1913 és 1914 között *A mi lapunk. Dolgozó nők lapját* irányította.

Érdekes és fontos kérdés, hogy az egyes szerzők hogyan kerül(het)tek kapcsolatba a Szent István Társulattal, illetve ismer(het)ték-e egymást személyesen is, de ennek megválaszolása további és mélyebb kutatásokat igényel. Ennek ellenére – messzemenő következtetések levonása nélkül – érdemes néhány személyes kapcsolatot, kapcsolódást említeni.

Többen vannak, akik nemcsak maguk publikáltak a társulatnál, hanem családtagjaiktól is jelentek meg írások a kiadó gondozásában. Jó példa erre a két Büttner nővér, Lina (1846–1917) és Júlia (1848–1925), akiknek nemcsak a korabeli lapokban jelentek meg írásaik, hanem elbeszéléseik – több önálló kötetben – a Szent István Társulat gondozásában is napvilágot láttak.²¹ Tutsek Annától (1865–1944) fiatal leányoknak szóló apró történeteket adott ki a társulat, nevelt leányától, Tábori Piroskától (1892–1947) pedig fiatal leányoknak írt regényt.²² Szimon Istvánnétól (?-?) is több ifjúsági regény jelent meg. Az ő esetében mélyrehatóbb kutatás nélkül is könnyen magyarázható a kapcsolat, hiszen Sík Sándor, a társulat egyik legtermékenyebb szerzője testvére volt.²³ Minden bizonnyal szintén a piarista szerzetes volt a kapocs két gödöllői művésznőhöz, Kriesch Laurához (1879–1966) és Undi Mariskához (1877–1959), akiknek illusztrációi

19 A kiadvány jó példa arra, hogy a társulat nemcsak saját könyveket jelentetett meg és nemcsak nyomdai munkákat végzett a Stephaneum Nyomdában, hanem különböző művek terjesztésében is aktív szerepet vállalt.

20 Utóbbiról lásd különösen Báthoryné [1928]: 182–194. és Nagy 2019: 697–704.

21 Hasonló Evva Margit és Evva Sári példája is, noha egyikük fordítóként, míg másikuk íróként jelentkezett a társulatnál.

22 Tutsek Anna Tábori Róbert második felesége volt. Férje halála után annak első házasságából származó két kislányát (Piroskát és Lilit) is a sajátjaként nevelte fel. Lásd Tutsek [1936]: 220. Itt említhető Csapodi Istvánné Allaga Vilma (1868–1942) és leánya, Csapody Vera (1890–1985) példája is.

23 Lásd Bíró és Kápolnai Nagy: 2021.

két társulati kiadványt is gazdagítanak. Sík Sándor és a gödöllői művésztelep egyik alapítója, Nagy Sándor (Kriesch Laura férje, a másik alapító, Körösfői-Kriesch Aladár sógora) – mint levelezésük fennmaradt lapjai is tanúsítják²⁴ – a korkülönbség ellenére baráti kapcsolatban állt egymással, és a festőművész maga is több társulati kiadvány illusztrációit készítette el (a papköltő több kötete mellett például Kovács Dénes *Góbé mesék* című könyvéét). Gerely (1892-ig Geiduschek) Józsa Jolán (1882-1944) esetében szintén könnyen magyarázható a kapcsolat, hiszen a bátyja, Gerely József pap számtalan társulati kiadvány szerzője volt.²⁵ Olykor valószínűleg szintén közrejátszott a megjelenésben, amikor egy szerző férje is publikált a társulatnál. A keleti szőnyegek-ről szóló kötetet összeállító Kanyó Erzsébet (1895-1972) Jajczay János művészettörténész felesége volt,²⁶ akinek több munkája jelent meg a társulatnál és aki később a Szent István Akadémiának is tagja lett.

Voltak, akik a hivatásuk révén találkozh(at)tak, mint például Héjj Erzsébet, Lintnerné Fittler Vilma²⁷ és Jászayné Holczer Magda (1890 k.-?) óvónők; tőlük a társulat több mesekönyvet is kiadott.²⁸

Több női szerző különböző egyházi és szociális egyesületek révén ismer(het)te egymást, esetenként nemcsak (aktív) tagokként, hanem meghívottként is találkozhattak a szervezőkkel. A fent említett, Szociális Missziótársaságon belül létrehozott Leányklub első karácsonyi rendezvényén például „Sík Sándor meghívására vett részt Stadler Frida és Blaskó Mária”.²⁹ A későbbi piarista tartományfőnök és Stadler Frida munkakapcsolatát és barátságát a későbbi évtizedekben is említik.³⁰

Közös egyesületi tevékenykedés kötötte össze a már említett Báthory Nándornét és Pálffy Pálnét is. Báthory Nándorné Száhlender Ida (aki családi tragédiája után, barátai és ismerősei biztatására kezdett rendszeresen írni)³¹ Prohászka Ottokár püspök hívására csatlakozott a Katolikus Nővédő Egyesülethez, amelynek alapító elnöke

24 A Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára gyűjteményében található.

25 Lásd például Klestenitz 2013.

26 Jajczay János „egyházművészettel, szőnyegművészettel, ikonográfiai kérdésekkel” foglalkozott. Zádor – Genthon 1966: 490.

27 Lintner Sándorné Fittler Vilma (1890 k.-?).

28 Volt mesekönyv, amelyet Lintnerné és Jászayné közösen jegyzett (az egyiket Jászayné lánya, Jászay Gabriella illusztrációi díszítették), de más kiadónál is jelentek meg közös könyveik. „Kolléganőivel Lintnerné Fittler Vilmával és Jászainé [!] Holczer Magdával szakkönyveket, tanulmányokat, módszertani kiadványokat, mesekönyveket írtak és adtak közre.” *Fejér megyei életrajzi lexikon: Héjj Erzsébet* szócikk.

29 Diós (főszerk.) 1993-2014: Katolikus Leányok Országos Szövetsége szócikk.

30 „Egyre többször merült föl [Sík Sándor] verseiben az elmúlás gondolata, az a tudat azonban, hogy a megnyomorított katolikus értelmiségnek szüksége van lelki iránymutatásra, erőt adott neki, s szívesen mondta el új verseit abban a szerető közösségben, amelynek leghűségesebb munkatársa, a család barátja, Stadler Frida volt a lelke. [...] 1963 szeptemberében megkezdődött lassú, fájdalom nélküli haldoklása. Stadler Frida ápolta, ő fogadta a búcsúzókat.” Rónay 1999.

31 Lásd Báthoryné [1928].

Pálffy Pálné Károlyi Geraldine volt (1836–1915).³² S bár a beteg grófnőhöz csak kevesen jutottak be, Báthoryné rendszeres személyes kapcsolatban állt vele.³³

Néhány szerzőnek nemcsak eredeti munkáját adta ki a társaság, hanem (mű)fordítás is, és többen nemcsak több művet jelentettek meg a társulatnál, hanem különböző műfajban is alkottak. A vizsgált korszakban a társulat egyik legtermékenyebb szerzőnője Blaskó Mária volt. Nemcsak sok kiadvány jelent meg a neve alatt, hanem néhány több kiadást is megért. Művei között éppúgy találni különböző alkalmakra kiadott emlékfüzeteket, mint gyermekek számára összeállított naptárat, imakönyvet,³⁴ kicsiknek szóló elbeszéléseket és ifjúsági regényeket, színjátékokat, valamint műkedvelő és iskolai előadásokhoz felhasználható szövegeket.³⁵ Szintén különböző műfajban alkotott, bár jóval kevesebb művet jelentett meg a társulatnál Báthory Nándorné. Írt gazdagon illusztrált ifjúsági regényt (*Tündérvilág a Városligetben*), asszonyoknak szóló kötetet (*Asszonyi Életművészet*), oktató elbeszélést (*Hogyan szerzett házat és földet Haladi Árva János?*), tanító célzatú népiratkát (*Két anyáról*) és a Szent István Társulat gondozásában jelent meg önéletrajzi visszaemlékezése is (*A lángész tüzében*).

Szintén többkönyves szerzője volt a társulatnak néhány szépíró, elsősorban prózaíró (ideértve az ifjúsági regények és gyermekkönyvek szerzőit is). Regényeket és színdarabokat is adott ki a társulat például Semtei Róbertné Bokor Malvintól (1890–1950) és számos kötet jelent meg Dénes (Deutsch) Gizellától (1900–1975),³⁶ Nagy Médától³⁷ és Török Mihály Miklósné Kovács Hermin (1881–1942) tanítónőtől is, aki egyben több ifjúsági regény szerzője is volt. Szintén fiataloknak szánt művek köthetők elsősorban Bérczes Istvánné Csűrös Emília (1897–1970) tanítónő, valamint Pálosy Éva (1892–1975) és Szimon Istvánné nevéhez, illetve a fiatal leányoknak szóló próza mel-

32 „Püspökatyánk ismertett meg a katolikus szociális munkássággal. Oly szűk körben, oly csendben dolgozott a Kath. Nővédő Egyesület, hogy soha semmiféle életjelt nem adott a nagy nyilvánosság előtt.” Báthoryné [1928]: 151.

33 „Én átlag hetenként egyszer-kétszer látogattam meg. Ott ült a Wenckheim [!]-palotára néző ablakában egy mély karosszékben. Vézna alakját hosszúuszályos fekete selyemruha fődte, körülötte könyvek, iratok; a teremszerű szoba tele műtárgyakkal, sok kis asztallal és egy nagy kötőkosár mellette. Igazi arisztokrata miliő! Látogatásaim folyamán előbb elreferáltam neki, mint egyesületi főtitkár, az egyleti ügyekről, megadta instrukcióit, felolvastam a beérkező érdekesebb leveleket, megbeszéltük az adandó választ, aztán kikérdezett lelkihaladásomról a hitélet terén, aszkétikus olvasmányaimról, amelyekkel ő látott el, aztán társalgásunk az irodalommal végződött. Maga is írt, ezért kifogyhatatlan téma volt ez számunkra. Voltak aztán kevésbbé [!] kellemes, de számomra nézve annál hasznosabb témáink.” Báthoryné [1928]: 155–156.

34 Több kiadást ért meg például Blaskó Mária gyermekeknek, illetve fiataloknak írt imakönyve: *Cseréljünk szívet! Blaskó Mária gyermekimakönyve*.

35 *Hódolat Szent Erzsébetnek. Ünnepegyanyagok műkedvelői- és iskolai Szent Erzsébet-ünnepségekhez*. Budapest: Szent István Társulat, 1931; *Ünnepeljen minden szív! Színdarabok, szavalókórusok és szavalatok vallásos ünnepélyekre*. Budapest: Szent István Társulat, [1933].

36 A kézikönyvek és más források eltérő születési adatokat adnak meg, hol 1897-et, hol 1900-at, hol 1902-öt. A tanulmány az írónt jól ismerő Thurzó Gábor nekrológiát veszi alapul a születési dátum megadásakor. Thurzó 1976.

37 Kovács Antalné Nagy Margit (1899–1984).

lett gyermekkönyveket is író Kosáryné Réz Lolához (1892–1984). Természetesen nemcsak ők említhetők a szépírók között, sok további írónőtól adott ki a társulat egy vagy több regényt, mesét, elbeszélést, színjátékot.

A női szerzők között többen vannak, akik (regényes) életrajzot, visszaemlékezést, útirajzot, ismeretterjesztő kötetet jegyeznek. A sokszínűség és tartalmi gazdagság érzékeltetésére érdemes néhány további példát hozni a különböző kiadványtípusok és egyes kötetek közül.³⁸

KIADVÁNYOK

Lelkiségi irodalom

Nem meglepő, hogy a Szent István Társulat kiadványi között számos imakönyvet, imafüzetet, teológiai és hittudományi, valamint különböző lelki ségi művet találhatt az olvasó, és bár természetesen e kötetek jelentős részét papok és teológusok, hit tudósok jegyzik, néhány mű címlapján női név olvasható. Hozzá kell azonban tenni, hogy nem minden esetben voltak egyedüli létrehozói az adott kiadványnak.

Több alkalommal, bár egy-egy szent életű apáca szavait jelentették meg, az adott kötet összeállításában vagy éppen a gondolatok, beszélgetések lejegyzésében mások is közreműködtek. Erre példa a nemesi családból származó középkori német misztikus költőnő és szerzetes, Nagy Szent Gertrúd (1256–1302?). „*Krisztussal folytatott misztikus társalgásainak*”³⁹ feljegyzéseit dr. Dombi Márk fordításában adta közre a társulat 1939-ben. A fordítói előszó pontosítja, hogy a szövegeket nem kizárólag az apáca jegyezte le. „Azokat a tanításokat, melyekben Gertrúdot isteni Mestere részesítette, részint maga [...], részint mások, kik előtt lelkét alázatosan föltárta, leírták [...]. Bennük a lelki életnek kimeríthetetlen kincstárát hagyták az utókorra. Az egész gyűjtemény az Üdvözítő egyenes óhajára: *Legatus divinae pietatis* (Az isteni Szeretet követé) címet nyert. Az V. könyv utolsó fejezeteit s az I. könyvet, mely Gertrúd életének egyes mozzanatait s ezzel kapcsolatban jellemzését adja, halála után csatolta a többihez valószínűleg valamelyik rendtársnője. [...] A mai nehéz viszonyok miatt a terjedelmes művet csak némileg megrövidítve adhatom. Fordításom az eredetinek körülbelül négyötöd-részét tartalmazza.”⁴⁰ Sokban hasonló a 2004-ben boldoggá avatott Emmerich Anna Katalin (1774–1824) német misztikus, ágostonrendi apáca példája is. Bár nem ő maga jegyezte le látomásait, az ő neve alatt látott napvilágot a magyarul Kertész Kálmán

38 A tematikus csoportosításnál problémaként merülhet fel, hogy egy-egy kiadvány olykor több kategóriába is sorolható (előfordul, hogy többször, több helyen említenek egy-egy kiadványt a társulati árjegyzékek is). Arra is van példa, hogy a tematikusan egy csoportba tartozó művek igen különbözőek. Találni például történelmi személyekről, rendalapítókról, apácákról vagy szentekről szóló életrajzokat, amelyek között van tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő igénnyel, személyes hangvétellel vagy szépírói eszközökkel megírt mű.

39 Kanyó 1975.

40 Dombi 1939: 6–7., 9.

fordításában *A mi Urunk Jézus Krisztus kínszenvedése* címmel 1936-ban megjelent kötet.⁴¹ A stigmákat megkapó apácát 1818-ban meglátogató Clemens Brentano költő volt az, aki „misztikus tapasztalataiból, látomásaiból és a vele folytatott beszélgetésekből feljegyezte ezt a könyvet”.⁴²

Az előbbieken női misztikusok – esetenként mások által lejegyzett és rendszerezett – látomásainak és gondolatainak megjelentetéséről volt szó, de arra is van példa, hogy egy női szerző (pontosabban szerkesztő) gyűjtött össze és adott ki elmélkedéseket egyházi írók műveiből. A francia Flavigny grófnő kötete Gubicza István átdolgozásában látott napvilágot a társulat kiadásában (*Imák és elmélkedések a szent atyák és jelesebb egyházi írók műveiből*).

Az említetteken túl érdemes arra is példát hozni, hogy egy-egy női szerző önálló munkaként és egyedüli szerzőként jegyzett imakönyvet vagy lelkeségi kiadványt. A karmelita apáca, Lisieux-i Szent Teréz (1873–1897) önéletrajzát az évek során több kiadásban is kézbe vehettek az olvasók. Először „a legújabb eredeti francia kiadás után” 1917-ben jelent meg a társulat gondozásában a kötet, majd a következő évben javított kiadásban. A fordítás és a későbbi kiadások bevezetőjének szerzője Nagyfejeő Gabriella volt (a női név álnév, amely Szeghy Ernő karmelita szerzetes és teológiai tanárt rejtette).⁴³ 1925-ben (majd 1931-ben) *A kisdéd Jézusról nevezett Boldog Terézia nővér szelleme* címmel jelent meg kis kötet Lisieux-i Teréz „hátrahagyott iratai és szemtanuk elbeszélése nyomán”, 1929-ben pedig *Egy szent végső szavai* címmel feljegyzések láttak napvilágot az utolsó hónapjairól: „Kisdéd Jézusról nevezett Szent Teréz e szava-it Jézusról nevezett Ágnes Anya gyűjtötte egybe, magának a szentnek ajkáról nap-nap utáni feljegyzések szerint. Ezek a boldoggá- és szenttéavatási perben legnagyobbbrsztt az Egyház bírói széke elé kerültek. Bizonyos nagyon ismert szavak, melyeket azonban Jézusról nevezett Ágnes Anya nem hallott, nem szerepelnek e beszélgetések között.”⁴⁴

Végül mindenképpen érdemes megemlíteni a rendkívül termékeny, számos különböző műfajban alkotó és a társulat mellett másutt is rendszeresen publikáló tanárt és író, Blaskó Máriát. Népszerűségét jól mutatja, hogy a Szent István Társulatnál mintegy negyven különböző műve jelent meg, közülük nem egy több kiadásban is. Írásait különböző korosztályoknak szánta, többet neves művészek illusztráltak. Bár valószínűleg néhány életrajzot és ünnepekre szóló szöveggyűjteményt is ide lehetne sorolni, mindenképpen e kategóriában említendő több emlékfüzete és imakönyve.

41 Az árjegyzék olykor Brentano neve alatt tünteti fel a kötetet.

42 Lásd a kötet ismertetését a <http://szit.ppek.hu> oldalon. Nem eredeti mű szerzőjeként, hanem kódexmásolóként tűnik fel a 16. századi apáca, Sövényházy Márta neve a Vargha Damján által sajtó alá rendezett, *Clairvauxi szent Bernát... A jó élet módja... A XVI. század magyar nyelvén* című kiadványban (Budapest: Szent István Társulat, [1943]).

43 Szeghy Ernő Sándor (1872–1952) teológiai tanár. A Szent István Akadémia tagja volt, tagságáról a rendbe lépésekor lemondott.

44 *Egy szent...* [1929]: 3.

A vékony emlékfüzetek különböző alkalmakra száltak: elsőáldozásra és a szentévre,⁴⁵ az imakönyveket pedig az Actio Catholica népszerűsítésére,⁴⁶ valamint családoknak, fiatal leányoknak vagy kisebb-nagyobb gyermekeknek állította össze.⁴⁷ Utóbbiak közé tartozik a rendkívül népszerű, számos kiadást megért (és még ma is forgatott), Györgyi György színes rajzaival illusztrált imádságos képeskönyv, amelyet a harmincas évek közepétől vehettek kézbe a legfiatalabbak.⁴⁸

Természetesen számos további kötet tartozhat a lelkeségi irodalom körébe, ezek egy részéről (például különböző életrajzokról vagy ismeretterjesztő, életvezetési tanácsadókról) a későbbiekben lesz szó.

Világi tudományok, társadalmi kérdések, felső- és felnőttoktatás, ismeretterjesztés

A Szent István Társulat (amely kiadványai mellett az 1887-ben alakult Tudományos és Irodalmi Osztály, majd az első világháború idején ebből létrejött Szent István Tudományos Akadémia⁴⁹ előadásaival is törekedett az egyházi és világi tudományok terjesztésére) számos tudományterület eredményeit tette közzé, legyen szó bölcsészet- vagy természettudományokról. Különböző típusú kiadványaiban – különböző olvasóközönségnek szánva – foglalkozott aktuális (közérdekű) kérdésekkel (legyenek vallási, politikai, társadalmi, szociális vagy közgazdasági jellegűek). Bár e területen nagyrészt férfiak munkáit adták közre, néhány női szerző kötete is ide sorolható. Ezek egy része általában valamilyen módon a neveléshez, (felső)oktatáshoz is kapcsolódik.

„A nőnevelés harmadik nemzedékbeli munkása”, a „feminizmus elkötelezett híve”, polgári iskolai igazgatónő volt Geöcze Sarolta,⁵⁰ akitől több munkát is megjelentetett a társulat. A század elején – csak a Stephaneum Nyomda megjelölésével, kiadó neve

45 *Katholikus vagyok! Emlékfüzet kath. gyermekek első áldozására...* Budapest: Szent István Társulat, [1927]; *Maradj velünk Jézus. Emlékfüzet jó gyermekek első áldozására vagy más lelki ünnepére.* Budapest: Szent István Társulat, [1929]; *A Nagy Király. Első áldozási emlékfüzet.* Budapest: Szent István Társulat, [é.n.]; *Jézus, Veled Élek. Elsőszenáldozási emlék.* Budapest: Szent István Társulat, [1946]; *Gyermek a kereszt alatt. Emlékfüzet a Szentévre...* Budapest: Szent István Társulat, 1933.

46 *Krisztus Király serege. Oktató- és imádságos füzet a «Kat. Akcióról» (Gyermekeknek).* Budapest: Szent István Társulat [1936]; *Katolikus akció. Oktató- és imádságos füzet. A katolikus magyar ifjúság részére.* Budapest: Szent István Társulat [1936]

47 A már korábban említettek mellett lásd még *Családi ájtatosságok. Napi és alkalmi közös imák a katolikus családban.* Budapest: Szent István Társulat, 1933; *Imádság és élet. Imák és tanítások hajadonok számára.* Budapest: Szent István Társulat, 1923; 2. kiad. [1928]; 3. kiad. [1936]; *Te légy Anyám! ... történetek és imádságok gyermekek részére.* Budapest: Szent István Társulat, [1932]; *Jézuska, szeress! Oktatások és napi imák kicsi gyerekeknek, különös tekintettel a korai áldozókra.* Ill. Györgyi György. Budapest: Szent István Társulat [1934]; *Jézusom, itt vagyok! Imaóra elemista gyermekeknek.* Budapest: Szent István Társulat [1932]; [1937].

48 Blaskó Mária Emília: *Imádságos képeskönyvem. Iskolás koron alúli és I-II. osztályos kisgyermek számára,* rajzolta Györgyi György. Budapest: Szent István Társulat, [1936]. Megjelent még (az alcím némi módosításával): [1939]; [1942]; [1945]; [1947]; [1948].

49 2004-től Szent István Akadémia néven működik.

50 Fábri 1996: 154. „Módszertani, nevelésügyi közleményeit elsősorban szaklapokban tette közzé, és természettudományos szakkönyvek fordítójaként is szép sikereket aratott.” Uo.: 155. 1907 és 1916 között a fővárosi II. kerületi Tanítóképző igazgatónője volt. Diós (főszerk.) 1993–2014: Geöcze Sarolta szócikk.

nélkül – látott napvilágot két írása, majd a húszas évek elején a társulat neve alatt két kötete. A *Közgazdaságtan és társadalomtan tanító-, tanítónő- és tanárképző-intézetek számára* már címében is utal rá, hogy felsőoktatási céllal íródott, az egy évvel később megjelent *Szociológia etikai alapon* című művéről pedig az *Olvasóhoz* címzett bevezetésből tudható, hogy a „könyv eredetileg a képző és főiskolai ifjúság számára kézikönyvvül volt szánva”, és később lett „kibővítve afféle szociológiai kistükör”⁵¹ a nagyközönség számára. Trianon után született, és arra a kérdésre kereste a választ, hogy „[v]an-e remény a feltámadásra? – és lehetséges-e a megújulás?”⁵²

Bő másfél évtizeddel később egy értekezést bocsátott ki a nyomdából a társulat, amely az alföldi tanyavilágot mutatta be. Mint szerzője írja, a „hazai tanyavilág közvetlen, helyszíni tanulmányozása nem állt módunkban. Munkánkban elsősorban a kérdéskomplexussal foglalkozó, örvendetesen gyarapodó irodalomra támaszkodunk. Sokat köszönünk azoknak a beszélgetéseknek, eszmecseréknek is, amelyeket az alföldi viszonyokkal ismerős hazai emberekkel folytathattunk. Az életbevágó magyar ügynek akartunk szolgálni, amikor ismételten helyszíni tanulmányokat végeztünk olyan külföldi államokban, amelyek a hazai tanyai viszonyokkal több-kevesebb hasonlóságot mutatnak.”⁵³ A kötet szerzője Etelka főhercegnő, a bevezetését bátyja, Habsburg Ottó írta.⁵⁴ A könyv 1938-ban jelent meg. A szerző nemcsak a tanyakérdéssel és a problémákkal foglalkozott, hanem megoldási javaslatokat is megfogalmazott.⁵⁵ (Érdekes szempont lenne, de jelen tanulmány keretein túlmutat annak elemzése, hogy a szociológiai kérdések vizsgálata hogyan illeszkedett a korszak fő áramlataiba.)⁵⁶

A társadalmi kérdések és problémák mellett más tudományterületekről is hozható példa. Jajczayné Kanyó Erzsébet 1930-as évek végén megjelent kötete a művészet területéhez kapcsolódik (a társulat árjegyzéke a technika és ipar kategóriába sorolja),⁵⁷ és a keleti szőnyeget ismerteti meg a szakmai és érdeklődő közönséggel.⁵⁸

Bár néhány további kötet is említhető lenne a világi tudományokkal foglalkozó résznél, ezekről részben az oktatásnál, részben az ismeretterjesztésnél lesz szó.

51 Geőcze 1922: 4.

52 Geőcze 1922: 3.

53 Etelka főhercegnő 1938: 12.

54 Lásd még N. N. 1937.

55 „Nem elégedtünk meg a különböző kérdések vázolásával, hanem kerestük a megoldás módjait is.” Etelka főhercegnő 1938: 216.

56 Féja Géza írása szerepel a főhercegnő irodalomjegyzékében, Illyés Gyuláé és Szabó Zoltáné nem (aminek talán részben magyarázata lehet, hogy bár a könyv 1938-as dátummal jelent meg, a szerzői előszó alatt az 1937-es dátum szerepel: 1937. Szent István király ünnepén).

57 *A Szent István Társulat könyvei* [1941]: 62.

58 Jajczayné Kanyó Erzsébet Dr.: *A keleti szőnyeg*. Budapest: Szent István Társulat, [1938].

Oktatás – tankönyvek és egyéb oktató célú kiadványok

A társulat kiadói profiljának meghatározó szegmensét jelentették a tankönyvek.⁵⁹ Különböző korosztályú és más-más iskolatípushoz tartozó gyermekek és fiatalok számára készült kiadványok mellett néhány oktatói segéd- és vezérkönyvet is találni a kínálatban. A kötetek közül néhányat női szerzők jegyeznek. Ezek között találunk népiskolai ábécét, polgári és felsőbb leányiskolai osztályok, illetve leánygimnáziumok számára írt különböző tankönyveket és tanítónőképzők, illetve női felső kereskedelmi iskolák számára írt köteteket.⁶⁰ A szerzők szinte mindegyike tanár volt, és világiak éppúgy vannak közöttük, mint apácák. A kötetek témájuk szerint legtöbbször magyar vagy idegen nyelvi tankönyvek, nyelvtanok, olvasókönyvek, de előfordul közöttük háztartási ismeretekre oktató kötetet is.⁶¹ A legtöbb mű egy szerző munkája, de olykor átdolgozásokat is találni köztük, sőt, egy nyelvtant egy egész közösség neve alatt jegyezték. (A társulat néhány női iskola értesítőjét is megjelentette, amelyek olykor szintén az intézmény neve alatt láttak napvilágot.)⁶²

A katolikus népiskolák elsőtől negyedik osztálya számára állította össze *Betűbokréta* című nagysikerű és az 1930-as és 1940-es években számos kiadást megérő illusztrált (új) ábécéjét (illetve olvasókönyvét) Nagy T. Perpetua szerzetesnővér, elemi iskolai, leány középiskolai és tanítónőképzői magyar- és francianyelvtanár.⁶³ A kezdőket segítette a *Tanulj játszva franciául! Gyakorlati segédkönyv kezdők számára* című kiadvány, amelyet egy intézmény, a Nagyvárad Immaculata Intézet jegyez.

Jóval több kiadvány segítette a gyermekek és leányok német nyelvtanulását. Több kiadást értek meg Haugsethné (később Dánielné) Lamács Lujzának (1874-?)⁶⁴ a pol-

59 Lásd például Erdősi 1923: 143–149. és Mészáros 1998. Érdemes megemlíteni, hogy az 1902-ben megalakult Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság két évvel később „jelentette meg első alapjegy-zékét, melyre folyamatosan kerültek fel az újabb könyvcímek.” Pogány 2019: 123. Áttekintve a *Hivatalos Közlöny* tanulmányban hivatkozott 1904. szeptember 1-jei, 20. számát, a könyvjegyzék a Szent István Társulat kiadványai közül közel húsz különböző kötetet ajánl, amelyek közül egy női szerző munkája: Emma néni meséi. Szent-István-Társulat. Lásd *Hivatalos Közlöny* 1904: 371. A kötet pontos címe [Lőcsei Emma]: *Emma néni tíz meséje jó gyermekek számára*. Udvarny Géza eredeti rajzaival. Budapest: Szent István Társulat, 1903.

60 1895-ben nyílt meg Magyarországon a nők számára is az orvosi, gyógyszerési és a bölcsészeti egyetemi fakultás, és egy évvel később, 1896-ban nyitotta meg kapuit az első leánygimnázium. Fábri – Borbíró – Szarka (szerk.) 2006: 85–87.

61 Lamács Lujza *Háztartási és nevelési ismeretek polgári leányiskolák számára* című kötetének hatodik, átdolgozott kiadásából (1926) például a leányok megtanulhatták a jövedelem beosztását, tanácsokat kaphattak a lakás berendezésére, a világításra, fűtésre, a ruházat rendben tartására. A szerző hosszasan foglalkozik az élelmiszerekkel, de kitér a kertészkedésre és a háziállatok tartására is. A könyv végén gyermeknevelési tudnivalókat gyűjtött egybe.

62 Lásd a *Miasszonyunkról* nevezett Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló szegedi római katolikus elemi népiskolai tanítónőképző-intézet értesítőit.

63 A különböző osztályoknak szóló köteteket Márton Lajos, Györgyfi György és Pál György rajzai illusztrálják.

64 „A legújabb időben ismét akadt egy lelkes szószólója a magyarságnak Északon, egy nagyműveltségű budapesti tanítónő: Dánielné Lamács Lujza személyében. A lelkes magyar asszony, midőn 1910-ben a

gári- és felsőbb leányiskola növendékei számára összeállított német tankönyvei, de emellett írt kis német nyelvtant is polgári leányiskolák tanulóinak, és *Tarka-barka miegymás* címmel kisebbeknek szóló, német meséket, történeteket, verseket és tréfiákat tartalmazó kötetet állított össze magyar kísérszöveggel és szójegyzékkel ellátva. Ottó Ilona (1898-?) gimnáziumi tanár hol egyedül, hol Eszterle M. Edit Julianna szerzetesnővérrel és tanárral együtt jelentette meg a leánygimnáziumok különböző osztályainak szóló német nyelvkönyveit.⁶⁵ Szintén e tárgyhoz való tankönyvet állított össze Oswald Karolina (?-?), de ő a tanítónőképzők (és a női felső kereskedelmi iskolák) osztályai számára. A francia és a német mellett latin nyelvkönyveket is jegyeztek nők, így több latin olvasókönyvet Kerényi Károlyné dr. Stamberger Erzsébet (1896–1990) tanár (Incze József tervei nyomán), illetve dr. Dályai Margit (1902-?) (dr. Kováts Gyulával közösen). Érdemes megemlíteni még Kádár Jolán⁶⁶ nevét is, aki a katolikus polgári leányiskolák számára dolgozta át a Prónai Antal szerkesztette magyar olvasókönyvet.

Végezetül meg kell említeni, hogy többen is írtak polgári leányiskolák és líceumok számára háztartási ismeretekről – a már említett Lamács Lujza vagy Csernovics Emília, utóbbi Pogány Jolán (?-?) közreműködésével –, illetve női kézimunkákról szóló könyveket, mint Mohácsy Margit. Sacher Eleonóra (?-?) kötete pedig, amelyet Kovácsy Jolán (1875–1941) dolgozott át és bővített ki, a kézimunka-tanítónők és tanítónőképző-intézetek számára készült a női kézimunka tanításának módszeréről.⁶⁷

Bár több más kategóriában is említhető lenne, talán érdemes itt kitérni az orvos, író és hitoktató Csaba Margit Szent István Társulatnál megjelent, serdülő és nagylányoknak, fiatalasszonyoknak és édesanyáknak szóló köteteire. Útmutatásait, intelmeit és tanácsait személyes hangon, szépprózai eszközökkel és olykor konkrét példákon keresztül fogalmazta meg. Köteteiben számos fontos kérdést érintett a vonzalomtól és házasságtól kezdve a tudatos gyermekvállaláson keresztül a gyermeknevelés kérdéseig. Ahogy a kötetek előszavát jegyző Tóth Tihamér az egyik mű elején megfogalmazta: „Senki hivatottabban megbeszélni nem tudná azokat [a fölvetett problémákat], mint az az író, aki szerencsés harmóniában egyesíti magában az orvos szaktudását,

tanügyi kongresszus alkalmával első ízben beutazta Svédországot, annyira megszerette Észak franciáit, hogy vasszorgalommal tökéletesen megtanulta a svéd nyelvet és elhatározta, hogy Magyarországot szóban és képekben megismerteti a svédekkel. Ezen nemes tervet a jelen tanévben meg is valósította és érdekes előadásait úgy Stockholmban, mint Upszálában előkelő és nagyszámú közönség hallgatta végig.” Löffler 1912: 18–19.

65 Bitter Illés német nyelvkönyve után, olykor Blaskovics Placiddal közösen szerkesztette.

66 További kutatást igényel, hogy vajon Pukánszky Kádár Jolánról (1892–1989) lehet-e szó.

67 Érdemes utalni rá, hogy a korszak „családi nevelésében, leányiskoláiban, az iskolán kívüli női művelődés egyéb színterein (egyletek, női körök) kiemelt feladat volt [...] az anya és feleség szerepére való felkészítés/felkészülés mellett a női otthoni tevékenységek, a háztartási munkák megtanulása.” A 19. század második felében a tanítónőképzők tantervébe is bekerült a kézimunka és a háziipar tanítása, és sokan egyetértettek abban, hogy a leánygimnáziumokban is legyen kötelező a házimunkára oktatás (bár „a kézimunka-oktatás nem volt valamennyi hazai lányiskolában kötelező”). A témára vonatkozóan lásd Kéri 2018 (idézett részek: 507 és 513).

a nagy leányokkal állandóan foglalkozó idősebb testvér tapasztalatát és egy mélyen vallásos világnézet megnyugtató és eligazító kiegyensúlyozottságát. Csak így jöhetett létre ez a könyv, mely amellet, hogy ízig-vérig modern, minden sorában érdekes és figyelmet lekötő, emellett minden betűje fölött ott sugárzik a krisztusi erkölcsan eligazító világossága.⁶⁸ (A szerzőtől – nevelő-oktató-ismeretterjesztő kötetei mellett – egy imakönyvet is kiadott a társulat, illetve ő jegyez egy Weszprémi Istvánról szóló művet is, bár utóbbinak csak a Stephaneum Nyomda szerepel a címlapján, a kiadó nem.)

Szintén jogosan kerülhetne akár a lelkiségi, akár az ifjúsági irodalom, akár az ismeretterjesztő művek közé Gerely Józsa Jolán több kötete, amelyek közül azonban egyet mindenképpen érdemes ide sorolni és itt említeni. A *mai leányok útja* című könyv második kiadásának bevezetőjében Tóth Tihamér úgy fogalmazott, hogy e mű volt az első kötet, amely felvetette és megválaszolta a fiatal leányok serdülőkori problémáit, kérdéseit. „Azóta Gerely Jolánon kívül dr. Csaba Margit és Stadler Frida nagy értéket jelentő könyvei is gyarapították a korszerű nőképzés fegyvertárát és maga Gerely is ezen az első köteten kívül még öt újabb könyvben vezeti azóta leányolvasóit a modern kor által elébük állított kérdések tömkelegében.”⁶⁹ Az idézetben említett Stadler Frida művei is joggal szerepelhetnének az ifjúsági, a lelkiségi vagy akár az ismeretterjesztő irodalom között.⁷⁰ Van kötete, amely életvezetési útmutatóként is jellemezhető, mint például az 1940-es évek közepén megjelent, az egyedül leélt életről szóló könyve (*A magányos gyümölcsfa*), amelyet az alábbi mondattal kezd a szerző: „... és aztán egy napon – úgyszólván minden előzmény nélkül – hirtelen ráébredsz, hogy nem mentél férjhez és most már nem is fogsz férjhez menni. [...] Valami elmúlt és nem jön vissza többé sohasem. Azon a napon ne vizsgálj kétségbeesetten az első ráncokat az arcodon, ne téptesd [!] restelkedve az első fehér szálakat a fejedben. Azon a napon ne borulj sírva az asztalra és ne okolj, ne vádolj senkit keserű szívvel és keserű szóval. [...] Mert tudd meg: *nincsenek véletlenek és nincsenek véglegesen elrontott életek.* [...] Azon a napon tedd félre a miérteket. Hűvös fejjel és meleg szívvel rendezd el a multat, bízó lélekkel és munkás kézzel kezd[d] el: építeni a jövőt.”⁷¹

Gyermek- és ifjúsági irodalom

Könnyen érthető, hogy sok női szerző írt gyermek- és ifjúsági könyveket (és az sem meglepő, hogy több óvónőt és tanárt is találni közöttük).

68 Tóth 1940 [1934]: 5. A könyv első kiadása nem, a későbbiek azonban már a társulat gondozásában jelentek meg.

69 Tóth [1939]: 3.

70 A lelkiségi könyvek közé sorolható például a rózsafüzérről és megfelelő olvasásáról, imádkozásáról szóló *Újrafoglalt régi gyöngyök* című kötet (Budapest: Szent István Társulat, [1940]; 2. kiad. [1943]). „«Magános erdei sétán át, fogorvos előszobájában, hosszú villamos úton, betegágynál átvirrasztott éjszakán keresztül, egyhangú foltozgatás közben olyan szépen, csendesesen Isten felé barangoltat az öregszemű olvasó... De helyesen kell végezni az olvasót.» Ez a könyv azt akarja megmutatni, hogy milyen könnyű az olvasót jól mondani, az olvasó útján elmélkedni.” *A Szent István Társulat könyvei* [1941]: 23.

71 Stadler [1944]: 3–4.

A 20. század elején adott ki egy mesekönyvet a társulat a nevelőnőként dolgozó és Lőcsei Emma írói néven alkotó Seltenreich Emmától (1851–1918). A későbbi évekből említhető Linterné Fittler Vilma, akinek több gyermekkönyve is megjelent a társulatnál. Ezek közül volt, amelyet egyedül írt, kettőt Jászayné Holczer Magdával közösen jegyzett (ezek egyikét Jászayné leánya, Gabriella illusztrációi díszítették), egy pedig az „óvónéni meséi”, Héjj Erzsébet feljegyzései után készült, Komáromi Kacz Rózsi rajzaival.⁷² Az előbbiekhöz hasonlóan szintén óvónő volt Lakatos Emília (1906–1986), aki *Bábszínház* címmel állított össze rövid jeleneteket tartalmazó kötetet.⁷³ Az 1930-as és 1940-es években adott ki meséket a társulatnál Baráth Kata (1926–?), Bodorné Czeke Vilma (1898–1990), Klindáné Merényi Margit (1877–1947), Perédi Adél (?–?), Szluha Lili (?–?), Tobisch Irén (?–?) és Vajda Marietta (?–?), de itt említhető Pongrácz Irén (1895–1979) grófnő *Klárka hercegnő kalandjai* című (mese)könyve, valamint H. Boros Vilma (1899–?) gyermekeknek szóló, Parszifál történetét bemutató kötete is.⁷⁴ A legkisebbeknek szóló kiadványokban nemcsak meséket, hanem mondókákat, alkalmi verseket is találhattak az olvasók.

Stelly Gizella (?–?) *Mit játszunk, gyerekek?* című könyve – a címe ellenére – nem a gyermekeknek, hanem a felnőtteknek szól, számtalan játékot bemutatva: „E könyvben nagyrészt azokat a játékokat, foglalkozásokat állítottam össze, a gyermek korának megfelelően, amelyekkel a hivatásos kisednevelő igyekszik előmozdítani a gyermek harmonikus testi-lelki fejlődését, de csak olyanokat szemeltem ki, amelyeket a szülő is nehézség nélkül alkalmazhat, utánozhat. Minden egyes játék, foglalkozás, amelyről szólok, meghatározott célt szolgál: a test erősítését, a kezek ügyesítését, az érzékszervek fejlesztését, a lélek nemesítését.”⁷⁵

Több ifjúsági szerző különböző korosztályokat is megszólított. A már többször említett Blaskó Mária például a gyermekeknek szánt szövegein túl számos ifjúsági regényt is jegyzett,⁷⁶ csakúgy, mint Kosáryné Réz Lola is, aki *Földrepottyant két ma-*

72 Dr. Linterné Fittler Vilma, Jászayné Holczer Magda: *Magyar fészkek fiókái*. Budapest: Szent István Társulat [1932]; Linterné Fittler Vilma: *Mese. Mesék, versek, képek vidám gyerek népnek*. Az „óvónéni meséi” Héjj Erzsébet feljegyzései után készültek [néhány történet címe alatt zárójelben szerepel, hogy „Óvónéni meséiből”]. Komáromi Kacz Rózsi rajzaival. Budapest: Szent István Társulat [1941]; Linterné Fittler Vilma, Jászayné Holczer Magda: *Mesevonal. Körutazás meseszárnyon híres szép Magyarországon*. Jászay Gabriella rajzaival. Budapest: Szent István Társulat, [1945].

73 A társulatnál a könyv harmadik kiadása jelent meg 1947-ben (a két előzőt más adta ki). A kötet elején *A bábjátékról* címmel rövid áttekintés olvasható a bábjáték történetéről és típusairól, a kötet végén pedig rövid szöveg (*Hogyan játszunk [!] bábszínházat*) az előadásokról tanácsokkal, javaslatokkal, a szerző saját korábbi tapasztalataival a játékról, a gyermekek bevonásáról, a színpadról, a bábuk mozgásáról, a díszletről, a kellékekről, a közönségről. A kötetet néhány dal zárja kottával. Lakatos [1947]: 3–5; 108–113. A szerző a „bábjátékkal id. Kemény Henrik népligeti műsorain ismerkedett meg. 1937-től maga is játszott óvodásoknak. 1938-ban a Magyar Rádió sorozatban közvetítette nyilvános műsorait, amelyek a pedagógusok körében lettek népszerűek.” Székely (főszerk.) 1994: Lakatos Emília szócikk.

74 Az árjegyzékekben néhány bizományban árusított, nem saját kiadású (női szerzős) könyv is szerepel.

75 Stelly [1940?]: 3.

76 Az író nő munkásságáról lásd Frauhammer Krisztina *A gyerekirodalom születése és a nők (1840–1918)* című konferencián 2023 őszén elhangzott, *Blaskó Mária a láthatatlan író, a katolikus regényírás úttörője* című előadását, amelynek írott változata 2025-ben jelenik meg.

nócska című „sorozata” mellett⁷⁷ fiatal leányoknak is írt könyvet.⁷⁸ S. Bokor Malvin színdarabokat, történelmi regényeket és regényes életrajzot is írt a fiatal olvasók számára, csakúgy, mint a két Büttner nővér is több írást szánt a serdülőknek, és Bérczes Istvánné Csűrös Emília is őket szólította meg regényeivel, amelyek között folytatásos történetet is találunk.⁷⁹ Itt említhető még Török Mihály Miklósné Kovács Hermin tanítónő, valamint Fehérváry Margit is. A társulat könyvajánlói és árjegyzékei az ifjúságnak ajánlották Rubenescu Augustza (?-?) *Krisztus-legendák* című kötetét éppúgy, mint Schmidtmayr Mária fordításban megjelenő, szent életű gyermekek életrajzait tartalmazó kötetét, vagy Relkovics Néda (?-?) „igaz meséit”.

Szintén a 20. század negyedik-ötödik évtizedében jelent meg ifjúsági regénye Nagy Médának, Nagykárolyi Etelkának (?-?), Pálosy Évának, Palkovich Károlyné Szili Leontinnak (1901-1987) és Szimon Istvánnénak (Csűrös Emíliához hasonlóan több regényének is ugyanaz a főszereplője), de említhető ekkoriban a társulatnál a kevesebb (vagy csak egy) fiataloknak szánt művel jelentkező Zimányiné Mérey Margit (1895-?), Závodszy-Tábori Piroska, Baánné Seratoris Ilona (?-?), Fehérváry Margit (?-?), L. Magyary Judit (?-?), a Laczkó Márta néven író Lineberger Márta (1901-?), Somfay Margit (1892-1965) és Szmrecsányi Mária (?-?) is, a megelőző évtizedekből pedig Tutsek Anna, Pálffy Pálné és Báthory Nándorné.

Míg a gyermekmesék között manócskákról és kiskutyákról szólókat éppúgy találtak az olvasók, mint országismertető rövid történeteket,⁸⁰ az idősebbeknek szánt regények intézeti életről, szerelemről, hivatásról és elhivatottságról szólnak (legyen szó az anyai, az orvosi vagy a szerzetesi hivatásról),⁸¹ de vannak köztük életrajzok és különböző korszakokban játszódó, történelmi témájú írások is. (Történeteik nemcsak a megelőző évszázadokban játszódnak, hanem olykor a közelmúlt történelmi eseményeiről is szólnak: a világháborúról, a Tanácsköztársaságról vagy Trianonról.)⁸²

77 Lásd 116. lábjegyzet.

78 Bár nem kizárólag a fiataloknak szánta műveit. „Első sikereinek nagy tökéjét a szakadatlan írói (kenyérkereső) tevékenység azonban lassacskán felmorzsolta, s ma már csak mint ifjúsági és leányregények szerzője él a köztudatban.” Fábri 1996: 193.

79 *Kalotay Margit (erdélyi történet)*. Ill. Györgyi György. Budapest: Szent István Társulat [1940 körül]; *Kalotay Margit esküvője*. Ill. Györgyi György. Budapest: Szent István Társulat, [1941]; *Kalotay Margit néni*. Budapest: Szent István Társulat [1945].

80 Lintnerné Fittler Vilma és Jászayné Holczer Magda *Mesevonal* című kötete, amelynek alcíme is jól jelzi a tartalmát (más-más városban játszódó kis epizódokat foglal magában) és célkitűzését: *Körutazás meseszárnyon híres szép Magyarországon*.

81 Utóbbira jó példa Palágyi Natália *Ha szólít a hang...* című regénye (Budapest: Szent István Társulat, [1947]).

82 Blaskó Mária: *Új Magyarország. Ifjúsági regény az 1914-es világháború korából*. Budapest: Szent István Társulat [1916]; Niamessyné Manasz Margit (1877-1947): *Kislányok a nagy viharban*. Budapest: Szent István Társulat [1937]; Blaskó Mária: *Magyar Misi kalandjai a vörös világban*. Ill. Mühlbeck Károly. Budapest: Szent István Társulat, [1920]; Blaskó Mária: *Nem, nem – soha! Ifjúsági regény*. Budapest: Szent István Társulat, 1921.

Emellett hazafias népszínművet⁸³ és iskolai ünnepségekhez használható „ünnepélyanyagokat” is találhattak a fiatal olvasók. Az ifjúsági regényeknél az árjegyzékek olykor külön a fiúknak és külön a leányoknak is ajánlanak különböző témájú olvasmányokat.

Szépirodalom

A női szerzős kiadványok meghatározó részét adják a szépirodalmi alkotások, legyen szó hazai vagy külföldi szerzőkről. Bár verseskötetet és színjátékokat is jelentetett meg a társulat, a legtöbb női szépirodalmi alkotás regény és elbeszélés volt. Néhány ezek közül a társulat által indított sorozatok keretében látott napvilágot, amelyek egyike *Családi Regénytár* címen mintegy száz különböző (külföldi és hazai szerzős) művet foglalt magában 1900 és 1917 között. A sorozat „azt a nehéz, de szintoly fontos föladatot tüzi maga elé, hogy olyan magyar regényirodalmat létesítsen, mely nem állítja az olvasót az elé a kínos választás elé, hogy válaszson egyfelől vallásának igazságai s az erkölcs parancsai, másfelől a regény olvasása közt; mely nem akarja elhíttetni azt, hogy a művészet a vallás és erkölcs elvein túl fekvő valami; de még azt sem, hogy a regényírónak szabad a könyvéből szószerket csinálnia a katolikus vallás ellen, de sohasem a katolikus vallás mellett; szabad hirdetnie, hogy az emberi élet egyetlen rugója a testi önfentartás és a faj fentartása [!], de nem szabad hirdetnie, hogy vannak ezeken kívül egyéb rugói is.” Ezzel a sorozattal a Szent István Társulat „olyan regényirodalmat akart teremteni, mely nem léha vagy gonosz, hanem a mely méltó a magyar nemzethez, s méltó arra, hogy az irodalomtörténet majdan foglalkozzék vele.”⁸⁴ Ebben a sorozatban jelentek meg egyebek mellett báró Ferdinande Brackel, Maria Anna von Buol-Berenberg, Minna Canth, Pauline Marie Armande Aglaé Craven, Enrica Handel-Mazzetti, Jeanne Mairet, Marie Montal, valamint G. Büttner Júlia, Csapodi Istvánné Allaga Vilma, M. Hrabovszky Júlia (1858–1946), Vécseyné (Vécsei Jánosné) Jankovich Lujza (1864–?) és a csak 'X... grófnő' néven említett szerző elbeszélései, illetve regényei.

Számos további önálló mű látott napvilágot a korábban már említett íróknak tollából, amelyek közül a teljesség igénye nélkül említhető a külföldieknél az irodalmi Nobel-díjas Selma Lagerlöf *Krisztus-legendák* című kötete és Ida Friederika Coudenhove Ward Máriáról szól regényes életrajza (*Egy hősi élet hősi legendája*). Bár témája szerint az utóbbi akár a lelkiségi irodalomhoz, akár a vegyes tematikán belül az életrajzokhoz is sorolható lenne, maga a szerző is utal rá utószavában, hogy könyve „nem életrajz, a szó megszokott értelmében”. A szerző nem jutott hozzá a forrásokhoz, hanem az

83 Lászlóné Janda Ilma (?-?): *Magyar szívek honszerelme, hazafias népszínmű az ifjúság számára*. Budapest: Szent István Társulat, 1909 (Népiratkák 270.).

84 Notter 1904: 237. hivatkozva Mészáros 1998: 114. (A két idézet a Notter-kötetből való.)

eddig megjelent életrajzokat használta, valamint „az alapítónőnek az Angolkisasszonyok zárdáiban nagyon megbecsült mondásait és életszabályait”. Mint fogalmazott, „színes étellel próbálta [...] kitölteni a puszta tények csupasz vázát”.⁸⁵

Bár a hazai szerzőknél is a prózairók művei vannak többségben, találni köztük drámai költeményt, mint Dehény Mária Alacoque iskolanővér, érseki tanítóképzői tanár Szent Katalinról írt és „a Miasszonyunkról nevezett kalocsai szegény iskolanővérek rendfőnöknőjének [...] 50 éves szerzetesi jubileuma alkalmával” ajánlott művét,⁸⁶ valamint színdarabokat és versesköteteket is.⁸⁷ Míg előbbieik közül említhetők Győrffy Erzsébetnek (?-?) a *Népiratkák* sorozatban napvilágot látott jelenetei, utóbbiak szerzői közül Erdős Renée (*Aranyveder*) és Walthier Eliz (?-?) (*Zsoltáros élet*) nevét érdemes megemlíteni.⁸⁸ Erdős (1897-ig Ehrental) Renée (1879-1956) izraelita családban született és 1909-ben katolizált. Korábbi költeményei egészen más hangnemben íródtak, amire a Szent István Társulatnál 1910-ben megjelent kötete kritikusan különböző módon utaltak is. Aegrotus álnév alatt dr. Szilágyi Géza utalt vissza a költő korábbi műveire: „Ha valaki akkoriban megkoczkáztatja azt a föltevést, hogy Erdős Renéének, a legpogányabb gyönyörök izzószavu dalnokának a Szent István-Társulat kiadásában jelenik meg valaha verses imádságos könyve (*Aranyveder*), azt talán maga a költőnő kaczagja ki legjobban. De azóta Erdős Renée lelkében kialudt az öröm tüze és csak hamu szürkéllik ott, a hol lobogó lángok pompáztak. Azóta a költőnő megjárta a legnagyobb szenvedések utját és a büszke Apollótól eljutott a szelid Názarétiig. Egykor ujjongó pogány volt, a ki daczosan belevágta fogát az Élet emlőjébe. Most lemondó keresztény, a ki mérhetetlen áhitattal csókolja az Ur Jézus testének örökkön vérző sebeit.”⁸⁹ A társulat kiadásában megjelenő *Katholikus Szemle* recenziója, a piarista szerzetes irodalomtörténész Prónai Antal éppen ellenkezőleg, nem időzött a szerző korábbi alkotásainál: „A könyv keletkezésének szenzációs körülményeiről, amelyeket a napi sajtó szívesen kiszínez, mi nem sokat akarunk beszélni. Erdős Renée e könyve megtagadása eddigi írásainak, a multnak s első lépése egy sokat ígérő jövő felé: minket e könyv olvasásakor sokkal jobban érdekel a jövő, mint a megtagadott mult.”⁹⁰

A hazai prózairók közül – a már említettek mellett – mindenképpen itt kell szólni Dénes (Deutsch) Gizella író-, újságíróról, akinek számos (többek között történelmi, életrajzi) regénye jelent meg a társulat gondozásában, és aki joggal kerülhetne az if-

85 Coudenhove [1938]: [241.]

86 Dehény [1928].

87 „A 20-as évek elejétől addig soha nem látott érdeklődéssel, az életértelmezés erős igényével fordult a közönség az elbeszélő irodalom felé. A korszak vezető műfaja a regény lett. [...] A regény- és novellairódom előretörése mellett a magyar irodalom hagyományos erőssége, a lírai költészet is megőrizte állásait.” Fábri 1996: 192, 194.

88 Utóbbit a leánya visszaemlékezése szerint „Babits Mihály egyik írásában a jövő költő reménységének nevezte”. Pluzsik 2020.

89 Aegrotus 1910: 12.

90 Prónai 1910: 683.

júsági írók közé is, hiszen írt a fiatal generációnak is.⁹¹ Thurzó Gábor elevenítette fel nekrológiájában a korábbi társulati alelnök jellemzését az írónőről, amikor ő segédszerkesztőként a Szent István Társulat kiadásában megjelenő *Élet*⁹² munkatársa volt és még nem ismerte a szerzőt. „És megtudtam, vagy tíz évvel azelőtt két regény-kéziratot hozott a posta, valahonnan a Mecsek aljáról, a Szent István Társulathoz. Az egyiknek »A fehér torony« volt a címe. Mindkét regény tetszett. Mindkét regény más volt, mint az akkori »fehér irodalom«. Elfogadták, kiadták. Megpróbálom idézni Erdősi Károlyt, aki számomra éppoly emberi példakép volt, mint Dénes Gizellának falusi pap-nagybátyja. – Kérlek – mesélte –, megjelent itten egy nyakigláb, szeles fiatal lány, dióbarna, frufrus, és én elcsodálkoztam: hol tanult ez írni? Mert egy mecsekaljai paplakban mégsem lehet. De tudott, és nagyon igazat írt. Én ismertem jól azt a tájat, a Baranya-szögöt, tehát ellenőrizhettem: igazat ír-e. És jól írta!” Majd már maga Thurzó teszi hozzá: „Dénes Gizella író, mesterségbeli, egy alig ismert világot közvetít, úgy katolikus, vagyis egyetemes, hogy sorain a tömjén szaga nem érződik.”⁹³ A visszaemlékező idézet azt is mutatja, hogy a szerzők olykor a társulat által kiadott folyóiratokban is publikáltak.

Több női szerzőtől csak egy (vagy pár) kötetet adott ki a társulat. A teljesség igénye nélkül érdemes kiemelni közülük az ifjúsági köteteknél már említett Rubenescu Augusztát, akinek *Krisztus-legendák* című műve számos kiadást megért a század első felében. A hatodik kötet kiadói előszavában a következők olvashatók a legendák születéséről:⁹⁴ „A legenda az evangéliumi történet színes, csillogó ünnepi ruhája. A kegyelet szötte, szötte történetből és képzeletből, valóságból és rajongásból. Bántja őt az evangéliumi elbeszélés szűkszavúsága, amely olyan, mint volt a Megváltó ruhája: szerény, egyszövésű köntös. Fogja tehát e köntöst és kihímezi a lelkes szeretet, a bensőséges odaadás és őszinte együttérzés arany- és ezüstszálaival. A legenda tehát történetre támaszkodik, de nem mindenben történet.”⁹⁵ Szintén kevesebb számú kötetet jegyez a társulathoz Hallósy Márta,⁹⁶ (ifj. Goszthony Mihályné) Harsányi Gréte (1897–1973), Pokorny Margit (?–?) és báró Orczy Emma is (akinek regényeit Pogány Kázmér ültette át magyar nyelvre).

Már volt szó róla, hogy a társulat több könyvsorozatot is indított. Több műfajhoz is kapcsolódik a ponyvairodalom ellensúlyozására létrehozott *Népiratkák*, amelyből 1886 és 1919 között több mint háromszáz látott napvilágot. A kis alakú és olcsó füzetek a legkülönbözőbb témában kínáltak olvasnivalót a célközönségnek, elsősorban a parasztságnak. Van közöttük szórakoztató irodalom, elbeszélés, színmű, erkölcsnevelő és oktató példa, történelmi életrajz, szentek élettörténetét bemutató írás, aktu-

91 N. n. 1975.

92 A folyóirat kiadását 1934-ben vette át a társulat.

93 Thurzó 1976: 136.

94 Érdemes utalni rá, hogy Selma Lagerlöf könyvének is ugyanez a címe.

95 A Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatala [1931]: 3.

96 Tesar Konstantinné Hallósy Márta (1897–?).

ális közérdekű kérdésekről szóló és hasznos tanácsokat tartalmazó füzet egyaránt.⁹⁷ Egy részük név nélkül jelent meg, a legtöbbjüket pedig férfi szerző jegyezte, alig két százalékukat írta nő. Utóbbiak egy része a szépirodalom, másik része az ismeretterjesztés körébe sorolható (egy pedig a gyermek- és ifjúsági irodalom között is helyet kaphatna). Az összesen hét, női szerző által jegyzett népiratka között találni hazafias népszínművet (Lászlóné Janda Ilma fiataloknak szánt írását), karácsonyi és farsangi színdarabokat, színjátékot (Győrffy Erzsébet és Bokor Malvin munkáit).⁹⁸ Rajtuk kívül Büttner Lina, Szekeres Margit (1875-?) és a már említett Báthoryné írt a sorozatba.

Vegyes kiadványok

Az e kategóriába sorolt kiadványok közül jó néhány joggal kerülhetne valamelyik korábban már tárgyalt csoportba is, néhány tekintetben azonban mégis eltérnek más, hasonló témájú, ott említett kötetektől.

Az életrajzok és visszaemlékezések közül mindenképpen itt említhető a *Szentek országa* című sorozat két kötete: Reiner Irma (1878-?) *Szent Ottó bambergi püspök, Pommeránia [!] apostola* és Samassa Désy Annie⁹⁹ *Barat Szent Magdolna Zsófiának a Szent-Sziv szerzetesrend alapítónőjének élete*, és itt említendő néhány szerzetesnővérről szóló életírás is. Így Ley Etelka szerzetes fiatal leányoknak szóló kötete Berecz Skolasztika Szent Benedek leányai alapítójának életéről, és az *Élet a napfényben. Fink Mária Bonaventura szegény iskolanővér életrajza* című könyv, amelyet a „Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Rendjének egyik tagja” írt, és amelyet német eredetiből fordított magyarra Czike Gáborné Lovich Ilona (1897-1973) polgári iskolai tanár. Szintén itt érdemes utalni Sztáray Irma grófnő (1864-1940), Erzsébet királyné udvarhölgye több kiadást megért visszaemlékezésére is, amelyet a királyné tragikus és erőszakos halála után bő egy évtizeddel adott ki a társulat.¹⁰⁰ Bár talán jobban illene a szépirodalom fejezetbe, mégis idesoroltam Gömbösné Galamb Margit (1871-1913) *Levelek hullása* címmel, már a halála után megjelent kötetét, amelyben Bársony István rövid emlékező sorai és Ujfalussy Amadil búcsúzó szavai foglalják keretbe a szerző rövid írásait és elmélkedéseit.¹⁰¹

97 A közönség – a teljesség igénye nélkül említve – olvashatott a pálinka, a vadházasság és a hazugság veszedelméről, a baromfi-, nyúl-, sertés-, marha- és selyemhernyó-tenyésztésről, a mű- és istállótrágyáról, a méhészkedésről, a filoxéráról, a futóhomokról, a koleráról, valamint a polgári köteleességekről, az új pénznemről és a háziiparról. Találhatott füzetet a nemzetiségekről, a keresztényszocializmusról, a nazarénusokról, a szocialistákról („czuczulistákról”), az amerikai kivándorlásról és különböző történelmi tárgyú témákról is.

98 Bokor Malvin két népiratkát is jegyzett, az egyiket álnéven jelentette meg, Győrffy Erzsébet munkája pedig a fiatalok számára (is) íródott: *Karácsonyi Történet. Karácsonyi és farsangi színdarabok. Ifjúsági egyesületek, kath. körök és kath. iskolák használatára*. Budapest: Szent István Társulat, 1912 (Népiratkák 281.)

99 Samassa Adolfné Désy Anna (1868-1929).

100 Első kiadása Sztáray Irma grófnő: *Erzsébet királyné kíséretében*. Budapest: Szent István Társulat, 1909.

101 „Ebben a könyvben benne vannak a látásai s a megértései; sugaras lelkén átszűrődő gondolatai; - benne van Ő maga. [...] A fehér galamb elröppent tőlünk és immár az emlékezetét mindaz, ami belőle földi volt. De a «Levelek hullásában» itt szálldos lelkünk körül az Ő égi lényé.” Bársony [1914]: 4.

Az előzőeknél talán még nehezebben egyértelműsíthető kategória az ismeretterjesztő kiadványoké, hiszen jó néhány kötet a tartalma miatt kapcsolódhat a vallási vagy oktató kötetekhez, más művek formája és stílusa pedig olykor a szépirodalmi és ifjúsági kiadványokkal rokoníthatja őket. Mégis ide érdemes sorolni Csitáry Bélánénak¹⁰² a *Keresztény Kiskönyvtár* vallásos népnevelő füzetsorozatban megjelent, *Szent István ünnepe hajdan és ma* című kötetét, valamint Báthory Nándorné *Hogyan szerzett házat és földet Haladi Árva János?* című, oktató célzatú elbeszélését is. Utóbbiban a szerző szépírói eszközökkel fogalmaz meg hasznos tanácsokat (és nemegyszer beszélő nevekkel ruházza fel szereplőit: a tanácsokat megfogadó és híven követő fiatalember 'Haladi' névre hallgat, míg a vele szembenálló házaspár a 'Maradi' vezetéknevet kapta). A fiatal falusi plébános és húga oktató és nevelő célzatú kezdeményezései az olvasók számára is hasznos példaként szolgálhattak. Egy fiatal házaspárt segítő tanácsaik a házépítésre, a tetőfedésre, az árnyékszék tisztán tartására éppúgy vonatkoztak, mint különböző kertészeti, étkezési, tisztálkodási és gyermeknevelési kérdésekre. Olykor – főként a házra vonatkozó problémáknál – a szerző (és a kiadó) rajzokkal, ábrákkal és lábjegyzetben hozzáértő szakértő szakszerű magyarázatával is ellátta a kötetet.¹⁰³ Hasonló módszerrel élt a *Népiratkák* sorozatban megjelent *Két anyáról* című elbeszélésben is, amelyben egy nővérpár különböző természetét és a háziasszonyi és anyai szerephez és feladatokhoz való eltérő hozzáállását mutatja be, miközben a falusi babonáságot és a tudománnyal (például az orvossal vagy a tanítónő gyermekvédelmi tanácsaival) szembeni elzárkózást is elmarasztalja.¹⁰⁴

A városismertetések közé sorolható gróf La Rosée Erzsébet (?-?) Budapest katolikus templomait bemutató, fényképekkel illusztrált kötete. A vegyes kiadványok között említhető még Triebnigg Viktorné Ankerstoki Stokinger Ella (?-?) szakácskönyve is a 20. század elejéről, valamint egy leányoknak szóló illemszabály-gyűjtemény, amelyet a Salvator Nővérek közreműködésével állított össze dr. Tihanyi Tibor piarista tanár.¹⁰⁵

ÁLNEVEK

Bár csak néhány szerzőt érint, röviden érdemes megemlíteni, hogy páran írói néven vagy álnéven (is) írtak. A külföldiek közül példaként említhető a France Adine írói néven alkotó Cécile van Dromme, a hazaiak közül pedig a szülővárosa nevét felvett Lócsei (azaz Seltenreich) Emma. Álnévet használt Bokor Malvin, amikor Asteroid néven adta közre egyik népiratkáját, illetve X. grófnő munkájaként jelent meg a századfordulón az *Eszter* című kétkötetes irányregény. Lineberger Márta Laczkó Márta

102 Csitári Csitáry Béláné ecsegi és sajóalgóci Galgóczy Ilona (1867-?).

103 Például a tűzbiztos szalmafödél készítéséről Végh Gyula fővárosi műszaki tanácsos leírása olvasható (27-28. oldal) és rajzok láthatók a szalmafödélről (25. oldal), a tőzeg- vagy homok-árnyékszékekről (31. oldal) és a főzőláda használatáról (49. oldal).

104 Özv. Báthory Nándorné: *Két anyáról*. Budapest: Szent István Társulat, [1918] (*Népiratkák* 322.)

105 *Helyesen és Szépen. Rövid szabályok az illemtanból leányok számára*. A Salvator Nővérek közreműködésével összeállította Tihanyi Tibor Dr. piarista tanár. Budapest: Szent István Társulat, 1940.

néven publikált a társulatnál, Blaskó Mária és Lócsei Emma pedig olykor Mária néniként és Emma néniként szerepelt a címlapon.

Két különlegesebb álnévhasználatra is van példa. Az egyik a Nagyfejeő Gabriella női álnevet választó Szeghy Ernő karmelita szerzetes és teológiai tanára, a másik pedig a férfi álnéven, Balásházy Péterként író Májay Dezsőné Evva Sári írónőé.¹⁰⁶

FORDÍTÓK

A női szerzők idegen nyelvű szövegeinek magyar átültetői között többségében férfiakat találni. Számos fordítás Pogány Kázmér munkája, de említhető még Rada István, valamint Ijjas Antal, Lendvai István, Sziklay János és Velösy Elek vagy a korábban már szóba került Dombi Márk cisztercita pap és Thurzó Gábor neve is. Gubicza István pedig nem egyszerűen lefordította, hanem átdolgozta a francia Flavigny grófnő által szerkesztett gyűjteményes kötetet. Nem egyetlen fordító, hanem „az esztergomi papnövendékek magyar egyházirodalmi iskolája” munkája az angol írónő, Lady Fullerton Georgina [!] *Laurencia* című elbeszélésének magyar nyelvre ültetése, amely egyben arra is jó példa, hogy olykor nem az eredeti nyelvből készült a magyar nyelvű változat (ez esetben dr. Hurter Frigyes német fordítása után).¹⁰⁷

Több női szerző nemcsak önálló munkával jelentkezett, hanem műfordítóként is működött, így például Csapodi Istvánné Allaga Vilma, Szekeres Margit, Gerely Józsa Jolán,¹⁰⁸ Szentirmai Elekné Reiner Irma és Márai Sándor nagynénje, M. Hrabovszky Júlia, míg elsősorban fordításaival volt jelen a társulatnál Bányai K. Mária (?-?), Evva Margit, Husztiné Révhegyi Rózsa (?-?), Szemerjay Kovács Dénesné Szilassy Flóra (?-?) és gróf Zichy Nándorné.¹⁰⁹

ILLUSZTRÁCIÓK

A Szent István Társulat kiadványait sokszor a borítóképen túl is gazdagították különböző típusú illusztrációk. A díszalbumok mellett elsősorban a gyermek- és ifjúsági könyveket, valamint egy-egy szépirodalmi kötetet érdemes kiemelni (bár természet-

¹⁰⁶ Életrajzi adataira lásd: <http://www.somogyitemetkezes.hu/elodeink/nev-szerinti-lista/48>, letöltés ideje: 2024. szeptember 9.

¹⁰⁷ Lady Fullerton Georgina [!]: *Laurencia. Elbeszélés a japán életből*. Fordította dr. Hurter Frigyes németje után az esztergomi papnövendékek magyar egyházirodalmi iskolája. Budapest: Szent István Társulat, 1892.

¹⁰⁸ „Az 1910/20-as években főként fordított és 1930–44 között katolikus szellemű leányregényeket és leányoknak szóló pedagógiai-önnevelési témájú könyveket írt. E témakörökben az egyik legnépszerűbb – s a korabeli katolikus leánynevelés szakemberei által elismert és ösztönzött – hazai írónő volt.” Lendvai-Lintner 2010: 25.

¹⁰⁹ P. Tesnière: *Az Örvendetes Rózsafüzér Titkainak Magyarázata. Az Oltáriszentség imádása céljából*. Ford.: néhai gr. Zichy Nándorné. Budapest: Szent István Társulat, 1914. Az életrajzi adatok: Gróf Zichy Nándorné született Zichy Livia (1839-1913).

sen az imakönyvek, emlékalbumok, képes folyóiratok és tankönyvek esetében is több gazdagon illusztrált kiadványt találni).

A művészek között a korban népszerű alkotók mellett számos ma is ismert és elismert nevet találunk. Többen rendszeresen illusztrálták a Szent István Társulat kiadványait, nemegyszer ugyanazon szerzőét. A teljesség igénye nélkül és kizárólag a női szerzők 1950 előtt megjelent műveire vonatkozóan mindenekelőtt Györgyi György és Márton Lajos nevét kell kiemelni, de érdemes említeni Janovits Istvánt és K. Sávely Dezsőt is. Mellettük Andor Loránd, D. Szabó István, id. Éber Sándor, Fery Antal, Horn Antal, Konecsni György, Makkos-Hetyey Pál, Mühlbeck Károly, Pál György, Szemes István, Szür-Szabó József, Udvary Géza és Vezényi Elemér munkáit is megtalálhatták az olvasók a kötetekben.

Az évtizedek során több női alkotó illusztrációval gazdagított kiadvány is feltűnt a kínálatban. Vannak, akiknek csak egy, és vannak, akiknek több művet is díszítenek a munkái. A legtöbben önállóan illusztrálták az adott kötetet, de arra is van példa, hogy valaki a férjével együtt dolgozott. Bár jelen tanulmányban szinte kizárólag a női szerzős művekről van szó, Undi Mariska példája azt mutatja, hogy a női művészek nem kizárólag női szerzők műveit illusztrálták.¹¹⁰ Csíkszentmihályi Sándor Anna (?-?) pedig egy személyben írója és illusztrátora a mesekönyvének (*Hangya Pali kalandjai*).

A női alkotók között érdemes mindenekelőtt két gödöllői művészt említeni, akiknek a neve ma is ismerősen cseng. A művésztelep egyik alapítójának testvére, a másikkal felesége volt Kriesch Laura, aki férjével együtt illusztrálta özvegy Báthory Nándorné *Tündérvilág a Városligetben* című munkáját. A Lyka Károly nevével fémjelzett *Művészet* folyóirat recenzense is kiemelte a kötet művészi értékeit. „Most Báthoryné nagyon kedves szövegéhez rajzoltak képeket [Nagy Sándorék] s a képeken kívül fejléceket és záróvignettákat. Valóban művészeti értékű munka támadt ebből az együttes munkálkodásból. [...] E képek varázsa nemcsak a bensőséges, naiv hangban rejlik, hanem abban, hogy az előadás a témát belefoglalja az ornamentumba: kettős mesebélyeget juttatván neki. Valóban, egyike a legszebb könyveinknek ez az ujdonság.”¹¹¹ Kriesch Laurának köszönhetően ismerkedett meg a gödöllőiek eszméivel Undi Mariska,¹¹² a „szecesszió összművészeti ideáljának követője, a magyaros szecesszió egyik legelkötelezettebb híve”.¹¹³ A társulatnál *Brentano legszebb meséit* illusztrálta. Az 1922-ben megjelent kötetet Sík Sándor és Tarczai György (azaz Divald Kornél)¹¹⁴ fordította magyar nyelvre.

Ma már talán kevésbé ismert néhány további alkotó, akik egy vagy több társulati kiadványt illusztráltak. Közöttük említhető – a teljesség igénye nélkül – a különböző

110 Az pedig az előzőekből jól látható, hogy számos férfi alkotó illusztrálta nők köteteit.

111 N. N. 1914: 93.

112 Mindketten a Mintarajziskola hallgatói voltak.

113 Gellér 1996: 3.

114 Gulyás 1956: 432.

szervezők könyveit illusztráló Belatini Braun Olga (1905/1910–196?)¹¹⁵ és H. Belatini Braun N[ena] (?–?),¹¹⁶ az édesanyja gyermekkönyvét illusztráló Jászay Gabriella (?–?) vagy a szintén mesekönyvet díszítő síkabonyi Angyalné Prakatur Zsuzsa (?–?), az illusztrátorként – egyebek mellett – több Pálosy Éva-könyvet is jegyző Komáromi Kacz Rózsi (?–?), valamint P. Laczkovich Zsófi (?–?) és Radnayné (Radnainé) Bauer Erzsi (1897–1976) is. Szintén itt említhető Bernátskyné Haich Luci (?–?), Lány Ella

115 Bár több forrás az 1905-ös születési dátumot adja meg (lásd pl. Hermann 2013: 15), a *Hivatalos Közöny* 1942. július 1-jei számában (446. oldal) 1910-es születési évszám szerepel a neve mellett (az elveszett érettségi bizonyítványa kapcsán). Halálát az 1960-as évekre teszik (Hermann 2013:16.).

116 A két nevet az OSZK katalógusa szerint adom meg (mindketten illusztráltak más köteteket is, Belatini Braun Olga néhány további társulati kiadványt is). Kosáryné Réz Lola *Földrepottyant két manócska*-könyvsorozatának összesen öt kötete jelent meg, amelyből az utolsót Györgyi György illusztrálta, az első négy esetében azonban az illusztrátor(ok) személyét illetően a kiadványok nem egyértelműek. A mesesorozat első kötetében (*Földrepottyant két manócska*. Budapest: Szent István Társulat, [1936]) nem tüntették fel az illusztrátor nevét, a borítón azonban kivehető a H. Belatini Braun N. 1935 rájegyzés, a kötetben látható egész oldalas és szövegközi rajzoknál pedig az NB. szignó. A második kötetben (*Fityfiritty-ország. A «Földrepottyant két manócska» II. kötete*. H. Belatini Braun N. rajzaival. Budapest: Szent István Társulat, [1937]) már feltüntették az illusztrátor nevét, amely a címlapképen (Belatini Braun N.), szignója (NB.) pedig a szövegközi rajzokon egyaránt szerepel. A harmadik kötet (*Gyöngyvirág. A «Földrepottyant két manócska» III. kötete*. H. Belatini Braun O. rajzaival. Budapest: Szent István Társulat, [1937]) a belső címlap szerint H. Belatini Braun O[lga] rajzaival jelent meg, a színes borítórajzon azonban az előző kötethez hasonlóan a Belatini Braun N. névjelzést találni, míg a belső – legtöbbször egész oldalas – rajzokról hiányzik a szignó. A negyedik kötet (*Bibic és Bogárka. A «Földrepottyant két manócska» IV. kötete*. Belatini Braun Olga rajzaival. Budapest: Szent István Társulat [1941]) borítóján is a belső címlapon jelzett név, rajzain pedig a B.B.O. szignó szerepel, míg az ötödik kötet (*Katáng királyfi. A «Földrepottyant két manócska» V. kötete*. Györgyi György rajzaival. Budapest: Szent István Társulat [1943].) illusztrációit Györgyi György készítette, akinek aláírása a borítóképen, szignója pedig a (legtöbb) szövegközi képen megtalálható. A 20. századi női szerzők bibliográfiája az első négy kötet esetében Belatini Braun Olgát adja meg illusztrátorként. Diera – Mészáros – Zsadányi 2011. Szintén Belatini Braun Olga szerepel illusztrátorként a köteteknél a társulat néhány árjegyzékében: *A Szent-István-Társulat legújabb könyvei 1940*, 5; *A Szent István-Társulat könyvei* [1941], 71; *A Szent István Társulat legújabb könyvei 1942*, 24. Belatini Braun Olgáról és Nenáról egyaránt nagyon kevés adatot találtam. Olgáról tudható, hogy „katolikus, német felmenőkkel rendelkező, pesti nagyiparos családban született”, édesapja és testvérei gyártulajdonosok voltak, édesanyja szobrász-, nagynénje festőművész volt. (Születési évszámára vonatkozóan lásd 115. lánjegyzet.) Az 1940-es évek elején (1942 nyarától valószínűleg 1943 első hónapjaiig) népmeséket gyűjtött Csíkszentdomokoson. Egyes adatok szerint egy „osztrák művészettörténész-műkritikus, Rudolf von Leyden feleségének Indiába költözött a háború után”. Több gyermekkönyvet illusztrált, köztük Kovács Dénes több mesekönyvét, akiről a tanulmány szerint feltételezhető, hogy ő hívta fel a figyelmét, „hogy Csíkszentdomokoson sok jó mesemondó van”. Lásd Hermann 2013: 11–17, idézett részek: 14. és 16. Emellett 1930-as híradások arról tudósítottak, hogy férjhez ment Hild Károly motorversenyzőhöz. Lásd például N. N. 1930: 13. Ez utóbbi adalék tovább bonyolíthatja a Kosáry-sorozat illusztrátora személyének kérdését: Belatini Braun Olga használta a nevét H. Belatiniként (feltehetően a férje után), a mesekönyveken azonban olykor a H. Belatini Braun N. nevet tüntetik fel. Belatini Braun Nenáról (a nevet az OSZK katalógusa alapján egészítettem ki) mindössze néhány korabeli híradást találtam a *Külvégi Szemlében* (1938. július 1. és 1940. január 1.), hogy részt vett Külvégi Vitavacsorákon. Ezenkívül egy Lipcsében, 1935-ben nyomtatott, kézzel festett mesekönyvet találtam, amelyen a Belatini-Braun Nena név szerepel (*Hajnalka. Népmese. Egy kézi festésű képeskönyv Belatini-Braun Nenától*). Bár a kérdés egyértelmű tisztázásához további kutatásra van szükség, esetleg azt a lehetőséget is érdemes figyelembe venni, hogy a két női név ugyanazt a személyt takarja (ezt erősítheti, hogy „mindketten” művészek és utóbbi kötet szerint „mindketten” érdeklődnek a népmesék iránt).

(?-?), Minárné Techert Anna (?-?) és Perczel Zsuzsanna (?-?) is. S hogy nemcsak az írók, hanem a művészek között is találni arisztokrata származású alkotót, arra jó példa gróf Csáky Andorné báró Benz Mária (1907-1947), akinek rajzai a *Felhők felett* című kötetet díszítik. A mese- és ifjúsági könyvek között sok keménykötéssel, színes borítóval (amelyen jól olvasható a kiadó neve is), nagy betűkkel szedve, számos rajzzal, olykor egész oldalas, fekete-fehér vagy színes képekkel illusztrálva jelent meg.¹¹⁷ Végül érdemes megemlíteni, hogy a társulati tankönyvek illusztrátorai között is találunk női alkotót. A *növények természetrajza a fiú- és leányközépiskolák számára* című kötet 1934-ben megjelent második kiadása új rajzainak egy részét Csapody Vera botanikus, matematika-fizika szakos tanár készítette.¹¹⁸

ÖSSZEFOGLALÁS

A Szent István Társulat első száz (valójában inkább ötven) évének női alkotóit áttekintve látható, hogy a női szerzők, fordítók és illusztrátorok a századfordulótól kezdődően egyre nagyobb számban jelentkeztek munkájukkal. Tevékenységük különböző területeken és különböző kiadványtípusokban mutatkozik meg. A társulat legtöbbször kortársak írásait adja közre, külföldi szerzőkét éppúgy, mint hazai alkotókat. Különböző származású és hivatású nőket találunk közöttük: arisztokratákat és polgári származásúakat, világiakat és szerzeteseket egyaránt. Olykor a nők választott hivatása is jelezheti, hogy milyen kiadványtípus(ok)ban alkottak, így az óvónők legtöbbször gyermek- és mesekönyveket, a tanárok tankönyveket, máskor például ifjúsági irodalmat, az apácák pedig (akik nemegyszer tanítottak is) lelkeségi és tankönyveket, életrajzokat és (ifjúsági) szépirodalmat jegyeztek. A külföldi szerzők lelkeségi és legfőképp szépprózai munkákkal vannak jelen a társulatban, míg a hazai szerzőknél több példa hozható a társadalmi kérdéseket érintő és vegyes tematikájú kiadványokra.

A művek különböző korosztályoknak kínálnak olvasmányokat és különböző élethelyzetekre adható válaszokat. Foglalkoznak a keresztény és családi értékekkel, a női hivatásokkal, legyen szó családanyai feladatokról, tanulásról és képzettségről, munkavállalásról vagy szerzetesi elhívásról. Olykor társadalmi kérdéseket is tárgyalnak, máskor pedig gyakorlati tanácsokat adnak háztartással, kertészkedéssel, életvezetéssel kapcsolatban.¹¹⁹ Sokszor olvasmányosan, személyes hangon szólítják meg az olvasókat. Sok női szerző írt gyermek- és ifjúsági könyveket (köztük nemegyszer kife-

117 „Végső soron a gyermek- és ifjúsági könyvek külsejük alapján is elkülönülnek a felnőtteknek szánt kötetektől: jellemző rájuk az illusztráció, a valamivel nagyobb betűfokozat és az esetek tekintélyes részében a címlapon is olvasható a célközönség megnevezése.” Pogány 2019: 91.

118 „Matematikus, fizikus, pedagógus, rajzoló, botanikus, muzeológus is volt egyben [...] A Természettudományi Múzeum Növénytárában ma 11 ezernél is több eredeti akvarellje található. Munkájának gyümölcsét még számos további tan- és kézikönyv, lexikon, növényhatározó őrzi. Több nemzedék nőtt fel az általa illusztrált könyveken.” Antal 2000: 75.

119 Báthory Nándorné egyik elbeszélésében olvasható, hogy „mindennek az egészségtan az alapja és [...] nagyjában az asszony kezében van a család egészsége.” Báthory [1917?]: 10.

jezetten leányoknak szóló elbeszéléseket, regényeket), amelyekben szintén érintenek komoly kérdéseket is. Életrajzok, történelmi regények is gazdagítják a kínálatot, és különböző olvasóközönségnek szánt imakönyveket is találhattak női szerzők tollából az érdeklődők.

A társulat női szerzőinek és illusztráló művészeinek az áttekintésekor természetesen számos további szempontot érdemes lenne vizsgálni. Így például fontos az a most nem érintett kérdés is, hogy vajon kik nem jelentek meg egyáltalán a kiadónál (vagy kiket nem jelentetett meg a Szent István Társulat) és miért, illetve mindenképpen érdemes lenne tovább vizsgálni, hogy kik mikor és hányszor publikáltak itt, adtak-e ki könyveket máshol is, ha igen, jellemző-e, hogy milyen típusú művekkel jelentkeztek a társulatnál. Lehet-e tudni, hogy egy-egy szerző milyen módon került kapcsolatba a kiadóval? Vajon vannak-e „állandó” vagy rendszeres alkotó párok a szerzők és az illusztrátorok között, és milyen szerepet játszott ezekben a kapcsolatokban maga a Szent István Társulat?

Mindez azonban további kutatások és további tanulmányok témája.

IRODALOM

AEGROTUS [dr. SZILÁGYI Géza]

1910 Megtérés. *Az Ujság* 1910. május 12., 12-13.

ANTAL Ildikó

2000 A rajzoló fizikus: Csapody Vera (1890–1985). In Balogh Margit és S. Nagy Katalin (szerk.): *Asszonysorsok a 20. században*. 71–76. Budapest: BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék – Szociális és Családvédelmi Minisztérium Népképviselési Titkársága.

BÁRÁNY Zsófia

2023 A Szent István Társulat és támogatói köre 1848 és 1858 között. *Századok* 157 (6) 1047–1065.

BÁRSONY István

[1914] Emlékének. In Gömbösné Galamb Margit: *Levelek hullása*. Budapest: Szent István Társulat, 3–4.

özv. BÁTHORY Nándorné

[1928] *A lángész tüzében*. Budapest: Szent István Társulat.

özvegy BÁTHORY Nándorné

[1917?] *Hogyan szerzett házat és földet Haladi Árva János?* Budapest: Szent István Társulat.

BÍRÓ Imre

Sík Sándor kegyeletos életrajza. In Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, virtuális emlékszoba https://siksandor.piarista.hu/eletut/eletrajzok/kegyeletos_eletrajz.htm, letöltés ideje: 2024. január 10.

BOZZAY Margit (szerk.)

1931 *Magyar asszonyok lexikona*. Budapest: kiad. Dr. Dajkovich Sándor, a Magyar Asszonyok Lexikona kiadója, Stephaneum Ny.

COUDENHOVE, Ida Friederike

[1938] *Egy hősi élet hősi legendája*. (Ward Mária). Ford. Thurzó Gábor, Budapest: Szent István Társulat.

DEHÉNY Mária Alacoque

[1928] *Szent Katharina*. Drámai költemény. Budapest: Szent István Társulat.

DIERA Bernadett – MÉSZÁROS Zsolt – ZSADÁNYI Edit (összeáll.)

2011 *Női szerzők a huszadik század első felében* (Támogatta: Új Magyar Irodalomtörténet című pályázat NKFP 5/0113) Lezárás: 2011. január Publikálás: Villany-spenót (2011-2014) <https://adoc.pub/0113.html>, letöltés ideje: 2024. február 7.

DIÓS István (főszerk.)

1993-2014 *Magyar Katolikus Lexikon I-XVII*. Budapest: Szent István Társulat. <https://lexikon.katolikus.hu/>, letöltés ideje: 2024. január 10.

Dr. DOMBI Márk

1939 A fordító előszava. In *Szent Gertrúd. Az isteni szeretet követe*, latinból fordította Dr. Dombi Márk ciszterci rendi áldozópap. Budapest: Szent István Társulat, 5-9.

Egy szent végső szavai. Feljegyzések Liziói [!] Kis Szent Teréz utolsó hónapjairól 1897 májusától szeptemberig

[1929] Budapest: Szent István Társulat.

ERDŐSI Károly

1923 *A hetvenöt éves Szent-István-Társulat*. Budapest: Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

EDELKA főhercegnő [HABSBURG Etelka]

1938 *A magyar tanyavilág*. Budapest: Szent István Társulat.

FÁBRI Anna

1996 „A szép tiltott táj felé” *A magyar írónők története két századforduló között (1795-1905)*. Budapest: Kortárs Kiadó.

FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter (szerk.)

2006 *A nő és hivatása, II. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből 1866-1895*. Budapest: Kortárs Kiadó.

Fejér megyei életrajzi lexikon

<https://konyvtar.vmk.hu/fejerlex/uj2019/mindex.php>, letöltés ideje: 2024. január 19.

FRAUHAMMER Krisztina

2014 A Szívgyárda kiadványai a gyermeknevelés szolgálatában. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Lelkiségek, lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép Európában. Spirituality and spiritual movements in Hungary and Eastern*

Central Europe. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 137-145.

GLÄSSERNÉ NAGYILLÉS Anikó

2017 „A gyermek lelkében a mennyország leér a földre ...” A jezsuiták és a vallásos gyermeknevelés. *Veritas Imago. Tudományos, muzeológiai, kulturális folyóirat* 2017/1, 19-24.

GELLÉR Katalin

1996 Undi Mariska Győr 1877 – Budapest 1959. In Óriné Nagy Cecília (szerk.): *Undi Mariska gyűjtemények kiállításai a Gödöllői Városi Múzeumban*. Gödöllő: Városi Múzeum – Petőfi Sándor Múvelődési Központ, 3-18.

GEŐCZE Sarolta

1922 Az olvasóhoz. In Uő: *Szociológia ethikai alapon*. Budapest: Szent István Társulat, 3-4.

GUDENUS János József

1990-1999 *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I-V*.

GULYÁS Pál

1939-2004 *Magyar írók élete és munkái I-XX*. Budapest.

GULYÁS Pál

1956 *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HERMANN Zoltán

2013 Bevezető. In Benedek Katalin (s.a.r., szerk., jegyz.): *Estefia, éjfélfia, hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében*. Budapest: Balassi, 11-25.

Hivatalos Közlöny

1904. szeptember 1., 20. sz. 368-381. [Rendelet és könyvjegyzék a népiskolai ifjúsági könyvtárak számára].

KANYÓ Zoltán

1975 Gertrud von Helfta. In Király István (főszerk.): *Világirodalmi lexikon 3*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 515.

KÁPOLNAI NAGY Ágnes

2021 Sík Sándor, a Mátra költője. *KékesOnline.hu* 2021. január 20. <https://kekesonline.hu/2021/01/20/sik-sandor-a-matra-koltoje/>, letöltés ideje: 2024. január 10.

KENYERES Ágnes (főszerk.)

Magyar életrajzi lexikon 1990-1990. Javított, átdolgozott kiadás.

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>, letöltés ideje: 2024. január 10.

KÉRI Katalin

2018 Háztartási, gazdasszonyi teendőkre nevelés. In Uő: *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alappal)*. Pécs: Kronosz Kiadó, 487-519.

KIRÁLY István (főszerk.)

1970–1996. *Világirodalmi lexikon I–XIX*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://adt.arcanum.com/hu/collection/VilagirodalmiLexikon/>, letöltés ideje:
2024. január 10.

KLESTENITZ Tibor István

2013 Gerely József karrierje – falak és választóvonalak a katolikus nagygyűlések „szürke eminenciásának” életében. *Egyháztörténeti Szemle* 14 (3) 67–82.

LAKATOS Emília

[1947] *Bábszínház*. Budapest: Szent István Társulat, 3. kiad.

Dr. LEFFLER Béla

1912 Petőfi Svédországban. In Leffler Sámuel: *A nyíregyházi államilag segélyezett ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium negyvennyolcadik értesítője 1911–1912*. Nyíregyháza: Jóba Elek Könyvnyomdája, 3–19. https://medit.lutheran.hu/files/ertesito_nyiregyhaza_1911_1912.pdf, letöltés ideje: 2024. január 19.

LENDVAI-LINTNER Imre

2010 Gerely (Geiduschek) Józsa Jolán (Budapest, 1882 – Budapest, 1944) „A Magyar Leánycserkészlet megvalósítója”. In Avvakumovits Erzsike et al. (összeáll., szerk.): *Száz éves a magyar cserkészlet... a világot átfogó mozgalom*. 25. Külföldi Magyar Cserkészszövetség.

<http://cserkesz.info/userfiles/downloads/100HuCserk.pdf>, letöltés ideje: 2024. január 10.

MÉSZÁROS István

1998 *A Szent István Társulat százötven éve, 1848–1998*. Budapest: Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.

NAGY Adrienn

2019 Száhlender Ida a hazai szakoktatás szolgálatában (1864–1932). In Juhász Erika – Endrődy Orsolya (szerk.): *Oktatás – Gazdaság – Társadalom*. Héra Évkönyvek VI. Budapest: Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete, 693–706.

N. N.

1907 Tudnivalók a Szent-István-Társulatról. In Asteroid [Bokor Malvin]: *Karácsony az égben*. Budapest: Szent István Társulat, 14–16. (Népiratkák 258.)

N. N.

1914 Tündérvilág a Városligetben. *Művészet*. 13 (1-2) 93. (Művészeti irodalom)

N. N.

1930 Pusztulunk, veszünk. *Nemzeti Sport* 1930. március 4. 13.

N. N.

1937 Etelka főhercegnő. *Huszadik Század* 1937. augusztus <http://www.huszadikszazad.hu/bulvar/etelka-fohercegno>, letöltés ideje: 2024. február 12.

N. N.

1975 Meghalt Dénes Gizella. *Új Ember* 1975. december 7. [2.]

Dr. NOTTER Antal

1904 *A Szent-István-Társulat története ötvenedik rendes közgyűlése alkalmából*.
Budapest: Szent István Társulat.

PLUZSIK Tamás

2020 Búszke szüleine. *Soproni Téma* 2020. október 21.
<https://www.sopronitema.hu/hirek/tallozo/buszke-szueire>, letöltés ideje: 2024.
január 10.

POGÁNY György

2019 *A Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. és ifjúsági kiadványai 1873–1945. Könyv és nevelés* 21 (3-4) 84–125.

PRÓNAI Antal

1910 Erdős Renée: Aranyveder. *A Szent-István-Társulat kiadása. Katholikus Szemle* 1910. június, 683–684.

RÓNAY László

1999 Néma (?) Miatyánk. Sík Sándor utolsó évei. *Kortárs* 43 (8) augusztus

STADLER Frieda

[1944] *A magányos gyümölcsfa*. Budapest: A Szent István Társulat.

STELLY Gizella

[1940?] *Mit játszunk, gyerekek?* [Budapest] Szent István Társulat.

SZÉKELY György (főszerk.)

1994 *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/index.html>, letöltés ideje: 2024. január 10.

A Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatala

[1931] *A kiadó előszava*. In Rubenescu Augustza: *Krisztus legendák*. 6. kiadás.
Budapest: Szent István Társulat, 3–4.

SZINNYEI József

1891–1914 *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Budapest: Hornyánszky.
<http://mek.oszk.hu/03600/03630/html>, letöltés ideje: 2024. január 10.

THURZÓ Gábor

1948 *A 100 éves Szent István-Társulat*. *Vigília* 13 (5) (Szemle) 305–311.

1976 „A Gizi” Emlékezés és rekviem. *Vigília* 41 (2) (Napló) 134–136.

Dr. TÓTH Tihamér püspök

[1939] *Előszó a második kiadáshoz*. In Gerely Jolán: *A mai lányok útja*. 3. kiadás.
Budapest: Szent István Társulat.

Dr. TÓTH Tihamér Pázmány-egyetemi ny. r. tanár

1940 *Előszó* [1934]. In Dr. Csaba Margit: *Amit a nagy leánynak tudnia kell*. 2. kiadás. 3–6. Budapest: Szent István Társulat.

TUTSEK Anna

[1936] *Az én utam*. Budapest: Singer és Wolfner.

ZÁDOR Anna – GENTHON István (főszerk.)

1966 *Művészeti lexikon II. kötet F–K*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Árjegyzékek:

A Szent-István-Társulat könyvkiadóhivatalában megjelent könyvek és tanszerek jegyzéke. Budapest, 1885.

A Szent-István-Társulat könyvkiadó-hivatalában megjelent könyvek és tanszerek jegyzéke. Budapest, 1894.

Szent István Társulat kiadásában megjelent és nála bizományban tartott Könyvek és Tanszerek Jegyzéke. Budapest, 1896.

A Szent-István-Társulat kiadványainak és nála bizományban levő könyveknek és tanszereknek jegyzéke. Budapest, 1901.

A Szent-István-Társulat Könyvkiadóhivatala R. T. kiadványainak jegyzéke 1920.

A Szent-István-Társulat Könyvkiadóhivatala R. T. kiadványainak jegyzéke. Érvényes 1920. november hó 1-től.

A Szent-István-Társulat összes kiadványainak valamint a bizományi kezelésében lévő könyveknek teljes jegyzéke. 1921/ [július]

A Szent-István-Társulat összes kiadványainak valamint a bizományi kezelésében lévő könyveknek legújabb teljes jegyzéke. 1921/ 2. sz. (Érvényes 1921. december 1-től)

A Szent-István-Társulat Könyvkiadóhivatal R. T összes kiadványainak jegyzéke 1922. december hó 1-én.

A Szent-István-Társulat Könyvkiadóhivatala és Könyvkereskedése R. T. tankönyvkiadványainak jegyzéke 1922.

A Szent-István-Társulat legújabban a következő könyveket adta ki: 1925

A Szent István-Társulat könyvjegyzéke 1932.

A Szent István-Társulat könyvjegyzéke 1933

A Szent István-Társulat könyvjegyzéke 1935

A Szent-István Társulat karácsonyi könyvei 1935

A Szent István Társulat karácsonyi könyvei [1936]

A Szent István-Társulat könyvjegyzéke 1937

A Szent István Társulat karácsonyi könyvjegyzéke 1937

A Szent István Társulat karácsonyi könyvjegyzéke 1938

A Szent-István-Társulat legújabb könyvei 1940

A Szent István-Társulat könyvei [1941]

A Szent István Társulat legújabb könyvei 1942

A Szent István Társulat legújabb könyvei 1943

A Szent-István Társulat legújabb könyvei 1944

A Szent István-Társulat könyveinek és nyomtatványainak forint-árjegyzéke Érvényes 1946. szeptember 1-től

Adatbázisok és online források:

<https://adt.arcanum.com/hu>

<https://data.bnf.fr>

<https://www.deutsche-biographie.de>

www.geni.com

<http://szit.ppek.hu/> (A Szent István Társulat könyveinek archívuma)

<https://www.szaktars.hu>

<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/csaky-andor-grof>

<http://www.hirosnaptar.hu/index.php?oldal=matortent&sz=2431>

Abstract

Female Authors at the St. Stephen Society in the First Decades of the 20th Century

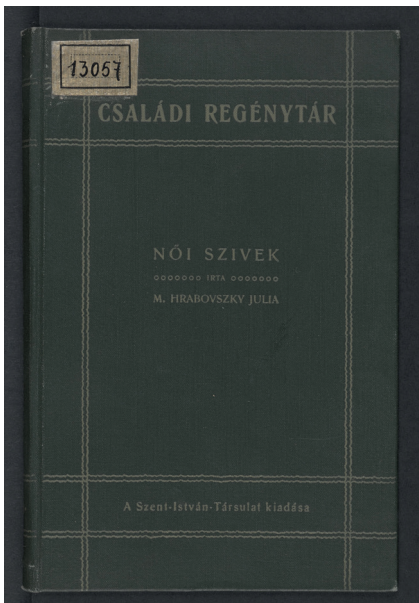
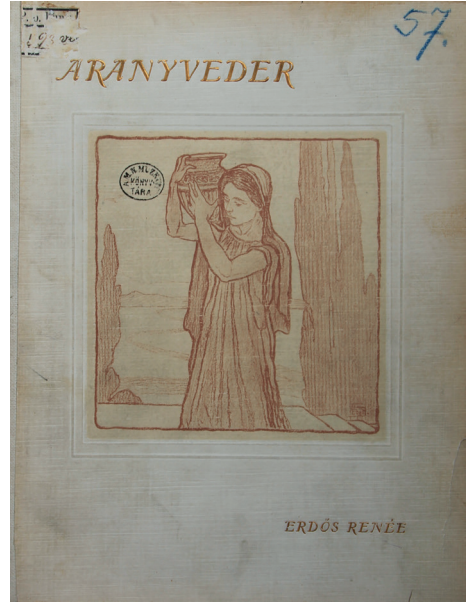
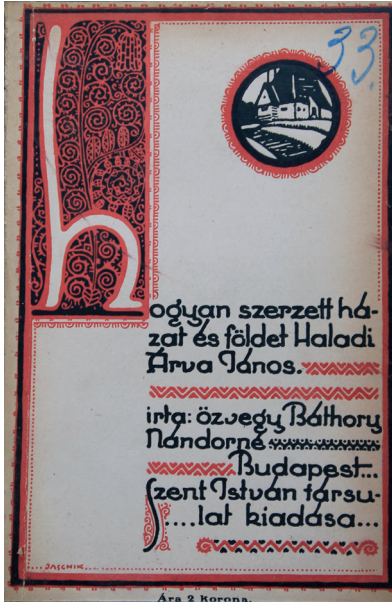
On the first day of May 1848, the Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat (The good and affordable publishing association) started its public operations, which four years later took the name of the holy king, the founder of the state, and since then its publications of various genres and broad themes have been published under the name Szent István Társulat (Saint Stephen Association).

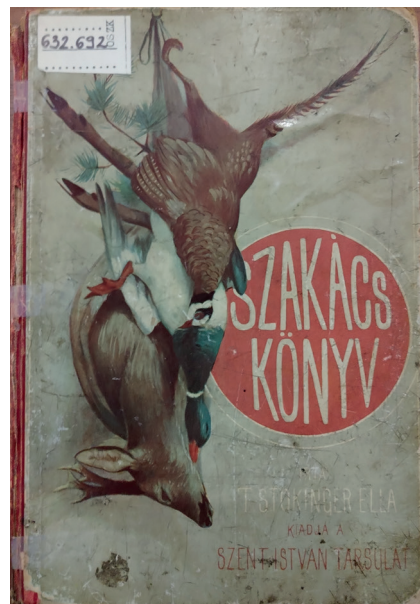
Looking at the company's operation and publications, it can be seen that it always tried to address the broadest sections of society. It offered reading material to all ages, men and women, priests, monks and laity, Hungarians and other nationalities, people from different social strata, and not only Roman Catholics. In terms of the role of women, we find ladies among the (supporting) members of the company (aristocrats, nuns, women with various intellectual occupations), and in terms of the topics and content of the publications, we can get hold of various women's biographies (mainly saints, sometimes the biography, life story of a founder of an order or a queen). The publisher also counted on women as readers, and the names of more and more female authors and creators appeared on the covers and front pages.

The study reviews the publishing house's works by female authors from the beginning to 1950, also touching on the work of female translators and female book illustrators.

Dede Franciska
irodalomtörténész
MNMKK OSZK Lipták Dorottya
Sajtótörténeti Kutatócsoport

Néhány, a tanulmányban említett könyv borítója

A VALLÁSI ÉLET FEMINIZÁCIÓJA A PÉCSI MÁRIA-KONGREGÁCIÓK PÉLDÁJÁN KERESZTÜL

A 19. század második felében a vallási és egyházi élet számos területén megfigyelhető volt a nők fokozottabb szerepvállalása, amelyet a nemzetközi nőtörténeti kutatásokban meghonosodott vallás feminizálódása paradigmával írhatunk le. Ennek máig ható következményei napjainkban is érzékelhetőek. A felvilágosodás és a liberalizmus hatására szekularizálódó társadalomban a férfiak az aktív vallásgyakorlatban már egyre kevésbé vettek részt, mellyel párhuzamosan viszont a nőknek mind nagyobb szerep jutott a helyi vallási élet szervezésében és működtetésében. Igaz, a folyamat nem volt egyenletes: a két világháború közötti ún. katolikus reneszánsz idején a férfiak újra aktívabban részt vettek a hitéletben, még ha nem is minden esetben személyes meggyőződés alapján, hanem társadalmi-munkahelyi elvárás miatt, míg a második világháború után, a kommunista diktatúra idején hirtelen és nagy számban visszavonultak az aktív vallásgyakorlattól, szintén hasonló okokból, s így ez újra elsősorban a nők működési terepévé vált, akik között ezt a pártállami vezetés is elnézőbben kezelte. Bár jelentős külföldi kutatások irányulnak a jelenség feltárására, azonban hazánkban az erre vonatkozó kutatások még gyerekcipőben járnak és csak az áhítati irodalom területén történtek ilyen irányú feldolgozások.¹

A katolikus vallás feminizálódásának egyik legfőbb megnyilvánulási formája a 19. század utolsó harmadától a hitbuzgalmi társulatok tagságának erős női túlsúlya volt, melyre az egyik legjobb példát a Mária-kongregációk szolgáltatják. Ezek elsődleges célját az egyéni vallásosság és lelkiélet elmélyítése jelentette Szűz Mária érényének követése által.² A társulat eredete a 16. századba nyúlik vissza: 1563-ban Jean Leunis jezsuita atya a római jezsuita kollégiumban egy ifjúsági Mária-társulatot alapított a buzgóbb tanítványok számára, melyet XIII. Gergely pápa 1584-ben hagyott jóvá. A Mária-kongregációk hamarosan az egész katolikus világban elterjedtek. A Mária-kongregációk a barokk korban Magyarországon is népszerű társulati formának számítottak, de a jezsuita rend 1773-as feloszlatása, illetve II. József társulatokat feloszlató rendeletei hatására megszűntek, s csak kevés helyen sikerült újraindítani őket.³ A jezsuita rend visszatérte után, a 19. század végétől azonban az ún. katolikus rene-

1 A téma rövid hazai ismertetése a legfontosabb külföldi szakirodalommal, illetve ennek megjelenése az áhítati irodalomban: Frauhammer 2019: 68–74.

2 Bangha 1911: 3–9, 16–23.; Löffler 1925: 8–67.; Kongreganisták kézikönyve 1937: 3–5., 84–86.; Smid 2010: 457–464.; Jung 2001: 214–234.

3 Mohl 1898; Löffler 1925: 68–83.; Hermann 1973: 332., 373., 442., 496.; Hermann é. n.; Tüskés-Knapp 1992: 3–4. 28., 33–34.; Kádár 2021: 164–197.

szánsz időszakában újra elterjedtek a Mária-kongregációk Magyarországon, s a 20. század első felében az egyik legnépszerűbb katolikus hitbuzgalmi társulati formává váltak. A jezsuiták az egyéni lelkiélet fejlesztésén túl a Mária-kongregációk feladatának tekintették a katolikus társadalmi elit kinevelését is, ezért ezt a századfordulón elsősorban a közép- és felsőfokú iskolák diákjai körében, illetve a városi felső- és középosztályban népszerűsítették, de az 1910–1920-as években már az alacsonyabb társadalmi rétegekben is meghonosodott a jezsuita rend „irányváltása” következtében.⁴

A Mária-kongregációk egyedi sajátosságának számított, hogy a legtöbb hitbuzgalmi társulattal szemben kizárólag egyazon nemű, korú, illetve társadalmi helyzetű és műveltségű tagokat tömörítettek. Így a századfordulón a diák- és férfikongregációk mellett női kongregációk is alakultak, melyek a helyi katolikus női társadalom meghatározó közösségeivé váltak. A nagyobb városokban,⁵ mint például Pécsen, több női Mária-kongregáció is alakult a különböző társadalmi rétegek számára, melyek működése az általános alapelvek érvényesülése mellett a tagság összetételéből adódó jelentős különbségeket is mutatott, jól tükrözve az egyes rétegekhez tartozó nők eltérő életmódját, lehetőségeit és igényeit.

Tanulmányunk ezekkel összefüggésben az alábbi kérdésekre keresi a választ: milyen jellemző különbségek voltak a női és a férfi Mária-kongregációk között, illetve a női társadalom rétegződése hogyan jelent meg a kongregációk működésében? Ezek vizsgálata mind az egyház-, mind a társadalom-, mind a nőtörténeti kutatások számára érdekes összehasonlításra ad alkalmat.⁶

A FÉRFI ÉS NŐI KONGREGÁCIÓK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGEK

Pécsen az első Mária-kongregációt a török alóli felszabadulás után a jezsuita atyák alapították meg gimnáziumukban 1698-ban, amelyet azonban II. József megszüntetett.⁷ Több mint száz év után, 1901-ben alakult újra Mária-kongregáció a városban, a Miasszonyunk rend Tanítónőképző Intézetében. Ez rövid időn belül olyan népszerűségegre tett szert, hogy az elkövetkező három évtizedben sorra létesültek a különféle Mária-kongregációk Pécsen. Ezek két nagy csoportja alakult ki: az iskolai – szinte minden közép- és felsőfokú iskolában működött ilyen⁸ – és a felnőtt kongre-

4 Petruich 1992: I. 141–142., 260–261., II. 161–168., 335–348.; Varró 2007: 247–254.; Smid 2013: 286–307.; Tengely 2013: 81–104.; Smid 2021: 353–362.

5 Például Pozsonyban 1907-ben nyolc kongregáció működött: egy diák, három férfi, egy asszony és három leánykongregáció. Petruich 1992: I. 260–261.

6 A napjainkban igen népszerű nőtörténeti kutatások a téma katolikus hitéleti vonatkozásait kevésbé vizsgálták, bár a két kutatási területnek számos kapcsolódási pontja van, s a jövőbeli kutatások sok új eredményt hozhatnak. Kéri 2019: 17–30.

7 Szentkirályi 1922: 108–109.; Mohl 1898: 173.; Horváth – Kikindai – Sümegi 2008: 112.; Horváth – Kikindai 2008: 130.

8 A Miasszonyunk Rend Tanítónőképző Intézetében (1901), a Püspöki Tanítónőképző Intézetben (1902), a Miasszonyunk rend Belső Polgári Iskolájában (1903), a Miasszonyunk rendi Külső Polgári Iskolájában (1906), a Püspöki Joglyceumban (1908), az Állami gr. Széchenyi Reáliskolában (1908), a Pius Főgimná-

gációk, ide tartozott az Urak (1911 előtt),⁹ az Úrinők (1906), a Felnőtt Leányok (1917), a Leányalkalmazottak (1918), az Úrileányok (1920) és az Iparos Asszonyok Mária-kongregációja (1924).¹⁰

A városban hasonló számban működtek férfi és női Mária-kongregációk: 12 férfi (1 felnőtt és 11 iskolai), illetve 11 női (5 felnőtt és 6 iskolai) társulat alakult 1901 és 1941 között, így látszólag kiegyensúlyozott volt a helyzet, mindkét nem körében népszerű társulati formának számított Közelebről nézve azonban már más a helyzet: a férfi-kongregációk magasabb száma csupán az iskolai fiúkongregációk jelentős számának köszönhető, az pedig annak, hogy a kor vallási „divatja” szerint szinte minden közép- és felsőoktatási intézményben alapítottak ilyen vallási társulatot, és egyszerűen jóval több fiúiskola volt, mint leány. A felnőtt férfilakosság azonban már megelégedett csupán egy Mária-kongregációval, míg a felnőtt nők számára ötször annyi létesült. Vagyis egyértelműen megállapítható, hogy a fiatal korosztály részvétele a kongregációs életben mindkét nemnél jellemző, azonban az iskolai évek után a leányok továbbra is szívesen maradtak kongreganisták, míg a fiúk többsége nem folytatta kongregációs életét, s ennek eredményeképpen a felnőtt korosztályban már nagyságrendekkel több női Mária-kongregációt láthatunk, mint férfit.

Még inkább kiviláglik a női túlsúly a pécsi Mária-kongregációk taglétszámát összehasonlítva. Sajnos csak egy évből, 1927-ből rendelkezünk összehasonlítható adatokkal egy átfogó városi „társulati felmérésnek” köszönhetően, azonban ennek információi igen beszédesek. Ebben összesen tizenhét kongregációt ismertettek röviden (5 felnőtt női, 4 iskolai leány-, 1 felnőtt férfi- és 8 iskolai fiúkongregációt) és három kivétellel¹¹ az aktuális taglétszámokat is megadták. Eszerint a feltüntetett összesen 1263 fő közül 831 (65,8%) nő volt (548 felnőtt és 283 iskolás), 432 (34,2%) pedig férfi (79 felnőtt és 353 iskolás). Vagyis összességében kétszer annyi női tagja volt a Mária-kongregációknak a városban, mint férfi. A felnőtt és az iskolai kongregációk létszámát összevetve kiegyenlített helyzetet láthatunk, majdnem ugyanannyi felnőtt volt kongreganista (627 fő, 49,6%), mint diák (636 fő, 50,4%), azonban itt is beigazolódik megállapításunk. Jóllehet az iskolai kongregációk tagjai között több fiút találunk (358 fő, 55,5%), mint leányt (283 fő, 44,5%), de ez csak azt tükrözi, hogy a fiúiskolák, s így a

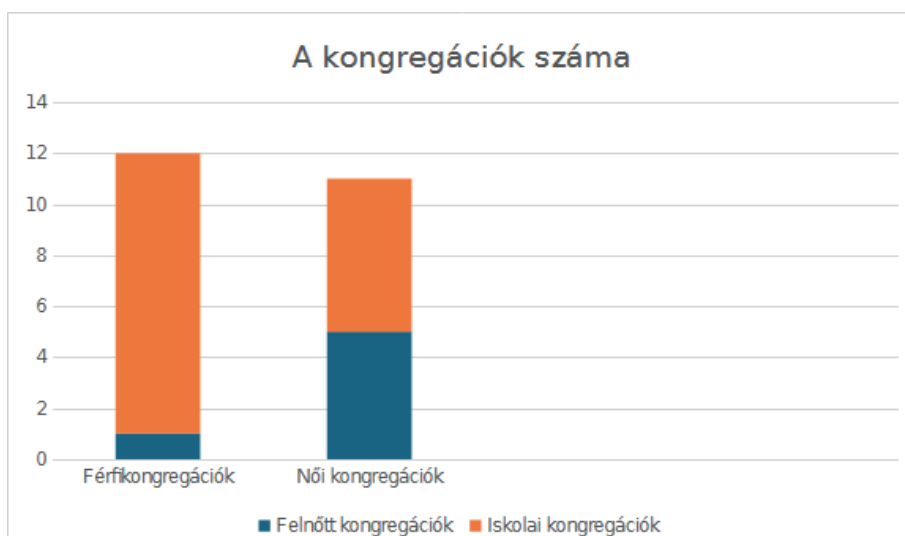
ziumban kettő (1914 és 1919), a Ciszterci Főgimnáziumban kettő (1917 és 1918–1921 között), a Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskolában (1917), a Női Felsőkereskedelmi Iskolában (1920), a Fiú Felsőkereskedelmi Iskolában (1921), az Erzsébet Tudományegyetemen kettő a férfi és a női hallgatók részére (1923–1925 között), a Községi Polgári Leányiskola és Nőipariskolában (1935 előtt), valamint a Községi Polgári Fiúiskolában (1941 előtt).

9 Az Urak kongregációjából az 1920-as évek elején kivált az Akadémikus Urak kongregációja, azonban néhány év múlva a két kongregáció újra egyesült.

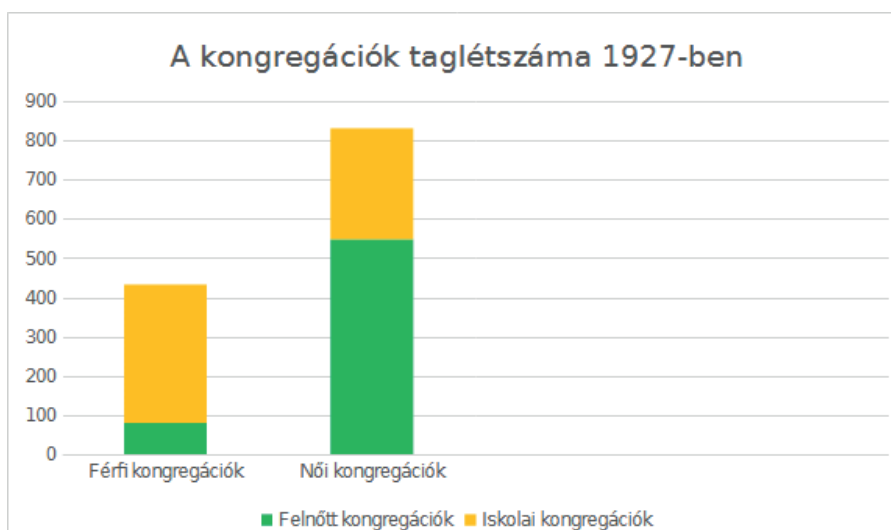
10 Tengely 2013: 81–104.; Az évszámok az alapítás idejét jelzik.

11 A Miasszonyunk rend Tanítóképző Intézetében, a Püspöki Tanítóképző Intézetben és az egyetemi hallgatók soraiban működő kongregációk esetében nem közöltek taglétszámokat. Továbbá a tudósítás nem említi az Egyetemi Hallgatónők kongregációját sem.

fiúkongregációk száma is magasabb volt. A felnőtt lakosság esetében pedig már egyértelműen a női túlsúly a meghatározó: 548 (87,4%) hölgy 79 (12,6%) férfival szemben.¹²

1. ábra A pécsi Mária-kongregációk nem és típus szerinti megoszlása 1901–1941

2. ábra A pécsi Mária-kongregációk taglétszáma 1927-ben

Az egyes Mária-kongregációk szabályai alapvetően ugyanazt a mintát követték vi-

¹² Pécsi Katolikus Tudósító 1927. július-augusztus 4–7. (A Pécsi Katolikus Tudósító negyed évszázados fennállása alatt igen gyakran változtatta formáját, olykor csak a hónapot, máskor pedig a megjelenés napját is feltüntetve. Ezért hivatkozásainkban a lap esetében két szám esetén az első a megjelenés napját, a második pedig az oldalszámot jelzi, egy szám esetén pedig az oldalszámot.)

lágszerte, azonban találunk bennük néhány olyan kisebb kitélt, melyek csak a férfi társulatoknál szerepeltek. Ilyenek voltak egyrészt a jellemzően „férfihibának” tartott dolgok tiltása, melyek egy középosztálybeli hölgynél a kor felfogása szerint fel sem merülhettek: szerencsejáték, erkölcstelen színdarabok látogatása és ilyen könyvek olvasása, „rossz vagy kétes hírűek társasága”, sikamlós beszéd és durva kifejezések használata. Másrészt a szabályok megkövetelték, hogy egy kongreganista ifjú vagy úr, férfias határozottsággal ragaszkodjon elveihez és ezt a mindennapi életben is juttassa kifejezésre, például szükség esetén követelje a katolikus lapokat a vendéglőkben és egyéb nyilvános helyeken.¹³ Kimondottan a női kongregációk szabályzataiban megjelenő, „nőies” kitételekkel nem találkoztunk a pécsi forrásokban.

Míg iskolai kongregációk működése mind a leány-, mind a fiúiskolákban hasonló volt,¹⁴ a felnőtt női és férfikongregációk tevékenységében már megfigyelhetőek eltérések. A vallási élet – a szentmisék és a kongregációs ájtatosságok látogatása, rendszeres gyónás és áldozás, szentségimádáson való részvétel – mindkét nemnél azonos volt, azonban a karitatív tevékenység már egészen máshogy nyilvánult meg. Az egyetlen ilyen típusú pécsi felnőtt férfi társulatnak, a jómódú úriembereket tömörítő Urak kongregációjának tagjai valószínűleg inkább az egyéni adakozást gyakorolták, nem tudunk róla, hogy bármiféle közös gyűjtést vagy jótékonykodást szerveztek volna. Ezzel szemben a nők – különösen az alacsonyabb társadalmi státuszú és szegényebb tagokkal bíró Iparosasszonyok, Felnőtt Leányok és Leányalkalmazottak népes Mária-kongregációi – a gyakorlati segítséget részesítették előnyben: egyrészt például szegény gyermekeknek ruhát varrtak, cipőt gyűjtöttek, élelmiszert osztottak, elsőáldozási szeretetreggelit készítettek, másrészt pedig rendszeresen szerveztek jótékony célú műsorokat és vásárokat, vagyis aktívan és kollektíven vettek részt a város karitatív életében. A társadalmi és közösségi élet is hasonlóan zajlott. Az Urak kongregációjának egyetlen, nem vallási jellegű megnyilvánulása a tagok számára szervezett zártkörű tudományos előadások tartása volt, míg főleg a három fent említett női kongregáció élénk társadalmi életet folytatott különféle közösségi rendezvények – teadélutánok, műsoros estek, bálók, jótékonsági vásárok – szervezésével.¹⁵

A FELNŐTT LEÁNYKONGREGÁCIÓK KÖZÖTTI KÜLÖNBСÉGEK

Pécsett összesen öt felnőtt női Mária-kongregáció működött: kettő a férjezett asszonyok, három pedig az iskolából már kimaradt leányok számára.¹⁶ Tanulmányunkban ez utóbbiak alapján kívánjuk bemutatni a társadalmi státusz és műveltségi szint szerint tagozódott leánykongregációk ebből adódó eltérő jellegzetességeit, mivel ezen

13 A Boldogságos Szent Szűz... 1903.; Az Erősség Tornyáról elnevezett... 1908.

14 Tengely 2013: 86–100.; Tengely 2009: 231–237.

15 Tengely 2013: 103–104.; Tengely 2023: 153–174.

16 Ugyan az Egyetemi Hallgatónők kongregációja is életkort tekintve felnőtt tagokat tömörített, de iskolai jellegéből adódóan itt nem tárgyaljuk részletesen.

három társulat leképezte a pécsi leányok egész társadalmát a cselédleányoktól egészen az arisztokrata kisasszonyokig.¹⁷

A 20. század első éveiben a pécsi Miasszonyunk Rend iskolakomplexumában¹⁸ sorra megalakultak az egyes iskolatípusokhoz kapcsolódó Mária-kongregációk: 1901-ben a Tanítónőképző Intézetben, 1903-ban a Belső Polgári Iskolában, 1906-ban pedig a Külső Polgári Iskolában, mely az 1910-11-es tanévben az iskola átszervezésével átalakult polgári iskolai Mária-kongregációvá.¹⁹ Azonban a Polgári Iskolában időközben végzett felnőtt leányok továbbra is egy kongregációba jártak az iskolásokkal, ezért az 1916–17-es tanévben a társulat létszáma – a rendes tagok és a jelentkezők – már jócskán meghaladta a négyszázat is, így azt két csoportra osztották: az iskola növendékeire és a már végzett, idősebb leányokra, akik ezentúl külön tartották összejeveteleiket, csak a nagy ünnepeken vettek részt együtt.²⁰ Azonban a tagok nagy különbsége és a megnövekedett létszám miatt 1917 szeptemberében a társulat vezetősége azzal a kéréssel fordult Zichy Gyula püspökhöz, hogy engedélyezze egy külön Mária-kongregáció megalakítását a felnőtt leányok számára, mivel az ő igényeiknek már jobban megfelelt volna egy másik társulat. 1917. november 3-án fel is terjesztették az alapszabályukat engedélyeztetés végett a püspökhöz, aki azt kisebb javítások után jóváhagyta. Az új társulat a Felnőtt Leányok kongregációja nevet kapta és tagjai négy középiskolai – gimnáziumi vagy polgári – osztályt végzett leányok lehettek és minden olyan 16 éven felüli leány, „*kinek társadalmi állása és erkölcsi viselete ellen kifogás nem tehető*”.²¹ Felső korhatár nem volt, de a 40 év feletti tagok már nem számítottak sem választónak, sem választhatónak a társulat tisztikarába. Társulatuk különös pártfogójának Szent Ágneszt és Szent Józsefet választották. Zichy püspök Fejes Károly hazatért tábori lelkészt nevezte ki a társulat elnökévé. Az új Mária-kongregáció továbbra is a Miasszonyunk rendhez kapcsolódott és ennek megfelelően a zárda iskolai kongregációihoz hasonlóan a főnökasszony igazgatónőt is kinevezett az élére az apácák közül.²²

Egy évvel később, 1918. december 8-án, Szűz Mária Szeplőtelen fogantatásának ünnepén egy újabb leány-kongregáció alakult a Miasszonyunk zárdában: a Leányalkalmazottak Mária-kongregációja, kimondottan az alacsony iskolai végzettségű varóleányok, cselédek, üzleti és hivatali alkalmazottak, valamint más hasonló foglalko-

17 A korabeli pécsi női társadalom jellemzőit lásd: Árvai 2016; A pécsi katolikus lakossága körében a Mária-kongregációk mellett más hitbuzgalmi társulatok is működtek, melyekben szintén többségében nők vettek részt, kivéve a kimondottan férfitársulatként működő Credót. Tengely 2008: 178-184.; Tengely 2017a: 185-208.; Tengely 2019: 112-123.

18 A Miasszonyunk Női Kanonokrendet, más néven az Ágostonos kanonisszák rendjét 1597-ben alapította Fourier Szent Péter és Boldog Alix le Clerc a szegény gyermekek oktatása céljával. Hazánkban 1747-ben honosodtak meg, Pécssett 1851-ben telepítette le őket Scitovszky János püspök. A pécsi Miasszonyunk Rend iskoláinak ismertetését lásd. Szentkirályi 1908; Takács 2011: 57–63.; Takács 2017: 63–74.

19 Tengely 2013: 81–104.

20 A Miasszonyunkról nevezett... 1917: 74–75.

21 Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban: PPL) 3504/1917.

22 PPL 2898/1917 (In: PPL 3504/1917), PPL 3504/1917.

zású leányok számára.²³ A tagok társadalmi és anyagi helyzetét jól tükrözi Pércsics Vince, a kongregáció első papi vezetőjének, vagyis prézesének kérvénye, aki Zichy Gyula püspöktől kért támogatást a társulat számára, mivel úgy vélte, hogy ezek a leányok olyan szegény körülmények között élnek, hogy nem lehet tőlük tagdíjat kérni, az anyagi nehézségek pedig a szervezet fejlődését hátráltathatják. Zichy püspök adott is céljaira 200 koronát.²⁴ A létrejövő társulat újdonságnak számított Pécs vallási életében, mivel a korábbi felnőtt-kongregációk – az Urak, az Úrinők és a Felnőtt Leányok Mária-kongregációja – csakis a város felső- és középrétegét tömörítették. A társulatot a korban többféle elnevezéssel is illették: eredetileg Leányalkalmazottak kongregációjának hívták,²⁵ de az 1920-as évek közepétől a helyi szóhasználatban egyre inkább elterjedt az Iparos Leányok kongregációja elnevezés,²⁶ majd pedig 1928-ban hivatalosan is felvette védőszentje, Alexandriai Szent Katalin nevét és ettől kezdve mindvégig így szerepel a forrásokban.²⁷ Az új kongregációt hamarosan, 1919 márciusában Zichy püspök is jóváhagyta és bejelentette a római anyatársulatnak.²⁸

1920 januárjában, a szerb megszállás nehéz időszakában egy harmadik leánykongregáció is alakult a városban Úrileányok Mária-kongregációja néven 12 taggal, szintén a zárdához kapcsolódóan. A társulat tagjai a nők körében magasnak számító iskolai végzettséggel: gimnáziumi vagy kereskedelmi értettséggel vagy tanítónői oklevéllel rendelkező leányok lehettek. A társulat első prézese Kipper Károly jezsuita atya volt. Az új társulat – a Felnőtt Leányok kongregációjához hasonlóan – Szent Ágnest választotta pártfogójának, bár elnevezésében ezt soha nem használta.²⁹

A három leánykongregáció jól leképezte a város női társadalmának tagozódását, hiszen mind a kétkezi munkából élő cselédek, varróleányok és hasonló foglalkozású, alacsony státuszú leányok, mind a polgárit végzett, a középpolgársághoz tartozó, részben alkalmazottként, részben háztartásbeliként tevékenykedő leányok, mind az úri osztályhoz tartozó, magasan iskolázott, részben szellemi munkát végző tanítónőként dolgozó, részben jómódú úrinőként élő leányok számára alakult megfelelő kongregáció néhány év leforgása alatt. Egyedül a nehézipari munkásnők számára nem hoztak létre kongregációt, aminek több oka is lehetett. Egyrészt az egyház ekkor már nehezen tudta elérni a munkásságot, bár éppen Pécsen voltak előremutató, lelkes kezdeményezések a munkáspasztoráció területén.³⁰ Másrészt pedig ezek a nők főleg a város

23 PPL 164/1919, 1245/1919; *Dunántúl* 1929. márc. 24. 4.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 54., 1925. máj. 10. 5–6., 1927. júl.–aug. 4–5.

24 PPL 164/1919.

25 PPL 1245/1919; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 54., 1922. máj. 74–75., 1922. szept.–okt. 134., 1925. máj. 10. 5–6.

26 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1926. okt. 3. 15., 1926. nov. 1. 14., 1926. nov. 28. 13., 1927. ápr. 10. 17., 1927. júl.–aug. 23., 1927. szept. 18. 6., 1928. ápr. 29. 20., 1928. máj. 27. 19.

27 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1928. máj. 27. 19.

28 PPL 1245/1919.

29 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 53., 1925. máj. 10. 5–6., 1927. júl. –aug. 3–4.

30 Gergely 1999: 224–226.

peremkerületeiben, a bányatelepeken éltek és ezért alapvetően nem kötődtek a zárda iskoláihoz sem. Jól tükrözték a kongregációk a város „leányképző központjának”, a Miasszonyunk Rend iskoláinak tagozódását is. Ezek a társulatok elsősorban a rend különböző iskolatípusaiban – az elemi és hozzá kapcsolódóan a gyakorló gazdasági ismétlőiskola; a polgári; és a tanítónőképző, illetve a leánygimnázium – végzett, az iskolai kongregációkból már kinőtt növendékeinek igényeit elégítette ki, tagságuk is elsősorban belőlük verbuválódott. Ezt mutatja, hogy mindhárom kongregáció a zárdában alakult és összejöveteleit is ott tartotta a későbbi években is.

A Felnőtt Leányok Szent Ágnes kongregációja számított a város legnépesebb felnőtt-kongregációjának, mivel a zárda polgári iskolájába és így annak kongregációjába is sok leány járt,³¹ így adott volt a bőséges utánpótlás. Ebből adódóan folyamatos emelkedést láthatunk az 1920-as években: például 1927 nyarán 160, novemberben pedig már 180 tagot számlált.³² Ez a létszám valószínűleg az elkövetkező években stagnált és csak kisebb ingadozást mutatott, ugyanis amennyivel gyarapodott a társulat létszáma az iskolai végzősökkel, annyival csökkent is a férjhezmenések által, például 1932 februárjában csak 5 új tagot vettek fel.³³ A Leányalkalmazottak Szent Katalin-kongregációja kezdetben még a kisebb Mária-kongregációk közé tartozott, megalapításakor csak 38 tagot számlált,³⁴ amely az 1920-as évek második felére azonban már több mint száz főre gyarapodott.³⁵ Feltehetően népszerűsége töretlen volt a következő évtizedben is, például 1932 tavaszán 18 új tagot vettek fel.³⁶ Azonban létszáma valószínűleg egy idő után ennek is stagnált, mivel szabályzata értelmében a férjhez menő leányok megszűntek a társulat tagjai lenni. Az előbbi kettőhöz képest az Úrileányok Mária-kongregációja sokkal szerényebb taglétszámmal rendelkezett, nyilván azért, mert eleve sokkal kevesebb érettségizett vagy tanítónői oklevéllel rendelkező leány élt a városban, mint elemi vagy polgárit végzett. A társulat 1920-ban 12 taggal alakult meg, de két év alatt a tagok összlétszáma már 76-ra emelkedett. De itt is ugyanaz volt a helyzet, mint az előző kettőnél: a tagok egy része időközben férjhez ment vagy más településen kapott állást, így az aktív tagok száma, akik rendszeresen részt vettek a társulat összejövetelein és működésében, negyven körül mozgott.³⁷ Természetesen az elköltözőknek lehetősége volt másik Mária-kongregációba átlépni, a férjhez mentek pedig nyilván átléphetek az 1906-ban alakult pécsi Úrinők kongregációjába.

31 Például 1929-ben 53, 1930-ban pedig 39 leány végzett a polgáriban. A „Mi Asszonyunk”-ról Nevezett... 1929: 29.; A „Miasszonyunk”-ról Nevezett... 1930: 39.

32 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl. –aug. 4., 1927. szept. 18. 6., 1927. nov. 27. 18.

33 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1932. febr. 1. 13.

34 PPL 1919/1245.

35 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 4–5., 1927. szept. 18. 6.

36 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1932. jún. 1. 16.

37 1922-ben kb. 35 főt, 1927-ben pedig 42 aktív tagot említ a *Pécsi Katolikus Tudósító*. *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 53.; 1927. júl. –aug. 3–4.

A kongregációk szabályzatában és felépítésében nem fedezhetőek fel lényegi különbségek.³⁸ A papi vezetők, vagyis a prézesek személyére vonatkozó adatok viszont sokkal beszédesebbek. A prézes kinevezése a megyéspüspök jogkörébe tartozott. A Leányalkalmazottak Szent Katalin-kongregációja vezetését megalakulásakor Pércsics Vince jezsuita atya vállalta el, aki az 1920-as évek közepéig töltötte be tisztségét.³⁹ Őt követően azonban gyakran, szinte évenként változott a prézes személye. A hivatalt általában a székesegyházi karkáplánok látták el: 1927-ben Tiborc Benő, 1928-ban Gábrriel Pál,⁴⁰ 1930 tavaszáig pedig Kocsis László, akit Domosvay Lajos, majd szintén egy év múlva Mihalecz Ferenc követett.⁴¹ A Szent Ágnes-kongregáció prézese alapításakor, 1917-ben Fejes Károly hazatért táborigazgatóként, székesegyházi karkáplán lett, aki kilenc évig látta el tisztségét.⁴² Valószínűleg 1926-os pécs-rácvárosi plébánosi kinevezése miatt vált meg a kongregációtól, amikor is Gábrriel Pál, a Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézet tanára követte 1930-ig, miközben a Szent Katalin-kongregációt is vezette.⁴³ Az új prézes ekkor egy rövid ideig Mayer Ferenc pécsi hitoktató lett,⁴⁴ akit 1931 őszétől Erdélyi Gyula püspöki szertartó,⁴⁵ majd pedig 1935-től Várkonyi János szemináriumi spirituális követett.⁴⁶ Az Úrileányok kongregációjának alapítója és első prézese 1922-ben Kipper Károly jezsuita atya volt.⁴⁷ 1925-ben már egy másik jezsuita atyát, Fónay Gábort találjuk a társulat élén,⁴⁸ két évvel később pedig egy másik rendtársukat, Somogyi Jenőt.⁴⁹

Láthatjuk, hogy a Leányalkalmazottak és Felnőtt Leányok kongregációinak vezetői feladataival – az előbbi alapító Pércsics Vince jezsuita atya kivételével – rendszerint a papi hierarchia alján álló, fiatal papokat bízott meg a püspök, ami arra utal, hogy egyházi körökben nem volt túl nagy megbecsültsége a prézesi tisztségnek, legalábbis az alacsony társadalmi státusszal rendelkező leányok kongregációi esetében. Sőt, úgy tűnik, hogy ez nem is volt valami szívesen vállalt feladat, mivel például 1938-ban Virág Ferenc püspök addig nem volt hajlandó elfogadni Várkonyi János lemondási kérelmét a Szent Ágnes-kongregáció prézesi tisztségéről, „míg valamelyik pécsi pappal

38 Tengely 2023: 153-174.

39 PPL 164/1919, PPL 1245/1919; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 54., 1925. máj. 10. 5–6.

40 Gábrriel Pál ekkor a Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézet tanára volt.

41 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 4–5., 1928. ápr. 29. 20., 1928. máj. 27. 19., 1930. ápr. 1. 14., 1931. okt. 1. 15., 1932. dec. 1. 28. Sajnos a későbbi prézesek személyére vonatkozóan nem rendelkezünk forrással.

42 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. máj. 10. 5-6., 1927. júl.–aug. 4.

43 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 4., 1927. nov. 27. 18., 1928. ápr. 29. 20., 1928. máj. 27. 19., 1928. nov. 30. 24-25, 1929. márc. 1. 19., 1930. ápr. 1. 14.

44 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1930. ápr. 1. 14., 1932. jan. 1. 14.

45 PPL 3167/1934; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1931. dec. 1. 12., 1933. febr. 1. 16., 1933. nov. 1. 15.

46 PPL 2943/1938.

47 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 53, 1927. júl.–aug. 3-4.

48 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. máj. 10. 5-6.

49 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 3-4.

nem tud megállapodni, aki ezt a tisztelet magára vállalná.”⁵⁰ Ezzel szemben a magasan iskolázott, művelt úrileányok kongregációjában az egyház szellemi elitjéhez tartozó jezsuita atyák töltötték be a prézesi tisztséget. Ez jól mutatja, hogy ennek a társulatnak a tagjai egyrészt magasabb szintű szellemi vezetést igényeltek, másrészt pedig a jezsuiták bizonyára azért is szívesen ellátták ezt a feladatot, mert mint fentebb láttuk, a rend törekedett a katolikus elitet „kézben tartani”, például a Pécs katolikus férfielitjét tömörítő Urak kongregációját is ők vezették.⁵¹

A leánykongregációk vallási működése – a rendszeres közös gyűlések és ájtatosságok, a szentmisehallgatás, a havi gyónás és szentáldozás – hasonló volt az általános kongregációs szabályoknak megfelelően.⁵² A társadalmi és közösségi tevékenységük azonban jelentős különbségeket mutatott, elsősorban az úrilányok és a másik két kongregáció között.

A Leánykalkalmazottak Szent Katalin-kongregációjában különösen pezsgő kulturális élet folyt, talán azért, mert ezeknek a szerény anyagi helyzetű leányoknak nem nagyon voltak más ilyen irányú lehetőségeik. Ez elsősorban különféle – gyakran jótékony célú – rendezvényeken tartott műsoros előadásokban nyilvánult meg. Különösen védőszentjük, Alexandriai Szent Katalin ünnepét (november 25.) ülték meg fényesen. Mivel ez nem volt munkaszüneti nap, ezért rendszerint a rákövetkező vasárnapon tartották meg ezt a rendezvényüket. Ekkor reggel közösen misét hallgattak és szentáldozáshoz járultak, majd műsoros ünnepséget tartottak, sőt, 1925-ben még színdarabot is előadtak a szent életéről.⁵³ Minden évben szerveztek farsangi „teaestélyt” is általában a Katolikus Legényegylet helyiségében, melynek műsora versekből, ének- és zeneszámokból, valamint vidám színdarabból állt – például 1929-ben a *Póru!l járt kísértet* című egyfelvonásos bohózatot adták elő –, melyet táncmulatság követett, ami nyilván jó alkalom volt arra, hogy a hasonló világnézetű és társadalmi helyzetű katolikus leányok és fiatal emberek ismeretségeket köthessenek.⁵⁴ De emellett a Keresztényszocialista Egyesületben és a Katolikus Legényegyletben is gyakran szerveztek vallásos témájú színelőadásokat és műsorokat is: például 1927 és 1928 januárjában a magyar leányifjúság védőszentje, a szentté avatás előtt álló Árpád-házi Boldog Margit napján rendeztek műsoros estet; 1927. április 3-án *A kereszt üdvözít* című öt felvonásos darabot, 1928 virágvasárnapján pedig a *Pontiola* című bibliai témájú színművet adták elő.⁵⁵ Időnként felléptek a keresztényszocialista ifjúsági Arany János Önképzőkörben

50 PPL 2943/1938.

51 Tengely 2013: 81–104.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. máj. 1. 6., 1927. júl.–aug. 5., 1927. szept. 18. 6., 1931. febr. 1. 5.

52 Tengely 2023: 153–174.

53 PPL 1245/1919; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. dec. 1. 11., 1927. nov. 27. 19., 1928. okt. 28. 15., 1931. nov. 1. 16., 1931. dec. 1. 17., 1932. dec. 1. 28.

54 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. márc. 1. 19., 1931. febr. 1. 18., 1932. febr. 1. 19., 1934. febr. 25., 1934. márc. 29.

55 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 54., 1925. dec. 1. 11., 1927. júl.–aug. 4–5., 1927. dec. 23. 20., 1928. febr. 2. 16., 1928. febr. 24. 19., 1929. márc. 1. 18., 1928. ápr. 29. 20.

is,⁵⁶ valamint a Szent Ágnes kongregációval együtt rendszeresen szerepeltek az Iparos Asszonyok kongregációja által szervezett, nagy népszerűségnek örvendő karácsonyi vásár esti műsorán.⁵⁷ Kiemelkedő jelentőségű rendezvényük volt 1929 virágvasárnapján tíz éves fennállásuk jubileumi ünnepe a Katolikus Legényegylet dísztermében, melyre gazdag műsort állítottak össze ünnepi beszéddel – melyet Györkös József leánygimnáziumi igazgató tartott –, versekkel, énekekkel, színdarabbal és a kongregáció történetének felolvasásával.⁵⁸ A kongregáció kebelében énekkar is működött, mely a közös miséiken és a rendezvényeiken szerepelt.⁵⁹ A társulat a vallási és kulturális igények mellett tagjai illendő szórakozásáról is gondoskodott: az említett táncmulatságok mellett például 1928 júniusában egész napos kirándulást szerveztek Fonyódra és Badacsonyba, ahova a csekély jövedelmű leányok a kongregáció segítségével nélkül valószínűleg nem tudtak volna eljutni.⁶⁰

A Felnőtt Leányok Szent Ágnes-kongregációja szintén minden évben szervezett műsor teadélután a farsangi időszakban, általában a Katolikus Legényegylet nagytermében. A műsor után teát és a kongreganisták által készített süteményeket lehetett fogyasztani a büfében, illetve tombolahúzásra és táncra is sor került. Az igényes rendezvény valószínűleg nagy népszerűségnek örvendett a városban, olyannyira, hogy 1928-ban például még Virág Ferenc püspök is megtisztelte jelenlétével.⁶¹ A teadélutánok bevételét a társulat saját vagy jótékony céljaira fordította. Egyes években az is előfordult, hogy nem csak farsangkor, hanem ősszel, az ún. kifsarsangi időszakban is szerveztek hasonló rendezvényt.⁶² A társulat kebelében énekkar is működött Számpál Pál tanár vezetésével, mely a székesegyházban a vasárnapi 11 órai misén énekelt.⁶³ A Szent Ágnes-kongregáció életében is nagy jelentőségű volt tíz éves jubileumának megünneplése. Erre 1927. november 20-án került sor a Belvárosi Katolikus Kör nagytermében díszközgyűlés keretében. Az énekkari műsor után Kocsis L. *Köszöntő ének* című versét szavalta el az egyik tag, majd a társulat „krónikása” felolvasta a titkári jelentést, valószínűleg az eltelt tíz év eredményeiről és eseményeiről. Ezt Fejes Károly, a kongregáció alapítójának és nemrég leköszönt elnökének ünnepi beszéde

56 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. ápr. 54.

57 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. dec. 1. 14., 1931. jan. 1. 14–15., 1932. jan. 1. 11–12., 1932. dec. 1. 24., 1937. nov. 1. 199., 1937. dec. 1. 218.

58 *Dunántúl* 1929. márc. 24. 4.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. márc. 1. 18.

59 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1926. nov. 28. 13., 1927. júl.–aug. 4–5.

60 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1928. máj. 27. 19.

61 Például az 1928-as teadélután műsora: a prézes nyitóbeszéde, énekkari műsor Számpál Pál vezetésével, egy kongreganista zongoraszóloja, Kocsis I.: *Modern élet c. vígjátéka, fátyoltánc*. 1931-ben az énekszámok és a színdarab mellett a műsor fő attrakciója a Gebauer Ernő festőművész elgondolása alapján rendezett Szent Ágnes fogadtatása a mennyben című élőkép volt. *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. dec. 23. 20., 1928. febr. 2. 17., 1928. ápr. 1. 22., 1931. márc. 1. 20., 1931. ápr. 1. 5., 1932. jan. 1. 14., 1932. febr. 1. 13., 1933. febr. 1. 16., 1934. jan. 18., 1934. febr. 24.

62 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1935. okt. 175.

63 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 4., 1929. márc. 1. 19., 1931. ápr. 1. 5., 1935. jún. 141.

követte, majd különféle ének- és zeneszámok. A záróbeszédet az új prézes, Gábrriel Pál tartotta.⁶⁴

Valószínűleg az Úrielányok Mária-kongregációja szervezésében is sor került időnként hasonló rendezvényekre, bár ezek közül csak egyről tudósítanak a korabeli források: 1933. május 7-én – sajnos nem tudni, milyen alkalomból – előadtak egy valószínűleg ókeresztény témájú 5 felvonásos színdarabot *A rabszolganő* címmel Danis Jenő színművész rendezésében.⁶⁵ Emellett a kongregációban énekkar is működött külön szakosztályként, mely a belvárosi plébániatemplomban énekelt a 11.30-as misén vasárnap és ünnepnapokon.⁶⁶ Ismert az is, hogy az 1921. december 8-i városi kongregációs ünnepségen a társulat egy tagja operarészleteket adott elő zongorakísérettel.⁶⁷

A rendezvények műsorainak tartalma jól illusztrálja a három leánykongregáció tagjainak eltérő műveltségi szintjét. Míg az alacsony iskolázottságú leánykalmazottak műsorai szinte mindig a szokásos versből, zene- és énekszámából és színdarabból álltak, addig a magasabb műveltséggel és nyilván ebből adódóan szélesebb körű ismeretekkel és kulturális tapasztalatokkal rendelkező Felnőtt Leányok kongregációja műsorait időnként egy-egy különleges műsorszámmal is kibővítette, például 1928-ban „fátyoltáncot” adtak elő,⁶⁸ míg három évvel később a korban népszerű életképet rendeztek *Szent Ágnes fogadtatása a mennyben* címmel Gebauer Ernő festőművész tervei alapján.⁶⁹ A legmagasabb műveltséggel és ebből adódóan feltehetően legkifinomultabb ízléssel rendelkező Úrielányok kongregációjának műsorában pedig már a magas kultúrához tartozó operarészletekkel is találkozhatunk, s a művészi igényesség jelenik meg abban is, hogy – mint fentebb láttuk – egy valódi színművész rendezésében adták elő színdarabjukat.⁷⁰

Ami a társulatok kulturális tevékenységét illeti, a kongregációs szabályok minden tagnak előírták a napi lelkiolvasmányok olvasását, így általában minden kongregáció kebelében működött egy saját könyvtár.⁷¹ Feltehetően a Szent Katalin-kongregáció az 1930-as években már rendelkezett egy szerény könyvtárral – minden bizonnyal a Miasszonyunk zárdában, ahol rendszeres összejöveteleiket tartották –, mivel 1932-ben a magisztrátusban már szerepel a könyvtáros tisztsége.⁷² Hasonlóképpen a Szent Ágnes-kongregációnak is sikerült saját könyvtárat létrehoznia, ha nem is mindjárt megalapításakor, mert 1930-as farsangi bevételéből „már is jelentős” könyvtárat gaz-

64 Pécsi Katolikus Tudósító 1927. nov. 27. 18.

65 Pécsi Katolikus Tudósító 1933. máj. 1. 2.

66 Pécsi Katolikus Tudósító 1922. ápr. 53.

67 Pécsi Katolikus Tudósító 1921. dec. 144-145.

68 Pécsi Katolikus Tudósító 1928. ápr. 1. 22.

69 Pécsi Katolikus Tudósító 1931. márc. 1. 20.

70 Pécsi Katolikus Tudósító 1921. dec. 144-145., 1933. máj. 1. 2.

71 Tengely 2017b: 65-70.

72 Pécsi Katolikus Tudósító 1932. nov. 1. 16.

dagította.⁷³ Sajnos arról nem szólnak a források, hogy az Úrileányok kongregációja rendelkezett-e könyvtárral, bár a jobb anyagi helyzetben lévő úrilányok nem voltak erre annyira rászorulva, könnyebben meg tudták vásárolni a kívánt köteteket maguknak. Az is lehetséges, hogy feltételezhető rokoni kapcsolataik révén az idősebb úriasszonyokat tömörítő Úrinők kongregációjának gazdag könyvtárát⁷⁴ is használhatták.

A könyvtár működtetése mellett azonban az előző két társulat esetében – mindkettőben működött missziós szakosztály – a további kulturális tevékenység csak missziós témájú műsorok és előadások szervezésére, illetve hallgatására irányult,⁷⁵ míg a magasan iskolázott Úrileányok kongregációja kebelén belül működött egy ún. apologetikus szakosztály, mely aktuális vallási, erkölcsi és társadalmi kérdések rendszeres megvitatásával mélyítette a tagok ismereteit.⁷⁶

A kongreganista lányok az általános keresztény értékrend alapján karitatív tevékenységet is folytattak. Mivel a Szent Katalin- és a Szent Ágnes-kongregáció tagjai csekély jövedelemmel bírtak, ezért karitatív tevékenységük inkább kétkezi munkában, illetve gyűjtések szervezésében, semmint anyagi áldozatvállalásban nyilvánult meg. A leányalkalmazottak jótékonykodása elsősorban a kórházi betegek segítésére irányult: kéthetente összejöveteleik után uzsonnát osztottak nekik.⁷⁷ A Szent Ágnes-kongregáció tagjai elsősorban a Felsővármház utcai elemi iskola szegény diákjait és családjaikat támogatták ruha-, cipő- és élelmiszeradományokkal, mely célra ők is jótékony célú műsoros teadélutánok szervezésével, illetve gyűjtéssel teremtették elő a szükséges anyagiakat.⁷⁸ Szép és ötletes megoldás volt, hogy például 1931-ben a távozó prézesük, Mayer Ferenc búcsúajándékának „megváltása fejében” az iskola szegény diákjait ajándékozták meg: 22 családnak vittek ruhát, cipőt, élelmiszert és játékokat, nyilván hatalmas örömet szerezve ezzel a gyermekeknek.⁷⁹ Jótékonykodásuk egyik rendszeres formája volt, hogy az iskola szegény gyermekeinek elsőáldozását tették szebbé: ünneplő ruhát varrtak és imakönyveket ajándékoztak nekik, illetve az elsőáldozás után szeretetreggelivel vendégelték meg őket.⁸⁰ Mivel a társulat tagjai legszívesebben gyermekekkel foglalkoztak, így karitatív tevékenységüket társadalmi jellegű munkával is kibővítették: az 1930-as években ők vezették a belvárosi fiúelemi iskola Szív-

73 Pécsi Katolikus Tudósító 1931. ápr. 1. 5.

74 Pécsi Úrinők Mária-Kongregációjának könyvtárjegyzéke 1941.

75 Pécsi Katolikus Tudósító 1928. nov. 30. 24-25.; Pécsi Katolikus Tudósító 1931. jan. 1. 15., 1931. ápr. 1. 5., 1931. máj. 1. 18., 1931. dec. 1. 12., 1932. jan. 1. 14., 1932. dec. 1. 28., 1933. febr. 1. 16., 1933. júl.–aug. 16., 1933. nov. 1. 15., 1933. dec. 1. 2., 1935. ápr. 98., 1936. jan. 18., 1938. máj. 104.

76 Pécsi Katolikus Tudósító 1922. ápr. 53., 1927. júl. –aug. 3–4.

77 Pécsi Katolikus Tudósító 1927. júl. –aug. 4–5.

78 Jól mutatja, hogy a Szent Ágnes-kongregáció tagjai sem bővelkedtek anyagi javakban, hogy 1934-ben Erdélyi Gyula prézes kérésére a székeskáptalan 50 mázsa szénsegedyben részesítette a társulatot. PPL 3167/1934.

79 Pécsi Katolikus Tudósító 1927. júl. –aug. 4., 1931. ápr. 1. 5., 1932. jan. 1. 14., 1932. márc. 1. 6., 1933. jan. 1. 15.

80 Pécsi Katolikus Tudósító 1931. ápr. 1. 5., 1932. márc. 1. 6., 1932. máj. 1. 13.

gárdáját.⁸¹ Az 1930-as években a kongregáció még intenzívebben bekapcsolódott a szegénygondozásba: tucatnyi rászoruló család pártfogását vállalták, amelyeket személyesen látogattak a leányok, hogy ne csak anyagi és természetbeni, de lelki támogatást is nyújtsanak az elesetteknek.⁸² Jótékonykodásuk anyagi alapjának előteremtésére – mivel csekély jövedelmükből erre nem nagyon volt lehetőségük – a két kongregáció gyakran szervezett jótékony célú műsoros esteket, melyek bevételét valamilyen nemes célra ajánlották fel: például a leányalkalmazottak 1927-ben Ákos Ferenc, a neves pécsi hitszónok épülő síremlékének támogatására rendeztek színelőadást,⁸³ 1934-ben pedig vállalták, hogy farsangi teaestjük bevételéből egy szegény családot egy éven keresztül segélyeznek.⁸⁴ Továbbá rendszeresen szerepeltek műsorral az Iparos asszonyok kongregációjának karácsonyi jótékonyági vásárán is.⁸⁵ Az Úrileányok kongregációjának külön karitatív tevékenységéről ellenben csak a legkritikább esetben szólnak a források – például missziós célokra gyűjtöttek ők is⁸⁶ –, de nyilvánvalóan ennek tagjai is jótékonykodtak, hiszen ez hozzátartozott a kongregációs lelkülethez, azonban valószínűleg inkább magánúton adakoztak, mivel nekik saját jövedelmükből is tellett erre s nem volt arra szükség, hogy nyilvános gyűjtéseket szervezzenek.

A leánykongregációk a vallási, kulturális és karitatív tevékenység mellett időnként speciális társadalmi feladatokat is vállaltak. Egy egészen sajátos gyakorlati jellegű kezdeményezést ismerünk a legszegényebb leányokat tömörítő Szent Katalin-kongregáció részéről: 1925-ben egy „kongregációs állás- és munkaközvetítő hivatal” létrehozását vették tervbe tagjaik munkavállalásának elősegítése érdekében. Ebbe az összes pécsi Mária-kongregációt be kívánták vonni,⁸⁷ melyek tagjai elsősorban azokból a társadalmi rétegekből kerültek ki, amelyek alkalmaztak cselédeket, varrólányokat, üzleti eladókat, vagyis olyan munkavállalókat, akikből a társulat tagsága állt. Nyilván a lányoknak is könnyebbésséget jelentett, ha olyan megbízható katolikus családoktól vagy vállalkozóktól kaptak munkát, akik vallási elkötelezettségüket jó szemmel nézték és támogatták, valamint így a kiszolgáltatott helyzetük miatt gyakran rájuk leselkedő veszélyektől is elvileg védve voltak. A terv szerint a Jótékony Keresztény Bazar lett volna a hivatal központja, ahova minden Mária-kongregáció egy megbízott által bejelentette volna a saját tagjai körében felmerülő munkaalkalmakat és tagjai közül

81 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1933. máj. 1. 3., 1934. máj. 29. A Szívgárda a gyermekek Jézus Szíve kultuszához kapcsolódó társulata volt, melynek első csoportja 1920-ban alakult meg Szegeden, majd hamarosan elterjedt az egész országban.

82 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1933. jan. 1. 15., 1934. jan. 1. 10.

83 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1928. szept. 23. 14.

84 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1934. febr. 25., 1934. márc. 29.

85 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. dec. 1. 14., 1931. jan. 1. 14–15., 1932. jan. 1. 11–12., 1932. dec. 1. 24., 1937. nov. 1. 199., 1937. dec. 1. 218.

86 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 3–4.

87 Itt természetesen csakis a középréteget tömörítő felnőtt kongregációkról – Urak, Úrinők, Úrileányok, Felnőtt Leányok és Iparos Asszonyok kongregációja – volt szó, a kezdeményezés az iskolai kongregációkat nyilván nem érintette.

az álláskeresőket. A Leányalkalmazottak kongregációja kérte a többi kongregációt, hogy gyűléseiken tárgyalják meg ezt a kérdést, majd pedig a prézesek és a kongregációk egy-egy megbízottja jöjjön össze egy tanácskozásra a részletek megbeszélésére.⁸⁸ Azonban minden előnye ellenére valószínűleg mégsem sikerült létrehozni a hivatalt, mert a forrásokban nem hallunk róla többet.

Nagyon beszédes a leánykongregációk kapcsolati hálója. Ugyan voltak olyan városi vallási rendezvények, ahol az összes kongregáció együttesen megjelent – például a Mária-kongregációk főünnepén, a Szeplőtelen fogantatás ünnepén (december 8.) tartott közös misén és áldozáson,⁸⁹ a minden hónap első vasárnapján az egész napos székesegyházi szentségimádáson,⁹⁰ illetve a székesegyház úrnapi körmenetén⁹¹ –, de ennél szorosabb kapcsolat az úrileányok és a másik két leánykongregáció között nem volt, csupán egy kivételtől eltekintve: 1936 júniusában a pécsi leányok összesztársulata, egyesülete és klubja közösen zárandokoltak el Máriagyűdre, a Dél-Dunántúl legkedveltebb kegyhelyére.⁹²

Ezzel szemben a műveltségi és társadalmi szempontból egymáshoz közelebb álló Szent Ágnes- és Szent Katalin-kongregáció szorosan együttműködött, szinte „testvérkongregációknak” számítottak. 1924-től kezdve szokássá vált, hogy minden évben május végén vagy június elején a két szervezet tagjai együtt elzarándokoltak vonattal Máriagyűdre, ahol misén vettek részt, prédikációt hallgattak, szentáldozáshoz járultak, illetve keresztutat végeztek. Este Pécsre hazaérkezve a leányok gyertyás körmenetben vonultak a vasútállomásról a székesegyházba, ahol ünnepélyes áldásban részesültek.⁹³ Általában a nagybőjti lelkigyakorlatot is közösen végezték – időnként a többi női kongregációk tagjaival együtt – a székesegyházban vagy a belvárosi plébániatemplomban.⁹⁴ Nagyhéten és húsvétkor az irgalmasok templomában együtt végeztek szentségimádást,⁹⁵ május 1-én, munkás Szent József ünnepén – amely jellegéből adódóan a dolgozó lányok kedves ünnepe lehetett – pedig kora reggel a Havi-hegyi

⁸⁸ Pécsi Katolikus Tudósító 1925. dec. 1. 11.

⁸⁹ Pécsi Katolikus Tudósító 1921. dec. 144–145., 1929. dec. 1. 18., 1931. ápr. 1. 5., 1931. dec. 1. 12., 1931. dec. 1. 17., 1932. dec. 1. 28.; 1933. dec. 1. 2. Sőt, 1921-ben a mise után a Budai Külvárosi Katolikus Kör nagyermeiben nagy kongregációs ünnepséget tartottak a város 14 kongregációja, mintegy 800 fő részvételével.

⁹⁰ Pécsi Katolikus Tudósító 1929. okt. 1. 13.

⁹¹ Pécsi Katolikus Tudósító 1930. jún. 1. 15., 1930. jún. 1. 15., 1931. ápr. 1. 5., 1931. jún. 1. 19., 1933. jún. 1. 2.

⁹² Pécsi Katolikus Tudósító 1936. jún. 108.

⁹³ Pécsi Katolikus Tudósító 1922. ápr. 54., 1925. máj. 10. 6., 1925. júl. 5. 15., 1927. júl.–aug. 4–5., 1928. ápr. 29. 20., 1928. máj. 27. 19., 1929. jún. 1. 7., 1930. jún. 1. 19., 1931. jún. 1. 20., 1932. jún. 1. 16., 1933. máj. 1. 3., 1933. júl.–aug. 16.

⁹⁴ Pécsi Katolikus Tudósító 1927. ápr. 10. 17., 1927. máj. 1. 3., 1928. febr. 24. 20., 1929. márc. 1. 7., 1932. márc. 1. 11., 1932. márc. 1. 19., 1934. márc. 29.

⁹⁵ Pécsi Katolikus Tudósító 1937. márc. 1. 58., 1938. márc. 64., 1938. ápr. 88., 1940. márc. 1. 6., 1941. ápr. 1. 5.

kápolnában szintén együtt hallgattak misét és járultak a szentáldozáshoz.⁹⁶ A két leánytársulat tagjai rendszeresen szerepeltek együtt az Iparosasszonyok kongregációjával által szervezett karácsonyi vásár műsorán is,⁹⁷ s mint láttuk, a közös missziós érdeklődés is összekötötte őket.

A jóval magasabb társadalmi státuszú Úrileányok kongregációjával ezzel szemben meglehetősen elkülönült az előbbi kettőtől és helyette az Egyetemi Hallgatónők kongregációjával ápolt szoros kapcsolatot. 1927-ben már közösen tartották gyűléseiket a zárdában, bár a havi szentáldozást továbbra is külön végezték. Ezt egyrészt a hasonló műveltségi szint indokolta, másrészt pedig a személyi összefonódások is elősegítették: mindkét kongregációt Fónay Gábor, majd Somogyi Jenő jezsuita atya vezette, és lehetséges, hogy a továbbtanuló pécsi leányok közül is többen átléptek az egyetemista lányok társulatába.⁹⁸

Az asszonykongregációkkal való kapcsolatuk is hasonlóan alakult. A Szent Katalin- és a Szent Ágnes-kongregáció az Iparosasszonyok kongregációjával működött együtt, főleg a karácsonyi vásáron. Lehetséges, hogy az Iparosasszonyok kongregációjának 1924-es megalakulása is ahhoz az igényhez köthető, hogy a házasságkötés miatt a Szent Katalin-kongregációból kimaradó leányoknak továbbra is legyen lehetősége kongregációs életet élni, mivel az 1918-as megalakulásakor az ismétlőiskolában végzett 14 év körüli első tagok nagyjából ekkorra érték el az eladósort, az Úrinők kongregációjába pedig alacsony társadalmi státuszuk miatt nyilván nem léphettek be. A két kongregáció kapcsolatára utal az is, hogy mint fentebb láttuk, a Szent Katalin-kongregációt az 1920-as években Iparos Leányok kongregációjának is hívták. Az Úrileányok kongregációja tagjai ezzel szemben feltehetőleg az Úrinők kongregációjával ápoltak szorosabb kapcsolatot,⁹⁹ valószínűleg családi összefonódások is előfordulhattak a város katolikus női elitjét tömörítő két társulatban. Erre utal például, hogy 1927-ben Dulánszky Mária volt a társulat világi vezetője, azaz prefektája,¹⁰⁰ aki minden bizonnyal Dulánszky Nándor korábbi pécsi püspök (1877–1896) és az Úrinők kongregációjának megalapítását kezdeményező Dulánszky Adolfné¹⁰¹ rokona volt.

KONKLÚZIÓK

A fentiekből megállapítható, ahogy az iskolai kongregációk esetében a fiúkongregációk nagyobb számban voltak jelen, de csak abból kifolyólag, hogy több fiú-, mint leányközépiskola volt a városban, azonban a leánykongregációk sokkal magasabb

96 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1931. máj. 1. 20., 1932. máj. 1. 13., 1933. máj. 1. 3.

97 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. dec. 1. 14., 1931. jan. 1. 14–15., 1932. jan. 1. 11–12., 1932. dec. 1. 24.

98 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. máj. 10. 5–6., 1927. júl. –aug. 3–4.

99 Az Úrinők kongregációjában olyannyira elitista szemlélet tükröződött, hogy belépéshez is két tag ajánlása kellett. Tengely 2013: 102.

100 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl.–aug. 3–4.

101 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. júl. –aug. 3.

taglétszámmal működtek. A felnőtt kongregációk száma és taglétszáma esetében még egyértelműbben megnyilvánult a női túlsúly, mely arra utal, hogy a fiatal férfiak az iskola befejezése után nagy számban hagyták el a kongregációs életet, szemben a leányokkal, akik inkább átléptek a felnőtt leány-, majd asszonykongregációkba. A női kongregációk sokkal élénkebb társadalmi és karitatív tevékenységet fejtettek ki, mint a férfiak, azonban ezek tevékenységének jellege között a tagság társadalmi státuszától és műveltségi szintjéből adódóan jelentős különbségek fedezhetőek fel. Természetesen mindegyik az általános kongregációs szabályok szerint működött, azonban a részkerdésekben jól megragadhatóak a különbségek. Például a többségében alkalmazottként fizikai munkát végző leányokból álló Szent Katalin- és Szent Ágnes-kongregáció szorosán együttműködött, sok vallási és egyéb rendezvényen együtt vettek részt, míg ezzel szemben az Úrileányok kongregációja érezhetően elkülönült tőlük és helyette az egyetemi Hallgatók kongregációjával szervezett közös összejöveteleket. A kongregációk vezetésében is ugyanez nyilvánult meg: az előbbi két társulat prézesének alacsony státusú, fiatal papokat neveztek ki, míg ezzel szemben az Úrileányok kongregációját a magasán képzett jezsuita atyák vezették. A kongregációk kulturális tevékenységében is ez látható: a Szent Katalin- és a Szent Ágnes-kongregáció elsősorban populárisabb jellegű műsoros teadélutánokat szervezett általában énekekkel, versekkel, gyakran vidám színdarabokkal, míg az úrileányok fellépései esetében igényes, szakember által betanított színelőadásról és operarészletekről hallunk. Az előző két leánykongregáció sokkal nyitottabb volt és a vallási mellett élénk világi tevékenységet is folytatott, aktívan részt véve nemcsak Pécs vallási, hanem társadalmi életében is, amelyről a város katolikus lapja, a Pécsi Katolikus Tudósító is rendszeresen hírt adott. Ezzel szemben az Úrileányok kongregációja sokkal zártabb és ebből adódóan „rejtettebb” életet élt, amely feltehetően annak a következménye, hogy tagsága a belépés magas kritériumai miatt sokkal szűkebb és zártabb körű volt, mint az előző kettő, amelyekbe gyakorlatilag bármely leány beléphetett. Mindezekből kitűnik, hogy a kongregációk tevékenységében a társadalmi választóvonal legalább olyan jelentős volt, mint a nemi. Ugyanis az elithez tartozó Urak, Úrinők és Úrileányok kongregációi hasonlóan elzárkózó magatartást tanúsítottak, működésükben egyértelműen elitista szemlélet tükröződött, míg a sokkal szélesebb rétegekből szerveződő, alacsonyabb státuszú tagokat tömörítő kongregációk sokkal nyitottabbak voltak, élénk társadalmi és közösségi életet éltek, mellyel bekapcsolódtak a város társadalmi és kulturális vérkeringésébe is.

IRODALOM

ÁRVAI Tünde

2016 *Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből*. Pécs: Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány.

BANGHA Béla

1911 *Mi a kongregáció?* Budapest: Stephaneum Kiadó.

FRAUHAMMER Krisztina

2019 *Imák és olvasatok*. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport.

GERGELY Jenő

1999 *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919–1945*. H. n.: Pannonica.

HERMANN Egyed

1973 *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*. München: Aurora.

HERMANN Egyed

é. n. *A Mária-kongregációk és a jozefinisztikus államhatalom*. Kézirat. h. n., Gödöllői Premontrei Apátság Levéltára.

HORVÁTH István – KIKINDAI András – SÜMEGI József

2008 *Vallási élet a barokk korban*. In Sümegi József (szerk.): *A Pécsi egyházmegye ezer éve*. Pécs: Fény Kft., 106–113.

HORVÁTH István – KIKINDAI András

2008 *A felvilágosodás és a liberalizmus kora*. In Sümegi József (szerk.): *A Pécsi egyházmegye ezer éve*. Pécs: Fény Kft., 128–139.

JUNG Károly

2001 *A Mária-leány kézikönyve*. In Jung Károly (szerk.): *A Pannónia Énektől a Mária-lányokig*. Újvidék: Forum, 214–234.

KÁDÁR Zsófia

2021 *Vallásos társulatok a 17–18. századi Magyar Királyságban*. In Szokol Réka – Szőnyi Szilárd (szerk.): *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig*. Budapest: Jezsuita Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 164–197.

KÉRI Katalin

2019 *Tendenciák és eredmények a nőnevelés történet kutatásában*. In Czeferner Dóra – Takács Zsuzsanna Mária – Ács Marianna – Pusztafalvi Henriette (szerk.): *„Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéről*. Pécs: Kronosz, 17–30.

LÖFFLER Fülöp

1925 *A Mária-kongregációk*. Budapest: „Mária-kongregáció”.

MOHL Antal

1898 *A Mária-kongregációk története*. Különös tekintettel hazánkra. Győr: Győregyházmegye Nyomda.

1941 *Pécsi Úrinők Mária-Kongregációjának könyvtárjegyzéke*. Pécs.

N.N.

1908 *Az Erősség Tornyáról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja*. Pécs: K. n.

N.N.

1917 *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1916/1917. iskolai évről*. Pécs: K. n.

N.N.

1908 *Az Erősség Tornyáról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja*. Pécs: K. n.

N.N.

1929 *A „Mi Asszonyunk”-ról Nevezett Női Kanonok Rend Pécsi Polgári és Elemi Leányiskoláinak Értesítője az 1928/1929. iskolai évről*. Pécs: K. n.

N.N.

1930 *A „Miasszonyunk”-ról Nevezett Női Kanonok Rend Pécsi Polgári és Elemi Leányiskoláinak Szent Imre-Évi Jubileumi Értesítője az 1929/1930. iskolai évről*. Pécs: K. n.

N.N.

1930 *A Boldogságos Szent Szűz Szeplőtelen Fogantatásáról elnevezett Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézettel kapcsolatos Mária-kongregációnak szabályai*. Pécs: K. n.

N.N.

1937 *Kongreganisták kézikönyve*. Budapest: „Mária-kongregáció” szerkesztősége. 16. kiadás.

PETRUCH Antal

1992 *Száz év a magyar jezsuiták múltjából I-II*. Kecskemét: Korda.

SMID Mária Bernadett

2010 *A szájtol a szemig. A Mária-kongregációs ifjúság erkölcsi nevelése a 20. század első felében*. In Viga Gyula – Gyulai Éva (szerk.): *Történet – muzeológia: Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére*. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 457–464.

2013 *Mária útjai. Katolikus belmisszió a 20. század első harmadában Magyarországon a jezsuiták működése nyomán*. In Bárth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18-20. századi Magyarországon*. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 286–307.

2021 *A megújult Mária-kongregációk*. In Szokol Réka – Szőnyi Szilárd (szerk.): *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig*. Budapest: Jezsuita Kiadó – Jezzus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 353–362.

SZENTKIRÁLYI István

1908 *A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái*. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.

1922 *Őseink buzgósága III. Pécsi Katholikus Tudósító* II. aug. 108–109.

TAKÁCS Zsuzsanna Mária

2011 *A pécsi Notre Dame „iskolakombinátja”*. *Képzés és Gyakorlat* 9 (1–2) 57–63.

2017 A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a XX. század közepéig. In Sárkányiné Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és megújulás*. Pécs: Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, 63–74.

TENGYEL Adrienn

2008 A katolikus egyesületek 1845 és 1950 között. In Sümegi József (szerk.): *A Pécsi egyházmegye ezer éve*. Pécs: Fény Kft. 178–184.

2009 A Pécsi Püspöki Joglyceum Mária-kongregációja. In Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923*. Pécs: Publikon Kiadó, 231–237.

2013 A pécsi Mária-kongregációk a dualizmus korában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 25 (3–4) 81–104.

2017a A ferences világi harmadrend Pécssett a két világháború között. In Pilipkó Erzsébet – Fogl Krisztián Sándor (szerk.): *Vallásos életmód és kultúra a Kárpát-medencében 10*. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 185–208.

2017b A Mária-kongregációs könyvtárak a 20. század első felében. *Kulturális Szemle* III. 1. 65–70.

2019 Az Oltáregylet Pécssett. In Barna Gábor (szerk.): *Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1*. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 112–123.

2023 A pécsi leányok Mária-kongregációi a két világháború között. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Litterarum*. Az Eszterházy Károly Egyetem Tudományos Közleményei. Tanulmányok az irodalomtudomány köréből XXV. 153–174.

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP Éva

1992 Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. *Néprajzi Látóhatár* 1 (3–4) 8–36.

VARRÓ Ágnes

2007 A Mária kongregációk és a Mária-lányok társulatának erkölcsnevelő törekvései és hatása a székesfehérvári egyházmegyében. In S. Lackovits Emőke – Szöcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. Sepsiszentgyörgy – Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 247–254.

Abstract

The feminisation of religious life through the example of the Mária-congregations in Pécs

In the first half of the 20th century, the so-called Catholic Renaissance was the third heyday of religious societies, after the late medieval and Baroque, with thousands of religious societies operating across the country during these decades. One of the most

typical types of these was the Jesuit-rooted congregation of St. Mary, which differed fundamentally from most religious associations in that it divided its membership according to gender, age, education and social status, and thus could have dozen of congregations of St. Mary for different groups within a single settlement. Twenty-three congregations of St. Mary operated in Pécs between the two world wars, 12 male (1 adult and 11 school) and 11 female (5 adult and 6 school). The operation of student congregations of St. Mary was very similar in both boys' and girls' schools, but when comparing the activities of adult congregations, marked differences can be discerned between the individual congregations. In our study, we will on the one hand illustrate the differences between male and female congregations and on the other hand the cultural and social differences in congregational life through the example of three different status adult girls' congregations.

*Tengely Adrienn
egyetemi docens
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Andragógiai és Közművelődési Tanszék*

FRAUHAMMER KRISZTINA

MEGÚJULÓ PAPI PASZTORÁCIÓ ÉS ÚJ NŐI CSELEKVÉSI TEREK A KATOLIKUS EGYHÁZBAN 1900 ÉS 1989 KÖZÖTT¹

Századunk nagy alakjainak, Dupanloup, Bougaud, francia püspököknek példája, kik éveken át tartottak beszédeket a nő, az anya hivatásáról, arra tanított, hogy helyes dolog azon szivekhez beszélni, melyeken nevelődik a jövő.

Ruschek Antal fiatal győr-nádorvárosi plébános 1898-ban, a keresztény nőről írott könyvének első mondatai ezek.² A francia püspökök példájára hivatkozott, amikor papként maga is elvállalt Budapesten egy katolikus nőkről szóló előadássorozatot, azaz a meggyőződéssel, hogy így a jövő társadalmának jólétéért felelősen cselekszik. A vallási közönyösség, a szekuláris értékrend egyre erőteljesebb térnyerése ugyanis aggodalommal töltötte el a hazai klérust, és a megoldás kulcsát a nők vallásos elköteleződésének elmélyítésében látták. Mindehhez egy újfajta papi pasztorációs stratégiára és szemléletre volt szükség. Dolgozatomban ezt szeretném bemutatni. Azt vizsgálom, hogy az 1900-as évek elejétől az 1989-es politikai fordulatig terjedő időszakban a magyarországi katolikus papság mely területeken és milyen eszközökkel tudott a nők lelkipásztorkodásával foglalkozni. Szeretnék kitérni az egyházban zajló katolikus polgári nőemancipációs³ folyamatok kapcsán arra a kérdésre is, hogy hazánkban a nők hogyan viszonyultak ahhoz, hogy pasztorációjuk a férfiak kezében volt? Elfogadták-e ezt, vagy váltott ki ez bármiféle ellenkezést? Egyáltalán, megjelent-e ez a kérdés az egyházi nyilvánosság fórumain? Végül mindezen dilemmák megkerülhetetlenné teszik azt, hogy a női papság körüli katolikus diskurzusok hazai recepcióját is röviden érintsük.

1 A tanulmány megírását az OTKA132785-es számú kutatási projektje tette lehetővé.

2 Ruschek 1898: 6.

3 A fogalmat Urs Altermatt történelemszótól kölcsönöztem. Altermatt 2001: 116.

ELŐLJÁRÓBAN

1. Kabinetfotó a századfordulóról, Glässer Norbert tulajdona

2. Illusztráció Ruschek Antal: *A keresztény nő* című művéből, Hirsch R. Nelli rajza, 1898

3. Lány imakönyvvel, forrás ismeretlen

A fenti képek kivétel nélkül imakönyvet olvasó, illetve imakönyvvel modellt álló nőket ábrázolnak. Nem kétséges, hogy e képek sokkal többek pusztán művészeti ábrázolásnál, beállításként. Egyfelől egy korszak tükörképei: hiszen a századforduló tömegtermelése, a hazánkban ekkor kibontakozó egyházi könyvkiadás elárasztotta a piacot imakönyvekkel, lelki olvasmányokkal, vallásos regényekkel.⁴ Az imakönyv a nők egyik jellegzetes műfajává vált, és segítette az önálló női lelkiség kialakulását. Másrészt a képek egy vágyott, vagy elvárt ideál művészi artikulációjaként is értelmezhetők. A kor egyházi diskurzusának megfelelően ez a vallásos anya, feleség és háziasszony képében fejeződik ki, aki buzgón imádkozik otthonában.

Köztudott, hogy a 19. században a katolikus egyháznak egyre gyakrabban szembe-sülnie kellett a szekuláris mentalitás térnyerésével. Nemcsak a felvilágosodás eszméjének kihívásaival kellett megküzdenie, hanem azzal is, hogy a vallásos-társadalmi kontroll sem működött ugyanúgy, fellazultak az egyház által előírt korábbi keretek. Az újonnan formálódó társadalmi csoportok önálló értékrendszert alakítottak ki és a vallástól független identitások, életvilágok formálódtak. Ebben a helyzetben a társadalmi kérdések megoldásának egyik alapjává a keresztény család vált. A korszak imakönyveinek szövegei és elmélkedései egyértelműen azt mutatják, hogy a nők, különösen az anyák különleges szerepet kaptak ebben a rekrisztianizációs⁵ folyamatban.

4 A kötetben lásd erről Dede Franciska tanulmányát.

5 A fogalom Hartmut Lehmann nevéhez kötődik. A 18. századtól a 20. századig (a második

*A női nemre nagy hivatás vár a katolikus hitélet újjáélesztésében és megerősítésében, hazánk újjáépítésében és helyreállításában. Ezt a nagy hivatást csak akkor tudják betölteni, ha erősek a hitben és a hitre épülő rendíthetetlen erkölcsben.*⁶

Tőlük várták a család vallási életének fenntartását, a családtagok, tágabb értelemben pedig a hívők közösségének vallási elmélyülését. Szinte szakralizálódott ez a szerepkör, amit jól tükröznek az imakönyvekben gyakran megjelenő toposzok: „házioltár papnői”; „házi tűzhely őrzői”; családi oltár szolgálói”.

Másrészt ez a korszak számos emancipációs lehetőséget is hozott a nők számára, például az írástudás, az oktatás, a munkavállalás stb. terén. Ezek a változások a nők számára az eddiginél sokabb szélesebb körű gondolkodási és cselekvési tereket nyitottak az egyházi nyilvánosságban és a vallásgyakorlásban is. Újfajta útjait, eszközeit és nyelvét találták meg a női lelkiségnek, azaz a hit mindennapokban való megélésének.⁷ Egyes nyilvántartások alapján például 1850 és 1940 között 32 új női szerzetesrend (1900 után 20) alakult, melyek a 3 kontemplatív jellegű rend kivételével mind valamely nevelési-, oktatási-, szociális feladat ellátását vállalták.⁸ Emiatt az egyedülálló nők számára a szerzetesség vállalása az elhelyezkedés tekintetében is lehetőséget jelenthetett. A közösségekben élő szerzetesrendek mellett az egyházi egyesületek voltak a női aktivitás új terei. 1896 és 1949 között a katolikus leány- és nőegyleteknek olyan sűrű hálóját alakult ki, amely egyszerre volt a lányok és nők számára egy erős támogató közeg, ugyanakkor lehetőséget kínált arra is, hogy egy közösség tevékeny tagjává válhassanak.⁹ Mindezeknek a jelenségeknek a mögöttes tartalmait próbálja feltárni a nemzetközi szakirodalomban már évtizedek óta meghonosodott *a vallás, egyes helyeken, az egyház feminizálódásának paradigmája*, melyről e kötet előszavában már részletesen is szóltam.¹⁰

Egyfelől tehát a nők egyfajta felértékelődésének vagyunk tanúi az emancipációs folyamatok és a nők erkölcsi fölényének gondolata mentén. Másrészt maguk a nők is jobban bekapcsolódtak az egyházi életbe. Egyrészt a vallási jelenségek iránti nagyobb nyitottságuk, másrészt az egyházi életben (például az egyesületekben, rendez-

konfesszionalizáció korszakában) három nagyobb periódusban figyelhető meg a keresztény vallásnak és egyháznak a megerősödése. E három korszak: 1789–1815, 1848–1878, 1914–1945. 1997: 314–327.

6 Dr. Csernoch János előszava Blaskó Mária *Imádság és élet* című imakönyvéhez 1923.

7 A lelkiség fogalmát Söveges Dávid bencés teológus definícióját alapul véve használom: „Mi tehát a lelkiség? A hit megnyilvánulása az életben. A hit ugyanis nem lehet pusztán belső magatartás, annak kifelé is meg kell nyilvánulnia tetteinkben. [...] Megnyilatkozik a lelkiség a kultuszban, a közösségi, liturgikus imában éppúgy, mint a magánimában. Megmutatkozik az erkölcsi életben, a moralitásban.” Söveges 2007: 5–8.

8 Az adat forrása: <https://katolikus.hu/szerzetesrendek>, (letöltés dátuma: 2024. 10. 26). Fazekas Csaba kimutatásaiból azt is tudjuk, hogy míg a női szerzetesek száma 1846 és 1900 között 6000 fővel növekedett, addig a férfi szerzetesek száma közel 600 fő csökkenést mutatott. Fazekas 2000: 134–143.

9 A korszak egyesületeiről készített hálózati ábrát lásd a cikk függelékében.

10 A paradigmáról bővebben lásd az előszóban feltüntetett szakirodalmakat.

ben) megjelenő új társadalmi szereplehetőségek miatt. Ezzel összefüggésben a klérus szükségszerűen hozzáigazította teológiai vitáit és lelkipásztori gyakorlatát a nőknek ehhez az újként megjelenő nyitottsághoz.¹¹

Meg kell jegyezzük azonban, hogy nem pusztán a nők pasztorálása miatt vált szükségessé egy újfajta papi attitűd. A társadalom értékrendjének, mentalitásának és külső körülményeinek változásai is arra sarkallták a papságot, hogy alakítson hivatalán és társadalmi zártságán. Efelé terelte őket az a tény is, hogy a 19. század során megjelenő új jelenségek (például sajtó, regények, mozi, színház, szabadidő stb.) okán megszűntek a hívek egyedüli „lelki pásztoraik” lenni. A papi munka megújulását sürgették a modern világ újfajta szociális kihívásai és veszélyei, a veszélyesnek ítélt külvilággal szembeni védekezés is. Neves püspökünk, Prohászka Ottokár, már az 1890-es években, az esztergomi papnevelde lelki vezetőjeként sokat tett azért, hogy „a papi hivatást, amely Magyarországon a jozefinizmus kora óta inkább értelmiségi-hivatalnoki pályának számított, valódi lelkipásztori foglalkozássá tegye”.¹² Azt a célkitűzést fogalmazta meg, hogy a hitélet hangsúlyosabban épüljön az egyéni meggyőződésre, a hit belső megélésére.

Emellett XIII. Leó pápa 1893. szeptember 2-án kibocsátott *Constanti Hungarorum* kezdetű enciklikáját is említhetjük, amelyben felszólította a magyar főpapokat, hogy a katolicizmus érdekeinek védelmében vonják be a laikusokat is. Egyebek mellett egyesületek szervezésére, nagygyűlések tartására, a sajtó fejlesztésére, valamint agitációra buzdított.¹³

A papság igyekezett megfelelni az itt felsorolt elvárásoknak, és a következő évtizedekben komoly szervező és pasztorális munkát fejtett ki. Ennek szerves részét képezte a nők (spirituális igényeik és szociális adottságaik) felé fordulás. A következőkben azokat a tevékenységi köröket mutatom be röviden, ahol a nőkkel szorosan együttműködve, az ő pasztorális igényeiket kiszolgálva jelentek meg.

FÓKUSZBAN A NŐK PASZTORÁCIÓJA

– HITBUZGALMI ÉS SZOCIÁLIS EGYESÜLETEK

A női lelkigondozás egyik nagy területét a különféle – elsősorban nőket megmozgató – hitbuzgalmi egyesületek (Jézus Szíve, Mária Szíve, Skapuláré, Oltáriszentség, Szent Család egyesületek, Mária Kongregációk, Rózsafűzér Társaságok), és a kegyességi gyakorlatok (szentségimádások, májusi és egyéb litániák, kilencedek, Rózsafűzér ájtatosságok) jelentették.¹⁴ Ezek a hitbuzgalmi formák és a 19. század utolsó évtize-

11 Giorno 1999: 122.

12 Klestenitz 2018: 273.

13 Az enciklikát idézi Klestenitz 2018: 269.

14 Meglehetősen kevés elemzéssel és számadattal rendelkezünk a korszak magyarországi katolikus hitbuzgalmi egyesületeiről. A legjobban a Rózsafűzér Társulatok története van feltárva Barna Gábornak köszönhetően. Erről szóló monográfiájában elsőként tett említést a társulatok elnöiesedéséről, lásd Barna 2011: 311–314. Tengely Adrienn könyvünkben található írásában a pécsi Mária Kongregációk tagjainak

deiben alapított új vallási egyesületek (valójában azonban újjáélesztett vallási gyakorlatok) alkalmasak voltak arra, hogy erősítsék az egyén hitbéli meggyőződését, és részvételét az egyház közösségébe.¹⁵ Népszerűségükben szerepet játszott az is, hogy az egyház a megújulás jegyében a női hívők sajátosságaira és igényeire is igyekezett figyelemmel lenni, például azáltal, hogy nagy hangsúlyt helyezett az érzelmekre építő kegyességi gyakorlatok kialakítására. Selina Krause szerint: „Az a tény, hogy a vallásosság a 19. században erős érzelmi telítődésen ment keresztül, a női nemi jelleg és a vallás közötti hasonlóságot eredményezte, ami a vallásosnak a nők alapvető tulajdonságaihoz való hozzárendeléséhez, valamint a nők és a hit közötti szoros kapcsolathoz vezetett.”¹⁶

Ebben a változásban a papoknak kiemelkedő szerepük volt, és bizonyára jelentős mértékben kellett nekik is igazodniuk ezekhez az új kívánalmakhoz. Számos dokumentum számol be arról, hogy az egyházi vezetők felszólították papjaikat, hogy szólítsák meg a híveket, szervezzék meg őket és toborozzák őket egyesületekbe. Azt is felismerték, hogy új nyelvet kell kialakítaniuk, ha továbbra is lelki vezetőként akarják szolgálni női híveiket. Michaele de Giorgo szerint ez volt a papság akkulturációja, ami abban is megmutatkozott, hogy maguk is aktívan részt vettek ebben az új, gyakran szentimentális vallásosságban.¹⁷ Vezették a liturgiákat, szentségeket szolgáltatottak ki, szervezték és bátorították az egyesületek tagjait, gyóntattak, áldoztattak és misét celebráltak a hívek számára. Ebben a munkában a papságnak együtt kellett működnie a női vallási szervezetek vezetőivel is. Ők voltak azok, különösen a helyi közösségek értelmiségi asszonyai, akikre a pap támaszkodhatott a szervezésben és a kapcsolatteremtésben. Ahol nem voltak elkötelezett nők, ott a pap munkája sokkal nehezebb volt. 1929-ben a dél-magyarországi Kecel plébánosa például levelet írt előljáróinak, amelyben arról panaszkodott, hogy kevés olyan katolikus nő van a városban, aki elég lelkes és tanult ahhoz, hogy segítsen az egyesületek szervezésében, így nem járt sikerrel az egyesületek alapításában.¹⁸ A nők is profitálhattak azonban ezekből a tevékenységek-ből: az áhítat gyakorlatok ritmust adhattak a mindennapi életben és olyan belső élményekhez segíthették hozzá a nőket, amelyek megerősítették őket és saját méltóságuk forrásául szolgáltak.¹⁹

A vallásos áhítatgyakorlatok és hitbuzgalmi egyesületek mellett a 19. század végétől kezdve az egyházon belül számos társadalmi, karitatív, leány- és nőszervezet alakult,²⁰

nemi arányait elemzi és rámutat a nők számbeli fölényére, a témáról Tengely 2023: 153–174. Smid Bernadett Mária Kongregációkról írott áttekintése ugyancsak utal erre a női túlsúlyra, lásd: Smid 2021. 353–362. Az Oltáregyletekben is többnyire a nők vannak túlsúlyban, ehhez hoz példát Tengely 2019: 112–123.

15 Krause 2010: 273.

16 Krause 2010: 273.

17 Giorgio 1999: 123.

18 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, később csak: KFL 5084/1929.

19 Krause 2010: 263.

20 Az 1920-as évekből nincsenek átfogó adataink a magyarországi egyházi egyesületekről. Az első ösz-

amelyek által a katolikus lányok és nők életkor, társadalmi státusz és tevékenységi kör szerint be tudtak tagozódni a korszak katolikus társadalmába. Ezek a szervezetek és egyesületek olyan vallásos jellegű szociális közeget biztosítottak, amelyek hozzájárultak a vallásosság és egy bizonyos női lelkiség formáinak és értelmezésének kialakításához.²¹ Emellett a nők az egyesületekben érvényesíteni tudták női hangjukat, beleszólhattak munkájukba, és így női önmegvalósításukat is erősíthették.²² Ezek a sorra szerveződő egyházi leány- és nőegyletek is sokrétű célkitűzést fogalmaztak meg: nevelő-oktató munkát, leány- és nőnevelést, a fiatal lányok védelmét, anya- és csecsemő gondozást, szegénygondozást, a perifériára szorultak és betegek ápolását. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az élet majdnem minden jelentős területét felölelték,²³ és a legkülönbözőbb társadalmi státusú és foglalkozású nőknek nyújtottak segítséget. Azonban nem csupán az intézményesülés előtt álló szociálpolitika egyes területein nyújtottak szolgáltatásokat.²⁴ Társadalmi és integrációs funkciót is betöltöttek azzal, hogy helyi szinten az azonos rétegekhez tartozó lányokat, asszonyokat tömörítették, s biztosították tagjaik számára értékrendjük és értékazonosságuk tudatosítását.²⁵ Mindehhez természetesen szükség volt a 20. század első felének megváltozott társadalmi és politikai viszonyaira, amelyek lehetővé tették az új női rendek és a különböző egyesületek teljes integrálását a modern világba. Ugyanakkor lehetővé vált a társadalmi elkötelezettség új formáinak (ápolás, szociális munka, nevelés) összehangolása az elmélyült vallási élet követelményeivel is.²⁶

A plébánosok ebben is fontos szerepet játszottak. Bár az ilyen egyesületek szervezésében a főszerepet a helyi értelmiségi körökből származó nők játszották, a helyi papság bevonása elkerülhetetlen volt. Ők voltak az egyesületek szellemi vezetői és *elnökei* (*prézes*). Az egyházi hatóságok ragaszkodtak ehhez, és még az egyesületi vezetők kinevezését is a regionális püspök erősítette meg. Az egyesületek alapszabályait nem lehetett jóváhagyni az érsek vagy a püspök jóváhagyása nélkül. A papság képviselőit is felkérték, hogy nyissák meg az egyesületi üléseket és tartsanak beszédeket. Az elnök lelkigyakorlatokat, katekézisorákat, szentmiséket tartott, gyóntatott, áldoztatott. Ezen kívül általában a szerzetesrendek képviselőit, teológusokat és papokat hívtak meg előadóként az egyesületek vezetőképző és tanulmányi heteire. Az egyesületek fennmaradt programjaiból kiderül, hogy a 20. század első felének legjelentősebb ma-

szefoglalót Mihalovics Zsigmond adta ki 1942-ben. Eszerint 1942-ben létezett: 11 ifjúsági leányegyesület, 8 egyetemi egyesület (ebből 4 csak lányoknak, a többi vegyes), 10 ifjúságvédő egyesület (ebből 4 csak lányoknak, a többi vegyes), 6 egyházi egyesület mindkét nem számára, 18 különböző társadalmi, karitatív, sajtó- és missziós nőegyesület. Mihalovics 1942: 215–319.

21 Krause 2010: 263.

22 Sárai-Szabó 2013: 43.

23 Barabás 2009.

24 Acsády 1998: 138.

25 Balácsi 1993: 75.

26 Fazekas 2000: 134–143.

gyar egyházi előadói, lelki írói és teológusai gyakori vendégei voltak ezeknek a női köröknek. Az itt felsorolt szabályok és szerepek lehetővé tették, hogy a hivatalos egyházi vezetés folyamatos ellenőrzés alatt tartsa a női közösségeket, ugyanakkor garantáltak egyfajta szilárd teológiai és lelki háttérrel is az egyletekben dolgozó nők részére.

A papoknak azonban közvetve is sok lelkipásztori munkát kellett végezniük ezekben a nőegyletekben: részt vettek programjaikon, látogatták az egyesületek otthonait és klubjait, anyagilag és más módon támogatták őket. Ezek a tevékenységek „a papság számára hozzáférést biztosítottak a plébániák női tagjaihoz, és lehetővé tették, hogy megismerkedjenek a katolikus társadalom ön- és világnézetével, valamint az identitásokat formáló kulturális gyakorlatokkal.”²⁷ Ugyanakkor a plébánosok valószínűleg azért segítették szívesen a lány- és nőszervezeteket, mert ezekben az egyesületekben többnyire támogatást és bátorítást is láttak. Számos lelkipásztori feladatot is átvettek a papságtól (például a szegénységélyezést, a fiatal lányok és nők nevelésének és szociális gondozásuknak a problémáit). Egy másik fontos szempont volt az is, hogy ezek az egyházi egyesületek védő- és védelmi funkciót tölthettek be egyes vallásellenes szervezetekkel, az ideológiai propagandával és a „külvilág” veszélyeivel szemben, ami a lelkipásztori munkát is nagyban megkönnyítette.²⁸ A kalocsai püspök levéltárából származó egyik levélben például a Szent Zita Leányegyesület elnöke azt írta, hogy sok panaszt kapott a falusi papoktól. A panasz tárgya az volt, hogy a nagyvárosokból hazatérő falusi lányok felhagytak a vallásgyakorlással, és „nagyon rossz szokásokkal tértek haza”. A Szent Zita Egyesület ezért levélben fordult a püspökökhöz, hogy felhívja a figyelmüket a katolikus cselédkörök tevékenységére. Levelükben arra kérték a püspököket, hogy utasítsák papjaikat, hogy a szószékéről olvassák fel a Szent Zita Körök ismertetőjét, és tegyék ki a templomok ajtajára.²⁹ A probléma az volt, hogy a papság (különösen a falvakban) gyakran nem ismerte a különböző egyesületeket és azok tevékenységét, amint azt több levéltári dokumentum is bizonyítja. A Magyar Katolikus Nőegyletek Országos Szövetsége ezért előadásokat szervezett a teológiai iskolákban, hogy a leendő papoknak bemutassa a nőegyleteket.³⁰

Számos püspöki és érseki levél is tanúsítja³¹, hogy az egyházi vezetők maguk is bátorították, kérték, sőt néha követelték, hogy papjaik alapítsanak bizonyos egyesületeket a nők és lányok számára a plébániáikon. Ezek a levelek azt mutatják, hogy a helyi papság és az egyesületek közötti együttműködés nem mindig volt zökkenőmentes, és hogy a papok is fontos szerepet játszottak az agitációs munkában. Különösen a kisebb

27 Krause 2010: 263.

28 Schrott 1946: 188.

29 KFL. I. 1. a. 75. ND Egyesületek, 7922/1934.

30 KFL. I. 1. 1. a. 75 ND Egyesületek, 749/1937.

31 A Bács megyei, a Csanádi Püspökség, az Esztergom Főegyházmegyei, a Győri Püspökség, a Kalocsai Főegyházmegyei és a Szombathelyi Püspökség körlevelei online elérhetők és kereshetők az alábbi oldalon: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/katolikus_gyujtemenyek_egyhazmegyei_korlevelek/ letöltés ideje: 2024. december 17.

településeken szolgáló falusi papoknak kellett ezzel a néha erőltetett alapítási lázzal megküzdeniük. Ahol több egyházi egylet is működött, ott nehéz volt ugyanis újabbakat alapítani, vagy ha új szervezetet alapítottak, akkor egy régebbi elhalt. Gyakran a tagdíjfizetés is megnehezítette a papok szervező munkáját. A szegedi püspök levéltárának 1916-os levelezései arra is rámutatnak, hogy a városokban a konkurens nőegyletek is gondot okoztak. Itt viták esetén gyakran a papságra hárult a döntőbíráskodás kellemetlen feladata.³² Ugyanebben a Szeged-Csanád Egyházmegyei Levéltári iratcsomóban a konfliktusok egy másik típusáról is olvashatunk: Az egyesületek vezetésének kérdéséről. Az egyház elvárta, hogy az egyesületek egyházi ellenőrzés és papi lelki vezetés alatt álljanak. A Szegedi Katolikus Nővédő Egylet azonban vélhetően próbált lazítani ezen az elváráson: alapszabályában a lelki igazgatást is a női világi elnökre akarta ruházni. A püspök az alapszabály módosítását és az illetékes plébános véleményét kérte az ügyben. A plébános válasza jól rávilágít a helyzetre:

Nagyon jól tudjuk, hogy egy katolikus szellemiségű katolikus egyesületet nem vezethet nő, bármilyen vallásos is legyen. Sokszor láttam és éreztem, hogy ezt a pontot (mármint az elnök személyét) valóban így értelmezték a Katolikus Nővédő Egyesületben. Nem volt beleszólásom a lelki ügyekbe, nem volt ellenőrzésem.³³

Bizonyára nem ez volt az egyetlen konfliktus a papság és a plébániákon tevékenkedő hívő nők között. Mindazonáltal elmondható, hogy az egyház társadalmi nyilvánosságában olyan terek jöttek létre³⁴, ahol a nők aktív egyházi szerepet vállalhattak, bár papi felügyelet mellett.

Röviden utalnunk kell arra, hogy miután 1946 júliusában generálisan feloszlatták valamennyi felekezet egyesületeit,³⁵ gyakorlatilag teljesen megszűntek azok a lehetőségek, amelyek által a nők bekapcsolódhattak az egyház életébe. Az egyik legnagyobb szervezet volt például a KALÁSZ, a Katolikus Nőszövetségből induló Katolikus Leánykörök Szövetsége, amely a 1946. évi betiltása idején mintegy 60 ezer taggal rendelkezett.³⁶ Ők egyes plébániákon 1950-ig tudták még folytatni a tevékenységüket *egyházközségi lánycsoportok* néven, de sorsuk a szétszéledés lett. A feloszlátások és megszüntetések különösen nagy terhet róttak a papságra is, akiktől gyakran elvárták, hogy folytassák az egykor nők által koordinált és vezetett számos katolikus nőegy-

32 Szeged-Csanád Egyházmegyei Levéltár, később csak: CSPL, Plébániai Iratok, Belvárosi Plébánia, 97/1906.

33 Zadravecz István atya levele, Szeged, 1916. 02. 26., CSPL, Plébániai Iratok, Belvárosi Plébánia, 97/1906.

34 Erről bővebben lásd Sári-Szabó 2013.

35 A zsidó egyesületek működése az ismert történelmi okok miatt már az 1930-as évek végétől, a zsidótörvények (1938, 1939, 1941, 1942–1944) bevezetésétől ellehetetlenült. Erről lásd Harsányi 2016. 32–33.

36 Erről bővebben lásd Balogh 1987: 432–437. Az adat helyes értelmezéséhez meg kell említenünk, hogy volt, aki több egyesületnek is tagja volt, valamint a központi szervezetbe a fiókszervezetek tagjai is beletartoztak.

let munkáját plébániai körök formájában. A nehéz és változó politikai környezetben azonban ezt a feladatot a helyi papok nem mindig voltak hajlandók vállalni. Sok esetben feloszlatták a csoportokat, amelyeknek a száma már jelentősen megfogyatkozott, amit a korábbi vezetőik hevesen elleneztek:

Gyakran még a felelős papsággal is nehéz megértetni, hogy a felosztatás nem a helyes megoldás. A csoportok számára rendkívül fontos a fennmaradásuk, még akkor is, ha a nehézségek miatt csökkent a tagságuk.³⁷

Hasonló vélemények derülnek ki a szegedi Csanádi Egyházmegyei Levéltár egyik dokumentumából:

A papot arra kell utasítani, hogy támogassa az ifjúsági szervezeteket, még ha ez áldozatokkal is jár, különben a fiatalok szétszóródnak, és fokozatosan beolvadnak nemkívánatos ifjúsági szervezetekbe.³⁸

A fényképek és levelek tanúsága szerint néhány évig még életképesek voltak egyes leány- és nőcsoportok, de az 1950-es évektől kezdve végleg megszűntek.

4. KALÁSZ továbbképzés Veszprémben, 1947, KALÁSZ Központi Irodájának Irattára

37 KFL. I. 1. a. 75 ND Egyesületek 3829/1947. A felekezeti ifjúsági szervezetek és a cserkészlet 1946. júniusi megszűntetésével, illetve ellehetetlenítésével párhuzamosan, megalakult a szocialista úttörőmozgalom, amely fiatalokat toborzott, ezért is próbálták életben tartani az egykori egyesületek közösségeit.

38 CSPL Egyházigazgatási Iratok, Püspöki Hivatal Iratai 1942–1952. 162.d. 531/1947.

VALLÁSOS OLVASMÁNY NŐK SZÁMÁRA PAPOK TOLLÁBÓL

Míg közösségi szinten a jótékonyági, szociális, vallási egyetek és kegyességi gyakorlatok nyújtottak lehetőséget a nők vallási igényeinek és pasztorációjának kielégítésére, addig az egyén szintjén a sajtótermékek, az adekvát lelki irodalom, a megfelelő vallásos olvasmány és imakönyvek tudták betölteni ezt a funkciót. A századforduló tömegtermelése, a hazánkban ekkor kibontakozó egyházi könyvkiadás elárasztotta a piacot imakönyvekkel, lelki olvasmányokkal, vallásos regényekkel. Ebben a nőknek szánt termékek kiemelt helyet kaptak, az imakönyv valóban az egyik tipikus női műfaj lett, segítve egy önálló női spiritualitás kibontakozását. A könyvekben a női élet legkülönbözőbb szükséghelyezeteihez kapcsolódó imádságok (szűzek, hajadonok, egyedülálló nők, árvák, menyasszonyok, újasszonyok, gyermeket váró nők, szülő nők, gyermekágyas nők, férjes asszonyok, családanyák, beteg gyermeket, férjet ápoló, gyermeket nevelő anyák, cselédes gazdasszonyok, hazáért, háborúban harcoló férfiakért imádkozók, koros nők és özvegyek) széles választéka is helyet kapott. Emellett, főként a fiatal lányok számára összeállított könyvekben újdonságként megjelentek erkölcsnemesítő, nevelési, életvezetési szándékkal írott elmélkedések is.

Ezek még direktebb lehetőséget adtak a szemlélet formálására, mint az imák szövegei.³⁹ Szerzőik, két kivételtől (Blaskó Mária, Reiner Irma)⁴⁰ eltekintve, valamilyenien a korabeli hazai klérus – igaz annak inkább képzetesebb – tagjai közül kerültek ki. A papságnak ez a rétege nagy szerepet játszott a nők pasztorálásában. Számosan közülük a női egyetek vezetőképzőin, összejövetelein, nyári iskoláin, ünnepein is aktívan részt vettek. Lelkigyakorlatokat, előadásokat tartottak, nem egyszer nőket érintő témákban is. Ezek anyagát több esetben nyomtatásban, a nagyközönség számára elérhető formában is kiadták. Mindszenty (Pehm) József a későbbi híres magyar érsek, fiatal falusi lelkészként fontos lelkipásztori feladatának érezte, hogy a nőknek útmutatást adjon a társadalomban. Az *édesanya* című, 1916-ban megjelent művének előszavában ezt írja:

*Maga a téma aktuális. A nőkérdés nagy jelentőségű társadalmi kérdés, sőt – mondja Cathrein – a társadalmi kérdés forrása és legégetőbb kérdése. És a mi korunkban, a problémák korában az anyaság kérdései közvetlenül a szemünk előtt vannak.*⁴¹

Nagy népszerűségnek örvendett Kűhár Flóris OSB, Celldömölk akkori plébánosának *Szent Erzsébet és a modern keresztény nőideál* című munkája is. A mű a bencés papnak a nyugat-magyarországi kisvárosban a Mária Kongregáció Szent Erzsébet-

39 Bővebben lásd Frauhammer 2018: 93–104.

40 Blaskó Mária (1891–1956) tanárnő, írónő, aki egész életét a jezsuita Jézus Szíve gyermekmozgalomnak, a Szívgyárdának szentelte, erről bővebben lásd Diós I. 1993: 870. Reiner Irma (1878–?) műfordítóként és vallásos művek szerzőjeként vált ismertté. Diós XI. 2006: 542.

41 Pehm 1916: 3. Pehm József az előszóban utal a svájci jezsuita szerzetes (Victor Cathrein) *A nőkérdés* című, 1901-ben megjelent művére. A magyar fordítást Gallovich Jenő készítette 1904-ben.

ünnepeken tartott előadásából született.⁴² De említhetjük még példaként Ruschek Antal, győr-nádorvárosi plébánost is, aki a budapesti Katolikus Kör elnökségének nagyböjti felolvasó estéin tartott előadássorozatot 1896-ban a keresztény nőről. Előadásait saját kiadásban, könyv formában is megjelentette *A keresztény nő címmel*. Ahogy könyve előszavában írta, „Felolvasásaim tárgyát az a körülmény határozta meg, hogy ez estéket legnagyobbbrészt hölgyközönség látogatja.” Így művének főbb fejezetei 1. A nő hivatása 2. A gyermekeánya 3. A hajadon 4. A hitvesnő 5. Az anya 6. Az özvegy – A házasságon kívül – A szerzetesnő témakörökről írta.⁴³

Ezek a katolikus nő szerepéről és ideális viselkedéséről szóló vallásos tanácsadó munkák is a papi pasztoráció fontos eszközei voltak. Lehetőséget adtak az olvasóknak – legfőképp pedig a klérusnak –, hogy a katolikus társadalom nőkről vallott értékeit és normáit megerősítsék és konstituálják.

Az imakönyvek, tanácsadó irodalom és elmélkedések mellett a papok a sajtó hasábjain is gyakran jelentettek meg nőknek szóló cikkeket, sőt olykor maguk is szerkesztettek nők számára lapokat. Példaképpen a Győr melletti Magyarokimle plébánosát, Gladich Pált említem. A 26 esztendeig a faluban szolgáló pap saját kiadványt működtetett. Itt elsősorban időszaki kiadványokat jelentetett meg, mert nagyon fontosnak tartotta ezek nevelő szerepét. Ezek között volt a *Keresztény Leányok Lapja* is, melyet elsősorban a falusi lányoknak állított össze. Sajnos a lap példányaiból csak egy lelhető fel a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban. Gladich egy püspökhöz írt 1909-es leveléből tudjuk azonban, hogy Denk Rezső kapuvári káplán, aki szerkesztő társa volt, már korábban is tervezett ilyen lapot *Hajadonok Lapja* címen falusi lányok és cseléd lányok számára.⁴⁴ Ennek megvalósulásáról nincsenek adataink, ám ezek a példák is jelzik számunkra, hogy a papság a nők lelki nevelésének számos eszközét használta.

Az 1945 után kiépülő államszocialista rendszer szinte teljesen ellehetetlenítette ezeknek a pasztorális lehetőségeknek a működését. A 20. század első felében 20 egyházi tulajdonú nyomda, 48 egyházi könyvkiadó, 64 katolikus folyóirat, közel 1500 különféle egyházi egyesület, és az egész országot behálózó egyházi iskolarendszer szolgálta ki a hívek igényeit.⁴⁵ A második világháború után ez a helyzet drasztikusan megváltozott. Egymást követték azok az intézkedések, amelyek e kiterjedt intézményhálózat felszámolásához és a nyomtatott termékek bőséges kínálatának szinte teljes megszűnéséhez vezettek.

42 Kühár Flóris (1893–1943) bencés szerzetes, teológus, egyetemi tanár, korának ismert egyházi írója volt. E műve mellett több szent életrajzot írt (Mater Raingardis, Szent Mónika, Sienai Szent Katalin, Alacouque-i Szent Margit, Lisieux-i Szent Teréz, Szent Erzsébet), és két könyvet publikált Szűz Máriáról. Az egyes művek részletes bibliográfiai adatait lásd Diós VII. 2002: 565–566.

43 Ruschek 1898.

44 A papról és nyomdájáról bővebben lásd Horváth 1999: 163–180.

45 András 1997: 234–250.

FORDUL A KOCKA: NŐK A PASZTORÁCIÓBAN?

Az intézményi, egyesületi keretek szinte teljes felszámolásával komoly törés következett be mind a nők egyházi pasztorációja, mind pedig a nők egyházi életbe való bekapcsolódása terén. Az államszocializmus éveiben minimálisra szűkültek azok az egyházi fórumok, ahol a klérus elképzeléseit artikulálni tudta hívei felé. A nők mozgástere is korlátozottabbá vált. Egyéb szerveződési lehetőségek híján, szinte csak a templomok falai között volt lehetőségük hitük megvallására, az apostoli munka legfőbb helye pedig a családi élet maradt. Hatalmas visszalépés volt ez a század első feléhez képest. A lelkipásztorokat komoly kihívás elé állította az a mélyreható lélektani és társadalmi változás is, amely a 20. század derekán a nőket érintette: a munkavállaló és egyben háztartást vezető nő problémái, az egyenjogúságon alapuló házasság kérdése, a családi élet átalakulása. Jelen tanulmánynak nem célja e problémák tárgyalása. Csupán a korszaknak egy, a nőket és a pasztorációt érintő dilemmájára kíván rámutatni: az 1960-as 1970-es években kibontakozó feminizmus ún. második hullámának egyházi folyamataira gyakorolt hatására. Ehhez kapcsolódóan jelent meg a teológiai vitákban a nők egyházi szereplehetőségeinek a kérdése.⁴⁶ Már a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) Világiak Apostolkodásáról szóló dekrétumának 9. pontja is foglalkozott helyzettel: „Mint ahogy napjainkban egyre fokozódik a nők tevékeny szerepe a társadalmi élet egész területén, igen jelentős dolog, hogy egyre nagyobb szerep jusson nekik az egyházi apostolkodás különféle területein is.”⁴⁷ A zsinat friss szellemisége megújulási mozgalmakat indított az egyházban. Az ezekből építkező feminista teológusok ekkor már hangoztatták, hogy az egyház nemcsak a hierarchiából áll, hanem Isten népéből, és ebbe beletartoznak a laikusok és a nők is. Így katolikus egyházi körökben is felmerült, hogy nem kellene-e a nőket is egyenjogúsítani azáltal is, hogy papok lehessenek.

A magyar katolikus közbeszédben a II. Vatikáni Zsinatról, és az ott résztvevő nőkről szóló tudósítások, valamint a protestáns körökben kibontakozó viták⁴⁸ indították el először a női ordinációról szóló gondolkodást. Az 1970-es években a magyarországi katolikus sajtó legnagyobb lapja, az *Új Ember* is foglalkozott ezzel a témával, Galántai Mária újságírónak köszönhetően. A '70-es évek során több írást is szentelt a kérdésnek.⁴⁹ Mindkettőben arra mutatott rá, hogy a hazai katolikus egyházi körökben nem kapják meg a nők az őket megillető helyet. Írásaiban nem a női papság mellett érvelt,

46 Kovácsné – Kovács 2004. A szerző itt alapvetően a lutheránusokra vonatkoztatja mondandóját, de megállapítását bátran vonatkoztathatjuk a reformátusokra és a katolikusokra is, hiszen a nők ordinációjának kérdése ugyanekkor ezeknek a felekezeteknek a diskurzusában is megjelent.

47 A II. Vatikáni Zsinat APOSTOLICAM ACTUOSITATEM kezdetű dekrétuma a világi hívek apostolkodásáról, 3. fejezet, 9. pont. online elérés: https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19651118_apostolicam-actuositatem_hu.html#AA9, letöltés ideje: 2024. október 27.

48 Ezekről a kötetünkben lásd Varga Gyöngyi és a Török Emőke – Bíró Emese szerzőpáros cikkeit.

49 Galántai Mária: Egymást segítve és kiegészítve, *Új Ember* 26/1257. (1970. 08. 09.) 3.; Boldognak hirdet minden nemzedék, *Új Ember* 28/52. (1972. 12. 24.) 6.; Ha a lelkek gondozásában is ..., *Új Ember* 33/1616. (1977. 06. 25.) 3.

csupán arra hívta fel a figyelmet, hogy számos olyan területe lenne a plébániai szolgáltatnak, ahol szerepet és lehetőséget kaphatna a nő (betegeket, öregeket gondozhatnának; jegyesoktatásba, gyermeknevelési előadásokba lehetne bevonni őket). „[...] és ne számítson csodabogárnak az a nő, aki helyet kér az egyházközségi képviselőtestületekben.”⁵⁰ Kritikája arra mutatott rá, hogy a 19. század vége óta nem sokat változott a nők egyházi szereplehetőségének a megítélése. A nők helyét akkor is leginkább a szociális, karitatív jellegű munkák, oltárdíszítés, takarítás – klasszikus háziasszonyi, anyai teendők közösségi megfelelőiben látták. A pápai hivatal Hittani Kongregációjának 1976. október 15-én kiadott állásfoglalása értelmében a nőkre a katolikus egyház az új évezred hajnalán sem kívánt döntéshozói, képviselői szerepet osztani.⁵¹ „Az anyaszentegyház elvárja, hogy a keresztény nők teljesen tudatában legyenek sajátos küldetésüknek: igen nagy részben tőlük függ a társadalom megújulása, humánusabbá válása, és az, hogy a hívek az egyház valódi arcát megismerjék.” A nők szerepe tehát továbbra is a jövő nemzedékének a formálása, vallási nevelése és az egyház női spiritualitáson keresztüli alakítása maradt. A Galántai Márta cikkében leírt észrevételek nagyon mérsékelt igényt és kritikát fogalmaztak meg, de mindenképpen említést érdemelnek.⁵²

A II. Vatikáni Zsinat szellemiségét képviselő, és elsősorban a Hittudományi Akadémia és Főiskolák tanáraihoz, a lelkipásztorok papokhoz szóló *Teológia* című szaklapban is megjelent a '80-as években néhány cikk erejéig a nők egyházi szolgáltatának témaköre. Bozóky Éva a nők egyházi szolgáltatának (özvegyek, szüzek, diakonisszák) kora kereszténység kori történeti aspektusait és lehetőségeit mutatta be.⁵³ Két év múlva, 1986-ban Széll Margit a Rómában élő jezsuita, Alszeghy Zoltán írásainak a felhasználásával írt cikket a kérdésről. Írásának elején a jezsuitát idézte: „intézményesen nagyon kevés keret létezik ahhoz, hogy a nő ne csak „hívő” legyen, hanem a „szolgálatban” (diakónia, sőt igeliturgia alakjában) része legyen. Az a rengeteg áldozatos tevékenység, ami nélkül megváltoznék az egyház arca, még mindig valami módon egyéni kezdeményezés gyümölcse.” Majd kijelölte azokat a tevékenységi köröket, amelyekben nagyobb teret kellene biztosítani véleménye szerint a nőknek: 1. közösségépítés, hiszen a nő a család és otthonteremtés specialistája, 2. béketeremtő képességük okán a türelmes, nyugodt hangú párbeszéd képviselője, 3. tudomány, azaz a teológia tanulmányozása, magas szintű művelésének szükségessége és fontossága, 4. együttérző képességük okán az irgalmas szeretet szolgálata (karitatív tevékenységek). Ugyanebben az évben jelent meg Bánhegyi Miksa bencés szerzetes fordításában az Osztrák Katolikus Nőszövetség elnökhelyettesének Ingrid Kleinnek előadása, melyet éves találkozójukon mondott el „A nő az egyházban” címmel.⁵⁴ Ebben 10 pontban

50 Galántai 1972: 6.

51 Palágyi 1977: 165.

52 Galánta 1977: 3.

53 Bozóky 1984: 33–37.

541. Saját, különemberneklenni. 2. Anők felfedezik magukat a Bibliában. 3. Úton egy mélyebb istenkép felé. 4. Legyőzni a teológia nyelvi hiányosságait. 5. A nőket is bevonó nyelvezet. 6. Megszüntetni a nő = anya

foglalta össze azokat a szükséges lépéseket, amelyeket elengedhetetlennek látott a nők egyházon belüli cselekvési terének kibővítéséhez. A cikknek, a nyugati, feminista teológusok által képviselt javaslatoknak komolyabb magyar visszhangja nem lett. A téma szórványos előfordulásai a hazai egyházi sajtóban azonban arra mutatnak rá, hogy a 20. század végére megfogalmazódott annak az igénye, hogy a nők ne csak az egyházi pasztoráció alanyai, hanem maguk is cselekvő részesei és irányítói lehessenek. Ugyanakkor úgy tűnik mind a női hívők, mindpedig az egyházi vezetés részéről egységes volt az az álláspont (az egyház töretlen hagyományára és a Szentírástra hivatkozva), hogy a papi szolgálat a férfiak illetőségi területe.

KONKLÚZIÓ

Áttekintésemben a magyar egyháztörténet egy olyan korszakát mutattam be, amikor egyrészt megvalósulhatott valóban egyfajta feminizáció az egyházon belül, hiszen nem csak a nők pasztorációja kapott fokozott figyelmet, hanem maguk a nők is figyelemreméltó módon aktivizál(hat)ták magukat. E tekintetben szoros együttműködés, együtt munkálkodás valósult meg a nők és a klérus tagjai között, melyet alapvetően a papi autoritás feltétel nélküli elfogadása jellemzett. Másrészt azonban azt is láthatuk, hogy a hazánkban bekövetkező politikai fordulat 1947 után miként szűkítette le drasztikusan ezeket a lehetőségeket. Mindez arra is rámutat, hogy a feminizációs paradigmát – ahogy arra Olaf Blaschke történész is felhívja a figyelmünket – ne tekintsük általános érvényűnek. Ugyanis a vallásosság, illetve vallásgyakorlás, egyházi aktivitás tekintetében a nemek közötti különbség csak bizonyos társadalmi feltételek és meghatározott vallási kultúra függvényében ragadható meg. Mindezek azonban történelmileg keletkeznek és csak történelmileg vezethetőek le.⁵⁵

IRODALOM

ACSÁDY Judit

1998 A feminizmus kialakulása és mai kérdései. In Gombos József – Kis Mária Rita (szerk.): *A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai*. Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 91–103.

ALTERMATT, Urs

2001 *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom és kultúrtörténete*. Budapest: Osiris Kiadó.

ANDRÁS, Imre

1997 Magyar nyelvű katolikus könyvkiadás (1945–1993). *Távlatok* 34, 234–250.

egyenlőséget. 7. Ne legyen tabu a diakonátus és a papszentelés kérdése. 8. Széles alapokon nyugvó tudatformálás. 9. ...foglalják is el a megkövetelt helyet. 10. A férfiakat nem visszahagyni. Bővebben lásd Klein – Bánhegyi 1986: 254–256.

⁵⁵ Blaschke 2017: 80–81.

BALÁZS Edit

1993 *A zsidó nő szerepváltozása az „Egyenlőség” tükrében (a 20. század első felében)*. Online hozzáférés: <https://regi.or-zse.hu/hacofe/vol7/balazsedit-zsidono-egyenloseg2013.htm>, (letöltés ideje: 2024. október 18).

BALOGH Margit

1987 A KALÁSZ mozgalom krónikája. *Vigilia* 52(6) 432–437.

BARABÁS Györgyi

2009 *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok éves beszámolói 1629–2008*. Budapest: Zsidó Tudományok Szabadegyeteme VII. Online hozzáférés: https://zsido.com/wp-content/uploads/2014/07/Barabas_Book_I-II.pdf, (letöltés ideje: 2024. október 18).

BARNA Gábor

2011 *Az Élő Rózsafüzér Társulata - Imádság és imaközösség a 19-21. századi vallási kultúrában*. Budapest: Szent István Társulat.

BLASCHKE, Olaf

2017 Religion ist weiblich. Religion ist männlich. Geschlechtsumwandlungen des Religiösen in historischer Perspektive. In: Kornelia Sammet, Friederike Benthaus-Apel, Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*. Wiesbaden: Springer, 79–97.

BOZÓKY Éva

1984 Az irgalom követői. A nők egyházi szolgálata az első századokban. *Teológia* 17 (4) 33–37.

DIÓS István (szerk.)

1993–2010 *Magyar katolikus lexikon I–XV*. Budapest: Szent István Társulat.

FAZEKAS Csaba

2000 Városok és szerzetesrendek Magyarországon 1846-ban. In Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. 109–150. Budapest: Osiris Kiadó. Online hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/02200/02214/html/03.htm>, (letöltés ideje: 2024. október 18).

FRAUHAMMER Krisztina

2018 Erényvirágok – Az imakönyv műfaja mint a nevelés eszköze a 19–20. század fordulóján. In G. Molnár Péter (szerk.): *Arezzo-i Guidótól a tabeltig. Tíz évszázad oktatási nevelési problémái*. Budapest: L' Harmattan Kiadó, 95–104.

GALÁNTAI Mária

1972 Boldognak hirdet minden nemzedék. *Új Ember* 28 (52), (1972. 12. 24.) 6.

1977 Ha a lelkek gondozásában is ... *Új Ember* 33 (16), (1977. 06. 25.) 3.

GIORGIO, de Michaela

1999 Die Gläubige. In: Ute Frevert – Heinz-Gehard Haupt (Hrsg.): *Der Mensch des 19. Jahrhunderts*. 120–147. Frankfurt/New York: Campus Verlag.

HARSÁNYI László

- 2016 A magyarországi zsidó egyesületek fél évszázada (1868–1919) *Aetas* 31 (2) 32–51.
- HORVÁTH József
 1999 Gladich Pál. In Horváth József (szerk.): *Fejezetek Kimle múltjából*. Kimle: Magánkiadás, 163–180.
- KLEIN, Ingrid – BÁNHEGYI B. Miksa (ford.)
 1986 A nő az egyházban. *Teológia* 20 (4) 251–256.
- KLESTENITZ Tibor
 2018 Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában. In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám (Szerk.): *Modernizáció és nemzetállam-építés : Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Pécs: Kronosz Kiadó, 263–281.
- KOVÁCSNÉ Tóth Márta – KOVÁCS Imre
 2004 *A nők ordinációjának kérdése a lutheránusok nagycsaládjában*. *Lelkipásztor* 79 (5) 176–181. Online elérés: https://medit.lutheran.hu/files/lelkipasztor_2004_05.pdf, letöltés ideje: 2024. október 18.
- KRAUSE, Selina
 2010 „*Marienkinder*” im *Katholizismus des 19. Jahrhunderts: Religiosität, Weiblichkeit und katholische Gesellschaftsbildung*. Berlin: Frank & Timme.
- LEHMANN, Hartmut
 1997 Von der Erforschung der Säkularisierung zur Erforschung von Prozessen der Dechristianisierung und der Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa. In Lehmann, Hartmut (Hrsg.): *Säkularisierung, Dechristianisierung, Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa. Bilanz und Perspektiven der Forschung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 314–327.
- MIHALOVICS Zsigmond
 1942 *A világi apostolkodás kézikönyve*. Budapest: Szent István Társulat.
- PALÁGYI Andrea
 1977 A női papság és a katolikus egyház. *Katolikus Szemle* 29 (2) 165–166.
- PEHM József
 1916: *Az édesanya*. Budapest: Stephaneum Nyomda.
- RUSCHEK Antal: *A keresztyény nő*. Budapest: Stephaneum Nyomda.
- SÁRAI-SZABÓ Katalin
 2013 Az egyházi „társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása”. *Médiakutató* 2013 tavasz, 46. Online elérés: https://mediakutato.hu/cikk/2013_01_tavasz/03_reformatus_nok, letöltés ideje: 2024. október 18.
- SCHROTT, Alois
 1946 *Seelsorge im Wandel der Zeiten: Formen und Organisation seit der Begründung des Pfarrinstitutes bis zur Gegenwart*. Graz-Wien: Styria Verlag.
- SMID Bernadett

2021 A megújult Mária kongregációk. In: Szokol Réka – Szőnyi Szilárd (szerk.): *Jezsuiták Magyarországon a kezdetektől napjainkig*. Budapest: Jezsuita Kiadó, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 353–362.

SOHN-KRONTHALER, Michaela

2016 *Feminisierung oder (Re-)Maskulinisierung der Religion im 19. und 20. Jahrhundert? Forschungsbeiträge aus Christentum, Judentum und Islam*. Wien: Böhlau.

SÖVEGES Dávid

2007 *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Bencés Kiadó: Pannonhalma.

TENGELY Adrienn

2023 A pécsi leányok Mária-kongregációi a két világháború között. In: *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Károly Egyetem Tudományos Közleményei*. Tanulmányok az Irodalomtudomány Köréből. Eger: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, 153–174.

2019 Az Oltáregylet Pécssett. In Barna Gábor (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 1*. Szeged: SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 112–124.

Abstract

Renewed Priestly Pastoral Care and New Spaces for Women's Action in the Catholic Church Between 1900 and 1989

The article shows in which areas and how the Catholic clergy in Hungary were able to participate in the pastoral care of women from the early 1900s until the political changes of 1989. The article presents the pastoral activities of priests among women in three main areas. Firstly, it discusses the role played in the formation and functioning of religious associations and the emotive spirituality that they embodied. It then analyses the priestly functions and responsibilities of many women's and girls' associations, and thirdly, the devotional literature written by priests for women. Finally, the paper briefly discusses the reception of Catholic discourse on women priesthood in Hungary.

Frauhammer Krisztina
tudományos főmunkatárs
Gál Ferenc Egyetem

Bálint Sándor Vallási Kultúra Kutatócsoport

CSELÉDKÉRDÉS ÉS KATOLIKUS NŐMOZGALMAK

BEVEZETÉS

Veres Péter az 1930-as években, a gazdasági válság tetőzése idején írt elbeszéléseinek meghatározó miliője a gyepsor, vagyis az alföldi falu szegénynegyede. Ezek között a novellák között kapott helyet a *Hazajött a húgom* című „látélet”, amely érzékenyen világít rá a városi cselédség két világ között ragadt társadalmi állapotára, létmódjára. A novella címszereplője először 12 éves korában kényszerül városi cselédsorba, pesztraként. Eleinte hazajár mezőgazdasági idénymunkára, majd egyre kevesebb alkalommal látogat vissza a szülőfalujába. Amikor több év szolgálat után hazatér, szembesül azzal, hogy idegennek érzi magát, hiszen megváltozott az ízlése, a szokásai, az igényei, és fennáll a veszélye, hogy nem fog tudni megházasodni, mert őt a falubeli fiúk nem veszik komolyan, „nagyon finomnak, nagyon városiasnak tartják, akinek már a múltja is bizonytalan. Olyannak, akivel mindent lehet.” Ő pedig esetlennek látja a potenciális partnereket, akik úgy táncolnak, mint a lovak, majd letaposák az ember lábát... És milyen neveletlenek, milyen éretlenek... mennyi marhaságot mondanak...”

Ez a polgári életmódba, higiéniába belenevelődött lány bűdösnek érzékeli a parasztházat, folyton szellőztetni akar. Őt pedig a polgári tisztálkodási szokásai miatt ítélik el a rokonai, akik érzik a ruháján, a bőrén az úri szappan „szagát”, akármerre megy. Világossá válik, hogy megváltoztak a táplálkozási szokásai, egyenesen irtózik a szegényes paraszti kosztól, a málés kenyértől, és néhány nap elteltével a faluban úgy érzi, hogy éheznek, hiszen évek óta pékkenyéren, zsemlyn, kiflin, süteményen él, ezerédes helyett cukrot használ.¹

Ideális esetben a cselédévek egy nő életében átmeneti periódust, gyakorlatot és munkalehetőséget jelentettek a házasság előtt. A két világháború közötti válságos években is az a remény élhetett az elszegődött parasztlányokban, hogy addig maradnak ebben a helyzetben, amíg összegyűjtötték a megélhetésükhöz szükséges pénzt, és segítik a családjukat, legalábbis akkor, ha nem árvák vagy félárvák voltak, és mindkét esetben megalapozzák a házasságukat.² Veres Péter novellájában azonban érzékletes leírását olvashatjuk a zsákutcás társadalmi fejlődésnek: annak, hogy hiába indultak el a polgárosodás reménytelien, kizárólagosnak látszó útján nőként, nem sikerül végigmenniük rajta. A narrátor vészjóslóan mutatja be, hogy a cseléd felett a cseléd tartó, a munkaadó családfő atyai felügyeletet gyakorolt, így a cseléd a törvény adta keretből kifolyólag is gyámság alatt állt, esélye arra pedig már nem volt, arra pedig már nincs esélye, hogy születési helyén családot alapítson. Így fennállt a veszélye annak, hogy

1 Veres 1972: 119–123.

2 A cselédnek szegődő parasztlányok motivációjáról bővebben lásd Deáky 2015: 225.

várakozásával ellentétben örök „Lizaként” töltte hátralévő életét, benne ragadva akár élethosszig egy átmeneti időszakban a fiatal felnőttkor és a házasságkötés között.

A női cselédek városi jelenléte a 19. század végétől sokrétű szociális, szociálpolitikai, jogi, bűnügyi, gazdasági kérdéseket vetett fel, megjelent a szociográfiai munkákban. A téma a 20. század elejétől évtizedeken át vissza-visszatért az irodalomban. A cseléd-lányok embert próbáló helyzetét a 20. század legelején Bródy Sándor novellái is érzékeny módon láttatták. Egy részük erőszak vagy házasság előtti nemi kapcsolat miatt teherbe esett hajadonként vált „megszégyenültté” a faluközösség szemében, és örökre számkivetett lett. A Bródy-novellákban is megjelenő „megesett leányok” szoptatós dajkaként vállaltak szolgálatot a fővárosban, hátra hagyva (kéthetes) újszülött gyermeküket. Otthonról leginkább a teljes bérüket várja haza tőlük a család, máskor egy névtelen levélíró értesíti őket a saját szülöttük korai haláláról, a temetés lefolyásáról és az otthoniakat erősen megterhelő ceremóniális költségekről. A családi szolidaritás megbomlásával a hajadon lányok cselédként marginális helyzetbe kerülhettek, és onnantól fogva szegényükkel megbélyegezve egyensúlyoztak két társadalmi réteg közé szorulva.

A 20. század elején a szegényügy segítése a még éppen kialakulóban lévő állami támogatás mellett (például az 1901-es állami gyermekvédelmi törvény) egyházi és magánjótékonykodás formájában valósulhatott meg. Az elesettek iránt érzett szociális-társadalmi és morális felelősségvállalást, amelyet korábban az arisztokrata származású nők vállaltak magukra, és tevékenyen meg is valósítottak, a 20. század elejétől a középosztálybeli nők is elkezdték magukra vállalni. A cél az volt, hogy minél nagyobb számban bevonódjanak a nem professzionálisan végzett szociális és társadalmi feladatokba, vallásos vagy társadalmi egyesületek segélyező munkájába.³ Ez az időszak lett a szociális munka intézményesülésének korszaka.⁴ Ezek a tevékenységek a nemzet és a társadalom erkölcsi, egészségügyi, anyagi jobbításáért folytatott küzdelem ideológiai keretén belül valósultak meg, és az egyik központi kérdésük a nő társadalmi feladata, szerepe volt a család és a nemzet tágabb egységein belül. A legfontosabb tevékenységeket a patronázmunka, az anyavédelem, az alkohol, a prostitúció, a leánykereskedelem, illetve a kivándorlás elleni fellépés, az iparpártolás, illetve a háziipar fejlesztése jelentette.⁵

Ezeket a – jobbára – a lánynevelés-nőnevelés berkein belül megvalósuló 20. századi nőemancipációs gyakorlatokat érdemes a női munkavállalás, a háztartás, a házasság és a család intézményének értelmezéséről vallottakkal összhangban értelmezni, ahogy a kortársak is tették. A feminista szerzők mellett a konzervatív nők is foglalkoztak a nők gazdasági függőségének problémájával, mert ezzel a helyzettel magya-

3 Vö. Sári Szabó 2014: 92.

4 Lásd részletesen Sári Szabó 2010: 228.

5 Sári Szabó 2014: 92.

rázták a főként a középosztályt érintő érdekházasság elterjedését, az alsóbb rétegek szempontjából pedig a prostitúciót, amely kiemelt mértékben érintette a cselédséget.⁶

Tanulmányomban példákat kívánok mutatni arról, hogyan tematizálták a cselédség szociális-gazdasági-jogi problémáit és hogyan igyekeztek segíteni rajtuk azok a nők, akik a katolikus nőmozgalom aktív szószólói voltak. A korabeli ankétok, újságcikkek, egyesületi jelentések alapján tekintem át, hogy milyen megoldási javaslatokkal álltak elő, és milyen tevékenységek mentén igyekeztek javítani a cselédség helyzetén. Nem vállalkozom arra, hogy a teljesség igényével bemutassak minden diskurzust, a főbb témákat és megoldási javaslatokat igyekszem ismertetni.

Az 1890-es évektől kezdve – főként XIII. Leo pápa *Rerum Novarum* (1891. május 15.) enciklikája, a nyugati keresztényszociális eszmék és pártok működésének hatására – Magyarországon a politikai szervezőtevékenységgel⁷ párhuzamosan zajlott egyrészt a keresztény nőegyesületek, másrészt a cselédkérdést középpontba állító közhasznú egyletek megalakulása, harmadrészt pedig azoknak a női szerzetesrendeknek a letelepedése, amelyek elsődleges célja cselédek támogatása, pártfogása volt.⁸ Ahogy a 19. század végén növekedni kezdett a női munkavállalók száma, külföldi példák nyomán egyre több nővédelmi egylet alakult.⁹ Megkezdődött az egyletek kora. Erre korai példát szolgáltathat a *Magyar Országos Segélyező Nőegylet* (1879) vagy a *Mártha-egylet*, amelyet kifejezetten a cselédek segítésére hoztak létre. Ez az egyesület 1909-re már több cselédközvetítő teleppel és egy fejlődő cselédotthonnal rendelkezett a főváros területén, és a fővárost érintő cselédproblematika megoldási javaslatai között az is szerepelt, hogy erre az intézményre lenne érdemes alapozni a hatóságilag szervezett és fenntartott cselédotthonokat.¹⁰ A „Mártha-egylet” alapszabályszerű célja a fővárosi nőcselédügy rendezése, különösen cseléd-otthonok alapítása, a cselédközvetítés lebonyolítása, a cselédképzés elősegítése volt.

Ugyanebben az évben, Budapesten megalakult a *Katholikus Női Patronage* is, amelynek célja „az erkölcsi romlás, züllés veszélyeinek kitett, esetleg már bűncselekményt is elkövetett lányok, fiatalok gyermekek védelme volt”. Ezek a szervezetek azonban, ahogy látni fogjuk, az 1910-es években már közös munkával, összefonódva dolgoztak a cselédség problémáin, csatlakozva nemzetközi kezdeményezésekhez is.

6 Azok a szerzők, akik a középosztály házasságáról úgy gondolkodtak mint két egyenrangú fél érdektelen, szabad választásáról, azok igyekeztek a nők kiszolgáltatott helyzetén is változtatni. Erre az egyik lehetőséget a kenyérkeresetben látták, illetőleg a háztartási munka és a családban betöltött női szerep ártértékelésében. Sári Szabó 2014: 91.

7 Az 1903-ban létrejött Keresztényszociális Párt szintén kiemelten kezelte a nők ügyét, cselédotthonokat hoztak létre, a sárvári műselyemgyárban és egyéb munkahelyeken foglalkoztatták a rászoruló nőket. Kéri 2019: 25.

8 XIII. Leo pápa 1886-ban bocsátotta ki a „Quod multum diu...” kezdetű körlevelét, amelyben a magyarországi püspököket katolikus társadalmi egyesületek alapítására buzdította. Vö. Horváth 2014: 310.

9 Kéri 2019: 25.

10 Szalay 1909: 21.

NŐI PÁRTFOGÓK ÉS A CSELÉDÜGY

Az Isteni Szeretet Leányai Kongregáció

Egyes női rendek már a pápai enciklika hirdetése előtt elkötelezték magukat a cselédügy mellett. Franziska Lechner 1868-ban, Bécsben alapította meg az Isteni Szeretet Leányai Kongregációt. A közösség gyors növekedésnek indult az Osztrák-Magyar Monarchia területén, 1871-ben pedig Magyarországon is megtelepedett. Elsődleges céljuk az alakulás pillanatában az volt, hogy a nagyvárosokban munkát kereső cseléd lányokról, vidéki lányokról gondoskodjanak, árvaházakat, valamint iskolákat létesítsenek a szegény népréteg és a középosztály számára. Az első Mária Intézetet Bécsben nyitották, és 1871-ben Pesten, a Ráday utcában megalakult a Mária Intézet, illetve a Knézich utcában Margit Intézet. Az alapítónő létrehozott egy cselédelhelyezőt, amelynek legnagyobb előnye az volt, hogy az apácák nyomon követték a kiközvetített lányok sorsát. Ha panasz érkezett a munkáltatókra, akkor többé nem küldtek hozzájuk cselédet.

A Szociális Missziótársulat

Farkas Edith szerzetesnő 1908-ban alapította Prohászka Ottokár támogatásával a katolikus Szociális Missziótársulatot, az első magyar alapítású női szerzeteskongregációt. A missziótársulat a korszak katolikus nőmozgalmaiból, a Nővédő Egyesületből és a Patronázs Egyesületből nőtt ki.¹¹ Tevékenységük alapját az a felismerés jelentette, hogy a polgári társadalomban megváltozott a nők szerepe és az ebből fakadó problémák kezeléséhez már nem elegendők a korábbi jótékonykodási eszközök. Apácáik felkarolták a városban munkát kereső fiatal lányokat, cselédeket, az elhagyott gyermekeket. Hadiárvákat neveltek, missziósházakat, vasárnapi iskolákat, árvaházakat, népkonyhát tartottak fenn. Több kültag segítette a munkájukat. Az 1930-as években több vidéki missziósházat is nyitottak. Mária Mercedes Leányotthonuk átmeneti menhelyként és nevelőintézetként működött „a züllés veszedelmének kített fiatal lányok számára”. A bekerülésre az igazságügyi minisztériumon keresztül nyílt lehetőség. Az otthon 40-100 fő befogadására volt alkalmas, benne mosóintézet és állás-közvetítő iroda működött. Szikszón létrehoztak egy javító nevelőintézetet, a Bethánia Házat, amelyben 100 olyan serdülő lányt tudtak elhelyezni, akik a társadalom perifériájára sodródtak. Őket szintén az igazságügyi minisztérium rendelete alapján tudták fogadni. A bentlakók számára a vallási nevelésen kívül házimunkát, kertészetet, baromfitenyésztést, méhészetet, szőlőművelést, varrást és fehérhímzést tanítottak. A kihelyezett leányok összeköttetésben maradtak az Intézettel, amely állandó nevelői felügyeletet gyakorolt felettük. A missziótársulat a szociális munka mellett vallásértelmezési missziót is végzett.

¹¹ A patronessz-képzés 1904-ben indult meg, Prohászka Ottokár és Farkas Edith vezetésével. Sándorfi 2004: 138.

Mivel a Szociális Missziótársulat Prohászka Ottokár oltalma alatt létesült, érdemes áttekinteni a püspök cselédekkel kapcsolatos állásfoglalását. Úgy vélte, hogy a cselédmizéria csak a nagyvárosokat érinti, ahová „rossz cselédanyag” érkezik, akik nem szeretik a falusi nehéz szolgálatot, és akik cselédszerzők kezére jutnak. A megoldást abban látta, hogy a cselédközvetítést egyesületek körébe szervezik át, ahol a cselédet egyúttal edukálni is lehet. A másik megoldási javaslata az volt, hogy a háziasszony bánjon igazságosan a cseléddel, és ezzel párhuzamosan szűnjön meg a cselédtartó és cseléd közötti patriarchális korból átöröklött szokásjogi reláció.¹²

AZ ELSŐ MAGYAR KATOLIKUS NŐEGYLET

1896-ban jött létre az első katolikus nőegylet, a patronázsok mintájára. Alapító elnöke gróf Pálffy Pálné, született Károlyi Geraldine. Ő volt az első nő, aki tevékenyen szeretett volna túllépni a karitatív munkán, az egyszerű jótékonykodáson és valódi társadalmi eredményeket akart elérni a katolikus szociális nevelés, lelki gondozás révén.

Mint a Budapesti Katolikus Munkásnők Védőegyesületének keretein belül működő cselédügyi osztályelnöke, 1899-ben levélben fordult a püspöki karhoz, hogy a Budapestre érkező cseléd lányok ügyét segítsék, és a papság hirdesse körükben a szervezet „Otthonának” címét a munkakeresőkkel. A védőegyesület 1899 októberében arról értesítette az érintetteket, hogy a szervezet több nőtagja patronázs munkára vállalkozik. Elsőként a központi és a Nyugati-pályaudvaron lévő induló házaikban fogadják a vidékről érkező lányokat, majd átmenetileg a Bakáts téren a katolikus munkásnők otthonában helyezik el őket.

A „védhölgyek” a vállukon fehér szalagra fűzött érmet viseltek. Ezt a munkát később, 1909-től a *Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen* (MELE) fogta össze.¹³

A grófnő már életében kinevezte utódját gróf Zichy Rafaelné (született Pallavicini Eduardina, 1877–1964) személyében, és átadta neki a megkezdett teendőket. 1906-tól a katolikus nőegylet neve *Országos Katolikus Nővédő Egyesület* lett. Célkitűzésük a kenyérkereső nők vallás erkölcsének fejlesztése, szellemi és anyagi támogatásavolt. Az egyesület keretei között gróf Pálffy Pálné (született Károlyi Geraldine, 1836–1915) megszervezte a *Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségét* (KHOSZ), amely 1908-tól önállósodott.

12 N.N. Mit mondanak a cselédek. *Felvidéki Újság* 8/122 (1913. május 30.) 3.

13 1911 májusában Budapesten már négy ponton, és az ország nagyobb városainak pályaudvarain, valamint a határállomásokon vasúti misszió működött. A fehér-sárga karszalagot viselő segítők eligazítást adtak a vonattal érkező fiatal lányoknak, nőknek, szükség esetén szállást biztosítottak nekik.

A Katolikus Háziasszonyok Szövetsége (KHSZ), valamint 1927-ben az Iskolanővérek Intézménye is csatlakozott a lányvédelmi célokat szolgáló vasúti missziós munkához. A pályaudvarokon, mint a migrációt láthatóvá tevő tereken léptek fel az illegális prostitúció belföldre és külföldre irányuló szervezői ellen.

GRÓF ZICHY RAFAELNÉ (PALLAVINCI EDUARDINA/EDINA)

Nemesi születésű asszony¹⁴, itáliai eredetű örgróf családba született, kamaszéveit a mósdi, somogyi családi kastélyban töltötte. Elsősorban a vidéki szegények problémája érdekelte. Saját motivációját így magyarázta:

Sokan kérdezik tőlem, hogyan kerültem bele a szociális munkába. És ha ezen kérdésen elgondolkodom, nagyon messzire kell visszanyúlnom, arra az időre, amikor mint kisleány nem ismerve a szociális fogalmat, melyet akkoriban nem hangoztattak, szemtanúja voltam a körülöttem történő szociális gondozásnak. „Feltűnik előttem Nagyanyám alakja, amikor falun a kora reggeli mise után kilép a templomból és körülveszi őt a falu minden betegje, ínsége, gyerekek, öregek, kikhez mindegyikhez van egy jó szava, s akik közül a sürgős segélyre szorulóok hosszú kígyóvonalban hazakísérik és a hátsó udvarban letelepedve bevárják, amíg reggeli után mindegyiknek ügyét-baját személyesen kivizsgálja és elintézi. Közben magától értetően mindegyik kapott egy nagy karéj kenyeret és egy bögre tejet. Reggeli után a homeopatha házi orvos megvizsgálta a betegeket, orvosságot kaptak, akinek sebe volt bekötözték, ki ruhaneműt, ki cipőt, ki pénzsegélyt kapott aszerint, amire szüksége mutatkozott.”¹⁵

1909-től dolgozott a katolikus nővédelemben, az 1914-ben megalakult Katolikus Caritas élére került, 1915-től, gróf Pálffy Pálné halála után az *Országos Katolikus Nővédő Egyesület* elnökszónya lett.

Már az 1910-es években látta, hogy a rengeteg kisebb katolikus nőegylet nem elég erős, nincs útmutatás és szétaprózódik a fontos munka. 1918-ban ezért megalapította a *Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetségét*, amely a katolikus nőegyesületek összefogásának központi szervezete lett, és amelybe 9 nagy országos nőszervezet tagozódott be.¹⁶

A Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége felekezeti alapon szerveződött, nőket tömörítő társadalmi szervezetté vált, 6 szakosztállyal: hitélet, szociális, karitatív, ifjúsági, leányvédelmi, külügyi és szellemi munkát végző nők szakosztálya. Az új alapszabályba (1932) sem került bele politikai program pont. Az 1920-as évek elején a szövetség már hangsúlyt fektetett a lánykereskedelem felszámolására. Felvették a kapcsolatot az 1909-ben alapított Magyar Egyesület a Leánykereskedés Ellen (MELE) nevű szervezettel.¹⁷ A reprezentatív tagok mellett a gyakorlatban Latinovits

14 Tevékenységét részletesen lásd Bárány-Szilfay 2017.

15 MNL OL P 1650 2. dob. 6/b. t. (=Gróf Zichy Rafaelné életrajza) 1929.

16 A Szociális Testvérek Társaságából 1908-ban kivált a Szociális Missziótársulat, majd csatlakozott hozzájuk Slachta Margit vezetésével, aki egyetértett abban, hogy egyetlen katolikus női központra van szükség Magyarországon.

17 Az 1905-től már szerveződő és 1909-ben megalakult MELE-t Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök (elnök: 1909–1927), gróf Tisza István (elnök: 1909–1918) és Hodossy Gedeon országgyűlési

Róza főtitkár és a hozzá csatlakozó, karitatív tevékenységet folytató arisztokrata nők munkája volt meghatározó, így például a munkába bekapcsolódott Dessewffy Emma, az unitárius Perczelné Kozma Flóra és gróf Vay Márta is.¹⁸

Az egyesület megalakulásának dátuma egybeesett a budapesti prostitúciót szabályozó új rendelet bevezetésével, amely lehetővé tette, hogy a nőegyletek és más társadalmi szervezetek a rendőrséggel együttműködve végezzék mentő munkájukat.¹⁹ A MELE tevékenységéhez több egyesület is csatlakozott, például a KHOSZ és más nőszövetségek is.

Az egyházi felügyelet alatt álló Katolikus Háziasszonyok Szövetsége²⁰ szintén állást foglalt a cselédvédelem szükségessége mellett, amit a családvédelmi erkölcsi program részeként kezeltek, fenntartva egyúttal a társadalmi rétegzettséget, az ismeretátadás során is megvalósított szegregáció révén. Egyik fontos céljuk az volt, hogy összefogják a háztartási alkalmazottakat, és erkölcsi védelmet nyújtsanak az ismeretlen környezetben szolgáló cseléd lányoknak. 1926-ban megfogalmazott törekvéseikből az látszik, hogy a munkaadó család háziasszonya és a cseléd közötti konfliktus rendezése során igyekeztek a cselédek érdekeit felkarolni. Ez a törekvés elsősorban nem jogi, hanem professzionalizációs elvek mentén fogalmazódott meg, a család korabeli koncepciójának megfelelően. A cseléd a szolgálat ideje alatt a munkaadó atyai hatalma alatt állt, ám a polgári családnak nem volt tagja.

Éppen ezzel a problematikával nyitották meg az 1909-ben tartott ankétot, amelyet a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége (és a szövetségbe tartozó minden egyesület), valamint a Magyar Társadalomtudományi Egyesület rendezett, és amelynek témája a cselédkérdés volt. „Meglazult a szoros családi viszony a cseléd tartó gazda és cselédje között. Ezt vissza kell állítani. Nekünk többet kell törődnünk cselédeinkkel, hogy ők is többet törődjenek velünk.”²¹ A cseléd ne „fizetett ellenség” legyen, inkább legyen jóakaró irányítás alatt. Problémaként vetették fel a cselédség nagyfokú mobilitását, azt, hogy már nem szolgálnak több évig egy helyen. Ennek okát a megváltozott bánásmódban, a gazdasági helyzet megváltozásában határozták meg. Azt pedig, hogy a cselédek „rosszabbak”, több okkal magyarázták. Egyrészt azzal, hogy a nők számára újabb munkalehetőségek nyíltak, így társadalmi feltörekvés miatt bizonyos munkákat nem vállaltak már el, másrészt a gyári munkával több szabadság járt a munkavállalónak, mint a házicselédnek. Indokul hozták fel tovább, hogy megnöve-

képviselő vezette, ezért is biztosított volt a szervezet egyházi és állami költségvetésben is megmutatkozó támogatása.

18 Lengyel 2018: 65.

19 Sárjai Szabó 2010: 216.

20 A KHOSZ a háztartásban dolgozó katolikus nővédő intézmények és szakosztályok központi szervezeteként működött 1908 és 1941 között. Tevékenységét 1942-től Családvédelmi Alapítvány néven folytatta. Kocsis 2018: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/hogy_elsimuljon_az_ellentet_a_haztartasi_alkalmazott_es_az_asszonya_kozott, letöltés ideje: 2025. január 31.

21 N.N. Ankét a cselédkérdésről. *Az Újság* 7/97 (1909. április 24.) 9.

kedett a kivándorlás és a külföldi munkavállalás. Azt javasolták, hogy a munkaadó becsülje meg és fektessen a cseléd képzésébe, létesüljön több cselédképző iskola, külföldi minták nyomán. Szintén felmerült az anket során a cselédség és a prostitúció kapcsolata, ami a kvártélyosasszonyok, vagyis az átmeneti időre szállást adók és a cselédközvetítők révén jelentett állandó veszélyt a falvakból érkező fiatal és tapasztalatlan lányok számára. A helyzet javítására merült fel az az ötlet, hogy a cselédképzés, a cselédotthon és cselédelhelyezés intézményei fonódjanak egybe. Itt merült fel az időskori cselédek kötelező társadalombiztosítása, a munkásréteg mintájára, amihez a gazda is hozzájárulna. Tehát a cselédség szociális problémáinak megoldását az állam és a polgári réteg aktív bevonásával képzelték el, az 1876. évi cseléd törvény mielőbbi módosításával. Glücklich Vilma a feministák nevében azt az álláspontot képviselte, hogy a kérdést szabadabb szellemben oldják meg és ellenezte a szigorú szabályokhoz kötött cselédotthonokat.²²

Utóbbiak a következő évtizedekben is aktívan működtek, noha nem tudták megfékezni a lánykereskedelem működését és érdemben megoldani a rossz családi és szociális helyzetben lévő cseléd lányok problémáit. A KHOSZ a munkából éppen kilépő cselédek számára az 1920-as években egy 16 fős cselédotthont tartott fenn és elhelyező irodát működtetett, annak reményében, hogy ezzel elkerülhető a cselédek prostituálódása.²³ 1925-ből származó kimutatásuk szerint 590 cselédnek nyújtottak éjszakai szállást 4477 esetben, és irodájuk 1225 állást közvetített.²⁴ A két világháború között árva és magára hagyott lányok háztartási ismereteken alapuló képzését vállalták magukra, ahol alapvetően a cselédkedéshez szükséges ismeretekkel látták el őket, egyedi tanterv alapján, két éves elméleti és gyakorlati képzés útján. A sikeres vizsga után közreműködtek a munkaközvetítésben is.

A Szövetség az első világháború után is különös figyelmet fordított a cselédkérdésre. Valláserkölcsi gondozásuk, nevelésük, szabadidejük tematizálása érdekében újjászervezték a Szent Zita-köröket, 1925-től pedig oklevéllel, emlékéremmel jutalmazták a hosszabb ideje egy helyen szolgáló cselédeket, azzal a céllal, hogy a nagyfokú mobilitást némiképp csökkentsék.

GRÓF KÁROLYI LÁSZLÓNÉ APPONYI FRANCISKA

A korszak nőnevelésének és nővédelmi ügyeinek másik kiemelkedő alakja gróf Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska (1879–1958). A szociális munkát szakszerű alapon, felmérések, családlátogatások révén szervezte meg, és személyesen tartotta nyilván a

22 Az 1904-ben alakult Feministák Egyesülete szintén napirendi pontra tűzte ülésein a cselédkérdést. Fontosnak tartották a háztartási munkakörök specializálását, szerintük ez lett volna szükséges a nagy számú háztartási cseléd továbbképzéséhez. Kéri 2019: 26–27.

23 A Katholikus Háziasszonyok Országos Szövetségének jelentése az 1925–1926. évi működéséről, 3.

24 A Katholikus Háziasszonyok Országos Szövetségének jelentése az 1925–1926. évi működéséről, 4.

rászoruló családok problémáit. Tevékenyen, gyakorlati példamutatással haladta meg a karitatív segítségnyújtást. A nagynénje, Pálffy grófné ajánlására megválasztották a KHOSZ elnöknőjévé, az alelnök pedig Szegedy-Maszák Aladárné lett.

Gróf Károlyi Lászlóné, más nemesasszonyokhoz hasonlóan, kötelességének tartotta, hogy származásából adódó privilégiumait szociális munkával „szolgálja meg”, és segítse a nehéz sorsúakat. 1909-ben a KHOSZ kassai egyletének alakuló gyűlésén olvasta fel a cselédkérdésről szóló gondolatait, és nemzeti felelősségvállaláson alapuló programot ismertetett, amely egyúttal a polgári család konfliktuskezeléséről, műveléséről, funkciójának értelmezéséről is szólt.²⁵ A cselédséget érintő probléma alapjait a cseléd mint munkavállaló kiszolgáltató, kizsákmányolt helyzetében látta, amin az állam nem segít. Az 1876-os cseléd törvényt sok tekintetben elavultnak tartotta, és felrótta, hogy a sorra alakuló egyesületek is inkább más osztályok, például az ipari munkásság problémáira koncentrálnak. A korszak egyik fontos diskurzusa lett, amelyet gróf Károlyi Lászlóné is részletesen taglalt, a háziasszonyok és a cselédek közötti megromlott viszony megjavítása, a cselédmizéria kezelése, amely veszélyeztette a polgári háztartások békéjét. Amellett érvelt, hogy a társadalom saját érdeke, hogy kiálljon a cselédség helyzetének javítása mellett a munkaadó családok segítségével, mert csak így lehet egy stabil polgárság helyes működését is biztosítani. „A 48 előtti időkben, sőt jó ideig még azután is az anyák szívesen küldték leányaikat szolgálatba, mert tudták, hogy ott szinte anyailag gondoskodnak róluk, igyekeznek nevelté tenni, bajában gondoskodnak róla és legtöbbször az élet biztos révébe segítik. Akkor a cseléd, ha szolgálatba állott, családból családba lépett; ma ha szolgálni megy, az otthon falai közül úgyszólván az utcára kerül.”²⁶ A háziasszony-cseléd viszony reformjának mi-kéntjét a grófné a caritas és a szociális munka közötti különbséggel magyarázza. Nem tartja elegendőnek, ha a háziasszony csupán jól bánik a cselédjével, a betegségében ápolja, öreg szüleit támogatja, a gyerekeit neveli, ez megítélése szerint nem egyenlő a szociális működéssel. Ennek oka, hogy a karitatív működés individualizál, a szociális működés viszont egy egész osztály érdekeit szolgálja, általános megsegítésükre törekszik. A caritas akkor aktualizálódik, mikor a betegség fellépett, a szociális munka pedig preventív jellegű. A caritas által az Isten iránti szeretetet és hála nyilvánul meg, ellenben a szociális működés abból indul ki, hogy „az emberiségnek kötelessége olyan intézményeket létesíteni, melyekkel az emberi nyomornak elejét lehet venni, illetve, hogy az emberiség szenvedő, önhibáján kívül nélkülöző részének joga van tehetős és erre képes embertársaitól ilyen intézmények létesítését követelni”, noha mindkettő az isteni és felebaráti szeretetből indul. Végérvényben azt állítja, hogy az intézményekkel többet lehet elérni az emberiség javára, mint a jótékonykodással. Ezért amellett érvelt, hogy a háziasszonyokat országszerte, a fővárosban és vidéken egyaránt egyesületekbe tömörítsék. Azután a helyi viszonyokat tanulmányozni kell, és annak megfelelően

25 Gróf Károlyi 1909: 387–397.

26 Gróf Károlyi 1909: 392–393.

cselédotthonokat létesíteni, a cselédképzést és elhelyezést megszervezni. Úgy vélte, hogy a mozgalom erejéhez bármelyik háziasszony már a saját otthonában hozzájárulhat. Ezek a törekvések abba a nőnevelési irányzatba csatornázódnak, amely már a 19. század utolsó harmadában megjelent, és a teljes polgári háztartás megreformálására, a társas érintkezés szabályzására, és emellett a cselédek nevelésére törekedett, külföldi minták alapján.²⁷

A cseléd mint munkavállaló öntudatra ébredése, szolgálatának üzleti természetűvé válása, erkölcsének megromlása, „idegensége”, szabadidejének hiánya, a munkáscseléd időbeosztás és bérezési elv közötti különbség, a betegbiztosítás megoldatlan mivolta mind-mind olyan problémák voltak, amelyeket a gróf Károlyi Lászlóné is tematizált a korszakban, noha a „cselédmizéria” már 1888-tól megjelent a sajtóban.²⁸ 1909 és 1911 között sokan részt vettek ebben a diskurzusban, bár számos tekintetben nem történt érdemi előrelépés. Az egyik ilyen probléma az, hogy a cselédréteg mennyire erősen ki volt téve a prostitúció veszélyének. Gyáni Gábor kutatásaiból tudvalevő, hogy a háztartási cselédség körében magasak voltak az öngyilkossági mutatók, a vagyon elleni bűncselekmények aránya, továbbá, hogy a fővárosban a prostituáltak kimagasló arányban azok közül kerültek ki, akik korábban cselédként dolgoztak. Bár a korabeli felszólalásokban a nők gyakran virágnyelven fogalmaztak, a statisztikák alapján nyilvánvaló, hogy a legális prostitúciót űzők mintegy egyharmada, a rendőrségi razziák során leleplezett „titkos kéjelgők” fele volt korábban vagy egyidejűleg cseléd a korszakban, közülük nagy számban 20 év alattiak,²⁹ nem ritkán kiskorúak.

A grófné utalt a cselédség mentalitásbeli változásaira is, arra, hogy a technikai vívmányok megismerése révén is kinyílt a világuk, szélesebb látókörűek és mobilisabbak. Ezzel párhuzamosan általánosságban megjegyzi, hogy az anyagi lehetőségen felüli életmód, a túlzó igények hajszolása jellemző lett minden társadalmi osztálynál, és míg korábban a módja felett élni akaró embert megvetették, mára már az érvényesülés elengedhetetlen feltételének látszik. Így a cselédek például a viseleten keresztül igyekeztek kendőzni az otthoni szükség szomorú képét.

1918. január 18-án a népjóléti központban gróf Károlyi Lászlóné elnökletével rendeztek egy értekezletet a cselédkérdés megoldása ügyében, ahol a cselédlakás, a hatósági cselédközvetítés témája is szóba került. A cselédek védelmét tehát, összhangban a többi nemesasszonnyal, a családvédelem (mint a társadalom molekulája) alapjának tartja, és ehhez erkölcsileg erős, vallásos, kötelességérző, házias cselédség nevelését

27 Egy példa 1884-ben megjelent Kalocsa Róza, az első magyar diplomás tanítónő, református felső leányiskolai tanár illemkönyve, amely a lakásbelsőitől kezdve a házban lakó család és a cseléd közötti bánásmódot is érintette. „Általánosságban a vagyonosabb házaknál sokkal kevesebb panasz hangzik a cselédekre, mint; egyszerűbb háztartásoknál; de nem kell az okot mindig abban keresni, hogy amott tán kevesebb a munka, vagy az uraság részéről kevesebbet követelnek a cselédektől.” Kalocsa 1884: 117.

28 Vö. Trádlér 2022: 72.

29 Gyáni 1983: 114.

szorgalmazta. Ezzel pedig a keresztény családi élet megerősítését kívánta körbebástyázni.

SZEGEDY-MASZÁK ALADÁRNÉ

Szegedy-Maszák Aladárné (született Kornfeld Hanna, 1916–2002) lánykorától fogva részt vett társadalmi, hitbuzgalmi mozgalmakban. A házasságkötés után kezdett el foglalkozni a cselédkérdéssel, először a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének alelnökeként, majd elnökeként.³⁰ A háztartási alkalmazottak számára erkölcsi és elméleti oktatást és cselédköröket szervezett, valamint budapesti cselédotthonok létesített, amelyek mintegy 70 cselédet voltak képesek befogadni.³¹

Stumpf Károlyné, lánykori nevén Kleindin Ernestin (?–1943 u.) azután kapcsolódott be a társadalmi mozgalmakba, miután megházasodott. Működését a Katolikus Háziasszonyok Szövetségében kezdte meg, hamarosan az egyesület alelnöke és a háztartási szakosztály elnöke lett. A háztartás gazdasági kérdéseivel foglalkozott, megszervezte a háziasszonyok és alkalmazottaik képzését, és háztartási tanfolyamokat indított a kenyérkereső nők, az úrilányok és a cselédlányok részére.³² A sajtóban ismeretterjesztő cikkeket írt a háztartás ésszerűsítéséről. Az 1920-as évek végétől pedig rádióelőadásokat tartott a háztartás racionalizálásáról, ezekben külföldi tapasztalatit osztotta meg a magyar háziasszonyokkal.³³

Noha a különböző felekezetekhez tartozó női szervezetek egymással párhuzamosan tettek kísérletet a cselédség problémájának megoldására, a tanulmányban a századforduló és a 20. század elejének időszakából kizárólag néhány fontos katolikus nőmozgalmi szervezet, egyesület és szervező egyéniség tevékenységét tekintetem át. Ezekben a példákban jobbra a család és nemzet korabeli értelmezésének keretén belül láthattunk megoldási javaslatokat és gyakorlatokat a háziasszony-cseléd viszonyának szabályozására, a cselédek vallási-erkölcsi nevelésének kereteire, művelésére, speciális háztartási ismeretek oktatására, szabadidejük megszervezésére, cselédotthonok létesítésére, a patronázs munka kezdeteire, a lánykereskedelem visszaszorítására

30 A KHOSZ a növekvő egyesülettől külön alapszabályokat fektetett le, de kapcsolatban maradt vele mint testvéregyesülettel. Legfontosabb célkitűzései, hogy „a családi élet és háztartás viszonyaiban, legfőbbképp pedig a cselédkérdés terén oly súlyosan érezhető bajokat orvosolja.” Emellett törekedtek arra is, hogy olyan öntudatos háziasszonytípust „neveljenek”, aki „vallásos szemléletével megőrzi a család erkölcsi tisztaságát” és kellő alapismeretekkel rendelkezik a háztartás vezetéséhez. Gróf Károlyi 1909: 394.

31 Bozzay 1931: 896.

32 Bozzay 1931: 874.

33 A *Déliabáb* című folyóiratban közölt rádió program szerint például 1934. május 16-án *A vasúti miszsió* címmel, lásd *Déliabáb* 8/20 (1934. május 12.) 38.; 1939. november 13-án *A cselédképzés gazdasági jelentősége* címmel, lásd *Déliabáb* 13/45 (1939. november 11.) 19.

a vasúti misszió segítségével, az egy helyben hosszabb ideig szolgáló cselédek megjutalmazására, valamint az 1876-os cselédtörvény módosítására.

A polgári és munkásegyletek kritikával illették a katolikus nőegyleteket a korban: működésüket több kortárs csak „tüneti kezelésnek” vélte a valódi „betegségek” orvoslása helyett. Úgy vélték, hogy a nőegyletek nem képesek végérvényesen megoldani a bajokat, és a nők egy részének nem tudtak érdemben segítséget nyújtani. Annyi biztos, hogy a városi cselédség amúgy is csekély vasárnap délutáni szabadidejében aligha végezhetek hathatós munkát. Az is tény, hogy az illegális prostitúció virágzása is azt mutatja két világháború közötti állami szabályozások és egyleti missziós munkák csak láthatatlanná tették, a felszín alá ásták a meglévő gyakorlatokat. Mindennek ellenére a cselédek problémái iránti érzékenység tematizálásában, a külföldi minták gyakorlattá formálásában, a tevékeny szociális munka megvalósulásában a katolikus nőmozgalmak oroszlánrészt vállaltak.

IRODALOM

BÁRÁNY-SZILFAI Alida

2017 Katolikus nőként a társadalom és a kultúra szolgálatában. Gróf Zichy Ra-faelné (1877–1964) munkássága a két világháború között. *Egyháztörténeti Szemle* 18. 49–61. https://epa.oszk.hu/03300/03307/00056/pdf/egyhaztortenet_i_szemle_2017_04_049-061.pdf (letöltés ideje: 2025. január 31.)

BOZZAY Margit (szerk.)

1931 *Magyar asszonyok lexikona*. Budapest: Stephaneum.

DEÁKY Zita

2015 Gyermekek és serdülők munkája Magyarországon a 19. századtól a második világháborúig. Budapest: Gondolat.

GYÁNI Gábor

1983 *Család, háztartás és városi cselédség*. Budapest: Magvető Kiadó.

HORVÁTH Ágnes

2014 A keresztény nőmozgalmak a dualizmus kori Magyarországon. In Karlovitz János Tibor (szerk.): *Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben*. Komarno: International Research Institute s.r.o., 309–316.

KALOCSA Róza

1884 *Az illem könyve. A művelt izlés és tapintatos modor az élet különböző viszonyaiban. A családi és társadalmi életben követendő illemszabályok kézikönyve*. Budapest: Révai Testvérek.

Gróf KÁROLYI Lászlóné

1911 Egy társadalmi kérdésről. *Nemzeti Nénevelés* 32 (9–10) 387–397. https://epa.oszk.hu/04600/04614/00263/pdf/EPA04614_nemzeti_noneveles_1911_09-10.pdf, letöltés dátuma: 2025. január 31.

KÉRI Katalin

2019 Nőegyletek a dualizmus kori Magyarországon. *Civil Szemle* 16 (2) 21–30.

KOCSIS Piroska

2018 *Hogy elsimuljon az ellentét a háztartási alkalmazott és az asszonya között.* https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/hogy_elsimuljon_az_ellentet_a_haztartasi_alkalmazott_es_az_asszonya_kozott , letöltés dátuma: 2025. január 31.

LENGYEL Nóra

2018 A szürke testvérek láthatatlan tevékenysége: a Szociális Testvérek Társasága Romániai Kerületének vasúti missziója (1921–1949). *Sic Itur ad Astra* 26 (67), 61–85. N. N.

1926 A Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének jelentése az 1925–1926. évi működéséről.

SÁNDORFI Mária

2004 Az Országos Katolikus Nővédő Egyesület és a belőle kibontakozó mozgalmak Magyarországon a XX. század első felében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 16 (1–2) 135–163.

SÁRAI SZABÓ Katalin

2010 *A református nő a 19. század végétől az 1930-as évekig – a belmissziómozgalom hatása a nők egyházi működésére.* Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

2014 Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén 20. század elején. *Replika* 85–86 (1–2) 85–106.

SZALAY Sándor

1909 *Városi cselédkérdés.* Budapest: May János Könyvnyomdája.

TRÁDLER Henrietta

2022 *A budapesti házi cselédség társadalomtörténete a 19. század közepétől a 20. század közepéig. Cselédbiográfia-értelmezések.* Doktori Disszertáció. Budapest, ELTE BTK.

VERES Péter

1972 *Aszály – Gyepsor – Napszámos énekek.* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

Sajtóforrások

N.N. Mit mondanak a cselédek. *Felvidéki Újság* 8/122 (1913. május 30.) 3.

N.N. Ankét a cselédkérdésről. *Az Újság* 7/97 (1909. április 24.) 9.

N.N. A Budapest I. Hírei. *Déliab* 8/20 (1934. május 12.) 38.

N.N. A Budapest I. Hírei. *Déliab* 13/45 (1939. november 11.) 19.

Levéltári források

MNL OL P 1650 2. dob. 6/b. t. (=Gróf Zichy Rafaelné életrajza) 1929.

Abstract

The presence of female domestic servants in the city from the end of the 19th century raised a wide range of social, socio-political, legal, criminal and economic issues. They had a high rate of suicide and prostitution was prominent among them. Although most of the women imagined their situation as a temporary one, many found it difficult to leave it and it was only luck that determined the kind of house they ended up in. In the last decades of the 19th century, the conflict between employer and household employee also became increasingly acute. This study provides examples of how the socio-economic-legal problems of the female domestic servants were thematised and how women who were active advocates of the Catholic women's movement in the late 19th and early 20th centuries sought to help them. We will look at how these women proposed solutions and what they did to improve the situation of the servants, on the basis of contemporary debates, newspaper articles and association reports.

*Smid Bernadett
ELTE BTK Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék
adjunktus*

PARÉJ-FARKAS KATALIN

**MODERNITÁS, NŐI SZEREPEK ÉS SZERZETESI
ÖNMEGVALÓSÍTÁS A MAGYARORSZÁGI
MEGVÁLTÓS NŐVÉREK KÖZÖSSÉGÉBEN
A 19–20. SZÁZADBAN AZ EMLÉKEZÉSEK TÜKRÉBEN**

BEVEZETÉS

Tanulmányomban az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációjának történeti vizsgálata során felmerült sajátos adatokat, és az ebből kiinduló új felvetéseket és gondolatokat szeretném megosztani.

A már több éve zajló rendtörténeti kutatás – mely elsősorban a női szerzetesközösség illegálitásban megélt történetére fókuszált – olyan adalékokkal is szolgált, amelyek a közösségben élő szerzetesnők és a szerzetesi közösség figyelemreméltó mentalitását hozták felszínre, jelentősen árnyalva az apácákról a köztudatban élő képet. A zárt klauzúrákban élő, merev, a modernitást kerülő, ókonzervatív szellemiségű, szomorú és a földi lét örömeitől óvakodó szerzetesnőről kialakult közhellyel ellentétben, a rendtörténeti kutatás során általánosságban egy progresszív és modern, nyitott és segítőkész, méltóságteljes és a nőiességet a maga teljességében megélő kedvesnővér alakja bontakozott ki, aki gyakran vonzó, és követendő példát jelentett a fiatal lányok számára.

Rövid írásomban rendtörténeti, egyéni és közösségi példák segítségével szeretnék rámutatni arra, hogy a szerzetesnő alakja ebben a közösségben miért is jelenthetett követendő példát, miként tudták hivatásukat megélni úgy, hogy közben a modern nő alakját is láttatták egyben, ugyanakkor egyedi önmegvalósításuk miként tudott a közösségi kereteken belül maradni, vagyis hogyan tudott személyiségük és hivatásuk kiteljesedni egy olyan közösségben melynek szigorú szabályrendszere az élet minden területére kiterjedt. Mindezzel együtt milyen módon élték meg női, illetve bizonyos szempontból anyai szerepüket a szerzetesi családban vagy éppen a tanítványaik között, utóbbiak körében pedig miként alakult ki sokak emlékezetében a szép kedvesnővér alakja, annak ellenére, hogy a szerzetesi habitus az arcon, és a kézfejekén kívül semmit sem engedett láttatni.

A történeti kutatásom során elsősorban az illegálitás évei kerültek fókuszba, azonban az áttekinthetőség és a jobb megértés okán a rend teljes magyarországi története is vizsgálat alá került, így az 1863-as magyarországi letelepedés, majd az 1867-es függetlenedés után a rendtörténeti forrásadottságoknak köszönhetően elsősorban a 20. század történései jelentették a fő csapásvonalat. A forrásadottságok tekintetében – bár a kutató sosem elégedett teljesen – mégis ez esetben többnyire kielégítő forrásállománnyal rendelkezünk. A rend 1996-ban visszakerült, és újrarendezett Horánszky

utcai levéltára jól használható forrásokkal rendelkezik. Ezek között találhatóak a rendi levéltárban elérhető számunkra különösen érdekes, ám megfelelő forráskritikával kezelendő házi krónikák, emlékezések, levelezések. Bár a kilencvenes évekből fiatalágukra visszatekintő kedves nővérek gondolatainak értelmezése kellő körültekintést igényel, értékes információkat nyújtottak ezek is, ugyanúgy, mint az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára elsősorban operatív dossziéi vagy éppen helytörténeti gyűjtemények adatai, a kívülállók emlékezései és a helyi gyűjtések.

A források segítségével szeretnék tehát olyan szempontokat felvillantani, melyek a szerzetesnővér alakját új megvilágításba helyezhetik, és felhívhatják a figyelmet arra, hogy a 20. század Magyarországon 1950-ben szétszórattatott, több, mint 8000 apáca¹ tulajdonképpen milyen szerepet töltött be az egyházban vagy a hazai társadalomban, és alakjuknak milyen, eddig kevésbé ismert aspektusait volna érdemes akár további kutatások tárgyává tenni.

A NŐI SZERZETESKÖZÖSSÉGEK KUTATÁSA ÉS A MEGVÁLTÓS NŐVÉREK

A magyarországi szerzetesközösségek történeti kutatásában mindig is nagyobb részt kaptak a férfi szerzetesrendek. A nagymúltú hazai férfi szerzetesközösségek, így a legismertebb, legrégebbi és hagyományosan a legtöbb rendtagot felmutató bencés, ciszterci, pálos, jezsuita, domonkos, piarista rendek 1945 előtti történetének bemutatása kapcsán, szép eredményeket mondhat magáénak a kutatás. Ezek akár a rend teljes történetiségét ismertetve, vagy egy korszakot, jelenséget bemutatva gazdagítottak, biztos alapot adva a további kutatásoknak. A háborút követően kiépülő kommunista diktatúra szorítása, és az illegalitás időszaka szintén egyre több szaktanulmány, kisebb-nagyobb monográfia témáját adta már a férfi szerzetesek történetének feltárásában. Ehhez képest a szerzetesnők közösségeinek akár a háború előtti vagy háború utáni feltárása még jelentős hiátusokat mutat, így mind átfogó történeti bemutatásuk, mind egy-egy korszakra vonatkozó ismertetésük, vagy adott esetben egy esemény, illetve személy mélyreható elemzése is hosszútávú eredményeket hozhat. Bár lényegében „apáca-kutatásokról” még nem beszélhetünk, már vannak értékes kezdeménye-

¹ Hogy hány magyarországi szerzetes várhatta ekkor bizonytalan jövőjét, erre vonatkozóan nagyon sokféle adattal találkozunk, de valószínűleg ezek egyike sem teljesen pontos. Az 1948-as országos sematizmus alapján 2429 férfi és 9036 női szerzetesről tudunk. Gergely 1985: 236–241.; Balogh – Gergely 1996: 200.

A Vallás és Közoktatási Minisztérium 1949. novemberi adatait hozta 2000-ben tanulmányában Borsodi Csaba, amely alapján 2582 férfi és 8956 szerzetesnővel számolt. Borsodi 2000:198. Az 1950 augusztus 29-én tartott püspöki konferencián 2454 férfi és 7673 női szerzetesről beszélnek, fenntartva, hogy ez utóbbiak száma biztosan több Balogh I. 2008: 253. Továbbá a pápai évkönyvek 1950-re 1909 fogadalmas szerzetest és 7431 fogadalmas szerzetesnőt tartanak számon. (Az *Annuario Pontificio* adatait közli Cúthné Gyóni 2013: 62–63.) Az 1988-as *Katolikus Almanach* 2161 férfi és 9992 női szerzetest említ, az 1989-es újrainduláskor pedig a rendek adatszolgáltatásai alapján a férfi szerzetesekét 2824-re, a női szerzetesekét 8946-ra tették 1950-ben. (A Magyar Szerzeteselőjárók Konferenciájának Levéltári adatait hozza Fejérdy 2021: 20.)

zések és amolyan „első fecskének” mondható eredmények ezen a területen is, melyek további gondolatokra inspirálnak.

Teljes rendtörténeti áttekintés még kevés van,² ám például az oktatás- és neveléstörténet irányából érkező megközelítések révén vannak értékes és rendkívül hasznos adataink, melyek kiindulópontot jelenthetnek.³ Elég itt megemlítenünk – a teljesség igénye nélkül – a szociológus Bögre Zsuzsanna kutatásait, aki az illegálisba kényszerített szerzetesnők élettörténeteit vizsgálta és eredményesen elemezte,⁴ így máris látható, hogy mindezek milyen lelkesítően ösztönöznek további kutatásokra, hogy többet tudjunk meg a ma már egyre fogyatkozó női szerzetesközösségekről.

Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációja – Magyar Tartomány szerzetesi közösségéről csupán három, az Egyháztörténeti Vázlatokban megjelent tanulmány⁵ nyújt történeti áttekintést, melyeknek szerzője ugyanaz, mint a fentebb már említett, a kéziratban maradt rendi krónika összeállítója, Ribai M. Elma nővér.

A szerzetesközösség története a franciaországi Elzászban kezdődött egy Niederbronn nevű településen, ahol az egyik német gazdálkodó katolikus nagycsalád legidősebb leánya Elisabeth Eppinger életre hívta a társulatot. A gyenge egészségű, egyszerű parasztlány már kisgyermekkorában komoly érdeklődést mutatott a hit kérdései iránt, és mély érzelmi intelligenciáról, vallásos elköteleződésről tett tanúbizonyosságot. A betegségei miatt hosszú időre ágyhoz kötött leány testi-lelki megpróbáltatásai vezethették arra a gondolatra, hogy a szenvedő betegekben lássa meg Krisztust, így az általa életre hívott szerzetesközösség elsősorban a betegek ápolását helyezte hivatásának középpontjába. Az 1849-ben megalapított közösség sajátosságának mondható, hogy a 19. század második felében új lendületet kapó iparosodás hatására kialakuló társadalmi problémákra válik igen érzékennyé, látva, hogy a mezőgazdaságban és az iparban dolgozó családok beteg hozzátartozóik ápolását nem tudják megoldani, így családokhoz járva keresték fel a betegeket, krisztusi szellemben segítve rajtuk. A közösség lendületesen fejlődött, egyre több fiatal csatlakozott, és Bécsben is fiókházat alapítva jutottak el az első Megváltós Nővérek a nyugati határhoz közeli Sopronba, ahol négy nővér kezdte meg a Simor János⁶ győri püspöktől egy időre átengedett Új utcai püspökházban a magyarországi működést.

2 Ifj. Rabár 2008.; Deák – Zágórhidi Czigány, 2018.; Kőfalviné Ónodi 2022.

3 Mészáros 1985a: 380–385.; 1985b: 491–494.; 1985c: 847–848.; Mészáros 2000: 213–214.; Rébay 2002.; Valentné Albert 2013: 284–294.; Takács 2017: 63–74.; Benczik 2015: 118–136.; Benczik 2016: 53–60.; Németh 2020: 47.

4 Bögre 2009.; 2010.; 2012.; 2021.

5 Ribai 1997.; 1998.; 1999.

6 Simor János (1813, Székesfehérvár–1891, Esztergom): hercegprímás, érsek, bíboros. 1857-től győri megyéspüspök, 1867-től esztergomi érsek. Simor székesfehérvári cipésmester fia, akit szülei a gimnáziumi felsőbb osztályok és német nyelvtanulás céljából Budára küldtek, majd Pozsonyban, Nagyszombatban, és a bécsi Pázmáneumban tanult. 1836-ban szentelték pappá, majd a Terezvárosban és Bajnán teljesített papi szolgálatot. 1847-től érseki helynök, és a hercegprímás titkára lett. 1851-től oktatási minisztériumi

A hazai letelepedés során nagy jelentősége volt annak a tényezőnek, hogy a nővérek nem csupán betegek ápolásával, hanem árva gyermekek gondozásával is foglalkoztak, így már a második évben az Új utcai házban több, mint száz gyermek állt felügyeletük alatt.⁷ Simor János győri püspök, majd esztergomi érsek 1867 június 13-án adta ki dekrétumát, melyben függetlenítette a soproni közösséget a niederbronni anyaháztól, és a mindenkori győri püspök jurisdictiója alá vonta a nővérek közösséget. Ebben a lépésben minden bizonnyal nagy szerepe volt annak, hogy a rendbe igyekvő jelölteknek az elzászi anyaházban kellett eltölteniük a jelöltidőt, és a költséges utazás és a nagy távolság megterhelte a jelölteket, és az őket útnak indító fiókházakat. Valamint feltehetően a főpásztorok érdekei (Rauscher, bécsi kardinális 1866-ban függetlenítette a bécsi házat Niederbronntól) is az önállósodást kívánták, hiszen nekik nővérekre volt szükségük, hogy elsősorban a tanítás és a szociális gondoskodás terén szolgáljanak az ő főpásztori útmutatásuk szerint.

A magyarországi közösség története különösen érdekes, hiszen bizonyos értelemben „profilváltást” látunk megvalósulni a függetlenedés után, vagyis a nővérek a betegápolás mellett egyre inkább az árva gyermekek gondozásával és tanításával, majd iskolák alapításával az oktatás terén kezdtek széleskörű tevékenységbe. Az egyre bővülő társulat, és pártfogoltjaiknak népes csapata tágasabb otthont igényelt, így a soproni Újtelek városrészben megvásárolt kétemeletes sarokbérház már távol esett az orsolyita nővérek belvárosi iskolájától, ahová a gyermekek a kezdetektől tanulni jártak. Hamarosan saját elemi iskolájuk, majd folyamatosan bővülő iskolakomplexumuk révén – ahol polgári iskola, tanítónőképző és óvónőképző is megnyitotta kapuit – a város és a régió ismert „tanítórendjévé” váltak. Szívesen fogadták a kispolgárság vagy a feltörekvő vidéki parasztság leányait is, ellentétben, a városban már a 18. század első felétől jelen lévő orsolyitákkal, akik inkább nemesi, illetve jómódú városi polgárok leányait várták.

Emellett a városból kilépve vidéki terjeszkedésük is rendkívül gyorsnak és intenzívnek mondható. Az 1868-as népiskolai törvény hatására megnyíló falusi népiskolákban szívesen teljesítettek szolgálatot a település elöljáróinak, földbirtokosnak, vagy adott esetben valamilyen alapítványtevőnek a meghívására. Sopron és környéke, majd a Felvidék Érsekújvár központtal, a Nyugat-Dunántúl, a főváros környéke és egészen a Délvidék nagyobb városai a századfordulóra már a Megváltós Nővérek fiókházainak adtak otthont.⁸ A tanítóhiány a 19. század második felében kifejezetten égető problémaként mutatkozott a hazai oktatásügyben, így a fiatal nővérek legtöbbször

osztálytanácsos, a győri püspöki széket 1857-ben nyeri el. 1867 januárjától esztergomi érsek, ő koronázta meg I. Ferenc József magyar királyt. 1873-tól bíboros.

⁷ IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 34.

⁸ A századfordulón mintegy 22 fiókházzal rendelkezett a soproni közösség.

inkább ennek az ügynek szentelte magát, és ezt a Simort követő győri püspök, Zalka János⁹ is meglelégedéssel konstataálta.

A rend története egészen az 1950-es szétszóratásig – noha a két világháború, különösen a második világégés frontátvonulása megviselte a közösséget – szép anyagi, szellemi és személyi gyarapodásról árulkodik. A közösség felzárkózott a neves leánynevelő- és tanítórendek közé, létrehozva és folyamatosan bővítve a soproni iskolakomplexumukat, valamint szintén saját erőforrásból felépítve a budai gimnáziumukat, mely a főváros és talán az ország legmodernebb leánynevelő intézetének számított. Mindezt lehetővé tette a bölcs és megfontolt rendi vezetés, a folyamatosan bővülő személyi állomány, valamint a befolyásos pártfogókkal – így Klebelsberggel – és az egyházi előjárókkal kialakított szoros kapcsolat.¹⁰ Fontos volt a rend nyitottsága és elkötelezettsége, melynek eredményeként a viszonylag fiatalnak mondható közösség a szétszóratáskor, 1950-ben 1141 taggal rendelkezett¹¹ és az ország harmadik legnépesebb¹² női szerzetesközösségévé vált. Az alapítástól eddig az időpontig tartó „sikertörténet” okainak mélyebb megismerése nem feltétlen fér bele egy tanulmány kereteibe, de talán ennek egy-egy lehetséges szempontja megvilágítható.

Az illegálitás során a közösség sok más renddel együtt az állambiztonsági megfigyelések fókuszába került, hiszen az egyetlen olyan kongregáció volt, amelynek általános főnöknője nem hagyta el Magyarországot, így az ausztriai és csehszlovákiai, valamint az amerikai tartományok is a Piliscsaba-Klotildligeten élő Flettner Márta Archangela anyával igyekeztek kapcsolatot fenntartani és iránymutatást kérni. Noha a Kádár-korszak nyomasztó évtizedei során a rendtagok nagy része igyekezett fogadalmához hűen élni,¹³ a közösség élete ellehetetlenült és az utánpótlás nagy nehézségekbe ütközött. Az újrakezdés lelkesedésének kilencvenes évekbeli lendülete úgy tűnik napjainkra már alábbhagyott, de a közösség még él, és igyekszik megmaradni, remélve a fiatal jelöltek csatlakozását.

9 Zalka János (1820, Veszvény–1901, Győr): iparos szülők gyermeke, teológiai tanulmányait Nagyszombatban és a bécsi Pázmáneumban végezte. 1846-ban szentelték pappá. A bécsi Augustineumban teológiai doktorátust szerzett, majd Esztergomban és Pesten az egyháztörténelem és az egyházjog tanára lett. 1859-től esztergomi kanonok, majd 1867-től győri megyéspüspök.

10 Ribai 1998:189.

11 A rendi levéltárban rendelkezésre álló sematizmusok között az internálás időpontjához legközelebbi időpontban kelt, 1950-es összeírás alapján 1089 fogadalmas nővért találunk és 52 jelöltet, összesen tehát 1141 nővérral számolhatunk 1950 nyarán. IMNNL 22. doboz, 145. tétel, Magyarországon levő nővéreink névsora és működési helye. 1950. május 27.

12 Koltai 2021: 72.

13 Kutatásaink alapján 21 és 12% százalék között mozoghat a kiléptettek száma, melyet feltételezésekre alapozunk, annyi azonban nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy 21%-nál többen nem hagyhatták el a rendet, hiszen a maradék 79%-ról, ha mást nem, halálukat nyilvántartotta a rend.

MODERNITÁS? RENDI VEZETÉS, OKTATÁS, KÖRNYEZET.

A Megváltós Nővérek közösségének kutatása kapcsán egykori öregdiákokat faggatva, akik budai intézetük, a Szent Margit Gimnázium növendékei voltak a háború előtt, olyan kijelentésekkel, véleményekkel találkoztam, melyek röviden és tömören jellemezve a nővéreket, egyszerűen a „modern” jelzővel illették őket.¹⁴ Világos volt, hogy a budai iskolakomplexum a maga teljességében és korában valóban modernnek számíthatott. Megvalósítása és életre hívása is már kifejezetten progresszív gondolatot, elképzelést feltételez, hiszen egy, a leginkább vidéki településekhez kapcsolható és elemi népiskolák tanerőit kinevelő társulat akarta megvetni a lábát a budai városrész lendületesen fejlődő polgári kerületében. Ez az elképzelés az akkor már többszáz főt számláló közösség teljes egészét – legalábbis annak anyagi elköteleződését – mindenképp magának követelte.

Vajon a modernitás miben mutatkozott meg? Nyilván nem csupán egyetlen intézményükben és annak felszereltségében, illetve képzési rendszerében, hanem minden bizonnyal ennél többre volt szükség ahhoz, hogy valóban nyitott és az újszerűséget befogadni tudó és azzal együtt élő kongregációról beszélhessünk.

a, Rendi vezetés: kockázatvállalás és alkalmazkodás

Elsőként talán érdemes megfigyelni a rendi vezetést, azokat a főnöknőket, akik időszaka alatt a rend jelentősen gyarapodott. A főnöknők előélete, világnézete, vezetési stílusa, felismerései és „rendi politikája” egyértelműen kijelölhették a fiatal közösség útját és biztosíthatták kezdetekben megmaradásukat, majd gyarapodásukat és kiteljesedésüket. Bár nem állnak rendelkezésünkre részletes életrajzok különösen a kezde-tekre vonatkozóan, egy-egy apróbb információ sokatmondó lehet.

Az 1867-es függetlenedést követően 1871-ig Gürtler M. Basilissa főnöknő neve ismeretes előttünk, akinek vezetésével a négy nővér 1863-ban megérkezett Sopronba, de ő 1871-ben elhagyta a várost és Niederbronnba tért vissza. Utódja Baumann M. Franciska nővér lett, akit Zalka János győri püspök M. Basilissa nővér helyére nevezett ki három éves ciklusra, így 1873-ig töltötte be az általános főnöknői pozíciót. Ekkor már adósság nyomta a közösség vállát, hiszen a városszéli, újtelki sarokbérház vásárlásából adódó tartozást törleszteni kellett. M. Franciska nővér ideje alatt készült el az első szabálykönyv a soproni közösség számára. A közösség emlékezete szerint: *oktató és buzdító szavait a boldogult gyönyörű példaadásával támogatta, kitűnt az összszerves erényekben, különösen megható volt szeretete a szent szegénység iránt.*¹⁵

A következő főnöknő már hosszabb ideig vezethette a közösséget. A poroszországi Grumbachban 1942. február 15-én született¹⁶ Gossi M. Evergilla nővér egyike volt az

¹⁴ Saját gyűjtés – Budapest: Dr. Bornemissza Györgyné dr. Pausperl Panna (1925–2020). Az interjú készítés időpontja: 2016. április.

¹⁵ IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913: 201.

¹⁶ IMNNL 28. doboz 171. tétel. Fogadalmask törzskönyve 1932-ig. 1.

1863-ban Sopronba érkezett négy megváltós nővérnek. 1874 és 1885 között töltötte be az általános főnöknő szerepkörét, akinek időszaka alatt a közösség megerősödött Magyarországon. Ebben az évtizedben indult el a fiókházak alapítása, a tanítás feladatának felvállalása, illetve a házi krónika vezetése. *Mint rendfőnöknő igazán gondviselés-szerű személyiség volt az ifjú kongregáció számára, mert Isten segítségével sikerült neki, hogy a legrövidebb idő alatt nyolc új zárda alapítása vált lehetővé.*¹⁷ Ebben a majdnem tíz évben ötvennégy nővér tett fogadalmat, akik közül végül nyolc elhagyta a rendet (elbocsátották, önszántából kilépett, megszökött), mégis negyvenhat nővérral gyarapodott a közösség, amely az 1874-es huszonöt fős létszám megduplázását jelenti.¹⁸

Ez alatt a kilenc év alatt nyolc új fiókház jött létre, amely hatalmas eredménynek számított. 1874-ben létesült fiókház Nezsiderben (ma Ausztria, Neusiedl am See), a következő évtől Győr-Nádorvárosban, Érsekújváron, Csornán, Csepregen, Kismartonban (ma Ausztria, Eisenstadt) Tardoskedden (Ma Szlovákia, Tvrdošce), Nagykapornakon és Répceköhalmon jöttek létre új házak. Láthatóan nem csak Sopron közelében, hanem nagyobb lépést téve Érsekújváron és a zalai Nagykapornakon, amelyet nagy valószínűség szerint jezsuita kapcsolatokkal lehet magyarázni. A gyarapodás minden esetben a gyermekkel történő foglalatosságnak köszönhető, hiszen óvodába és elemi iskolákba hívták a nővéreket.

A következő vezető nővér, Steinmayr M. Stanislaa általános főnöknő lett, akinek vezetői időszaka mintegy harminchat évet ölelt fel 1885-től 1921-ig. A stájerországi Kremsmünsterhez tartozó Kirchbergből származó, Teréz névre keresztelt leányka, egy ácsmester nyolcadik gyermekeként látta meg a napvilágot, és a helyi iskolában a bencés hittanár vezetése alatt ismerte meg a keresztény hit legfontosabb alapjait. Kamasz lányként idősebb barátnője, Josepha Landerl – aki Mária Ágnes nővér néven szintén megváltós nővér lett Sopronban – által ismerte meg a rendet, ahol 1870-ben tette le fogadalmát. Fiatalkorának kedvelt olvasmányai Liguori Szent Alfonz munkái voltak. Ahogy lelki naplójában fogalmaz: *Különösen tetszettek az engedelmességről szóló értekezések. Ezt a biztos utat tartottam a legnagyobb boldogságnak és a legkívánatosabb dolognak a világon. Ezért sokat imádkoztam, a hivatásért és sok áldozatot hoztam.*¹⁹ Először a győr-nádorvárosi fiókházat vezette, majd 1885-ben vette át az általános főnöknői feladatokat. Vezetése alatt a rend az egyik legjelentősebb hazai tanító-betegápoló társulattá nőtte ki magát és több, mint hatvan szolgálattételi helyen jelentek meg.

17 IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913: 201. Evergilla főnöknő az első, akiről fénykép áll rendelkezésünkre.

18 IMNNL 28. doboz 171. tétel. Fogadalmasok törzskönyve 1932-ig. 1–10.

19 Idézi Ribai Rajczy M. Mechtildis nővéről, ő pedig Stanislaa anya lelki naplójából. IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994, 87.

A visszaemlékező nővérek egyikénél találunk, az akkor már a hetvenes éveit végén járó, az általános főnöknői pozícióból leköszönt nővérrel szóló sorokat:

Induló szerzetesi életem első benyomása: Sztanisza tisztelendő Anyánkhöz fűződik. Szobája egyszerűsége, imádságos és dolgozó élete, a húszas-harmincas évek fegyelme nem volt hatás nélkül életemben. A tisztelet, amivel Róza tisztelendő nővér körülvette (neki voltam takarítója noviciátusom idején), ahogy fogadta minden intézkedését Tisztelendő Anyánknak – maradandó benyomást tett rám! (...).²⁰

Az emlékező sorokban is kiemelt egyszerűség több helyen visszaköszön a nővéreléletrajzokban, a kisebb-nagyobb rendtörténeti összegzésekben, vagy éppen a *Szokások könyvében*, mely a mindennapi élet szabályozását tartalmazta. A folytonos visszafogottságot és önfegyelmet tükröző egyszerűség a beszédben, a mozdulatokban, a levelek megírásában, a kérések megfogalmazásában, és a 20. század első évtizedeiben már kiforrott és megszilárdult rendi fegyelem a fiatalokra minden bizonnyal nem volt hatástalan.

Mindezzel együtt az egyszerűséget a közösség építkezései és ingatlanvásárlásai is megkövetelték, noha az 1890-es évekre visszafizetett adósságok, melyek az anyaghoz megvásárlásából és az azzal kapcsolatos építkezésekből adódtak nagy nehezen törlesztésre kerültek. De a komoly anyagi tehertétel megviselhette a nővérek közösséget, sőt a közösség lelki igazgatója szerint:

a nővéreknek az őket terhelő kötelezettségeknek eddigi pontos teljesítése csodálatra méltó; s hogy ez csak az Istennek különös támogatása, és részükről a legnagyobb önmegtagadásokkal magyarázható. (...) Erős meggyőződésem, hogy a halál szerfeletti pusztításának oka közöttük a hiányos táplálék, mert azon munka, amelyet ők, mint betegápolók végeznek, egészen más táplálkozást kíván...²¹

A M. Stanislaa anya vezette nővértársulat önfeláldozása Maráz Ferenc lelki igazgató szerint is példátlan volt. Bár 1892-re már visszafizetették az adósságaikat, ezután újabb kihívások következtek, hiszen elkezdődött a polgári iskola és a tanítóképzőhöz szükséges épületszárny kiépítése Sopronban. Az ehhez szükséges pénz egy részét alalmaznagyújtó körutakon koldulták össze, így tudható, hogy a későbbi főnöknő Maurer M. Bonaventura és Fatér M. Terézia nővérek négy éven keresztül járták a Délvidéket, Erdélyt és Horvátországot, hogy fillérenként összegyűjtsék a hiányzó összeget.

M. Stanislaa anya eredményes működéséről, huszonöt éves általános főnöknői jubileuma kapcsán a győri püspök, gróf Széchenyi Miklós felterjesztésére az uralko-

²⁰ IMNNL 3/b doboz 23. tétel Visszaemlékezések. Csapó. M. Thomasia nővér

²¹ A Győri Püspöki Levéltár adatait idézi Ribai M. Elma. (GYPLT 2665/1891.). IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 103.

dó *Seinmayr M Stanislaának, a Legszenőbb Megváltóról nevezett irgalmas nővérek soproni általános főnöknőjének buzgó tevékenységével szerzett érdemei elismerésül a koronás arany érdemkeresztet adományozta.*²²

M. Stanislaa anyja vezetői tevékenységének méltatásakor kiemelte Zehetbauer Ottó, lelki igazgató, hogy vezetése alatt az 53 fogadalmas nővér száma 328-ra emelkedett, és 1910-re már 51 fiókháza volt a soproni anyaháznak.²³ Az iskolaközpont kiépülése: polgári iskola, tanítónő- és óvónőképző életre hívása, valamint a templom felépítése is ebben a huszonöt évben valósult meg. M. Stanislaa anyja mindezek ismeretében láthatóan különös lendületet adott a közösségnek. Eltökéltége és hivatástudata a közösség javára tudott kibontakozni, egyénisége a közös ügyet szolgálta:

...volt benne valami a szentek nemes egyszerűségéből, a nagy úttörők kemény vállalkozásából, a lángész nagytávlatú alkotóképességéből, s mindez harmonikusan olvadt össze abban az alázatos imaéletben, amelyet annyiszor megcsodáltunk benne. Jellemében egyenes, átlátszó, mint a kristály, következetes, határozott, bölcs kormányzásának minden ténykedése magán viselte a Szentlélek vezetésének bélyegét. – írják halálakor.

Az egyszerűség és szegénység megvalósításában „mintaszerzetesnőként” emlékeznek rá, olyan jellemre, akinek közelében jobb lett az ember, és mint a közösség édesanyja hordozta a felelősség gondolatát övéért.²⁴ M. Stanislaa anyja – Ribai M. Elma nővér megfogalmazása szerint „eltúrte” hogy az uralkodótól kapott kitüntetést pelelinjére helyezték, és a fényképet elkészítsék róla, mindezt a püspöki előjáró utasítására, a szent engedelmesség szellemében, de 1920-ban ötven éves jubileumát egyáltalán nem engedte ünnepelni, így lényegében a „titkolózásnak köszönhetően” a győri püspök is csak két hónappal később üdvözölte levélben.²⁵

A századfordulóra igencsak népessé vált szerzetesközösség száma már a négyszázhoz közelített,²⁶ és a tízes évek nagy eredményének tudható a Szentszék dicsérő leirata, a *Decretum laudis*²⁷ kiadása, illetve az amerikai McKeesport-ben történő letelepedés.

22 A Győri Püspöki Levéltár adatait idézi Ribai M. Elma. (GyPLT 3494/1910.). IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 138.

23 IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 139.

24 Az Isteni Megváltó Leányai Soproni Róm. Kat. Polgári Leányiskola évkönyve az 1939–40. iskolai évről. Az iskola fennállásának 44-ik éve. Közli: Az Igazgatóság. Sopron, 1939.11–12.

25 IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 165.

26 IMNNL 21. doboz, 138. tétel, Fiókházak, nővérek beosztása 1897.; IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 139.

27 IMNNL 1. doboz, 10. tétel *Decretum laudis* 1913.

Az első világháború, majd a forradalmi átalakulások megpróbáltatások, és bizonytalanság idejét hozták, különösen a tanácsköztársaság, majd a trianoni határok meghúzása állította egy rövid időre a közösség vezetését hatalmas kérdés elé, vajon költöztessék-e az anyaházat Sopronból. Végül a népszavazásnak hála maradhattak szeretett városukban, de ekkor már több, mint fél éve az óvónői és tanítói végzettséggel is rendelkező, M. Stanislaa anyja mellett korábban vikáriaként, vagyis az első tanácsosnőként dolgozó Maurer M. Bonaventura vezette a rendet.

Igaz, hogy a két háború közötti korszak legnagyobb vállalkozása, a budai gimnázium már M. Bonaventura általános főnöknőségének ideje alatt teljesedett ki, ám a terv jóváhagyása, és az 1920-as alapítás az akkor már idős, de tevékeny M. Stanislaa anyja rugalmasságát és nyitottságát bizonyítja.

A Nezsiderben 1862-ben született Maurer Mária Magdolna egy pékmester negyedik gyermekeként látta meg a napvilágot, és feltehetően hatással voltak rá a település iskolájában tanító rendi nővérek. 1888-ban tett fogadalmat, Érsekújváron dolgozott óvónőként, majd Sopronban tanítónői oklevelet szerzett. Gyűjtőutak után 1899-ben Szabadkán, a kórházban dolgozó nővérek főnöknője lett, majd Sopronba rendelték házfőnöknői illetve novíciamesternői feladatokra, végül 1909-től vikáriaként dolgozott M. Stanislaa anyja mellett.

M. Bonaventura általános főnöknő ideje alatt, 1921 és 1939 között jelentősen gyarapodott a vidéki fiókházak száma, hiszen húsz iskola és óvoda hívta szolgáltatételre őket, valamint tíz kórházban dolgoztak. Megvásárolták Újszászon az egykori Orczykastélyt, illetve a zombai Spitzer-birtokhoz tartozó kastélyt ajándékozás révén kapta meg a rend.

A két háború közötti időszak a rendtörténet tekintetében amolyan „aranykornak” tekinthető. Ebben az időszakban indul meg nemcsak a csornai polgári leányiskola valamint a soproni Szent József Intézet építése, hanem az igazán nagyvolumenű budai gimnázium építése is, ami a legkomolyabb pénzügyi kihívást is jelentette a rendnek. A csornai építkezés költségeihez maga a község és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is hozzájárult. A soproni Szent József Intézet épületének felhúzásához Klebelsberg a Katolikus Vallásalaphól öt milliárd koronát biztosított,²⁸ de a budai építkezés

28 IMNNL 23. doboz, 153. tétel, Gróf Klebelsberg Kunó, a jötevő., Maurer Mária Bonaventura nővér az Isteni Megváltó Leányai általános főnöknője levele gróf Klebelsberg Kuno nagyméltóságú Miniszter Úrnak *Sokat gondolkodtam – írja Bonaventura anyja Klebelsbergnek 1927. február 14-én – hogyan fejezhethetném ki legméltóbban Nagyméltóságod iránt érzett hálámat most, - a jövőben, - és örök időkre. A szentséges Szív sugalmazására azon elhatározásra jutottam, hogy a szerencsés nap emléke, Nagyméltóságod és kedves Nejének emlékére egy örökös szent misealapítványt tesztek templomunkban, melynek sekrestyéjében kitett tábla hirdesse az utókornak is Exellenciád kiváló nemes szívét kongregációnk iránt.* IMNNL 23. doboz, 153. tétel, Klebelsberg Kunó, a jötevő. Felhívás imára Gr. Klebelsberg kultuszminiszterért. Továbbá erre utal az alábbi felhívás is: *Kérem a kedves Nővéreket, szíveskedjenek a holnapi szentmisét és szentáldozást gróf Klebelsberg Kegyelmes Urért és a Kegyelmes Asszonyért felajánlani, mert ma van évfordulója annak, hogy Szent József Intézetünk építésére 3 milliárdot (240.000 P) kaptunk, s ennek valamint a már előzőleg adott 2 milliárd (160.000 P), összesen 5 milliárd (400.000 P) fejében megígértük, hogy Jötevőinkért minden évben február 10-én – míg Szerzetünk fennáll – egy szentmisét mondatunk. Sopron, 1927. február 9.* A rend és

900 000 holland forint kölcsön felvételével évtizedekre eladósította a rendet, hiszen állami támogatás nélkül kellett megvalósítani. Mindez a tény mégsem tántorította el a rendi vezetést, hogy előre tekintve inkább kockáztassanak, és a gazdaságilag amúgy is megrendült trianoni Magyarországon lényegében hosszúlejáratú kölcsönrel olyan „vállalkozásba” kezdjenek, mely amúgy is csak hosszútávon térülhet meg.

Mint látható a rendi vezetés hatalmas energiákat mozgató meg az első évtizedekben. *Csodával határos* – írja a soproni bencés székház igazgatója gratuláló levelében a soproni anyaház hatvanadik születésnapján – *a Kongregációnak terjeszkedése számában, térben, működésének sokoldalúságában, mind a lelkekre gyakorolt hatásában.*²⁹ Minden bizonnyal a vezetés bölcsessége és megfontoltsága, valamint a hitelesen megélt szerzetesi hivatás és fegyelem vonzóerőt jelentett a fiatalok számára is. A közösség mindemellett valószínűleg szem előtt tartotta a helyi igényekhez történő alkalmazkodás fontosságát. Ez megmutatkozik a tanítói hivatás előtérbe kerülésében, valamint abban, hogy a kongregáció alárendelte magát az egyházmegyei vezetésnek, vagyis a győri püspök elképzelésének. A Niederbronnal történő egyesülés gondolata természetesen többször felmerült, ám például Zalka János püspök kifejezetten elutasította ennek megvalósítását, a kísérletek az anyaházzal történő egyesítésre ellenállása miatt megbuktak. Noha a rend ebben is alárendelte magát a klerikális elképzelésnek, mégis valószínűsíthető, hogy a rendi vezetés érzékelte, megmaradásuk és gyarapodásuk a felettesek elképzeléseihez történő alkalmazkodástól is jelentősen függ.

Összességében elmondható, hogy a rendi vezetés története időről-időre kiemelkedő egyéniségeket tudott felmutatni. A porosz és osztrák származású rendi vezetők eltökéltsége, fegyelmezettsége, ugyanakkor nyitottsága és bátor kockázatvállalása révén kiteljesedett a rend magyarországi története, mindezt az emlékezések is alátámasztják. Lang M. Floriella nővér megfogalmazásában: *velük sírba száll a soproni anyaház életformáló emléke.*³⁰

b, Oktatás

A szerzetesközösség kiteljesedése talán leginkább az oktatás-tanítás-nevelés terén valósult meg. Az árvagyerekekkel foglalkozó nővérek kis csoportjából az évtizedek alatt jólképzett, több iskolát ellátó tanári gárda alakult ki, akik között megnyerő tanáregyéniségek, magasan kvalifikál, akár doktorátussal is rendelkező gimnáziumi, vagy éppen kitűnő módszertani eszköztárral rendelkező képzős tanárok kerültek ki.³¹

Klebsberg kapcsolatahoz lásd: Ribai 1997: 185.; Szálka 2004: 23–25.

²⁹ IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 181.

³⁰ IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 256.

³¹ Itt kell megemlítenünk a doktori végzettséggel rendelkező Eszterle M. Edit és Jautz M. Flamina nővéreket Kornilyovné Dr. Máté 2021: 183–190.; 184–185. Továbbá Szabó M. Erika nővért, aki a Szent Margit Gimnáziumot igazgatta az 1934-35-ös tanévtől és 1943-tól az Országos Közoktatási Tanács tagjaként is működött. Görbe – Urbán 2021:170–172.; 170.

Az oktatás felé történő nyitás elsősorban talán Zalka püspök nyomására kezdett erősödni, aki maga is elkötelezettje volt a katolikus oktatásügynek,³² és feltételezhetően a fiatal jelöltek körében is népszerűbbé kezdett válni az ifjúság nevelése.

Az iskolai oktatás vállalásával a soproni anyaház ténylegesen eltért a Kongregáció eredeti célkitűzésétől anélkül azonban, hogy feladta volna azt, hiszen szabályzatuk az Istennek odaadott élet földi kiteljesedését a szegény betegek ápolásában jelölte meg, akiben magát Jézust szolgálják: „...nekem tettétek”, és ezt gyakorolták is. Készséggel vállalkoztak az ápolásra is, csak egyenlőre nagy az arányeltolódás. A lényegest megőrizték: szegényes volt az életvitelük. – foglalta össze a rendi krónika történeti munkájában.³³

A szegénység és az egyéb szerzetesi erények megtartása mellett nagyon hangsúlyossá vált idővel a megfelelő szakmai képzettség, melynek eléréseért nem teheték köcskára a szerzetesi fegyelmet és a közösség egységét, ezért igyekeztek saját házon belül megteremteni a szakképzés tereit: így a saját polgári iskolát és a képző intézeteket.

A szakképzés kérdése a megfelelő képezdei tanárok biztosítása is, idővel egyre magasabb végzettséget követelt meg, így az Apponyi Kollégium³⁴ diákjaivá is váló első nővérek Budapesten, majd Szegeden szerezték meg képesítésüket.

Feltételezésünk szerint a progresszivitás mutatkozott meg abban a sajátos alkalmazkodásban is, hogy iskoláikban a képzések igyekeztek a kor elvárásaihoz alkalmazkodni, így Sopronban az 1922-ben megnyitott kereskedelmi iskola vagy éppen a női szabó és lánykaruhakészítő szakmát adó, 1924-ben megnyílt soproni nőipariskola azt mutatta, hogy a nővérek igyekeznek jól használható és hosszú távon is megélhetést biztosító gyakorlati tudást átadni az arra rátermett növendékeknek. A szintén sokféle képzést biztosító 1920-ban életre hívott budai gimnázium gondolata a kockázatvállaló tendenciát is bizonyítja a rend történetében. A modern leánynevelés budai bázisa

32 Zalka János győri püspök oktatásügy melletti elkötelezettségét kell megemlítenünk, aki püspöksége alatt százhetven iskolát alapított, (Borovszky 1908: 322.) oktatásügyre közel – a Vasárnapi Újság méltatása szerint – közel 360.000 ezer forintot áldozott, (*Vasárnapi Újság* 1901 (3) 41.) nem mellékesen a szülőfalujában, Veszklényben létrehozott szegényintézetéről végrendeletében ugyanúgy megemlékezik, mint a Kapuváron, a leánynevelés megvalósítására létrehozott alapítványról. (Zalka Kapuváron kisdédóvót, elemi leányiskolát és varróműhelyt létesített Püspöki Leánytanoda néven, melyre a Szatmári Irgalmas Nővéreket hívta meg. Az épületeket Kapuvár híres szülöttjének, Mohl Antalnak és családjának ajándékából és saját adományából építette fel. Mohl Antal adakozásairól: Mohl 1933: 315–316.

33 IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994: 82.

34 Az Apponyi Kollégium 1906–1949 között a tanítóképző-intézeti tanárképzés önálló intézete volt, amely személyi és adminisztratív kapcsolatban állt a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolával. A polgári iskolai tanárképzésre épített két éves képzés az első időszakban, Budapesten (1906–1930) – külön férfi és női kollégium, külön igazgatóval és szakvezető tanári gárdával, de egy miniszteri biztos irányítása alatt – a Tudományegyetemmel, a Képzőművészeti Főiskolával és a Zeneművészeti Főiskolával együtt oldotta meg a hallgatók elméleti képzését. Tóth 1992: 285.

amellett, hogy továbbtanulásra jogosító érettségi bizonyítványt adott a végzett hallgatóknak, hangsúlyt fektetett a megfelelő testmozgásra, a természettudományi oktatásra és kísérletezésre, a modern nyelvek: francia,-angol,-német hatékony oktatására.

A budai épület és a hozzá tartozó kert kialakítása a maga nemében és korában mindenképp páratlannak mondható, hiszen az épület kialakításának elsődleges szempontjai között szerepelt az egészséges környezet kialakítása, melyet például a folyósókon elhelyezett, és folyamatosan friss és tiszta vizet biztosító ivókutak, a kerteri szabadlevegős tanterem, a viszonylag nagyméretűnek számító belső tornacsarnok, külső tenisz- illetve korcsolyapályák, a fotólaboratórium³⁵ vagy éppen az épület alagsorába beépített tanuszoda mutatnak. A Gombos M.Gabriella nővér által megálmódott „Napsugár-otthon” kellemes miliője diáklányok százait vonzotta, akik a keresztény polgári középosztályból kikerülve használható tudást és sajátos küldetéstudatot szívhattak magukba.

A gimnáziumi oktatásban komoly hangsúlyt fektettek a természettudományi képzésre, mely az új épület átadásakor a meglévő fizikai és kémiai felszerelések mellé az új terek újabb eszközöket is igényeltek. A kémiai munkaterem a munkáltató tanítás szellemében lett berendezve, így minden diáknak saját munkahelyet alakítottak ki felszerelve gázzal, vízzel légszívóval és légsűrítővel, egyen- és váltóárammal. Az asztallap alá rejtett kis táblát előhúzva tarthatta füzetét és jegyzetét a diák. A fizikai és kémiai előadóterem tudományos alapfelszerelése összesen 11987,48 pengőt tett ki. A munkáltató tanítás – ahogy az évkönyvekben olvashatjuk – alapvetően érdekelte a lányokat, szívesen dolgoztak, gondolkoztak, csupán nehezen fejezték ki magukat, nehezen sajátították el a „szakszerű stílust” viszont ebben a humán órákra bízták inkább diákjaikat a kémia- fizika tanárok.³⁶

A modern mozgáskultúra fontosságának szem előtt tartását mutatja a korban igen divatos Dienes Valéria-féle mozdulatművészet és orkesztika oktatása is, melyet az 1935–36-os tanévben hirdettek meg Mirkovszky Mária vezetésével. Mindezt a testtartás hibáinak ellensúlyozására, illetve a harmónikus mozdulatképzés céljából tartották hasznosnak elindítani.³⁷

Az oktatás kérdéséhez kapcsolható a megfelelő szakképzettség megszerzése, mely nemcsak a tanítás, hanem a betegápolás terén is egy idő után egyre fontosabbá vált. Mindezt az intézményesülő betegellátás, valamint a rendi vezetés egyaránt megkívánta, így fontos szemponttá vált, hogy a lelkiek mellett a megfelelő szakmaisággal felruházott ápolónőket küldjenek a kórházakba. A betegápoló képzés kialakítása hosszú folyamatot igényelt, viszont fontos leszögezni, hogy az 1935-ben megrendezett

35 Baji 2010: 150.

36 Urbán 2021: 105.

37 Az Isteni Megváltó Leányai Budapesti XI. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának 1935–36. évi értesítője az iskola fennállásának 16. évében. Közzétette: Szabó M. Erika mb. igazgató. Budapest, 1936. 51. Mirkovszky Mária szerepére Dienes Valéria táncműhelyén belül lásd: Boreczky – Fenyves 2017.

római Nemzetközi Betegápoló Kongresszuson – ahol Maurer M. Bonaventura anyja is részt vett – világosan leszögezték:

*Ha nővéreink nincsenek úgy kiképezve, s ennek következtében nem tudják kötelességeiket úgy teljesíteni, mint világi ápolónők akkor ezek foglalják el helyüket, s a szegény betegek ki lesznek téve annak a veszélynek, hogy utolsó óráikban a vallás vigaszaiban nem részesülhetnek.*³⁸

Mindezzel nyilván a rend is tisztában volt, és szem előtt tartva a rendi szellem megőrzését saját betegápolóképző tervét fontolgatták, amely csak a háború után 1946-ban tudott elindulni, és 1949-ig működhetett.

c, Környezet

A modern környezet megteremtését a nővérek esetében többek között a megtervezett és fegyelmezett életmód hívta életre. A pontosan szabályozott mindennapokban a mukavégzés mellett a vezetés kellő hangsúlyt fektetett a lelkiekre és a pihenésre, ezek által a tartalmas feltöltődésre. Mind az oktatás, mind a betegápolás teljes összehangoltságot, odafigyelést és koncentrációt igényelt, mégis különösen a betegápolók esetében az előljárók igyekeztek szem előtt tartani, hogy nővéreiket a munka terén ne zsákmányolják ki, és legyen lehetőségük a töltekezésre. Az ápolás feladata gyakran komoly veszélyeknek tette ki a nővéreket, így a legyengült szervezetű nők még inkább ki voltak téve a fertőzésveszélynek, amit a közösség nem engedhetett meg magának, hiszen az elvállalt feladatok elvégzéséhez minden dolgos kézre szükség volt.

Éppen ezért, noha az anyaház vagy a fiókházak nővérek számára biztosított személyes felszerelése, például a hálócelláé kifejezetten szegényes volt (egy ágy, egy szék, egy éjjeli szekrény³⁹) azonban a közösségi terek, a kert, vagy az üdülésre kialakított épületek millióje igyekezett biztosítani a felüdülést, feltöltődést. A közösség rendelkezett olyan – nem elhanyagolható – ingatlanokkal, melyek kifejezetten a pihenésre, vagy a beteg nővérek ápolására lettek megvásárolva, kialakítva: így például az újszászi Orczy-kastély a maga hatalmas méretével, a Szent Margit üdülő Klotildligeten, vagy a zombai kastély, mely a tüdőbeteg rendtagok kezelését és felépülését szolgálta.

A zárdákban egyik elsődleges feladat a kápolna kialakítása volt. Ennek jelentősége nemcsak abban állt, hogy előírt közös imádságaikat elvégezhették, s ezáltal lelkiekben meg tudtak újulni, hanem a legfontosabb közösségi térként a néhány fős fiókházi

38 IMNNL 11. doboz, 80/1/1. tétel, Betegápolónőképző. Tudósítások a szerzetestársulatok betegápolónővéreinek a Vatikánvárosban tartott értekező gyűléséről 1935. aug. 25–29. I. Értekezetlet 7.

39 A hálószobában minden egyes nővérnek a neki kijelölt helyen a következő dolgok állnak rendelkezésére: ágy, egy szék, szenteltvíztartó, feszület vagy a Felfeszítettnek egy képe, azonkívül egy Mária és egy szent József-kép. Az ágy felszerelése a következő: levarrott vagy nyitott szalmazsák, egy matrac, két vánkos, egy dunna és egy paplan. Szokások könyve, 1913: 64.

közösségek számára a soproni anyaház mintáját is követve lelki családként egységben lehettek.

A környezet kialakításánál nagy hangsúlyt fektettek az impozáns kertek kialakítására. A soproni és a budai iskolakomplexumok esetében a megmaradt fényképanyag fantasztikusan kialakított kertekről árulkodik. A mezőkövesdi zárdaiskola krónikája pontosan közli az elültetett növények, bokrok, fák nevét és pengőben meghatározott értékét is. A különlegesen szép kertek kialakítása a kikapcsolódást, feltöltődést, rekreációs idő eltöltését szolgálták. Nem csupán néhány virágágyást, bokrot vagy fát jelentettek, hanem például Budán szökőkutat, botanikus kertrészt, szobrokat, ízlésesen kialakított teraszos elrendezést, melyeket díszes lépcső kötött össze, vagy éppen szabadlevegős tanteremet, ahol az elemisták számára órát tartottak. A fényképanyagok, de a megmaradt házi krónikák is arra engednek következtetni, hogy a fiókházak körül kialakított környezetre rendkívül nagy hangsúlyt fektettek. Összességében elmondható, hogy a megmaradt csoportképeknek legalább a fele a kertekben készült el, a szépen kialakított ágyások, rózsabokrok, mívés kerti padok, bokrok között, így minden valószínűség szerint a kialakított szabadtéri környezet legalább olyan jelentőségű volt, mint maga a rendház. Mindemellett érdemes még megjegyezni, hogy egyes falusi fiókházak esetében kisebb gazdálkodást is végeztek a nővérek, tankertek vezetése mellett apróbb állatok, így tyúkok, kacsák között tevékenykedő kedvesnővérek képei maradtak ránk.

A korábban már emlegetett *Szokások könyve* pontosan meghatározta a napirendben azt az időt, amelyet üdüléssel, kikapcsolódással köteles tölteni minden nővér, és ettől csak nagyon indokolt esetekben, főnöknői engedéllyel tarthatja magát távol bárki: *Egy nővér sem maradhat el a közös üdüléstől, hacsak egyszer s másszor kivételesen máshol sürgős dolga nem akad, amely halasztást nem tűr, de ilyen esetekben is szüksége van a főnöknő engedélyére.*⁴⁰ Az ebéd utáni fél órát, illetve a vacsora utáni háromnegyed óra közös eltöltése kapcsán fontos a közösség megélése, melyre a közösségi terek álltak rendelkezésre akár a házban vagy éppen a kertben, de semmiképp nem engedélyezhető, hogy a közösség kisebb csoportokat alakítson ki, és elkülönülve betegszobában vagy tantermekben töltsék el az időt.

NŐISÉG – NŐTÖRTÉNET

Egyáltalán nem mondható el, hogy a napjainkban nagy népszerűségnek örvendő nő történeti kutatások részeként a szerzetesnő alakja fókuszba került volna, apáca-kutatásokról lényegében nem beszélhetünk. A nő történet középpontjában az anya, a feleség, a női emancipáció, a megváltozott női szerepek kérdésköre állt és áll leggyakrabban, figyelmen kívül hagyva, hogy az apáca alakja is némiképp beleférhet többek között akár még a modern nő témáját felölelő kutatásokba is.

⁴⁰ IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913: 79.

A 2017 novemberében megrendezett „Nők a tudományban” kerekasztal-beszélgetés során Pető Andrea, a nőtörténet elismert kutatója – utalva Papp Barbara és Sipos Balázs akkor megjelent könyvére – előadásában egy 1929-es fotót idézett a Pázmány Péter Tudományegyetem Múzeum körüli tanterméről, amely Cholnoky Viktor földrajztudóst ábrázolja hallgatóival, akik között jelentős számú női diákságot látunk, így a kép reprezentatívan ábrázolja a hölgyek látványos térfoglalását a felsőoktatásban.⁴¹ A fénykép valóban rendkívül beszédes, és nem mellékesen a diáklányok között a kép előterében hat szerzetesnővért fedezhetünk fel, szerzetesi habitusuk alapján feltételezhetően az egyik akár megváltós nővér is lehet.

A modernitás, illetve a modern nő kutatásának okán érdemes a szerzetesnő alakját is nőtörténeti kutatások tárgyává tenni. Az oktatásban betöltött szerepük révén a katolikus szerzetesrendek lányok generációjának sorát nevelték fel, így nem mellékesen hatással voltak akár Coco Chanel letisztult divattervezői formavilágára⁴² ugyanúgy, mint a leendő családanyák életvitelére. De részt kívántak venni a 19–20. század fordulóján kibontakozó, a társadalom legszegényebb rétegeit felemelni és segíteni kívánó szociális munkában is, létrehozva a zárdából kilépő, a társadalomban aktívan tevékenykedő új női szerzetesközösségeket,⁴³ nem mellékesen kitermelve a magyar országgyűlés első női képviselőjét,⁴⁴ megjelenítve a hazai keresztény feminizmust.⁴⁵

A századfordulótól, de már a 19. század második felében is megfigyelhető a női szerepvállalás növekedése az egyházak életében, így részt véve a karitatív, oktató-nevelő, szervező munkában a női önmegvalósítás újabb terepét láthatjuk kibontakozni, mindez a női szerep felértékelődéseként is értelmezhető akár, és meglátásunk szerint ebbe az irányba illeszthető a katolikus szerzetesnők, köztük a Megváltós Nővérek alakja is.

Mivel a rendelkezésre álló keretek nem teszik lehetővé, hogy itt minden szempontot megvilágítsunk, miért is érdemes vizsgálat alá venni az apáca alakját, csupán néhány, a rendtörténeti kutatásunk egy sajátos szegmensét szeretnénk megemlíteni, amely szintén részét képezheti az apácák nőtörténeti vizsgálatának.

41 Lengyel 2017. A kötet szerzői a kép aláírása kapcsán maguk is utalnak a kép aláírásában arra, hogy a hallgatóság között bubifrizurás diáklányok és apácák egyaránt megtalálhatók. Papp – Sipos 2017: 117.

42 Coco Chanel sajátos tervezői ízlését a visszafogott, egyszerű vonalvezetésű és szolid, fekete-fehér színvilágú szerzetesnői ruhák is megihlették. Gabrielle Chanel tizenkét éves korától az Aubazine-i ciszterci nővérek zárdájában nevelkedett, majd tizennyolc éves korától a Moulens-i Notre Dame Intézetbe került, ahol varrni tanult. Chanel életrajzában utalás az apácák és a növendékek egyenruhájára: Gidel 2013: 39.

43 Gondolunk ennek magyarországi vonatkozása kapcsán a Farkas Edith alapította Szociális Misszió-társulatra vagy a Slachta Margit által életre hívott Szociális Testvérek Társaságára. Mona 1999: 87–99. A szociális segítség témájában a Szociális Testvérek Társaságáról: Lengyel 2018: 61–85.

44 Balogh 2000: 27–38.; Mona 1997.

45 Farmati 2006: 169–178.; 170.

NŐISÉG, SZÉPSÉG, ANYASÁG

A források, ezen belül a visszaemlékezések tanulmányozása során került elő érdekes adalékként, hogy a szerzetesnővérek magatartása mennyire vonzóvá tette őket diákjaik vagy éppen szélesebb környezetük számára, és a fiatal lányok közül többen ezzel a magatartással és az ehhez kapcsolódó mentalitással szerettek volna azonosulni, és választhatták minden valószínűség szerint akár ennek hatására is később a szerzetesi hivatást. Néhányan kifejezetten szépnek írják le a nővér-tanáraikat, akiket bár lényegében eltakart a szerzetesi habitus, de gesztusaik, nyitottságuk, kedvességük, visszafogott és fegyelmezett magatartásuk révén méltóságteljes nőiséget véltek felfedezni bennük.

Még a zárdába lépésem előtt vonzó volt számomra Kedves Nővéreink szerény viselkedése, halk beszédmódja, járása, főleg a kápolnában tanúsított, élő hitet sugárzó magatartása.⁴⁶

Mindezzel kapcsolatban írott forrásunk, szintén az úgynevezett Szokások könyve részletesen leír és szabályoz.

A fej tartása legyen ugyan egyenes, (...) anélkül azonban, hogy akár az egyik, akár a másik oldalra lógnán az ember. Határozatlan illetlen dolog volna, ha egyik vagy másik nővér lomhán lóbálná a fejét s legkisebb zörejnél vagy beszéd hallatára kíváncsian jobbra-balra tekintgetne. Ha tényleg meg kell fordulnia tegye azt szerzetesi kimértséggel. (...) A tekintetet rendszeren a földre kell szegezni. (...) Ha másvalaki beszélünk legalább időről-időre fel kell rá emelnünk a tekintetünket, hogy ezáltal is megértessük az illetővel, hogy figyelemmel hallgatjuk szavát. (...) Az ajkakat nem kell túlságosan összeszorítani, azonban nagyon nyitva se legyenek. (...) Az arc általános kifejezése inkább keresztény vidámságot áruljon el... (...) A kezeket szép szerényen, nyugodtan kell tartani... (...) A járás legyen mérsékelt, kerülve a túlzott szaporaságot... (...) Viselkedésünk és összes mozdulataink legyenek olyanok, hogy akik megfigyelnek bennünket, épüljenek rajtunk.⁴⁷

A megváltós közösség szokásainak szabályozásában folytonosan visszatérő gondolat, hogy a szerzetesi illemet megtartva olyan magatartást tanúsítsanak a nővérek, hogy a világiak – legyenek ezek gyermekek, betegek, felnőttek – általuk és őket figyelve meg ne botránkozzanak, hanem épüljenek, példát lássanak bennük, ezáltal a transzcendens felé léphessenek. A szerzetesnő a világiakkal történt kapcsolatfelvétel esetében lényegében folyamatos megfigyelés alatt van. A zárdák zárt világából kilépő

46 IMNNL 3/b. doboz, 23. tétel, Visszaemlékezések. Bárdos M. Intemerata nővér.

47 IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913, 146–149.

apáca – már szerzetesi habitusa által is – magára vonzza a tekinteteket, és tudat alatt is az érdeklődés középpontjába kerülhet. A zárt közeg, amiből érkezik ismeretlen a világ számára, a megszentelt élet, amelyet igyekszik megvalósítani, kiemeli és elkülöníti őt az átlagemberektől, ugyanakkor szolgálattételével az átlagemberek alá rendeli magát. Folytonosan példamutatást vár el tőle a rendi szabályzat, olyan személyiséget, aki soha nem felejtkezik meg magáról, élethivatásáról, vállalt szerepköréről. Folyton keretek között van, és a keretek között kell kiteljesednie, és kiteljesedése is előre lefektetett szabályok szerint történhet.

A fenti idézet láttatja, hogy a szabályrendszer nagyon mélyre nyúlik, a legapróbb részletekig szabályozza a magatartást. A test tartásának koordinátái a viseleten túl sajátos kódrendszert mutatnak. A fej és a tekintet „irányba állítása” sugalmazhatja az örök értékek folytonos szem előtt tartását, miszerint a világi tényezők ne vonják el a figyelmet, ugyanakkor a kimértség mellett visszafogottságot és eleganciát is kölcsönöz, amely erőteljes határt húzhat a szerzetesnő és az átlagember között. A nyugalmas magatartás a belső békét tükrözi, az ideges, hirtelen mozdulatok visszatetszést kelthetnek, amelyek bizonytalanságot eredményeznek a környezetben.

Noha minden bizonnyal ilyen apró részletekig menő szabályozott magatartást nem tudhatta a szerzetesi közösség minden tagja teljes mértékig elsajátítani és megtartani, azért néhány adat alátámasztja ennek megvalósulását. A szétszóratás idejére vonatkozik az az emlékezés, melyet 2022 szeptemberében sikerült felgyűjteni. Mezőkövesden 1925-ben jelent meg először három megváltós nővér a helyi gimnázium konviktusának működtetésére, majd 1927-től a zárdaiskolában kezdték meg a tanítást. A szerzetesrendek működési engedélyének 1950-es megvonása után a településen civilként élt tovább néhány megváltós nővér, akiket a helyi emlékezet megőrzött.

Mi volt különleges a lényükben? Most már azt mondom így felnőtt fejjel, hogy az intelligenciájuk. Nem voltak olyan locsi-fecsiék, mint a parasztlányok. Ők ilyen tartással rendelkeztek. Szolidabbak voltak. Mindenből lehetett ezt látni. A mozgásukon, a beszédükön. Ha bementünk Mária nénihez, aki korábban apáca volt, a lakása egész ízlésvilága más volt. Szolidabb volt, nem volt annyi dísz tárgy. Egyszerűbb volt, pár kép, a könyvei, az olvasója. Ahogy fogadott minket, az a nyugalom. Mária néni mindig kivárta, míg az ember elhadarta, hogy mit akar mondani, nem szakította félbe, majd olyan szépen elmondta a magáét, ha azt érezte, hogy valaki kíváncsi a véleményére. Teljesen más volt a lénye. Nyugalom áradt belőlük. Akkor azt mondták, hogy az igénytelenség, de nem az volt. Rájött az ember, hogy nem az igénytelenség, hanem inkább az igényesség, a lelki igényesség.⁴⁸

48 Saját gyűjtés – Mezőkövesd: Bollók Józsefné (1931) 2022.09.23.

A fenti idézet olyan személytől származik, aki nem tanult a Megváltós Nővérek zárdaiskolájában, ám a szétszórás alatt civilben a helyi közösségben maradt nővérek sajátos magaviselete számára is szembetűnő volt.

Újabb kérdésként merülhet fel, hogy a szerzetesnők miként élték meg nőiségüket. A korábban már felvetett női szépség, melyre diáklányok visszaemlékezéseiben találunk adatokat, miként mutatkozhatott meg a szerzetesi habitus mögött.

A szerzetesi ruha a Megváltós Nővérek esetében csupán az arcot és a kézfejet engedte láttatni. A fekete öltöny (kosztüm), pelerin (gallér) és öv mellett a fejet a homlokszalag, valamint a guave és a fátyol fedték. Ez utóbbi derékig ért, a homlokszalag a homlokot takarta akár a szemöldökig, míg a guave *befödi jó részt arcát, figyelmezteti őt, hogy ne tekintsen se jobbra, se balra, hanem csakis egyenesen, előre az Úrra, hiszen testi-lelki szemeit az Úrnak és örök szépségének szemléletére szentelte.*⁴⁹ A kézfejek nyugodt tartását írja elő a *Szokások könyve*, noha a körmök tisztántartásáról nem ejt szót, ugyanakkor az általános tisztaságot folyamatosan hangsúlyozza. Az arccal kapcsolatban a szokásrend a vidámság kifejezését írja elő, a szomorúság kifejezését nem preferálja, és a lelki összeszedetlenséget sugalmazó arckifejezést szintén kerülendőnek írja. Az arcnak lelki békét, szelíd örömet és nyugalmat kell árasztania, végül kijelenti: *„az ilyen arckifejezés mindig vonzóerővel hat másokra.”*⁵⁰

A megfelelő arckifejezés tehát vonzalmat indíthat a kívülállóknak a megszentelt élet irányába, amelyre minden valószínűség szerint fogékonyságot tapasztalhattak. A budai gimnázium népszerű nyelvtanára, Galavits M. Geraldine nővér maga is a nővérek neveltje volt egyes emlékezések szerint rajongva szeretett tanáregyéniség:

*Bájosan szép, fiatal, jókedélyű jelenség volt, karcsú, magas termettel. Ha nevetett, kivillant szép, szabályos fogsora, ilyenkor mondtuk, hogy „fogig nevet”. Hányszor téptük ki titokban a cingulusa egy kis rojtját magunknak emlékül! Minden növendékkel szívesen foglalkozott, megbeszélte gondjait, lelki problémáit, útbaigazított, nevelt. Ha megláttuk a folyósón, nagy futással eredtünk utána, alig tudott menekülni. S mikor végre elértük a clausura ajtóban, nagy nevetve ugrott a rácsos ajtó mögé és bezárta maga után, onnan nevetett ki ránk.*⁵¹

A vidámság és a derű, a nyitottságot sugalló magatartás a báj és a kellem olyan jellegzetességek melyeket a szerzetesi habitus nem tud takarni, de nyilvánvalóan nem is erre hivatott. A szigorú keretek közé szorított szokásrendszer azonban úgy tűnik,

49 IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913, 40.

50 IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913, 147.

51 Emlékezés a Szent Margit Gimnázium öregdiákjainak köréből. A fennmaradt emlékezés szerzője ismeretlen, feltehetően egyike a Szent Margit Gimnázium újraindítását szorgalmazó Budai Margitosok Baráti Köre alapítóinak.

mintha mégis teret engedne a nőiség kiteljesedésének, hiszen a „bájosan szép” jelzővel illetik tanárukat a diákok, akikből lényegében alig látnak valamit, ám sugárzó magatartása vonzóvá teszi őt a kislányok előtt, feltételezhetően néhányakban meg is fogalmazódhatott, hogy olyanok akarnak lenni, mint ő.

A női szerep megélése mellett a rendben minden bizonnyal teret kapott az anyai szereppel történő azonosulás is. A nevelés révén nemcsak az óvodások és iskolások körében lehetett erre lehetőség, hanem a rendi közösségen belül is, hiszen az előjárók az irányítás feladata és az engedelmisség megkövetelése mellett a rájuk bízott nővérekért felelősséget vállaltak. A közösségen belüli megszólítások elég kifejezőek: az általános főnöknőt „Tisztelendő Anya”, a tanácsosnőket „Tanácsosnő Anya”, míg az általános gondnoknőt és a tisztelendő anya titkárnőjét szintén „Anya” névvel kellett megszólítani. A tartományfőnöknőt pedig a „Tartományfőnöknő anya” név illette meg.⁵² Az erős, anyai kötődés tényleges kialakulására csupán egy példát szeretnénk felhozni. A szétszórátás időszakából az egyik nővér emlékezése örökített meg egy esetet. A nővér saját családjával kapcsolatos kötelékek már átalakultak az évtizedek során, és a szétszórátásba kényszerített kedvesnővér sajátos ragaszkodását mutatja szerzetesi előjárójához, lelki anyjához:

*Reggel papa elkísért a hegyen keresztül, vitte a táskát. Mikor felértünk a hegytetőre, papa azt kérdezte: 'Margit, ha a helyzet megfordulna visszamennél-e?' Meglepődtem kérdésén, és azt feleltem, hogy kérdezhet ilyet, hisz nem magamtól jöttem el, kényszerhelyzetben vagyok. Akkor letette a táskát, és azt mondta: Ha neked kedvesebb Linusa anyád, mint öreg, beteg szüleid, akkor csak menj, és visszament. Úgy éreztem, hogy rögtön megszakad a szívem. Fogtam a táskát és sírva mentem órák hosszat hegyen-völgyön keresztül.'*⁵³

SZERZETESI ÖNMEGVALÓSÍTÁS?

A rendtörténet tanulmányozása kapcsán érdekes adat került elő. A jezsuita szerzetes Páter Jámbor,⁵⁴ aki által feltételezhetően meghívást kaptak a rend nővérei Mezőkövesdre az egyik emlékező nővér szerint így fogalmazott.

52 IMNNL 1. doboz, 20. tétel. Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913: 26.

53 IMNNL 31. doboz 195/2. tétel. Horváth M. Consolatatrix nővér.

54 Jámbor (Jambrekovits) László SJ (1874, Budapest –1963, Pannonhalma): 1890-ben Nagyszombatban lépett be a jezsuita rendbe, Pozsonyban, Innsbruckban, Linzben tanult. Az önálló magyar jezsuita rendtartomány egyik legmarkánsabb lekipásztora volt, hitszónok és népmisszionárius. Állomásai közül kiemelkedik Szatmárnémeti, ahol megalapította a Kis Könyvtár Katolikus Hívek Számára című sorozatot. 1917 és 23 között Budapesten tevékenykedett, majd Mezőkövesdre került, ahol a Jézus Szíve templom építését sikerült megvalósítania. A zugligeti lelkigyakorlatos ház, a Manréza első igazgatója. 1939-ben Kispestre került ahol házfőnök volt, innen hurcolták el 1950-ben Kisvárdára. Szabadulása után rokonainál lakott, majd a pannonthalmi szociális otthonba vonult vissza. Jámbor mezőkövesdi tartózkodásához kapcsolható a néprajzi vonatkozású esemény a „ragyogóégetés”, melyben Jámbornak is tevékeny szerepe volt. Ezzel kapcsolatban: Mihalik 2020: 75–80.

Az Isteni Megváltó leányai kongregáció nagyon paptisztelő. Ne gondolják, hogy ez olyan természetes. Nincs ez meg minden szerzetben. A maguk rendje mindig alárendeli magát az egyházi vezetésnek. Az 1920-as évektől együtt dolgozott a megváltós nővérekkel másfél évtizeden keresztül, s mint a legjellemzőbbet emelte ki, hogy paptisztelő és egyházas.⁵⁵

Az egyházi hierarchiát és elöljárókat feltétlen tisztelő és az ő elképzeléseikhez alkalmazkodó közösség körvonalazódása érzékelhető a források alapján. Ahogy Zalka János győri püspök elképzelései szerint az oktatásra a rend egyre jelentősebb hangsúlyt fektetett, valamint alávétve magát a győri főpásztor elképzelésének nem erőltették a Niederbronnal történő egyesülés gondolatát az 1880-as évek végén, azt jelezte, hogy engedelmesen követték az egyházi elöljáró által kijelölt irányvonalat.

A későbbiekben is itt-ott felbukkannak adatok, melyek alátámasztják a papság feltétlen tiszteletét, és, noha mindez feltételezés, de mintha a klérus elképzeléseinek megvalósítójaként láthatnánk őket.

Az egyik ilyen példa lehet a mezőkövesdi kézimunkaoktatás esete. A mezőkövesdi ragyogóégetés kapcsán elhíresült Páter Jámбор, nem sokkal az eset után hívta meg a gimnázium konviktusába a Megváltós Nővéreket, akik aztán 1927-től a felépült zárdaiskolában a kézimunka órákon a mezőkövesdi háziipari hímzést szakszerűen és tervszerűen kellett, hogy tanítsák, kiemelve, hogy annak eredetiségét mindenben megőrzik.⁵⁶ Feltételezhetően a nővérekben a páter megbízható munkatársakat láthatott, akik kézimunka óráikon elősegíthetik, hogy a ragyogókkal történő díszítés egyik zárdaiskolában nevelkedő kisleányban se merüljön fel.

A másik ilyen jellegzetes eset már az illegalitás éveire tehető. Az összetett történet ismertetése, mely a győri egyházmegye történetében a „Lányi-ügy” elnevezéssel híresült el, Lányi János kanonok köré épült, aki a soproni anyaházban hitoktatóként működött, illetve az Isteni Megváltó Lelkészség élére állította Apor Vilmos 1945-ben.

Lányi körül egy sajátos csoportja alakult ki a Megváltós Nővéreknek, akik közül egy bizonyos Rétháti Katalin, rendi nevén M.Cecília nővér fontos szereplőjévé vált 1956-ban az illegális határátlépések révén a Magyarországra érkező karitászs-segélyek kieszközlésének, illetve az egyházmegyei vezetés Szentszékkal folytatott titkos kapcsolattartásnak. A történet részleteinek ismertetésére nincs módunk, viszont az eset ékes példája lehet az engedelmesség égisze alatt véghezvitt veszélyes vállalkozásnak, és nem mellékesen annak, hogy a szerzetesnő mennyiben érezte magáénak az egyházi elöljárók által meghatározott feladatot, és azt minden kockázata ellenére teljesítette, és azonosult vele.⁵⁷

55 IMNN Levéltár 3/b doboz 23. tétel Visszaemlékezések. M. Arisztida

56 Szerződés 1927. IMNNL, 15. doboz, 102. tétel. Martonvásár, Mezőkövesd, Mór.

57 A témában lásd Petes Róbertnek a közelmúltban megvédett doktori disszertációját: Petes 2024.

A papság és a klérus feltétlen tisztelete révén azt láthatjuk, hogy a rend működését az egyházi előjárók olykor a saját elképzeléseiknek megfelelő mederbe terelik, és ez szűkítheti a rendi közösség kibontakozását. Azonban ezzel együtt azt is láthatjuk, hogy az így meghatározott keretek között mégis növekszik, és gyarapszik és kiteljesedik a rend. Számos fantasztikus egyéniségre emlékeznek a rendi vezetés mellett akár a budai gimnáziumból, akár a soproni tanítóképzőből. Olyanokra, akik azonosították magukat tanítással, legyen az a már fent említett nővérek valamelyike, vagy éppen az iskolát egészen a sajátjának érezvő Szabó M. Erika nővér, a budai gimnázium igazgatónöje, akit 1949-ben a gyilkos kór sokak szerint azért vitt el, mert nem tudta feldolgozni szeretett iskolája elvesztését.

Talán elmondható, hogy a közösségre némileg jellemző az engedelmességből fakadó alkalmazkodás mellett a kereteken belüli kiteljesedés, önmegvalósítás. Egy szerzetesnő élete szigorú keretek közé szorított. Megmutatkozik ez a lelki és mindennapi élet szabályozásában, a lakóköznyezetűtől az étkezésen és ruházaton át a mozdulatokig. Ugyanakkor vannak példák arra, hogy a kereteket elfogadva és a rend által meghatározott irányt követve a szerzetesnői lét kibontakozik, gazdagodik, gyarapodik, előrevivé ezáltal nemcsak az egyént, hanem a közösséget is. Nyilván a források egy jelentős része csupán a felszínt mutatja. De az illegalitás során készült megfigyelések, jelentések arra is engednek következtetni, hogy a közösségben elsajátított mentalitáshoz a szétszórtásban is ragaszkodtak sokan, és a rendi keretek az illegalitásban is megmaradtak.

ÖSSZEGZÉSKÉPPEN

A tanulmány egy magyarországi női szerzetesközösséggel kapcsolatos történeti adatok ismertetése mellett igyekezett új szempontokat felvonultatni, melyek a közösség mentalitását, természetét világította meg, és kiteljesedésének okaira kereste a választ.

A rendtörténet rövid áttekintése mellett olyan nézőpontok kerültek elő, melyek révén a modernitás, női-anyai szerep vagy a szerzetesi önmegvalósítás kiteljesedésének lehetőségei merültek fel. Természetesen mélyebb tanulmányozást igényel ezeknek a kérdéseknek pontosabb megválaszolása, hiszen egyelőre csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk az eddig ismert források alapján, ugyanakkor az itt felhozott példák elgondolkodtatóak lehetnek.

A Megváltós Nővérek gyorsan gyarapodó közössége sikereinek titkát nem könnyű megfejteni. Nyilván munkájukra a polgárosodó társadalomnak kétség kívül nagy szüksége volt. A kialakuló népiskolai hálózat mellett lassan intézményülő hazai egészségügy folyamatosan igényelte az elhivatott, és megbízható szerzetesnőket, akik engedelmesen teljesítették előjáróik utasításait. A szorgos és precíz munkavégzés minden bizonnyal erősítette a lelkiség is, hogy akár a gyermekekben, akár a betegek-

ben magát Krisztust látták, és éppen ezért nyitottsággal és segítőkészséggel igyekeztek a rájuk bízottak felé fordulni.

A segítő szándék és a szociális érzékenység együttesen juttatta oda minden bizonynyal a rendi vezetést, hogy kisebb-nagyobb településekre hívták és küldték őket, és nem csupán a soproni vagy a budai iskolák és kórházak munkajárójának tartogatták őket. A vecsési Andrassy-telepen a munkáscsaládok gyerekeivel foglalkozó Megváltós Nővérek az első szociális munkások, családsegítők előképeit tárják elénk, vagy éppen a kommunista államhatalom révén betegápolás és tanítás teréről eltávolított szerzetesnőt is láthatjuk, aki falvakban, egyházközségi munkát vállalva igyekszik a helyi közösség részesévé válni, és a lelki életet fellendíteni, amíg erre még 1950 szeptemberéig módja volt.

Talán a közösség sikerének egyik legfontosabb összetevője az elhivatottság és a krisztusi egyszerűség mellett a rugalmasságban és az alkalmazkodóképességben rejtett. Modernitásuk tetten érhető a nyitottságban, az új feladatok iránti gyors elköteleződésben, és abban, hogy a fiatal közösség tudta, megmaradása és az új hivatások megnyerése a nyitottságnak és a befogadó szemléletnek is köszönhető. A kispolgári és paraszti rétegek leányainak felemelkedési lehetőséget jelentő szerzet, gyakran kifejezetten elkötelezett, megbízható, munkabíró fiatalokat tudott így szerezni magának, akik a nem ritkán a németesen precíz vezető nővérek alatt elkötelezetten dolgoztak a közösségért, ahol egyes emlékezők szerint: *a testvéri szeretet őszinteségét tapasztaltam, mert „egy osztályba” tartoztunk, nem volt különbség a különféle származású, magasabb képesítésű, és az egyszerű tanulatlan Nővérek között.*⁵⁸

Le kell azonban szögeznünk, hogy az itt felvetett gondolatok az eddig ismert forrásokon nyugszanak. Mindez jórészt a fennmaradt emlékezők fényében állítható, azonban célunk, hogy további kutatások révén ezt a képet árnyalni tudjuk, melyek a kutatás elmélyítését igénylik, és remélhetőleg hozzásegítenek a rend magyarországi történetének mélyebb megértéséhez.

IRODALOM

BALOGH Margit

2000 Slachta Margit a nemzetgyűlésben, avagy az első női képviselő. 1920–1922. In Gergely Jenő (főszerk.): *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század: tanulmányok Pölöskei Ferenc köszöntésére*. Budapest: ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék. 27–38.

2008 *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozásai 1949–1965 között*.

Dokumentumok. I. Budapest – Szeged: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Szeged- Csanádi Püspökség.

58 IMNN Levéltár 3/b doboz 23. tétel Visszaemlékezések. Bárdos M. Intemerata

BALOGH Margit – GERGELY Jenő

1996 *Egyházak az újkori Magyarországon 1790-1992. Adattár*. Budapest: História – MTA Történettudományi Intézete.

BAJI Etelka

2010 A budai Szent Margit Leánygimnázium mindennapjai az 1930-as években. *Folia historica* 26. 149–152.

BENCZIK Fanny

2015 Az angolkisasszonyok nevelési elvei pesti iskolájuk tükrében a 18. és 19. században. In Szuly Rita – Kránitz Péter Pál (szerk.): *Társadalom térben és időben. Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés-, és társadalomtörténetéről*. Budapest – Piliscsaba: Magyar Napló- Írott Szó Alapítvány, 118–136.

BENCZIK Fanny

2016 „Tudás, lelkeség, szolgálat” – az angolkisasszonyok nevelési elvei egykor és ma Magyarországon. In G. Molnár Péter (szerk.): *Studium*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. 53–60.

BORSODI Csaba

2000 A szerzetesrendek feloszlata és működési engedélyük megvonása 1950 nyarán. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*. 12 (1–4) 183–210.

BORECKZY Ágnes – FENYVES Márk

2017 *Dienes Valéria bécsi évei és az Orkesztika Iskola*.

DOI:10.24362/NEVTORT.2017.1.122

online: http://real.mtak.hu/64150/1/05_boreczky-fenyves.pdf, letöltés ideje: 2024. december 17.

BOROVSKY Samu

1908 *Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye és a város története*. Budapest: Országos Monográfia Társaság.

BÖGRE Zsuzsanna

2009 „Ruhát cseréltek, de szívet nem...” (Szerzetesnők identitása 1950 előtt és után.) In Gereben Ferenc (szerk.): *Vallásosság és kultúra. A Fiatallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete*. Budapest: Faludi Ferenc Akadémia, 321–335.

BÖGRE Zsuzsanna

2010 Apácák emlékezete élettörténetek alapján. Szerzetes nővérek élete a rendek feloszlata előtt és után. In Bögre Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban*. Budapest: METEM- Szent István Kiadó, 45–68.

BÖGRE Zsuzsanna

2012 A trauma szerepe az 1950-ben internált szerzetesnővérek életében. In Bögre Zsuzsanna – Keszei András-Ö. Kovács József. (szerk.): *Az identitások*

korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.
Budapest: L'Harmattan, 93–101.

BÖGRE Zsuzsanna

2021 Túlélési stratégiák az 1950-ben „felosztatott” női szerzetesrendek körében.
In: Fejérdy András (szerk.): *Hűség és megújulás. Szerzetesi élet Magyarországon 1950-2000.* Budapest: METEM, 39–54.

CÚTHNÉ GYÓNI Eszter (szerk.)

2013 *Egy fogoly apát feljegyzései – Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében.* Budapest: METEM.

DEÁK Viktória Hedvig – ZÁGORHIDI Czigány Balázs (szerk.)

2018 *Az Árpád-házi Szent Margitról Nevezett Domonkos Nővérek 150 éve, 1868-2018.* Budapest-Vasvár: Árpád-házi Szt. Margitról Nevezett Szt. Domonkos Rendi Nővérek Apostoli Kongregációja-Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény.

FARMATI Anna

2006 Szerzetesnők a keresztény feminizmus – a társadalom szolgálatában. In: Bodó Márta (szerk.): *Nőnek (is) teremtette. Nők a magyar társadalomban és az egyházban.* Csíkszereda: Status Kiadó, 169–178.

FEJÉRDY András

2021 Tiltott és túrt utak: szerzetesrendek Magyarországon 1950-1989 között (vázlat) In Fejérdy András (szerk.): *Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000.* Budapest: METEM.

GERGELY Jenő

1985. *A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 236–241.

GIDEL, Henry

2013 *Coco Chanel.* Budapest: Európa.

GÖRBE László – URBÁN Diana

2021 Szabó M. Erika igazgató nővér (1898 – 1949) In Paréj-Farkas Katalin (szerk.): *Emlékkönyv a Szent Margit Gimnázium alapításának 100. évfordulójára.* Budapest: Budai Margitosok Baráti Köre, 170–172.

KOLTAI András

2021 A magyar szerzetesség a diktatúra végén a tiltás és elismerés között (1986-1989) In Fejérdy András (szerk.): *Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000.* Budapest: METEM, 55–73.

KORNYILOVNE DR. MÁTÉ Anita

2021 Jautz M. Flamina nővér (1910–2005). In Paréj-Farkas Katalin (szerk.): *Emlékkönyv a Szent Margit Gimnázium alapításának 100. évfordulójára.* Budapest: Budai Margitosok Baráti Köre, 183–190.

KŐFALVINÉ ÓNODI Márta

2022 *A Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulata 1860–1946. Általános társulattörténet és a II. világháborús események.* Doktori disszertációk a Magyar Nemzeti Levéltárból. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár.

LENGYEL Nóra

2018 *A szürke testvérek láthatatlan tevékenysége: a Szociális Testvérek Társasága Romániai Kerületének vasúti missziója (1921–1949).* *Sic itur ad astra* 26(67) 61–85.

MÉSZÁROS István

1985a *Apáca-iskolaegyüttesek hazánkban 1948–1948. (1.rész)* *Vigilia* 50 (5) 380–385.

MÉSZÁROS István

1985b *Apáca-iskolaegyüttesek hazánkban 1948–1948. (2.rész)* *Vigilia* 50 (6) 491–494.

MÉSZÁROS István

1985c *Reflexiók az iskolatörténetírásról.* *Vigilia* 50 (10) 847–848.

MÉSZÁROS István

2000 *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon.* Budapest: Szent István Társulat.

MIHALIK Béla Vilmos

2020 *Ragyogók a máglyán. A jezsuiták és a mezőkövesdi népviselet.* In Horváth István (szerk.): *Népi vallásosság és hitélet az egri egyházmegyében a 18-21. században.* Eger: Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 2. 75–80.

MOHL Adolf

1933 *Győregyházmegyei jeles papok.* Győr: Győregyházmegyei alap nyomdája.

MONA Ilona

1997 *Slachta Margit.* Budapest: Corvinus.

MONA Ilona

1999 *Kilencven éves a Szociális Missziótársulat.* *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 11 (1-2) 87–99.

NÉMETH Ferenc

2020 *A leánynevelés szolgálatában. A Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek (Boldogasszony Iskolanővérek) Bánátban.* *Acta Historica Hungarica* SSDN. 3. Siromašne Školske Sestre od Naše Gospe, Budapest: Boldogasszony Iskolanővérek.

PAPP Barbara – SIPOS Balázs

2017 *Modern, diplomás nő a Horthy-korban.* Budapest: Napvilág.

PETES Róbert

2024 *A győri püspökség története 1956–1960, az egyházpolitika és az állambiztonság szempontjainak tükrében.* Doktori (PhD) értekezés. Budapest

RABÁR Ferenc, Ifj.

2008 *A Szent Keresztről nevezett Irgalmas Nővérek magyar rendtartománya.*
Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem BTK

RÉBAY Magdolna

2002 *A Sacré Coeur Magyarországon (1883–1950).* In Fejérdy Gergely
(szerk.): *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből. Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet sorozata.*

Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Intézet és Pázmány Péter Történész Kör

RIBAI M. Elma

1997 A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi
iskolák védelmében 1948. június 7. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 9 (1-2)
155–191.

RIBAI M. Elma

1998 Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (Isteni Megváltó Leányai). *Magyar
Egyháztörténeti Vázlatok* 10 (3-4) 181–200.

RIBAI M. Elma

1999 Az Isteni Megváltó Leányainak kapcsolata boldog Apor Vilmosmal és
Mindszenty bíborossal. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 11
(1-2) 181–199.

SZÁLKA Irma

2004 Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter és a rend kapcsolata.
In: Szálka Irma (szerk.): *Szent Margit Intézet emlékkönyve.* Budapest: Árpádházi
Szent Margit Alapítvány, 23–25.

TAKÁCS Zsuzsanna Mária

2017 A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől
a 20. század közepéig. In Sárkányné Lengyel Mária (szerk.): *Hagyomány és
megújulás. Iskolatörténeti konferencia.* Pécs: Pécsi Leőwey Klára Gimnázium,
3–74.

TÓTH Gábor

1992 Az Apponyi Kollégium hallgatói (1906-1949) *Magyar Pedagógia* 92 (4) sz
285–307.

URBÁN Diana

2021 Régi évkönyveket lapozgatva. A fizika és a kémia oktatása a Szent Margit
Intézetben az 1930-as években. In Paréj-Farkas Katalin (szerk.): *Emlékkönyv
a Szent Margit Gimnázium alapításának 100. évfordulójára.* Budapest: Budai
Margitosok Baráti Köre, 103–108.

VALENTNÉ ALBERT Éva

2013 Beszédes falak a Sacré Coeurben. In Fehér Ágota – Fülöpné Erdő Mária
– Mészáros László. (szerk.): *„Gravissimum educationis” A keresztény nevelés*

feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején. Vác: Apor Vilmos Katolikus Főiskola, 284–294.

Források

Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Kongregációja – Magyar Tartománya – Levéltár (IMNNL)

IMNNL 1. doboz, 10. tétel, Decretum laudis 1913.

IMNNL 1. doboz, 20. tétel, Szokások könyve. Az Isteni Megváltó leányainak kongregációjában meghonosított és kötelező szokások. Kiadja a soproni anyaház. 1913.

IMNNL 3/b. doboz, 20. könyv, Ribai M. Elma n: Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (korábban: Isteni Megváltó Leányai) Kongregációjának története. Kézirat. Győr, 1994.

IMNNL 3/b. doboz, 23. tétel, Visszaemlékezések. Bárdos M. Intemerata nővér.

IMNNL 3/b. doboz, 23. tétel, Visszaemlékezések. Csapó M. Thomasia

IMNNL 3/b. doboz, 23. tétel, Visszaemlékezések. M. Arisztida

IMNNL 11. doboz, 80/1/1. tétel, Betegápolónőképző. Tudósítások a szerzetestársulatok betegápolónővéreinek a Vatikánvárosban tartott értekező gyűléséről 1935. aug. 25-29. I. Értekezlet

IMNNL 15. doboz, 102. tétel, Szerződés. Martonvásár, Mezőkövesd, Mór. 1927.

IMNNL 21. doboz, 138. tétel, Fiókházak, nővérek beosztása 1897.

IMNNL 22. doboz, 145. tétel, Magyarországon levő nővéreink névsora és működési helye. 1950. május 27.

IMNNL 23. doboz, 153. tétel, Gróf Klebelsberg Kunó, a jótevő.

Maurer Mária Bonaventura nővér az Isteni Megváltó Leányai általános főnöknője levele gróf Klebesberg Kuno nagyméltóságú Miniszter Úrnak. 1927. február 9.

Felhívás imára Gr. Klebelsberg kultuszminiszterért. 1927. február 14.

IMNNL 28. doboz, 171. tétel, Fogadalmasok törzskönyve 1932-ig.

IMNNL 31. doboz, 195/2. tétel, Szétszórás, Horváth M. Consolatrix nővér.

Iskolai értesítők

Az Isteni Megváltó Leányai Soproni Róm. Kat. Polgári Leányiskola évkönyve az 1939-40. iskolai évről. Az iskola fennállásának 44-ik éve. Közli: Az Igazgatóság. Sopron, 1939.

Az Isteni Megváltó Leányai Budapesti XI. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának 1935-36. évi értesítője az iskola fennállásának 16. évében. Közzétette: Szabó M. Erika mb. igazgató. Budapest, 1936.

Emlékezések

Emlékezés a Szent Margit Gimnázium öregdiákjainak köréből.

Sajtó

Vasárnapi Újság 48. évf. (1901) 3. sz.

Internetes forrás

LENGYEL Nóra: Nők a tudományban 2017. <https://ujkor.hu/content/nok-tudomanyban-2017> (Letöltés ideje: 2023.10.30.)

Saját gyűjtés

Mezőkövesd: Bollók Józsefné (1931) 2022.09.23.

Budapest: Dr. Bornemissza Györgyné dr. Pausperl Panna (1925) 2016.04.

Abstract

Modernity, Female Roles, and Monastic Self-realization in the Community of the Sisters of the Divine Redeemer in 19th and 20th Century Hungary Through the Prism of Memories

In my study, I aim to share unique data, new insights, and thoughts that emerged during the historical examination of a female religious community in Hungary. Ongoing historical research on the order has provided insights into the remarkable mentality of the nun sisters and the religious community, significantly nuanced the prevailing image of nuns in public consciousness. Drawing on memories, chronicles, and state security reports from the years of illegality, the sources reveal a dynamically evolving, open, and, according to some formulations, modern community of sisters who played significant roles in nursing and education in the context of Hungary's modernization.

Alongside a cursory overview of the order's history in the paper, I will present and briefly analyze the most significant leaders, education, the established environment, and the experience of femininity within the community. Finally, the paper will raise the question of how the order flourished and expanded to become the third largest female religious community in Hungary by 1950, while strictly adhering to defined frameworks and the path outlined by ecclesiastical leadership.

Paréj-Farkas Katalin
PPKE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
doktorjelölt

Képek

A budai Szent Margit Gimnázium hátsó kertje

A soproni Szent József Intézet hátsó kertje

Diáklányok az újszásti kastély kertjében

*Margitos diákok a budai Szent Margit Gimnázium kertjében.
Háttérben a szabadlevegős tanterem*

INTELLECTUM DA MIHI, ET VIVAM! (ZSOLT 118,144)¹*Hildegardis Wulff bencés Lioba-nővér katolikus női missziója*

A huszadik század keresztény feministái között kissé elfeledten áll, de mégis oszlopként magasodik ki Hildegardis Wulff, egykori temesvári bencés Lioba-tartományfőnöknőjének az alakja. Szellemi örökségének tényfeltáró kutatása több, mint félszázadnyi kényszerszünet után alig egy évtizede vette kezdetét.² Az 1949-ben államosított temesvári rendi hagyatéak sajnos teljesen megsemmisült; jobbára a Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár őrzi a levelezések, éves beszámolók, vizitációs jegyzőkönyvek egy részét; továbbá másodpéldányokat Hildegardis Wulff leveleiből, néhány fényképet és a nővér néhány jegyzetét. Freiburgban, a günterstali anyakolostorban sem lehet többet találni, ez alól kivételt képez az 1960-ban lezárt, Canadischer Brief [CB³], az a naplószerű visszaemlékezés, melyet Hildegardis Wulff a kommunista börtönökből való szabadulása után írt le. A második világháború nyomán, az egyre kieleződőbb politikai helyzetben Hildegardis Wulff személyét és népnevelő működését a magyar sajtó – a legkézenfekvőbb módon – németellenes narratívába helyezte; ezt csak tetézte, hogy az egyházgyűlölő kommunista rendszerben a Securitate szisztematikus akciói, a vatikáni kémkedéssel megvádolt egyházi személyek pere,⁴ valamint az ezt követő börtönévek nyomán, Hildegardis nővér személyét egyszerűen kitörölték a köztudatból. Történetem az 1920-as évekre nyúlik vissza, Hildegardis Wulff és Maria Föhrenbach által alapított katolikus női rend kezdeteire. Ezen keresztül próbálom vizsgálni azt a bencés spiritualitásból táplálkozó női apostoli missziót, melyet a temesvári Lioba-nővérek a 20. század első felében – jelentős mértékben Hildegardis Wulff temesvári perjel- és tartományfőnöknőnek köszönhetően – véghez vittek.

A női missziót a tanulmányok, az érdekképviselet és a spiritualitás terén vizsgálom.

1 Írásomban a Vulgata zsoltárszámozását használom. Vö. <https://www.drbo.org/lvb/chapter/21118.htm>, (letöltés ideje: 2024. november 17).

2 A témában elsőként lásd Călin 2011: 389–408. Újabb tanulmányok Miklós 2022: 277–287.; 2023: 50–65.; 2024: 170–188.

3 Köszönettel tartozom Maris Stella Vöss OSB generális tartományfőnöknőnek, hogy a kéziratot kutatásomhoz rendelkezésemre bocsátotta.

4 Hildegardis Wulff saját perének aktái alábbi jelzet alatt található: Consiliul Național pentru studierea Arhivelor Securității ACNSAS, Fond penal, Dosar P.00671, vol. 1, 1–170; vol. 2, 1–252. A püspöki perekről újabb kutatási összefoglalót lásd: Călin – Oanță 2022: 275–296.

A LIOBA-KONGREGÁCIÓ KEZDETEI

Freiburg az 1920-as években valódi spirituális fellegvárnak számított, ahol nem ment ritkaságszámba, hogy szerzetesnők bölcsészdoktori diplomát szereztek.⁵ A filozófia szakon Edmund Husserl professzor asszisztense Edith Stein⁶ volt, aki több hónapot is a frissen alakult freiburgi bencés Lioba-nővérek günterstali kolostorában töltött, mielőtt a Kármelbe való végleges elhívásának eleget tett volna.

Hildegardis Liselotte Wulff 1896-ban született Mannheimban, polgári, liberális-protestáns családban. Korán megmutatkozott ragyogó intellektusa, Heidelbergben és Bonnban végezte egyetemi tanulmányait, ezt követően sikerrel védte meg doktori dolgozatát, melyben egy bencés, egyháztörténeti témát dolgozott fel.⁷ Tanulmányai alatt mélyen megérintették az első világháború borzalmait, pályaválasztását nagyban meghatározta a vágy, hogy egy karitatív, női missziót hozzon létre. A kezdeti elhatározásra, a háborús évek alatt érlelődő kezdeményezésekre, karitatív szerveződésekre így emlékszik vissza:

Katolikus barátaim és ismerőseim meséltek nekem itthoni és külföldi, újonnan alapított vallási rendekről, világi intézményekről, amelyek egyrésze már elkezdte működését, másik részük még csak tervben volt. Felvették a harcot ezek a kor nyomorúsága ellen. Rendkívül fontos vetületük volt, hogy megnyitották a nők számára az iskola és kórház területén kívül eső apostolátusnak a lehetőségét. Ilyen volt a Caritas Socialis, amelyet 1911-12-ben alapított az osztrák Seipel prelátus, aki akkor már áttelepült Magyarországra. Másrészt ott volt a Betlehemi Nők szervezete, melyet a holland jezsuita Van Guineken atya hozott létre. Graimberg Mária grófnő és társai olyan világi intézményhez kötődtek, amelynek vallásos és képzett tagjai belsőleg szorosan összetartozó magot alkottak, ugyanakkor külsőleg nem mutatták vallási hovatartozásuk jelét.⁸

A háborús években érlelődő gondolatairól így nyilatkozik:

Meggyőződésem, hogy sok nővérünk a háború alatt és nem sokkal utána még intenzívebben, gazdagabban és élénkebben élte át azokat a társadalmi, politikai és vallási szempontból mozgalmas éveket. Saját élményeimről írok itt: azt szeretném megmutatni, hogyan vettem részt abban az izgatott, forrongó, pezsgő korszaknak

⁵ Edmund Husserl professzor pártfogása alatt két disszertáció is készült Freiburgban: Edith Stein: *Zum Problem der Einfühlung*, 1916; Amelie (későbbi Sr. Adelgundis) Jaegerschmid: *Der weibliche Heiligentypus der Merowingerzeit*, 1920.

⁶ Edith Stein (1891–1942), zsidó származású filozófus, egyházi író, karmelita apáca, vértanú; egyházi nevén Keresztes Szent Terézia Benedikta, Európa társvédőszentje.

⁷ Liselotte Wulff: *Der Hohenstaufe Friedrich II und die Benediktiner und Cisterzienser in Deutschland und in Italien*, 1922.

⁸ CB 10.

a felfordulásában, és hogyan ismertem meg annak útjait és szándékait. Nyilván, nem sikerült minden magasröptű, idealista tervet megvalósítani. Minden nehezebb, könnyörtelenebb és ellenségesebb a valóságban, mint a vágyak, álmok, imák világában. De elmondhatom, hogy tanúja voltam azoknak a magasztos szándékoknak, amelyek annyira jellemezték az egész, fiatal németországi katolikus világot és a társadalmat.⁹

Érdeemes elidőznünk Hildegardis nővér freiburgi emlékeinél. Egyik korai példaképe a karitatív női misszió terén Föhrenbach asszony – későbbi alapítótársának az édesanyja –, akit visszaemlékezéseiben csak „Frau Geheimrat”-ként említ. A befolyásos, ám ugyanakkor szent életű asszony a badeni Vöröskeresztnak volt az igazgatója. Ez a felekezeti szervezeten Németország dél-nyugati részén működött, a társadalom felsőbb rétegéhez tartozó hölgyeinek jóvoltából. Föhrenbach asszony mély benyomást tett Hildegardis Wulffra: *vallásossága természetéből fakadt, komoly és mély volt, túlzások és tolakodás nélküli* – írta később a visszaemlékezéseiben.¹⁰

Hildegardis Wulff karizmatikus személyiség volt: spirituális éhségét bencés lelkületben, apostoli missziós közösségekben szerette volna megélni. Eleinte már meglévő közösségeket keresett, azokhoz próbált csatlakozni. Konvertált, majd végül találkozott Maria Föhrenbach korábbi vöröskeresztes nővérral, akivel Freiburgban megalapították a Lioba-nővérek bencés kongregációját.

Hildegardis Wulff nővér magasan képzett, sokoldalú, agilis, tette kész egyéniség volt: száz év múltán is meglehetősen megdöbbentő, hogyan tudott a személye összefonódni ennyi szakterülettel. Korunkban úgy fogalmazzunk, hogy dinamikusan fejlődő, innovatív pedagógus volt, aki korosztályokra adaptált, hosszú távú célok megvalósításán fáradozott; sokoldalú menedzser volt, fejlett konfliktuskezelő módszereket alkalmazott; tartományfőnökként kiválóan koordinálta a nővérek munkáját; állandóan képezte magát és a politikai-társadalmi, feszült ritmusú mindennapokban gyors alkalmazkodóképességről tett bizonyosságot; ragyogó intellektusa, sokoldalú tevékenységi köre mellett hatalmas teherbírással rendelkezett. Írásom címét ha lefordítanánk, így szólna: „értelmet adj nekem és élek”. Talán ez tűnik a legkézenfekvőbb fordításnak – de mintha látnám, hogy maga Hildegardis javítana ki: hiányos és pontatlan, ami már a kontextusból is nyilvánvaló! Így van: az „et” szócskának a kontextustól függően számos jelentése lehet az „és”-en kívül.¹¹ Ha találóan szeretnék fogalmazni, Hildegardis nővér olyan volt, mint az „et” szócska a 118-as zsoltárban. Napjaink társadalmi elvárásainak tükrében elmondható, hogy különösen nagy alkalmazkodóképességre van szükségünk, mind egyénileg, mind csoportosan, hiszen egyre gyakoribbak a kiégé-

⁹ CB 10.

¹⁰ CB 13.

¹¹ Albert Sleumer az „et” szócskához kilencféle másik, rokon jelentést társít: et, etiam, etiamsi, itaque, sed, tamen, tunc, ergo, praesertim, scilicet. Bővebben lásd: Sleumer 1990: 309–310.

sek, a kimerülés, a mindennapok lebegő rémképe, hogy éppen melyik területen nem tudunk megfelelni a minket fojtogató elvárásoknak. Hildegardis nővér már száz évvel ezelőtt modernnek számító, rugalmas és önreflektáló módszereket vont be a bencés regula alkalmazásába: olyan státútumot dolgozott ki Maria Föhrenbach-hal, mely a rendi életformát modern kori követelményrendszerrel párosította. A nővér nagyon találóan fogalmaz, amikor Szent Benedek Regulájának kapcsán eltérő színezetű és irányú bencés vallási eszmény megvalósításáról beszél. (A rendi státútumon kívül különböző területi sajátosságok is árnyalhatták az összképet.¹²) Ez gyakorlatban azt jelentette – és jelenti folyamatosan a mai napig –, hogy a bencés regulát a modern világ követelményeihez kell igazítani: a státútumon, vagyis a rend belső szabályzatán jelen kell lennie annak is, hogy mik az éppen tárgyalt kor igényei, követelményei. Egy modern alapítású kongregáció státútumának kidolgozása éppen ezért nagy szakértelmet és következetességet igényel.

Hildegardis Wulff társalapítását évekig tartó spirituális útkeresés előzte meg: egyetemista évei alatt konvertált; újdonsült katolikusként megélte a bencés szellemiséget; ezzel együtt a beuroni Szent Hildegárd kolostorban eltöltött idő számára hamar lelki vívódásokba torkollott. Úgy érezte, hogy feszítené a klauzúra, a bencések zárt-kontemplatív életmódja. Ezzel szemben olyan státútumot hozott létre társával, Maria-Benedicta Föhrenbach-hal, mely a bencés lelkületet már a kezdetektől fogva kiterjesztette a kolostor falain kívülre: a Lioba-nővérek missziós tevékenysége elsősorban csecsemővédelemre, női és családi, népnevelő missziós munkákra összpontosult.¹³

Hildegardis Wulff az 1920-as években Freiburgban élt és dolgozott: a szociális női népfőiskolán tanított. Tanítványai közt voltak Csatáry Adél és Hadzsy Olga temesvári szociális testvérek. Először az ő hívásukra utazott Temesvárra, hogy népnevelő előadásokat tartson a Banatia központban. Az előadássorozat nagy sikert aratott. A nővér Augustin Pacha (későbbi temesvári püspök) jóvoltából az 1920-as évek végétől aztán többször megfordult a Bánságban. Az 1930-as évek elejétől kezdve egyre hosszabb időtartamokat töltött Temesváron, míg aztán a püspök kérésére, német katolikus népnevelői misszióba kezdett, majd vezetése alatt létrejött a Lioba-nővérek romániai tartománya. A temesvári Lioba-nővérek a hatályban lévő romániai törvényeknek megfelelően már nem a Freiburg-Günterstalban – azaz külföldön – található anyakolostorhoz, hanem egyenesen a temesvári püspökség vezetése alá tartoztak.

Hildegardis nővér a Kanadai Naplóban gyakran utal a Szent Bonifácusz mellett serénykedő Szent Liobára, a csecsemők védőszentjére, valamint nagy elődjére:

12 Es ist menschlich, ein Naturgesetz, dem auch Pflanzen und Tiere unterworfen sind: das Milieu, die Umgebung färbt ab. Wie die Edelweiß, welche ich voll Begeisterung in der Banater Ebene eingepflanzt hatte, im zweiten oder dritten Jahr langstielige unscheinbare dunkelgrüne Pflanzen geworden sind, so müssen auch Menschengemeinschaften, selbst wenn sie durch Regeln gebunden sind, im fremden Land vom fremden Kolorit etwas annehmen. Das habe ich sehr z.B. bei den Notre-Dame-Schwwestern, bei aus Bayern stammenden Franziskanerinnen in Siebenbürgen und vielen anderen feststellen müssen. CB 91.

13 Vö. Miklós 2024: 176.

Hildegard von Bingenre. Nyilvánvaló, hogy a „nagy” Hildegard tudós-misztikus, sokrétű tevékenysége nem kis ösztönzést adhatott Hildegardis Wulffnak a szórvány-misszió kemény munkája, a túlfeszített évek, majd a kommunista börtönökben való sínylődés során.

A TANULMÁNYOK SZEREPE A NŐI MISSZIÓBAN

Hildegardis Wulff a katolikus, keresztény feminista irányvonal képviselőjeként a nők emancipációjáért küzdött. Női missziójában azzal érvelt, hogy tényleges társadalmi emancipációról csak akkor beszélhetünk, ha ez a társadalom női tagjaira is egyenlő mértékben kiterjed. Konkrétan úgy fogalmazott, hogy az emancipáció elsősorban oktatáshoz kötött: el kell érni azt, hogy a minőségi oktatás minden női korosztály és minden társadalmi háttérből érkező nő számára elérhetővé váljon, mégpedig minden szinten: kisgyermekkortól öregkorig, óvodától felsőfokú tanulmányokig, sőt még ezen is túlhaladva: a nők doktori tanulmányait ugyanolyan mértékben ösztönözni kell, mint a férfiakét. A nők emancipációja tehát lehetetlen az oktatás megreformálása nélkül. Ahhoz, hogy a társadalom kijusson a szociális mélypontról, nem csak a férfiak, de a nők esetében is szükség van egy sokrétűen képzett, magas szinten iskolázott társadalmi rétegre. A női lélek – mintegy paradox módon – a gyengeségéből táplálkozik, úgy is fogalmazhatnánk, hogy ilyen módon töltődik fel. A férfitársadalom csak elvileg erős egyedül; valójában egy magasan képzett női társadalom nélkül maga is erőtlené válik.

Hildegardis Wulff a hosszútávú pedagógiai célok elérése végett konkrét pedagógiai terveket készített, amiket a gyakorlatba is átültetett.

Ezek értelmében a nő keresztény alapokon nyugvó oktatása már kiskorában elkezdődik. Ez túlmutat az alapos hitoktatáson; a nő elsősorban annak a közösségnek a fontos tagja, ahol él. Egyrészt fel kell ismernie képességeit, melyeket azonmód fejlesztenie, kamatoztatnia is kell az életkörülmények tükrében. A cél nemes, hiszen egy jobb világ megteremtése nem csak a férfiak feladata és felelőssége. A modern élet követelményeinek megfelelően a nő felsőbb tudás és képzés birtokában, férfi társaival egyenlő eséllyel indul a nemes életútra, és ez ugyanúgy vonatkozik a szegényebb, vidéki társadalomra, mint a városi polgárságra. Bár a második világháború a Lioba-nővérek továbbtanulásának esélyeire negatívan hatott, a temesvári Lioba-nővérek mégis sokat tettek az oktatás terén a női emancipációért. Ebben nem kis szerepe volt a vidéki parasztság körében végzett misszióknak, elsősorban a Hildegardis által szorgalmazott népnevelő előadássorozatoknak.

Hildegardis nővér nem csak korának egyik kimagaslóan emancipált nőalakja volt, hanem állandóan azon dolgozott, hogy tudását továbbadja, ehhez pedig új módszereket keresett. Innovatív pedagógus volt: egyrészt felfedezte, fejlesztette önnön tudásvágyát, melyet személyisége által igyekezett továbbadni, hallgatóságát is hasonló lépések felé ösztönözni. Freiburgban, még az 1920-as évek alatt, nem csak a szociális

népiskolában, hanem a Szent Lioba-(anya)kolostorban is oktatott, ahol a novíciáknak egyháztörténelmet, ótestamentumot és latint tanított. Ezzel párhuzamosan magát is képezte. Visszaemlékezéseiben lehetetlen nem észrevenni a lelkesedést, amikor az ismeretszerzés lehetőségéről, örömeiről mesél:

Hogy én az oktatással kizárólag az anyaházban szolgáljak? – hát már akkoriban is túlságosan kötődtem a külsős munkához. Nagyon szeretek felnőtteket tanítani, számomra a Szociális Női Iskola pedig egy nagyon kedves munkaterület volt. Szerzetesnővérként, az anyafőnöknő engedélyével az egyetemen különböző tantárgyakból tovább képezhettem magam, pszichológiát és szociálpedagógiát hallgattam. Az azt megelőző években a zárdában teológiai tárgyakat, újszövetséget és dogmatikát is tanultam; az egyetemi könyvtárban és a Caritas könyvtárban is gazdag irodalom várt rám. A hétéves munka tapasztalatai mellett számos alkalom kínálkozott arra, hogy a Szociális Női Iskola nevében konferenciákon vehessek részt, amelyekre Hübinge, Peerenboom vagy Sanders kisasszonyok küldtek engem. A konferenciák nagyon tanulságosak voltak számomra, általában jelentést is kellett írnom róluk az iskola számára. Ilyenformán többször is eljutottam Berlinbe, Frankfurtba, Bonnba, Kölnbe, Aachenbe, Brüsszelbe, Luzernbe, Konstanzba és Innsbruckba.¹⁴

Hildegardis Wulff és Maria Föhrenbach nagy gondot fordítottak az igényes zenés-liturgikus gyakorlatra. A zenei szolgálat szempontja már a rend alapításakor rendkívül fontosnak bizonyult, gyakorlatilag kizáró jelleggel bírt (többek közt ezért sem csatlakoztak a ferences regulához¹⁵). A freiburgi Lioba-nővérek kápolnijában a liturgikus ima – az akkoriban általánosan elterjedt Mária-zsolozsma helyett – a kor férfikolostorainak igényességét, magasabb színvonalát követte. Bár a temesvári Lioba-nővérek statútuma (1936) egyszerű megjelenésű, írógéppel szerkesztett oldalakból áll, tartalmilag kifogástalan; a szakmai hozzáértés és igényesség, amivel a statútumot összeállították, Hildegardis nővér munkáját dicséri (csakúgy, mint a mintegy tíz évvel korábbi első, freiburgi rendi statútumot). Nem csak Maria Föhrenbach gondoskodott napi szinten arról, hogy ki ne maradjanak a zsolozsmák (Freiburgban), hanem a közös regula Temesváron is napi rendszerességgel, pontosan megtartott imaórákat eredményezett, Veronika Hammer nővér jóvoltából. Hildegardis nővér visszaemléke-

¹⁴ CB 64.

¹⁵ *Im Laufe des Jahres 1919 empfing unsere Gründerin mehrere entscheidende Eindrücke. Die ersten waren wohl negativ. Die beiden Schwestern, Mutter Generalpriorin und Schwester Lisbeth hatten im Laufe ihrer Beratungen oftmals über die Frage diskutiert, welchem der alten Orden und ihrer Regel man sich anschließen sollte. An einem Morgen besuchten sie zusammen das neu zur Verfügung gestellte Kirchlein in der Wiehre. Vielleicht sollte man die so viel erprobte Franziskanerregel annehmen? Das Chorgebet aber, das die Schwestern dort hörten, entsprach so absolut nicht Mutter Generalpriorin's ausgesprochen hoch entwickelten ästhetischen Gefühl und musikalischem Empfinden, dass sie sich nicht angezogen fühlte. CB 24.*

zéseiben visszatérő motívum, hogy a jó latintudásnak és zenei képzésnek a birtokában aktív szerepben találjuk mind az imaórákon, mind a misék alatt.

A Bánságban végzett szórványmisszió viszont valóban különbözött a freiburgi anyakolostor szellemi-spirituális fellegvárától; a romániai, vidéki háttér kiépítése bizony majdnem a nulláról indult. A főleg paraszti származású németiségnek alacsony volt az olvasottsága; Hildegardis rögvest felmérte a helyzetet, ezt követően remek érzékkel kidolgozta a diákok számára a megfelelő módszereket. A jó képességű fiatalokból végtére sokat ki lehetett hozni:

A bánáti svábok sokkal gyorsabban tanulnak, gyorsabban sajátítják el a mesterséget vagy a nyelvet (...) ez a külhoni német paraszti nép valahogy rátermettebbnek bizonyult, mint azt számos esetben a birodalmi parasztlakosok esetében láttam.¹⁶

A rendünkhöz csatlakozott fiatal külhoni németek mind nagyon intelligensek, gyors észjárásúak, a gyakorlati életben nagyon fejlettek és érettek voltak. A falvakban élő fiatal parasztlányok 16-17 éves korukban rendszerint férjhez mentek. Sok fiatal nővérünk folyékonyan beszélt 2-3 nyelven, ennek ellenére az alapműveltségük roppant hiányos volt. Legtöbbjük egyáltalán nem olvasott semmit, de azért mindannyian szerettek volna olvasni. Az oktatásuk is rendszertelen volt. Míg a viselkedési alapszabályokat pillanatok alatt megtanulták, a tényleges jellemnevelés igen nehéznek bizonyult. Vallási ismereteik szintén hézagosak voltak; nem lehettek elvárásaink, a hitoktatást teljesen az alapoktól kellett kezdeni. Egyesek jól haladtak, ezt később vizsgákon bizonyították; ám ezek a vizsgák sokkal nehezebbeknek bizonyultak, mint a szokásos rendi oktatás vizsgái. Én mindig azon a véleményen voltam, hogy egy nővér legyen »teljes ember«: tisztességes, meleg szívű, szerény és bátor. A gyávaság a legrosszabb egy zárdában.¹⁷

Margit Paul Lovrinból származott. Hildegardis Wulff így emlékezett rá:

Ő minden téren rendkívül intelligensnek és szorgalmasnak bizonyult. Időnként kijött belőle az édesanyjától örökölt cseh keménység. Ha belegondolunk, hogy Margit három nyelven beszélt, már ez tiszteletet parancsoló dolog. Ma is sajnálom, hogy csak két éves ápolónői képzést lehetett látogatni a Román Vöröskereszt esti tagozatán; sok hasonló dolog van, amit talán másképp tettünk volna, de pénzhány miatt végül megghiúsult. Ez a vöröskeresztes képzés volt akkoriban az egyetlen, ami az országban elérhető volt.¹⁸

16 CB 73.

17 CB 96.

18 CB 84.

Hildegardis nővér teherbírása az évek múlásával, az adminisztrációs terhek dacára is kitartott. A nővért egyfajta állandósult intellektuális szomjúság jellemezte, folyton a megújuláson, a jövőn, a bővítésen és a spirituális növekedésen gondolkodott. Bár a temesvári rendházban – nagymértékben a háborús körülményekből kifolyólag – mindvégig ő volt az egyetlen doktori diplomával rendelkező nővér, elmondhatjuk, hogy maga is sokat tett a keresztény nő emancipációjáért, nemcsak a rendház tagjai, de a vidéki lányok és asszonyok sorában is. Hildegardis nővér nagyszerűen tudta kamatoztatni sokoldalú képességeit és egy igazi szervező tehetség volt. El tudta érni, hogy a rendházat a háború alatt is megnövelték; a Lioba-kolostorban államilag akkreditált, kétéves egyházzenei-katekétá képzőt indított, melynek tanmenetét és kántortankönyvét is ő szerkesztette. Amikor a Bonifácusz-kör tevékenysége már ellehetetlenülni látszott a politikai nyomásgyakorlás folytán, a katekétá-kántorképző bizonylata egyfajta kiskaput jelentett a Lioba-nővérek számára, hiszen fel tudták használni olyan esetekben, amikor vidéki kiszállásaihoz hatósági engedélyekért folyamodtak. Érdekes módon napjainkban – bár ennek már nem politikai nyomásgyakorlás a kiváltó oka – hasonló tendenciának lehetünk tanúi akkor, amikor a nyugat-európai, német és osztrák egyházmegyék direkt olyan munkakörbe hirdetnek meg állásokat, ahol a kántori-pasztorális tevékenységek összefonódnak.¹⁹

Hildegardis az államosítás után is kitartott az elvei és spiritualitása mellett: egy rendtársával albérletbe költözött, s bár a két nővér önfenntartó módon napközben külön dolgozott (misékből, hittanórákból, lelkipandozásból tartották fenn magukat), mégiscsak együtt imádkoztak, sőt még a kompletóriumot is egy dormitóriumban végezheték, mint a középkor bencés kolostoraiban.

A NŐ ÉRDEKKÉPVISELETE

Hildegardis nővér soha nem alapított politikai pártot és nem lett parlamenti képviselő, mint például a tehetséges szónok, Slachta Margit, akit ő különben nagyra tartott (a magyar szociális nővérekkel még freiburgi éveit alatt került kapcsolatba)²⁰. Ennek ellenére, Hildegardis Wulff nagy retorikai tehetség volt: elmondhatjuk, hogy egyrészt az egyházzenei gyakorlat által már eleve képzett volt e téren. Népművelői előadásai alatt gyakran tartott nagyobb hallgatóság előtt beszédeket. Néhai diákjai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy szónoki tehetsége volt, remekül tudott rögtönözni, valamint hatásosan tudott érvelni mind a paraszti társadalom, mind a klérus körében. Amikor a német nemzetiszocializmus ideológiája már minden teret megmételyezett, Hildegardis Wulff és Augustin Pacha püspök – tekintettel arra, hogy a német nyelv és kultúra ápolása a kisebbségi szórványban mintegy alapprogram jelentőséggel bírt – közös nyilatkozatukban élesen elhatárolódtak a német pártpropagandától és minden

¹⁹ Ilyen munkakör a Seelsorgsbereichsmusiker*innen, például: <https://www.katholisch-eu.de/fuer-sie-da/kirchenmusiker/>, letöltés ideje: 2024. június 24.

²⁰ Vö. Miklós 2024: 181–183.

politikai szerepvállalástól. Fontos volt megtenniük ez a lépést, hiszen a kisebbségi német etnikum és a szórványban élő sváb családi misszió szorosan összefonódtak. Hildegardis nővér női apostoli missziója elsősorban a helybéli katolikus német lányokra és asszonyokra irányult, akik ezekből a családokból származtak.

A nő érdekképviselője előadások és publikációk, valamint szervezetekben való aktív tevékenységek formájában Hildegardis nővér egész életének során jelen volt. *Frau-Glaube-Volk* és *Ruf* címen újságokat alapított és szerkesztett, egészen addig, amíg a politikai helyzet engedte; ezenkívül Katolikus Német Nőegyletet és Leánykört (*Katholischer deutscher Frauenverein und Mädchenkranz*) alapított és szervezett, amely az 1936–1938-ig tartó időszakban 138 kihelyezett központban mintegy 15.000 tagot számlált. A Liobák abortuszt elutasító temesvári szülészete és a gyermekklinikája a bencés kongregáció központi tevékenységi formáját, apostoli misszióját jelentette.

A női misszió területén Hildegardis nővér kiváltképpen fontosnak tartotta a fiatal lányokkal való, iskolai tananyagtól független tematikájú foglalkozásokat, melyeknek egy részét Temesváron, a Korona utcai rendházban tartották meg. Így mesél erről:

Mindenszentek és húsvét között minden évben mintegy 35–50 lány népesítette be felnőttképző központunkat. 14 és 18 év közöttiek voltak. Korán érkeztek, a misére; ezt követte a tornaóra az udvaron, majd a reggeli; 8 órakor kezdődött az első óra; 9-től 13 óráig: házimunka, konyhai ügyelet, házi feladat. Ebéd után néptánc volt; 15–18, valamint 19–20 óra között elméleti oktatásban részesítettük őket. A hitoktatást Nischbach prépost, esetleg Schmid tisztelendő káplán tartották. Jómagam németet, történelmet és nevelést tanítottam. Román nyelv és kereskedelmi számtan tanítására egy tanárnő járt be. Veronika nővér háztartástan-élelmezést, egészségügyi oktatást (ápolást és csecsemőgondozást) tanított. A lányok nagyon kedvelték, amikor recepteket diktált nekik, ezek gyakran betegeknek való diéták, valamint csecsemőtáplálási tanácsok voltak. Patricia nővér remek testnevelés oktatásban részesítette a lányokat, vidám órákat töltöttek így együtt. Hedvig nővértől néptáncokat tanulhattak. Dominica és Theodora nővérek kitűnő, nagy tudású pedagógusok voltak. Theodora nővér irányításával rajz- és kézimunkaórákat, gyermekjátékokat, karácsonyi és húsvéti kiállításokat tartottunk. Kirándultunk, énekeltünk és ünnepeket szerveztünk. Novemberben és farsang idején vasárnap délutánonként táncház volt, időnként német színházba, filmvetítésre, előadásra mentünk.²¹

A már említett oktatási forma mellett vidéken nyári táborokat is meghirdettek iskolás korú lányok számára; ezeknek az emlékfoslányai a temesvári rend történetében megannyi kis sikertörténetekként maradtak fent. Hildegardis Wulff a sajtóban nem csak a készülő eseményeket hirdette, hanem rendszeresen beszámolt a rendezvényekről, még a beérkezett adományokról is.

21 CB 90.

A NŐ ÉS A SPIRITUALITÁS

Az 1920-as évek elején Freiburgban megalakult bencés Lioba-kongregáció létrejöttét hosszas spirituális útkeresés előzte meg. A rend alapítói, Maria Föhrenbach és Hildegardis Wulff nem csak hasonlóan gondolkodtak, de útkeresésükben hasonlóan is éreztek, még évekkel azelőtt, hogy a rend első statútumát (1925) kidolgozták volna. Mindketten egyetértettek abban, hogy az alakuló rend spiritualitása Szent Benedek reguláját fogja követni, egy kisközösségi életforma keretein belül; ugyanakkor Isten Egyházát nem kontemplatív, bencés klauzúrában, hanem a kolostor falain kívül eső missziós munka keretében szerették volna megvalósítani. Példaképük Szent Lioba volt, aki rendíthetetlenül követte mesterét, Szent Bonifácuszt a missziós útjain, *bátran ment az ismeretlen földre és annak veszélyeibe*²². Nem csak Liobát, hanem Hildegard von Bingent, a nagy női bencés példaképet is meg kell itt említenünk, hiszen spirituális-pasztorációs működésének jelentős hányada kolostori klauzúrán kívül eső területen, missziós munkában teljesedett ki. A 20. század elején kortárs példával a német evangélikus diakonisszák jártak elől, ők gyakorlatilag az ősegyházban tevékenykedő diakonisszák munkáját folytatták. Hildegardis Wulff szerzetesközösségében a katolikus értelmiségi nőt testesítette meg; a világiakkal való együttműködés, misszió során ugyanennek az eszményképnek időtálló üzenete egy korunkban is élhető életformát közvetített, teljességgel a bencés regula szellemében.

Hildegardis Wulff visszaemlékezéseiben a bencés mértékletesség köszön vissza. Számtalan helyen ír a javak egyenlőtlen eloszlásáról a társadalom különböző rétegei között, mintegy elővetítve jelen korunk társadalmában és a fenntartható világunkban elharapózott szakadékokat. Igazságtalannak, ugyanakkor saját hitéhez és a Regulához hűen ragaszkodó katolikusként nem csak visszataszítóan bűnösnek, hanem szükségtelennek tartja az anyagi javak halmozását, vonatkozzék ez a városi polgári tőkére (orvos, ügyvéd, gyárigazgató stb. vagyona), a bánati parasztgazdagságok vagyonosodására; de még az egyházi főméltóságok fényűző életmódjáról is gyakran találunk bírálatot. Beszédes részleteket oszt meg arról, hogy darabszámra hány és milyenféle ruhadarab tartozik az apáca stafirungjába, azaz talán miért érte volna meg mégis a szegényebb sorsú parasztlányoknak belépni a rendbe; az államosítás után milyen érzés volt civil ruhát ölteni; hogyan volt felöltözve a fogságból való szabadulása napján; milyen érzés volt számára az ezt követő, úgynevezett második beöltözés. Hildegardis Wulff komolyan vette Szent Benedek Reguláját, valamint tisztában volt azzal, hogy tartományfőnökként olyan statútumot kell kidolgoznia Temesvár számára, amelynek a működési szabályzata külön bővítményekben részletezi a modern életkörülményeket.

A Lioba-nővérek temesvári tartománya, minden ingóságával és ingatlanjával egyetemben, az 1948-49-es államosítási hullámnak esett áldozatul. Ezzel Romániából nyomtalanul eltűnt a rend; többé már nem indult újra, még a rendszerváltás után sem.²³

22 CB 17.

23 Köszönettel tartozom a Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár főlevéltárosának,

Temesvárott napjainkban, a Korona utcában, a hajdani kolostor és a hozzátartozó épületegyüttes helyén csupán egy gázvállalat éktelenkedik. Semmi nem emlékeztet a Lioba-nővérek mintegy két évtizednyi áldozatos munkájára, kiváltképpen Hildegardis Liselotte Wulffra, aki korának sokoldalú, művelt, kimagasló női egyházi személyisége volt. Munkájával és egész lényével generációk lelki fejlődését határozta meg. Írásomban a bencés női apostolátusnak és a temesvári Lioba-nővérek női missziójának, valamint karizmatikus tartományfőnöknőjének, Hildegardis Wulffnak szeretnék emléket állítani.

IRODALOM

CĂLIN, Claudiu Sergiu

2011 Ordinul Călugărițelor Benedictine Sf. Lioba și activitatea lor la Timișoara (1929–1948) [A Szent Lioba bencés kongregáció és temesvári működése 1929 és 1948 között]. *Banatica* 21, 389–408.

CĂLIN, Claudiu Sergiu – OANȚĂ, Marius

2022 Procesul intentat celor trei episcopi catolici acuzați de „spionaj în favoarea Vaticanului” [A három „vatikáni egyházi kémkedéssel” vádolt katolikus püspök: Augustin Pacha, Boros Adalbert és Joseph Schubert pere]: Augustin Pacha, Adalbert Boros și Joseph Schubert. *Ziridava. Studia historica* 27, 275–296.

MIKLÓS Réka

2022 Az 1944-es temesvári katolikus kántorkönyv Hildegardis Wulff nővér bán-sági népmisziójának tükrében. In Virányi Péter (szerk.): *Nők a hátszágban. Női sorsok és szerepek a második világháború alatt*. Pécs: Kronosz Kiadó, 277–287.

2023 A temesvári bencés Lioba-nővérek gyermekmissziós tevékenysége 1936–1948 között. In Virányi Péter (szerk.): *Gyerekek a háború viharában. Életek, sorsok, traumák*. Budapest: MTA II. Világháború Története Albizottság, 50–65.

2024 Kapcsolódások Hildegardis Wulff és Slachta Margit bencés női apostoli missziója között. In Virányi Péter – Klacsmann Borbála (szerk.): *Aki kimondja, amit ki kell mondani. Pető Andrea tiszteletére*. Budapest: Balassi kiadó, 170–188.

SLEUMER, Albert (unter Mitarbeit von: Joseph Schmid)

1990 *Kirchenlateinisches Wörterbuch*. Hildesheim – Zürich – New York: Olms Verlag.

WULFF, Hildegardis

Canadischer Brief. Gerichtet an die Benediktinerinnen von der heiligen Lioba in Deutschland, der Schweiz, Rumänien, Dänemark, Belgien und Canada. Gépelt kézirat, 1960.

Claudiu Sergiu Călin-nak, hogy a még fellelhető, rendszerezett levéltári anyagot rendelkezésemre bocsátotta.

Abstract***Intellectum da mihi, et vivam! (Ps 118,144)***

The Catholic women's mission of Benedictine Lioba Sister Hildegardis Wulff

Sister Hildegardis Wulff, a founding member of the Benedictine congregation of St. Lioba in Freiburg and later founder of the priory in Timișoara (Romania), was one of the most influential figures in the German Catholic emancipation of women in the twentieth century. She was a woman of brilliant intellect and great stamina, and her versatility and flexibility were akin to the word 'et' in the Psalms. It was largely thanks to the great ambition of Hildegardis Wulff that the Congregation was able to consolidate itself in Romania in a relatively short time. She and her colleagues carried out tireless missionary work in the fields of popular education (especially women's education), elderly care and infant care. The religious persecution in communist Romania led to the dissolution of the order, and many church leaders, including Sister Hildegardis, were sentenced to several years in prison. Research on this subject has only just begun in the last decade. I dedicate this article to the memory of the forgotten Sister Hildegardis Wulff.

Miklós Réka
tudományos főmunkatárs
Gál Ferenc Egyetem / Kunstuniversität Graz

Képek

*Hildegardis Wulff OSB
(forrás: Temesvári
Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár)*

*Csecsemőgondozás a temesvári Lioba-nővérek udvarában
(forrás: Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár)*

SZERZETESI KÖZÖSSÉGEN KÍVÜL ÉS BELÜL: FENYVESI JUDIT ÚTKERESÉSE

A Szociális Testvérek Társasága 2023-ban ünnepelte alapításának centenáriumát, akkor lett volna 100 éves jelen tanulmány főszereplője, Fenyvesi Judit (1923–2005) szociális testvér. Önéletírása 1990-től készült: első része a születéstől az Egyesült Államokba vándorlásig tartó időszakot dolgozza fel, majd 1994-ben kiegészült az Egyesült Államokban töltött évekkel. Az eredeti, angol nyelvű, *A Journey of Light in the Darkness*¹ című önéletírás fordításhoz – amit Keresztes András²; Murányi Teréz szociális testvérrrel együttműködve készített – hosszú út vezetett: 2023 őszén jelent meg magyarul *A Fény útja a sötétségben*³ címmel.

A Szociális Testvérek Társaságának célja az alakulási jegyzőkönyv szerint „hogyan hivatásos és képzett munkaerőket állítson be a modern élet által teremtett minden téren, ahol ezen munkára a gyermek-, nő- és családvédelmi vonatkozásban, karitatív, szociális, valláserkölcsei, gazdasági, népegészségügyi, kulturális és állampolgári szempontból szükség van, (...) avval a hozzátevéssel, hogy (...) nálunk inkább a szociális és nőmozgalmi munka fog kidomborodni.”⁴

A Társaság egyházi jogi státusza szerint pápai jogú apostoli élet társasága (1998-tól), tehát tagjai bár nem apácák, mégis szerzetesi közösségként hivatkozunk rá. A Társaságnak három ága fejlődött ki, melyek föderációban kapcsolódnak egymáshoz: Budapest, Torontó és Los Angeles központtal. A budapesti központhoz tartoznak Magyarországon kívül a Buffalóban, Kubában, Romániában (Kolozsvár, Csíkszereda) és Szlovákiában (Kassa, Pozsony) élő szociális testvérek. Mindennapi életükben Szent Benedek lelkisége szerint élnek, tehát az imádság, a munka, és a közösségi élet adja a keretet. A Társaság tevékenységével fontos társadalmi problémákra válaszol,

1 Fenyvesi 2002.

2 Keresztes András felmenői kapcsolatban álltak Fenyvesi Judittal, aki megemlítette őket az egodokumentumban.

3 Fenyvesi 2023.

4 Alakulási jegyzőkönyv, 1923. május 12. Ebben a tanulmányban az önéletírás magyar nyelvű változatával dolgozom. A Szociális Testvérek Társaságáról a közelmúltban a Barankovics Alapítvány és a Gondolat Kiadó együttműködésében jelent meg tanulmánykötet, illetve forráskiadások. Lásd Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla – Szabó Róbert (szerk.): *Slachta Margit parlamenti beszédei a magyar parlamentben*. Budapest: Barankovics István Alapítvány – Gondolat, 2021.; Petrás Éva – Schlachta Boglárka Lilla (szerk.): *Slachta Margit a sajtó nyilvánosságában*. Budapest: Gondolat, 2021. Petrás Éva (szerk.): *Járatlan utakon a lélek vezetésével: tanulmányok a Szociális Testvérek Társasága magyarországi történetéből*. Budapest: Gondolat, 2023.; Petrás Éva (szerk.): *Időablakok – Válogatás a szociális testvérek második világháborús feljegyzéseiből, dokumentumaiból*. Budapest: Gondolat, 2024.

mindemellett a nők társadalmi szerepét tágítja; nem csupán vallásos vagy spirituális feladatokat lát el, hanem a női közösségi szolgálat változatos formáit valósítja meg.

Az önéletírásban korábban azt vizsgáltam, hogy milyen módon nyilvánul meg benne a reziliencia, illetve hogyan épül fel a narratív identitás.⁵ Jelen tanulmányban, korábbi írásaimból és olvasataimból építkezve, Fenyvesi Judit útkeresését, próbatételeit járom körül, miközben azt is keresem, miként jelenik meg a szövegben a női lét és az hogyan kapcsolódott össze a hittel, a szociális testvéri léttel. A vallás feminizálódása témakör – e tanulmánykötet szervezőelveként – teret enged arra, hogy egy szerzetesi életútban a hit keresésének folyamatában a nőiségről, nőiességről is említést tegyek. Ebben a tanulmányban megvizsgálom az önéletírást abból a szempontból is, hogy mely életszakaszban, milyen életeseményekhez kötődve és hogyan jelent meg a női lét a szövegben. Tanulmányomban nem az életutat alakító történelmi eseményekre helyezem a hangsúlyt, hanem az egyén, illetve a spiritualitás irányából értelmezem a szöveget.

A szociális testvérek az engedelmisség, a szegénység és a testvéri szeretet fogalma mellett elsősorban tisztasági fogadalmat tesznek, ezzel Jézusnak szentelik életüket. A testiség női jellemzőiről való lemondásukat zárt, visszafogott ruházatukkal is kifejezik. Az erdélyi testvérek a helyi körülmények miatt 1928-ig kék fátyolt hordtak, majd szürkére váltottak. A szociális testvérek működésükkel már a kezdetektől több szempontból is határterületen mozogtak, ami a katolikus egyház szokásait illeti: Kolozsváron például bérbe vették a Római Katolikus Státus egyik szállodaépületét, ahol átvették az üzemeltetést, ebből épült a kolozsvári anyaházuk. Közéleti, politikai tevékenységük szintén határátlépésként fogható fel, de a szabadságuk, függetlenségük is egyedi közösségé teszi őket, hiszen hétköznapi, civil (főként segítői) hivatásukban dolgoznak, miközben szociális testvérként a lelkek ápolásáért tevékenykednek.

Buffalói közösségük egyik vezető alakjává vált Fenyvesi Judit, akinek önéletírása szinte az egész 20. századot felöleli, annak számtalan sorsfordító vonatkozásával együtt. 1923. június 8-án született Nagyszalontán (ma Bihar megye, Románia), a

5 Lengyel. 2020: 171–184. Jelen dolgozatban nincs lehetőség az egodokumentumok, a narratív identitás és önéletírás elméleti, módszertani kérdéseit tárgyalni, ehhez a teljesség igénye nélkül a következő szakirodalmak adhatnak fogódzót: Gyáni Gábor: A nőiség mint narratív identitás. In Öri Péter (szerk.): *Szám-és (betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. Budapest: KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 2014, 11–22.; Kövér György: *Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés. Soproni Szemle* 2011, 65 (3)219–242.; Lejeune, Philippe: Az önéletírás meghatározása. *Helikon* 2002, 48 (3) 284.; Uő: Hogyan végződnek a naplók? In Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásából*. Budapest: L'Harmattan, 2003, 215–218.; De Man, Paul: Az önéletíraj mint arcrongálás. Ford. Fogarasi György. *Pompeji* 1997, 8, 97.; Ricoeur, Paul: A narratív azonosság. Ford. Seregi Tamás. In László János–Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat, 2001, 15–25.

Ismeretterjesztő formában szintén bemutatam Fenyvesi Judit életútját lásd: Lengyel 2019. Ebben a tanulmányban előbbiekből meríték.

Nagyváradtól kb. 38 km-re délnyugatra fekvő egykori mezővárosban. Amikor Fenyvesi Judit megszületett, a többségében magyarul a Nagyszalontán a hivatalos nyelv már a román volt, a magyar nemzeti ünnepeket felváltották a román ünnepek, többek között korlátozottá vált a magyarok gyülekezési joga. Apjának a közösségi életet meghatározó gyógyszertára volt, amelynek működésébe Judit gyermekkorán alatt szívesen segített be. Apját odaadó, lelkiismeretes, tisztelettudó, figyelmes emberként jellemzi, aki kedves a nőkkel. Édesanyja ábrázolásában szociális készségeit, nyugodt természetét és háziasszonyi tehetségét emelte ki, amellet, hogy elkötelezett tanárként aposztrofálja.⁶

Fenyvesi Judit mindkét ágon zsidó felmenőktől származott. Nem gyakorolták a vallási rítusokat, mégis kiemeli zsidó gyökereit:

Visszatekintve rájöttem, hogy nevelésünket illetően a zsidó hagyomány mennyi bölcsességet tartalmazott. Szüleim szokásai, világnézetük, az élethez és a többi emberhez való hozzáállásuk a zsidó hagyományból eredtek. Soha nem beszéltek róla, de mindezeket az értékeket belénk nevelték.⁷ [...] Zsidó személyként akartam megtalálni a saját identitásomat.⁸

Családjában azonban több rokona is katolikus vallású volt, sőt, szerzetesi létet választottak, akikkel beszélgethetett hitbéli kérdésekről. Fenyvesi Judit katolikus hitre tért (ahogy a korszakban számos izraelita vallású személy), és gimnáziumi tanulmányait is vallásos környezetben folytatta. Önéletírásában említést tesz arról az útról, ahogy a Notre Dame de Sion nővérek bentlakásos nagyvárad leánylíceumában⁹ megismerkedik a katolikus tanítással. A gimnáziumi éveket kezdetben magányosan élte meg, a családi biztonság hiányában:

Nehéz volt ebben az új környezetben élnem. Azt hiszem, válságba kerültem, mert elszakítottak a szerető családomtól. Az első karácsonyi szünet után visszatértem az iskolába, de nagyon erős honvágy gyötört. Állandóan sírtam. Ma már tudom, fel kellett fedeznem, hogyan létezhetek egyedül, nem a családom védett környezetben.¹⁰

Ezt az űrt töltötte be az imádság, a hit; az iskolai kápolnában új otthonra lelt, ugyanis rendszeres közösségi találkozási hely volt, mivel a nővérek délutánonként ott imádkoztak. Ezen alkalmak formális keretei, mint a zene, az ének, a gyertyák fénye és

⁶ Fenyvesi 2023: 27–28.

⁷ Uo. 29.

⁸ Uo. 32.

⁹ A kongregációt 1843-ban alapították a Ratisbonne testvérek, akik megkeresztelkedett zsidók voltak, és elsődleges céljuk a zsidók keresztény hitre térítése volt.

¹⁰ Fenyvesi 2023: 33.

a füstölők illata, szintén hozzájárultak, hogy Judit rendszeresen csatlakozott ezekhez az alkalmakhoz és megtalálta azt a közeget, amelyben el tudott vonulni egy másik világba, ahol nem érezte egyedül magát.¹¹

Jézus életútját megismerve vált benne meggyőződéssé, hogy a katolikus hittel azonosulni tud. Úgy élte meg, mintha rátalált volna a misztériumra, amit korábban is keresett. Az osztályfőnökétől kért olvasmányokat ahhoz, hogy Jézus életét megismerhesse, így jutott hozzá a francia katekizmushoz:

Elkezdtem olvasni, és nem tudtam letenni. Magával ragadott. Jézus élete és mindaz, amit abban találtam kinyilatkoztatássá vált számomra, betöltötte a szívemet. Így kezdődött el igazán a hitem. [...] Valószínű, hogy korábban is kerestem Istent, a vele való kapcsolat hiányzott nekem, de nem tudtam róla.¹²

Kereszténnyé válása során hosszú utat járt be:

Lassan keresztény lettem anélkül, hogy tudtam volna. Örültem az új vízióknak, amit szereztem, – egy látásmód, amely betöltötte szívemet és elmémet. Templomba jártam, és nem gondoltam, hogy bármi formális dolgot kellene tennem. Csak azt gondoltam, hogy keresztényként kell élnem az életemet.¹³

Az érettségi után, a *numerus clausus* okán az orvosira nem vették fel, tanulmányait Katolikus Női Társadalomtudományi Szakiskolában folytatta, amit a Slachta Margit által 1923-ban alapított Szociális Testvérek Társasága 1933-tól működtetett. Ennek elvégzése után szociális munkásként kezdett dolgozni, de – ahogy írja – zsidó származása miatt nem a közjóléti rendszerben kapott munkát, ahogy hallgatótársai, hanem az egyházmegyében alkalmazták a szórványpasztoráció feladatainak ellátására. Az egyházmegye a diaszpórában élő katolikusok lelki gondozását programszerűen oldotta meg, ebben vett részt Judit: olyan szétszórtan, sokszor a hegyekben élő katolikus családokat látogatott, akik lakóhelyük elzártsága miatt papokkal csak ritkán találkozhattak.¹⁴

Lenyűgöző munka volt. [...] Az volt a feladatomban, hogy felfedezzem az elszigetelt csoportokat, meglátogassam őket, majd tájékozódjam lelki és anyagi szükségleteikről. Tizenkilenc éves voltam, amikor elkezdtem, és sokszor kerékpárral jártam. Megérkeztem egy vasútállomásra, ahonnan nem volt más közlekedési eszköz. A vonaton magammal hozott kerékpárt használtam. Volt egy egész útvonalam. [...]

11 Fenyvesi 2023: 33.

12 Uo. 33.

13 Uo. 34.

14 Fenyvesi 2023: 41.

Gyönyörű szolgálat volt, mert annyi személyes kapcsolatom lett az emberekkel, és mert ezekben az emberekben nagy éhség és szomjúság volt az Istenben való mélyebb életre.¹⁵

1942 őszén magánfogadalmat tett a Szociális Testvérek Társaságában, hogy családját ne terhelje a szerzetesi élete gondolatával. A zsidóüldözések idején nem folytathatta a pasztorációt, öt héten át bezárkózva dolgozott a szobájában, a világi szociális munkásoknak otthont adó épületben.

Annak ellenére, hogy egy egyetemi hallgató iránt érzett szerelme miatt rövid időre elbizonytalanodott hivatásában, valamint anyja tiltakozása ellenére is eldöntötte, hogy fogadalmat tesz a Szociális Testvérek Társaságában. Életét a zsidóüldözés elől ez a közösség mentette meg: Ikrih Augusztia szociális testvér¹⁶ 1944-ben a szerzetesközösségben bújtatta, bár csak magánfogadalmas volt, de sűrű ruhát ajánlottak neki. Családjával akart tartani: „Mi a nagyobb szeretet: ott lenni, ahol anyám és testvéreim vannak, osztozni velük a közös sorsban, vagy követni hivatásomat, átadni életemet Istennek?”¹⁷ – végül elfogadta a menedéket. Nagymamája, édesanyja és két leánytestvére a Holokauszt áldozataivá váltak: 1944. június 7-én a nagyszalontai zsidókat előbb nagyváradi gettóba deportálták, majd munkaszolgálatra és megsemmisítő lágerekbe szállították őket.¹⁸

A nőiség, és hozzá kapcsolódva a menekülés jelenik meg a szövegben, amikor az ellene irányuló erőszak kísérletről írt: *Az egyik orosz katona egy üres szobába kényszerített, és megpróbált megerőszakolni. Nem emlékszem, hogy, de megláttam egy nyitott ablakot. Kiugrottam és futottam. A katona a fegyverével lőtt utánam. Csak futottam és futottam.¹⁹* Végül egy faluba ért, ahol egy pincében bújt el, másokkal együtt. A szöveg szerint, testi védelmük érdekében – Románia oroszok általi megszállása idején – kezdtek el fátlyat hordani a testvérek, ami egyébként egyenruhájuknak nem volt jellemző része. *Azt gondoltuk, ha apácáknak nézünk ki, az oroszok nem fognak megerőszakolni minket. [...] Azt reméltük, ez a viselet megvéd majd minket.²⁰* Ugyan

15 Uo. 41.

16 Uo. 43.

17 Uo. 45.

18 Fenyvesi 2023: 51.

19 Uo. 50. Bár a dolgozatnak nem célja más visszaemlékezésekkel összehasonlítani a vizsgált önéletírást, azonban érdekes lehet az olvasó számára, hogy Polcz Alaine háborús naplójában található egy hasonló rész, azzal a különbséggel, hogy Polcz megjegyzi, hogy ha meg akarták volna ölni, megtették volna: „Egyik éjszaka kiugrottam az ablakon. Nem tudom, akkor volt-e, hogy kigyulladt a ház, vagy máskor, és azt se, miért menekültem előlük, tény, hogy kiugrottam, mezítláb, egy szál ruhában. Ki a hóra, át a kerítésen, és szaladtam. Utánam Filike. Ők pedig lőttek rám. Szépen körbelőttek géppisztollyal.” Polcz 1991: 46. A háborús nemi erőszak megjelenik Gyarmati Fanni (2016) és Bitskey Erzsébet (2019) visszaemlékezésében is.

20 Fenyvesi 2023: 50.

szexuális aktus, tényleges erőszaktevés nem történt Fenyvesi Judit visszaemlékezése alapján, azonban ez a jelenet is megmutatja, hogy a háborús nemi erőszak mögött elsődlegesen nem a férfi szexuális vágya áll, hanem a nő mint szubjektum, amely az ellenséget szimbolizálja. Mindegy, hogy a nő kihívó ruhában vagy zárt öltözetben van, kihívóan vagy visszafogottan viselkedik, a katona meg akarja mutatni hatalmát, nők felett álló erejét – miután nem járt sikerrel az orosz erőszaktevő, még utána is ló a menekülő szociális testvérnek.²¹

1947-ben, a háború után Fenyvesi Judit Budapestre szökött, hogy fogadalmat tegyen a Szociális Testvérek Társaságának anyaházában, pedig kezdetben úgy gondolta, a Sion nővéreknél talál hivatást.²² A testvéreknél tett budapesti látogatásának köszönhetően gyógyult meg a tbc-ből, itt jutott megfelelő orvossághoz.²³

Romániába visszatérve a szétszórátás idején Kolozsváron és Bukaresten tevékenykedett. 1949. július 29-én a Minisztertanács határozatot hozott 15 katolikus szerzetesrend működésének betiltásáról.²⁴ A katolikus ellenállási mozgalomban aktív szerepet vállaló Fenyvesi Juditot a Vatikán és az egyházmegyék közötti kapcsolattárs érdekében végzett, illegálisnak minősített tevékenységéért 1951. április 22-én éjjel letartóztatták két rendtársával együtt, és tíz év szabadságvesztésre ítélték.²⁵ Börtönéveit nagyrészt (a Dej-korszak [1953–1964] jelentős részét) Zsilava, Ghencea és Csíkszereda fogházaiában töltötte,²⁶ vallatások, kényszermunka, testi és lelki fenyegetések közepette.

Nagyon hittem abban a misztériumban, hogy Krisztussal egyesülhetek kínszenvedésében, és valamilyen titokzatos módon őszrt veszek az Ő megváltó szenvedésében. Ez volt a vízióm egész idő alatt, és ez nagy békét adott. Soha nem éreztem

21 A háborús nemi erőszak témáját is érintő művek közül lásd: Pető Andrea: Átvonuló hadsereg, maradandó trauma. Az 1945-ös budapesti nemi erőszak esetek emlékezete. *Történelmi Szemle*, 1999, 41 (1–2) 85–107. Uő: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.; Kunt Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban*. Budapest: Osiris, 2019.; Vasvári, Louise O.: *Életírás, társadalmi nemek és trauma. TNTeF = Társadalmi Nemek Tudománya: Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2016, 6 (2) 150–197. A második világháborús nemi erőszakot közigazgatási források alapján kutatta: Czetz Balázs: A szovjet megszállás tapasztalattörténete Fejér megyében a közigazgatási iratok tükrében, 1944–1947. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest: MTA, 2017. 69–96. A téma első világháborús vonatkozásait járja körül: Svégel Fanni: Nemi erőszak az első világháborúban. Kérdések, források, problémák. *Sic Itur ad Astra* 2020, 72. 103–132. Tágabb kontextusban alapmű: Susan R. Grayzel – Tammy M. Proctor. Ed.: *Gender and the Great War*. New York: Oxford University Press, 2017.

22 Fenyvesi 2023: 42.

23 Uo. 53.

24 Bánkuti 2016: 41–52.

25 Ebben a rövid dolgozatban nem szóltam a terület- és államhatalom változásával járó földreformokról (1921, 1945), mely mind az arisztokráciát, mind a paraszti társadalmat érintette. Ezért itt most nem térek ki a szovjet típusú diktatúra modelljébe tartozó elnyomó és megsemmisítő rendszer kiépítésére, az államosítások, a kollektivizálás, illetve az azokból fakadó tulajdon- és szabadságfosztásra.

26 A román kommunista börtönrendszerről bővebben lásd: Fürtös 2017.

*értelmetlennek a börtönt. Hálás voltam azért is, hogy beszélhettem az emberekkel. Rájöttem, milyen nagy az éhség Isten iránt.*²⁷

1961-ben szabadult, sokáig csak fizikálisan, hiszen nagyon erős kötődés alakult ki fogolytársaival.

*Nem éreztem megkönnyebbülést, amikor kiengedtek a börtönből, a szívemben még mindig börtönben éltem. Eljutsz egy olyan pontra, amikor annyira egyesülsz azokkal az emberekkel, akikkel a börtönben szenvedsz, hogy bár kint vagy már, szívedben továbbra is velük maradsz lélekedben.*²⁸

Miután a börtönből kiengedték, újra kellett kezdenie életét: Szamosújváron volt rá esély, azonban előélete miatt nem tölthetett be szellemi álláshoz kapcsolódó munkakört.²⁹ *Nem voltam olyan magányos, de a helyzet zsákutcának tűnt; az életem holtgányra került.*³⁰

1963-ban (még a Ceușescu-korszak [1965–1989] előtt) egy olyan akció keretében tudott Amerikába menni politikai menekültként, ami a romániai zsidóknak segített Bécs, majd Izrael célállomásra elhagyni az országot. Bár teljesen bizalmatlan volt a lehetőséggel, mégis kockáztatott, mert ez volt az egyetlen lehetősége az újrakezdésre:

*Szörnyű időszak volt, mert már lemondtam az állampolgárságomról, és nem tudtam, mit fogok tenni, ha mégsem mehetek el. Azt gondoltam: »Ki tudja, mit fognak csinálni velem?« Feladtam minden jogomat.*³¹

Talán azt várnánk, hogy a szabadulás, az országból való távozás, és a bécsi tartózkodás új kapukat nyitott ki számára. A várakozást azonban nehéz szívvel élte meg, mert a börtönben élőkre gondolt, mintha cserben hagyta volna őket szabadulásával.

*Olyan mélyen egyesültem azokkal, akiket otthagytam, hogy egyszerűen nem tudtam elfelejteni őket. Emlékszem, bizonyos értelemben megtört a szívem, mert bárhová néztem, mindenütt a szabadság bőségét láttam, és olyan embereket, akik nem aggódtak semmi miatt, nekem viszont állandóan azok az emberek jártak az eszemben, akiket hátrahagytam.*³²

27 Fenyvesi 2023: 60.

28 Uo. 67.

29 Uo. 69.

30 Uo. 68

31 Fenyvesi 2023: 73.

32 Uo. 75.

A szövegben hangsúlyos a börtönben hátrahagyott emberek életéért érzett felelősségérzete. Kissé ellentmondásosnak hathat, de szerető közegét veszítette el, és emiatt szüntelenül egyedül érezte magát.

*Azon gondolkodtam, mit tehetnék a még mindig bebörtönzött emberekért. Bizonyos értelemben a múltban éltem. És nagyon magányosnak éreztem magam.*³³ Emigrációját követően az Egyesült Államokban újra közösségre lelt: *Amikor megérkeztem Buffalóba, a testvérek rendkívül befogadóak voltak, én pedig alig vártam, hogy új barátságokat köthessek, és részt vehessek a közösség életében.*³⁴ Az Egyesült Államok-beli szociális testvérek között újra otthonra talált:

Mire 1969-ben elkezdődött az Általános Káptalan, öt évet töltöttem az Egyesült Államokban. Megismertem az amerikai szociális testvéreket, és meggyökereztem ebben a közösségben. Ez azt jelentette, hogy bőven volt alkalmam megtapasztalni a testvérek csalódásait és vágyait. Szenvedtem velük, állandóan a valóságon elmélkedtem, amelyben élünk, és feltettem a kérdést: „Hová hív minket Isten?”³⁵

Nem volt próbatétel nélküli az Amerikában töltött időszak sem, számos egészségügyi nehézséggel küzdött. 1967-ben mellrákot diagnosztizáltak nála.³⁶

Hatalmas veszteség érte. Veszteségeit eddig a pontig nem összegezte, mellének amputálása viszont traumatikus volt számára. Mintha minden lelki terhet elbírna, testi egyensúlya viszont végzetesen felbomlott az emlődaganat műtét miatt:

Talán más nők nem reagáltak ilyen erősen erre a műtétre, de az nem az én tapasztalatom. Miután annyi kihívással szembe kellett néznem életem során, néhányan furcsának találták, hogy ez a csonkítás ilyen mélyen érint, de így volt. Testi épségem elvesztéséről volt szó; nem tudtam magam egésznek tekinteni. Rendkívül fájdalmasnak találtam így magamra nézni. Bizonyos szempontból a mell elvesztése sajátosan megrázó élmény egy nő számára. Gyászoltam a veszteségemet, és azon töprengtem, hogyan tudnám valaha is elfogadni ezt az állapotot – de aztán elérkezett a testem és a lelkem gyógyulása. (Ez a tapasztalat tanított meg arra, hogy tudatosabban és érzékenyebben reagáljak mások fogvatékosságaira.)³⁷

Megpróbáltatásai és női jellemzői elvesztésének sora nem értek véget ezzel a súlyos és megrázó daganatos megbetegedéssel. Mikor tüdejében rákos áttéteket találtak,

33 Uo. 75.

34 Uo. 77.

35 Fenyvesi 2023: 89.

36 Uo. 82.

37 Uo. 83.

mellékvese- és petefészkek eltávolítást végeztek nála.³⁸1988-ban szívrohama volt, 1992 novemberében nyitott szívműtéttel (bypass) kapott ismét esélyt az életre.³⁹

A Szociális Testvérek Társaságában egy megújulási folyamat vette kezdetét az Egyesült Államokban, amelynek meghatározó, közösségépítő alakjává vált. 1985–1991-ig a Szociális Testvérek Társasága központi elöljárójaként működött. Köztük hunyt el, Buffalóban, 2005. szeptember 26-án.

Minden megpróbáltatás ellenére, az életút elbeszélés egyik legőszintébb panasza, hogy „nehéz kivételesnek lenni”⁴⁰. A rövid áttekintés alapján azt igyekeztem érzékelteni, hogy Fenyvesi Judit állandóan kereste valódi közösségét. Bár a családi hagyományok szerint izraelita vallású volt, mégis a Sion nővéreknél és a katolikus hitben találta meg otthonát, ám e kötődés ellenére a Szociális Testvérek Társaságában tett fogadalmat, hiszen életét ők mentették meg a zsidók üldöztetése idején. Mikor befogadták, az elnyomó politikai rendszer miatt nem gyakorolhatta szabadon hitét, de a börtönévek alatt mégis kapott egy esélyt, hogy csendesen ugyan, de megélje hitét. Egy olyan új közösséget kapott a foglyok személyében, akikkel a szolidaritás hosszú időre összetartozást jelentett számára. Ezzel a tanulmánnyal az is célom volt, hogy felhívjam az olvasó figyelmét arra, hogy a női attribútumok ott is szerepet játszanak, ahol nem várnánk: egy szerzetesi közösségben élő, Jézus felé elkötelezett nő identitásában. Fenyvesi Judit szociális testvér önéletírása tabukat dönt azáltal, hogy szerzetesi életútjában őszintén ír érzelmeiről, az őt ért szexuális erőszakkísérletről, a romániai börtönévek megpróbáltatásairól, valamint mellrákja testi következményeiről.

38 Uo. 93.

39 Uo. 129.

40 Fenyvesi: A fény útja i. m. 77.

IRODALOM

BÁNKUTI Gábor

2016 A szerzetesrendek szétszórátása Romániában. *Egyháztörténeti Szemle* 17 (1) 41–52.

KÁNTÁS Balázs – KUNT Gergely- Szabó Piroska – SZERÉNYI Ildikó (szerk.)

2019 *Belső várkastély*”, *Bicskey Erzsébet, egy fiatal lány naplója 1940–1946. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Kiadványai* II. Nyíregyháza, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. (Közlemények 53).

KRÄHLING Edit (szerk)

2016 *Árnyékban éles fény vagy - A Radnóti házaspár fényképei.* Budapest: Jaffa Kiadó.

FENYVESI Judit

2002 *A Journey of Light in the Darkness.* Williamsville: Manzella Trade.

2023 *A fény útja a sötétségben.* Ford. Keresztes András. Kolozsvár: Creator Könyvek.

FÜRTÖS Róbert

2017 A román kommunista börtönrendszer (1945–1964). *Szabadság*. Különszám. https://szabadsag.ro/article/a-roman-kommunista-bortonrendszer-1945-1964-#_edn5, letöltés ideje: 2024. november 16.

LENGYEL Nóra

2020 Megküzdési stratégiák és narratív identitás Fenyvesi Judit szociális testvér önéletírásában. In Egyed Emese – Pakó László – Sófalvi Emese (szerk.): *Certamen VII. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 171–184.

2019 Rab és szabad, zsidó és keresztény, szolgáló és vezető – Fenyvesi Mária Judit hitvalló élete. *Képmás Magazin*. 2019. 02. 09. <https://kepmas.hu/rab-es-szabad-zsido-es-kereszteny-szorgalo-es-vezeto-fenyvesi-maria-judit-hitvallo-elete>, letöltés ideje: 2024. november 16.

POLCZ Alaine

1991 *Asszony a fronton. Egy fejezet életemből.* Budapest: Szépirodalmi.

Abstract

**Outside and inside the monastic community:
the search for the path of Judit Fenyvesi**

This study examines the life and work of Judit Fenyvesi (1923–2005), a member of the Sisters of Social Service (SSS), whose autobiography explores the connection between faith and female identity. Born into a Jewish family in Nagyszalonta (Romania; Partium), she later converted to Catholicism and joined the Sisters of Social Service. Her life was shaped by the discrimination against Jews and the challenges of the Romanian communist regime. She navigated ten years of imprisonment, drawing on her spiritual strength to face these adversities. In the United States, she built a new home and community, taking on a central leadership role within the Sisters of Social Service (a Roman Catholic religious institute of women founded in Hungary in 1923 by Margit Slachta). This analysis highlights the emotional honesty of her autobiography, which addresses the struggles of women, including an attempted sexual assault, the hardships of imprisonment, and the physical and emotional impact of serious illness. The study examines how the feminization of faith shaped Fenyvesi's identity and her role in the community. Her story stands as a testament to female solidarity, resilience, and community service, offering unique insight into the religious and social challenges of the 20th century.

Lengyel Nóra

levéltáros, doktorjelölt

Magyar Nemzeti Levéltár Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Kép

*Fenyvesi Judit 2002-ben Bufalloban,
Szociális Testvérek Társasága tulajdona*